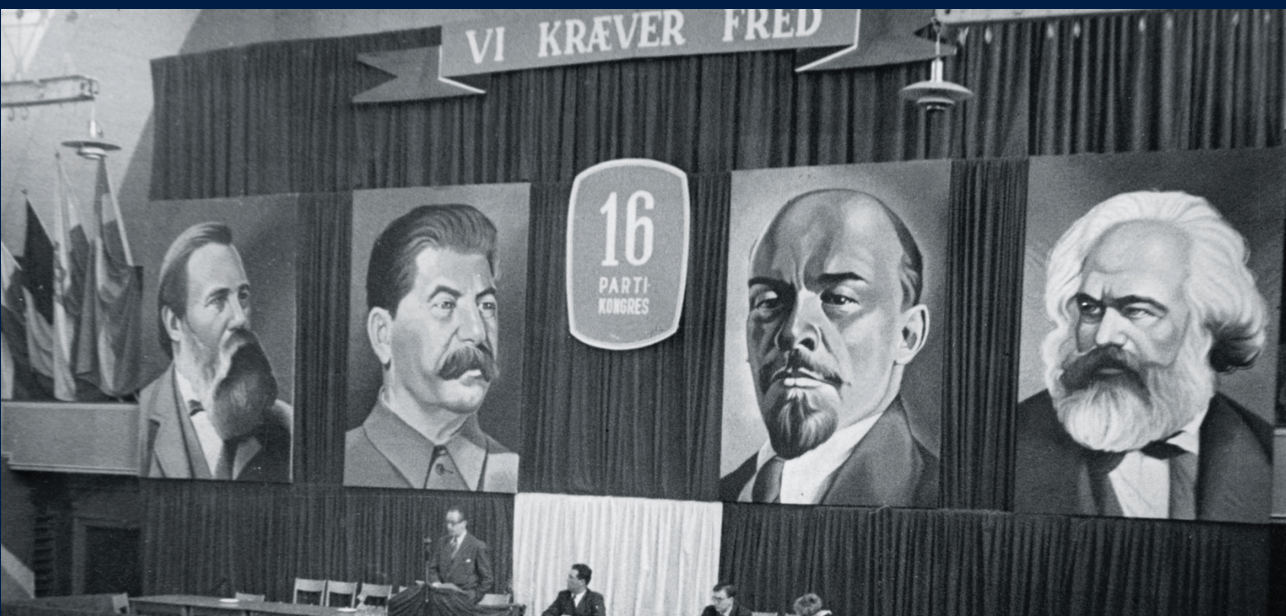

PET'S OVERVÅGNING AF DANMARKS KOMMUNISTISKE PARTI 1945-1989

PET-KOMMISSIONENS BERETNING

BIND 6

BIND 6

PET'S OVERVÅGNING AF
DANMARKS KOMMUNISTISKE PARTI 1945-1989
PET, de danske kommunister og østlig efterretnings-
aktivitet

FORFATTER:

REGIN SCHMIDT, PH.D.

Regin Schmidt er adjunkt ved Afdeling for Historie, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet, hvor han forsker og underviser i amerikansk historie. Han var Visiting Fulbright Researcher ved Georgetown University i 1992-93, hvor han foretog studier i private og statslige arkiver, bl.a. FBI's arkiv, som forarbejdede til ph.d.-afhandlingen *Red Scare. FBI and the Origins of Anticommunism in the United States, 1919-1943* (Museum Tusulanum, 2000). Hans igangværende post-doc. projekt, der har været finansieret af Carlsbergfondet, er en undersøgelse af fremvæksten af den private antikommunistiske bevægelse i USA fra 1917 til den kolde krigs begyndelse.

PET'S OVERVÅGNING AF DANMARKS KOMMUNISTISKE PARTI 1945-1989

**PET, DE DANSKE KOMMUNISTER OG ØSTLIG
EFTERRETNINGSAKTIVITET**

PET-KOMMISSIONENS BERETNING BIND 6

Forfatter: Regin Schmidt

PET'S OVERVÅGNING
AF DANMARKS KOMMUNISTISKE PARTI 1945-1989

Publikationen kan bestilles
via Justitsministeriets hjemmeside (www.jm.dk)
eller hos

Schultz Distribution

Herstedvang 10

2620 Albertslund

Telefon: 43 22 73 00

Fax: 43 63 19 69

schultz@schultz-grafisk.dk

www.schultzboghandel.dk

ISBN: 89-91851-64-5

ISBN: 89-91851-65-3 (internet)

Tryk: Schultz Grafisk

Forord

Dette bind er forfattet af Regin Schmidt.

Forfatteren fremlægger herved resultatet af sine historiske undersøgelser. Kommissionen har nøje gennemgået bindet og drøftet dette og de forudgående udkast hertil, ligesom de er blevet sammenholdt med det underliggende kildemateriale. Efterfølgende har Kommissionen godkendt manuskriptet og antaget det til udgivelse i Kommissionens beretning.

Kommissionen har i henhold til PET-kommissionslovens § 4 foretaget anonymiseringer i fornødent omfang. Kommissionens retlige vurderinger efter PET-kommissionslovens § 3, stk. 2, er anført under konklusionen.

Johnny Laursen

Regin Schmidt

Ditlev Tamm

Jens Vedsted-Hansen

Leif Aamand
formand

INDHOLDSFORTEGNELSE:

Forkortelser	8
Betegnelser for de sovjetiske efterretningstjenester 1917-1991	12
INDLEDNING	14
1. FRYGTEN FOR ILLEGALE KOMMUNISTISKE	
AKTIVITETER 1945-1950	18
Socialismens fædreland 1917-1950	18
DKP og den internationale kommunisme 1920-1950	31
Den røde fare: Politiets trusselsbillede 1917-1948	43
DKP og sovjetisk militærspionage i Danmark 1945-1947.....	48
Sovjetunionens kortlægning af danske statsborgeres politiske tilhørsforhold	57
DKP's kontakt til NKGB/MGB 1945-1950	62
Forbuddet mod registrering af lovlig politisk virksomhed 1945-1948	66
Påskekrisen 1948	67
Kommunistregistreringen iværksættes 1948-1950.....	71
Overvågningen af DKP etableres	78
Den tidlige overvågning på lokalt plan: Sønderjylland	81
Tidlige arbejdskartoteker i politikredsene	83
Et kommunistisk sabotageudvalg i 1948?	84
En gendannet Wollweber-organisation?	91
Jagten på militære grupper og illegale våbendepoter	95
Forberedelse til den væbnede kamp? DKP og hjemmeværnet	101
Andre former for kommunistisk infiltration og spionage?	105
Kontakter til Øst	108
REA's samarbejde med tidligere Gestapo-folk.....	110
Arne Munch-Petersen.....	119
Risikoen for en kommunistisk magtovertagelse 1945-1950: En vurdering	121
2. OVERVÅGNING OG SPIONAGEAKTIVITET 1950-1960	131
Afstalinisering og tømbrud.....	131
Opgøret om DKP's forhold til "socialismens fædreland"	134
Rapporter om Sovjetunionens krigsforberedelser	138
REA's vurdering af DKP under den sene stalinisme	140
Et worst case-scenarium 1951	142

Det institutionaliserede trusselsbillede.....	143
Residenturets forberedelser til illegalitet.....	144
DKP's 17. partikongres i 1952: Forberedelser til illegalitet?.....	147
”Skærp Vagtsomheden”: Kommunisternes frygt for overvågning.....	149
DKP og KGB's sabotagenetværk.....	150
Soldatermytterierne i 1953.....	155
Forberedte Stalin et angreb på Vesten?.....	159
Registreringen lægges i faste rammer.....	164
Overvågningen skærpes.....	167
PET's vurdering af DKP efter Stalins død.....	171
Jagten på guldet fra Moskva.....	175
KGB-residenturets virksomhed efter Stalins død.....	177
PET's tidlige overvågning af den sovjetiske ambassade.....	178
DKP og den stigende spionage fra østtysk område.....	181
Hvervning bag jerntæppet: Østersøugerne.....	196
PET's overvågning af Østersøugerne.....	199
Delegationsrejser.....	203
Kommunistiske frontorganisationer.....	204
Venskabsforeningerne og de østlige efterretningstjenester.....	213
Planer om internering af kommunisterne.....	221
3. DKP'S KRISEÅR 1960-1968.....	228
Den kommunistiske blok under opbrud og afspænding.....	228
Marginaliseringen af de danske kommunister.....	230
PET's vurdering af DKP: Et instrument for Sovjetunionen.....	234
DKP og SUKP: PET's overvågning af DKP under besættelsen af Tjekkoslaviet.....	238
Økonomisk støtte og illegal aktivitet.....	240
Den rutineprægede registrering.....	244
Aflytningen af Land og Folks hus.....	248
DKP's forbindelse til de sovjetiske efterretningstjenester i 1960'erne.....	251
Spionen, der slap fri.....	256
De danske kommunister og Warszawa-pagtens krigsplaner.....	261
4. DKP's RENÆSSANCE OG OPLØSNING 1968-1989.....	265
Den anden kolde krig og kommunismens afslutning.....	265
DKP's renæssance og tilbagegang.....	268
PET's opfattelse af DKP: Stadig illegal aktivitet?.....	274
Efter regeringserklæringen: Fortsat kommunistregistrering?.....	278
PET's overvågning af DKP 1968-1989.....	281

Stigende kommunistisk infiltration.....	282
DKP og fredsbevægelserne.....	285
Sovjetunionens brug af venskabsforeningerne i fredskampagnen.....	289
PET's overvågning af venskabsforeningerne	296
DKP og den sovjetiske ambassade	299
Skolingskurser i Østeuropa	300
DKP og de østlige efterretningstjenester	308
Stasi og de danske kommunister	317
Forberedelser til illegale aktiviteter?	330
Ingmar Wagner-sagen og den økonomiske støtte østfra.....	333
DKP og afslutningen på den kolde krig.....	337
KONKLUSION	339
PET's overvågning af Danmarks kommunistiske parti 1945-1989.....	339
Retlig vurdering for så vidt angår perioden 1968-1989	344
KILDE- OG LITTERATURFORTEGNELSE.....	345
SPØRGSMÅL TIL JUSTITSMINISTEREN.....	362

Forkortelser

Abwehr	Tyske militære efterretningstjeneste (før 1945)
AIC	Arbejderbevægelsens Informations-Central
AK-grupper	Antikommunistiske modstandsgrupper
Ampa	Kommunistisk modstandsgruppe
Antifa	Antifaschistische Aktion
EU	Europæiske Union
BALTAP	Baltic Approaches
BND	Bundesnachrichtendienst
BOPA	Borgerlige Partisaner
CGT	Confédération générale du travail
CIA	Central Intelligence Agency
CPUSA	Communist Party USA
DDR	Deutsche Demokratische Republik
D.D.S.G.&I.	De Danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger
DKP	Danmarks Kommunistiske Parti
DKP/ml	Danmarks Kommunistiske Parti marxister-leninister
DKU	Danmarks Kommunistiske Ungdom
DsU	Danmarks socialdemokratiske Ungdom
DUS	De Uddannelsessøgendes Samarbejdsudvalg
DUV	Demokratisk Ungdoms Verdensforbund
DSB	De Danske Statsbaner
ECA	Economic Cooperation Administration
EF	Europæiske Fællesskab
EKKI	Eksekutivkomitéen i Komintern
FBI	Federal Bureau of Investigation
FDJ	Freie Deutsche Jugend
FE	Forsvarets Efterretningstjeneste (tdl. Forsvarsstabens Efterretningsafdeling)
FIR	International Resistance Federation
FNL	Front National de Liberté Den nationale Befrielsesfront (Viet Cong)
FS	Fagoppositionens Sammenslutning
FSB	Federalnaja Slusjba Besopasnosti Føderale Sikkerhedstjeneste
FSK	Føderale Kontraetterretningstjeneste (russisk)
GE	Generalstabens Efterretningssektion

Gestapo	Geheime Staatspolizei
GPU	Gosudarstvennoje Polititjeskoje Upravlenije Statens Politiske Styrelse
GRU	Glavnoje Rasvedyvatelnoje Upravlenije Sovjetiske militære efterretningstjeneste
GUGB	Hovedadministrationen for Statssikkerhed
GULAG	Hovedstyrelsen for Korrektions- og Arbejdslejre
HVA	Hauptverwaltung Aufklärung
IADL	International Association of Democratic Lawyers
ID	International Department
IID	International Information Department
INO	Inostranyj Otdel NKVD's udenrigsafdeling
ISH	Internationale der Seeleute und Hafenarbeiter
IUS	International Union of Students
JM	Justitsministeriet
KAK	Kommunistisk Arbejderkreds
KADV	Kvindernes Demokratiske Verdensforbund
KE	Københavns Politis Afdeling E
KGB	Komitet Gosudarstvennoj Besopasnosti Komiteen for Statssikkerhed
KI	Komitet Informatsii Informationskomitéen
KmA	Kampagnen mod Atomvåben
Kominform	Det Kommunistiske Informationsbureau
Komintern	Kommunistiske Internationale
Komm.S	Kommunistiske Studerende
KPD	Kommunistische Partei Deutschlands
KpiD	Det kommunistiske parti i Danmark
KVP	Kassernierte Volkspolizei
LLO	Lærlingenes Landsorganisation
LO	Landsorganisationen
LOE	Landsorganisationen af Elever
ME	Marinestabens Efterretningssektion
MfNV	Ministerium für Nationale Verteidigung
MfS	Ministerium für Staatssicherheit
MGB	Ministerstvo Gosudarstvennoj Besopasnosti Ministeriet for Statssikkerhed

MID	Military Intelligence Division
MI5	Security Service
MVD	Ministerstvo Vnutrennikh Del Indenrigsministeriet
NATO	North Atlantic Treaty Organization
NEP	Ny Økonomisk Politik
NKGB	Narodnyj Komissariat Gosudarstvennoj Besopasnosti Folkekommissariatet for Statssikkerhed
NKP	Norges Kommunistiske Parti
NKVD	Narodnyj Komissariat Vnutrennikh Dei Folkekommissariatet for Indre Anliggender
NtA	Nej til Atomvåben
NTIS	National Technical Information Service
NVA	Nationale Volksarmee
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development
OGPU	Objedinjonnoje Gosudarstvennoje Polititjeskoje Upravlenije Det Forenede Statslige Politiske Direktorat
OMS	Otdel Mesjdunarodnykh Svjasej Kominterns afdeling for International Kommunikation
OSS	Office of Strategic Services
PCI	Partito Comunista Italiano
PEA	Politisk Efterretningaktivitet
PET	Politiets Efterretningstjeneste
POT	Politiets Overvåkningstjeneste
Profintern	Kommunistiske Faglige Internationale
REA	Rigspolitichefens Efterretningsafdeling
RFO	Revolutionær Fagopposition
SALT	Strategic Arms Limitation Treaty
SAP	Socialistisk Arbejderparti (1918)
SDI	Strategic Defense Initiative
SED	Sozialistische Einheitspartei Deutschlands
SF	Socialistisk Folkeparti
SFAH	Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie
SFU	Socialistisk Folkepartis Ungdom
SIRA	System zur Informationsrecherche der HVA
SOE	Special Operations Executive
SS	Schutzstaffel

SSOD	Sammenslutningen af Sovjetiske Foreninger for Venskab og Kulturelle Forbindelser med Udlandet
SU	Statens Uddannelsesstøtte
SUF	Socialdemokratisk Ungdoms Forbund
SUF	Socialistisk Ungdoms Forum
SUKP	Sovjetunionens Kommunistparti
SVR	Slusjba Vnesjnej Rasvedki Udenlandske Efterretningstjeneste
Säpo	Säkerhetspolisen
Tjeka	Vserossijskaja Tjresvytjajna Komissija po Borbe s Kontrrevoljutsiej i Sabotasjem Den Alrussiske Ekstraordinære Kommission til Bekæmpelse af Kontrarevolution og Sabotage
TNF	Theater Nuclear Forces
UHTREX	Ultra High Temperature Reactor Experiment
USSR	Unionen af Socialistiske Sovjetrepublikker
VOKS	Den Alunionske Forening for Kulturelle Forbindelser med Udlandet
VOPO	Volkspolizei (populært; officielt VP)
VS	Venstresocialisterne
VSP	Venstresocialistisk Parti
WFDY	World Federation of Democratic Youth
WFSW	World Federation of Scientific Workers
WFTU	World Federation of Trade Unions
WIDF	Women's International Democratic Federation
WPC	World Peace Council (Verdensfredsrådet)
ZII	Polske militære efterretningstjeneste
ZK	Zentralkomitee

Betegnelser for de sovjetiske efterretningstjenester 1917-1991

Civile efterretnings- og sikkerhedstjeneste

December 1917	Tjeka
Februar 1922	GPU indlemmet i NKVD
Juli 1923	OGPU
Juli 1934	GUGB indlemmet i NKVD
Februar 1941	NKGB
Juli 1941	GUGB indlemmet i NKVD
April 1943	NKGB
Marts 1946	MGB
Oktober 1947	Udenrigsafdelingen indlemmet i KI
November 1951	Udenrigsafdelingen indlemmet i MGB
Marts 1953	Sammenlagt med MVD
Marts 1954	KGB
November 1991	Adskilt i sikkerhedstjenesten FSK og efterretningstjenesten SVR
April 1995	FSB

Militære efterretningstjeneste

Oktober 1918	Det Registrerede Direktorat i Arbejdernes og Bøndernes Røde Hær
Juni 1942	GRU

Kilder: Den civile efterretnings- og sikkerhedstjeneste fra Christopher Andrew and Oleg Gordievsky, *KGB. The Inside Story of Its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev* (London, 1990), s. xii (The Evolution of the KGB); den militære efterretningstjeneste fra Norman Polmar and Thomas B. Allen, *The Encyclopedia of Espionage* (New York, 1997), s. 243.

”Lad mig pege paa den kendsgerning, at man herhjemme i adskillige aar før og under besættelsen har haft et aktivt politisk politi, der har set det som sin hovedopgave at drive ”kontraspionage” mod kommunister. Dette forhold vil forhaabentlig blive helt klarlagt, naar de politiske kartoteker er undersøgt. Men allerede nu staar det fast, at trods alle anstrengelser, trods stikkere og katalogisering og enhver politimæssig efterforskning, er det aldrig lykkedes at paavise det mindste tegn paa, at det danske kommunistiske parti staar i afhængighedsforhold til Sovjet eller nogen anden ydre magt.”

- Mogens Fog, 1947¹

INDLEDNING

Citatet fra professor Mogens Fog, der fungerede som en uafhængig talsmand for Danmarks Kommunistiske Parti, indtil han brød med partiet i 1958, stammer fra en tale, han holdt i Studenterforeningen i marts 1947, netop som modsætningerne mellem Øst og Vest for alvor var ved at blive skærpet. Det opsummerer ganske godt formålet med den følgende delberetning: Hvad var karakteren af DKP's kontakter til moderpartiet i Sovjetunionen og de østlige efterretningstjenester? Og i hvilket omfang overvågede og registrerede PET danske kommunister under den kolde krig? Hertil kan man tilføje spørgsmålet om, hvad de indhentede oplysninger blev anvendt til.

Det skal indledningsvis bemærkes, at hovedparten af PET's emnesag vedrørende dansk og international kommunisme blev makuleret i 1996. Dertil kommer, at de fleste personsager på ledende kommunister ligeledes er blevet makuleret løbende som et led i PET's almindelige revision af registreringer. Det bevarede materiale i emnesagen består hovedsageligt af kvartalvise, halvårslige og årlige oversigter over kommunismens stilling i Danmark samt en del kilderapporter fra slutningen af den kolde krig. Det har imidlertid været muligt i store træk at rekonstruere PET's overvågning af DKP ved hjælp af en række andre akter fra PET's arkiv. Emnesagerne vedrørende frontorganisationer, fagbevægelsen og fredsbevægelser indeholder oplysninger om DKP's aktivitet på disse områder.

¹ Mogens Fog, *Kommunisterne – og de andre* (København, 1947), s. 21.

Generelle sager om PET's overordnede virksomhed, operations- og kildesager og materiale vedrørende østlig efterretningsvirksomhed indeholder også meget materiale om DKP. Til trods for PET's rutinemæssige makulering af personsager er der bevaret enkelte personsager på kommunister, som belyser PET's overvågning og registreringspraksis. De destruerede sager kan i et vist omfang erstattes af emnekartoteket, hvori tjenesten i resuméform noterede de indhentede oplysninger om DKP og andre organisationer. Kommissionen har også afhørt en række nuværende og tidligere medarbejdere i PET, der arbejdede med kommunistovervågning og kontraspionage under den kolde krig.

Dette materiale er blevet suppleret med oplysninger fra flere andre arkiver: Justitsministeriets arkiv indeholder oplysninger om PET's generelle virke og en række af de vigtigste sager vedrørende danske kommunister. Materiale vedrørende Wamberg-udvalget, Regeringens Sikkerhedsudvalg og Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg belyser embedsværkets og skiftende regeringers politik og registreringspraksis over for DKP. Dette materiale er blevet suppleret med Kommissionens afhøringer af tidligere ministre og embedsmænd. P. A. Mørchs embedspapirer i Forsvarets Efterretningstjenestes arkiv i Rigsarkivet er benyttet til at beskrive den militære efterretningstjenestes kommunistregistrering efter 2. Verdenskrig og forholdet til PET. Materiale fra efterretningstjenesten under politimesteren i Aabenraa i Landsarkivet for Sønderjylland kaster lys over den tidligste overvågning i Sønderjylland og tjenestens samarbejde med tidligere tyske efterretningsfolk. Forskellige arkivgrupper i det amerikanske nationalarkiv National Archives beskriver det amerikanske udenrigsministerium (Department of State) og efterretningstjenesters opfattelse af de danske kommunister og politik over for Danmark på det sikkerhedspolitiske område.

DKP's arkiv (deponeret hos Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv) er kun anvendt i begrænset omfang til at beskrive partiets virksomhed under den kolde krig. Kommissionens gennemgang af udvalgte dele af arkivet viser, at det ikke indeholder materiale, der kan belyse partiets eventuelle involvering i såkaldte "illegale" aktiviteter, dvs. infiltration, spionage, fortrolige direktiver og økonomiske tilskud fra østblokken og overvejelser og planer for partiets optræden i en fremtidig krise- eller krigssituation. Arkivet er derfor hovedsageligt blevet benyttet til at beskrive partiets reaktion på overvågningen og eksklusionen af medlemmer. Materiale fra partiideologen Ib Nørlands privatarkiv (ABA) er desuden anvendt til at beskrive partiets politik og forhold til de kommunistiske regimer. Kommissionen har fået afslag på en ansøgning om adgang til Nørlands dagbøger.

Den følgende undersøgelse bidrager til den eksisterende forskning på tre områder. Der findes ingen forskningsbaseret fremstilling af PET's overvågning på

det politiske område under den kolde krig, hvilket først og fremmest skyldes, at det hidtil ikke har været muligt at få adgang til de relevante offentlige arkiver. Den eksisterende forskning er derfor baseret på åbne kilder i form af privatarkiver, folketingsdebatter, aviser og lignende. Siden 1960'erne er der udgivet kritiske bøger om PET, der har haft til formål at skabe debat om den politiske registrering. Andre forfattere har støttet efterretningstjenesternes forsvar af demokratiet mod undergravende kræfter. Aspekter af PET's virke under den kolde krig er behandlet i fremstillinger om debatten om efterretningstjenesterne, de militære efterretningstjenester, påskekrisen i 1948 og den private antikommunistiske organisation "Firmaets" aflytning af en ledende DKP'er. En tidligere medarbejder i PET har desuden berettet om tjenestens tekniske operationer. Perioden før den kolde krig er noget bedre undersøgt, og der findes flere fremstillinger om politiets overvågning af yderligtgående politisk virksomhed og interneringen af kommunister under besættelsen. En svaghed ved disse fremstillinger er, at forfatterne ikke har haft adgang til PET's arkiv og alene beskriver forhold, der har været offentligt kendt.

Undersøgelsen bidrager også til vores viden om de danske kommunisters virksomhed under den kolde krig. Der findes ingen samlet fremstilling af DKP's historie. Der findes flere fremstillinger af DKP i mellemkrigstiden og partiets rolle i modstandskampen. DKP's demokratiopfattelse efter 1945 har også tiltrukket sig forskningens interesse. Andre historikere har gennemført undersøgelser af forskellige aspekter af DKP's virksomhed under den kolde krig, såsom partiets ungdomsorganisation, dets rolle i kulturlivet og i folkelige protestbevægelser, samt forholdet til Sovjetunionen.

Endelig bidrager undersøgelsen til den debat, der er foregået såvel internationalt som i Danmark siden afslutningen på den kolde krig i 1991 om kommunisters og sympatisørers virksomhed til fordel for de kommunistiske regimer i Østeuropa. I den internationale forskning har debatten især drejet sig om nye oplysninger fra de sovjetiske arkiver og fra de amerikanske efterretningstjenester, der dokumenterer, at udenlandske kommunister begik spionage til fordel for Sovjetunionen i mellemkrigstiden. I Danmark har flere fremstillinger kastet lys over DKP's forhold til Sovjetunionen, den økonomiske støtte til DKP og danske statsborgeres kontakt til den sovjetiske efterretningstjeneste KGB. Åbningen af Stasi-arkiverne efter Murens fald har ført til flere fremstillinger af danske statsborgeres samarbejde med den østtyske efterretningstjeneste. Debatten førte til Dansk Institut for Internationale Studiers undersøgelse af Warszawapagtens militære trussel og dens forsøg på at påvirke den danske sikkerhedspolitiske debat. I den forbindelse blev visse sider af de østlige efterretningstjenesters og

DKP's virksomhed belyst.² Den følgende undersøgelse kan på grund af Kommissionens adgang til PET's arkiv, såvel som til andre offentlige myndigheders arkiver, bidrage med nye oplysninger om danske kommunisters skjulte virksomhed til fordel for østblokken.

Det skal understreges, at det er DKP som parti, der er i fokus i denne delberetning. I den forbindelse vil kommunisternes virksomhed i andre sammenhænge blive beskrevet, når det er relevant for fremstillingen. For mere detaljerede redegørelser for DKP's aktivitet i fredsbevægelserne, på arbejdspladserne og i andre politisk-ideologisk prægede miljøer henvises til de relevante bind om PET's overvågning på disse områder.

Beretningen er inddelt i fire perioder. I den første del (1945-1950) gøres der indledningsvis rede for den ideologiske og politiske baggrund for Danmarks Kommunistiske Partis virksomhed frem til befrielsen i 1945. Derefter følger en beskrivelse af partiets forhold til Sovjetunionen under den tidlige kolde krig, den sovjetiske efterretningstjenestes virke i Danmark og iværksættelsen af PET's overvågning og registrering af kommunister i 1948. Der vil i denne del blive fokuseret på de foreliggende oplysninger om DKP's involvering i illegale aktiviteter og resultaterne af efterretningstjenestens efterforskning. I den anden del (1950-1960) beskrives DKP's virksomhed under Stalins sidste år, PET's overvågning og registrering i praksis, den stigende efterretningsaktivitet fra østtysk område og østblokkens anvendelse af venskabs- og frontorganisationer. Det vil her blive diskuteret, om Stalin i sin sidste tid forberedte Sovjetunionen på en angrebs- eller forsvarskrig, og om dette kan forklare visse af DKP's aktiviteter. I den tredje del (1960-1968) beskrives DKP's faldende tilslutning, opblødningen af båndene til Moskva og PET's efterforskning af kommunistisk spionage. I den fjerde del (1968-1989) analyseres DKP's korte renæssance i 1970'erne, partiets rolle i den Sovjet-styrede del af fredsbevægelsen og kommunismens sammenbrud. Det vil her blive undersøgt, hvilken effekt regeringserklæringen havde på PET's registreringspraksis, tjenestens fortsatte efterforskning af partiets østkontakter samt Stasis brug af danske kommunister til ulovlig efterretningsvirksomhed.

2 Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS), *Danmark under Den kolde Krig. Den sikkerhedspolitiske situation 1945-1991* (DIIS, 2005), bd. 1-4.

1. FRYGTEN FOR ILLEGALE KOMMUNISTISKE AKTIVITETER 1945-1950

Socialismens fædreland 1917-1950

Den kommunistiske ideologi bygger på Karl Marx' tanker om den "videnskabelige socialisme", som han udviklede under industrialismen i sidste halvdel af 1800-tallet. Marx' hovedværker (i delvist samarbejde med Friedrich Engels) var *Det kommunistiske manifest* fra 1848 og *Das Kapital*, hvis første bind udkom i 1867, og som Engels færdiggjorde udgivelsen af efter Marx' død i 1883.³ Ifølge

3 Forskningen i kommunismen, det sovjetiske system og stalinismen er omfattende. I de første år-ter af den kolde krig dominerede totalitarisme-opfattelsen, ifølge hvilken de fascistiske, nazistiske og kommunistiske systemer havde klare lighedstræk, idet deres kontrol omfattede alle aspekter af samfundet. Ifølge denne opfattelse var de nationale kommunistiske partier Moskvas instrumenter, der loyalt fulgte Kremls instrukser. Fra 1970'erne lagde de revisionistiske historikere vægt på, at de sovjetiske ledere ikke havde total magt, at systemet var opsplittet i konkurrerende bureaukratiske organer, og at lederne blev påvirket af opinionen og udefrakommende kriser. Ifølge denne opfat-telse handlede kommunistpartierne i et skæringspunkt mellem loyaliteten over for Moskva og for-holdene i deres hjemlande. Efter den kolde krigs afslutning har andre historikere valgt kultur- og socialhistoriske tilgange og har forklaret det sovjetiske system som et moderniseringsprojekt med en vis folkelig opbakning. Historikere inden for denne retning har beskrevet de nationale kommu-nistpartier "nedefra" med hovedvægten på deres rolle i sociale bevægelser. Samtidig har postmo-dernistiske historikere interesseret sig for diskursen i det sovjetiske system og borgernes konstruk-tion af deres identiteter. Endelig har flere historikere de seneste år beskrevet kommunismen som en "politisk religion" med trossætninger og ritualer. For korte historiografiske oversigter, se David L. Hoffmann, „Introduction: Interpretations of Stalinism“, i: David L. Hoffmann, ed., *Stalinism. The Essential Readings* (Malden & Oxford, 2003), s. 1-7; Sarah Davies and James Harris, "Joseph Stalin: power and ideas", i: Sarah Davies and James Harris, eds., *Stalin. A New History* (Cambridge, 2005), s. 1-17; John Keep, "Old controversies, new approaches", i: Alter Litvin and John Keep, eds.,

den materialistiske historieopfattelse er overgangen til det kommunistiske samfund en uafvendelig udvikling. Historien er en fremadskridende proces, hvor samfundet udvikler sig fra et primitivt jæger-samler samfund til det borgerlige-kapitalistiske samfund. Samtidig er udviklingen præget af klassekampen, hvor de besiddende udbytter arbejderne ved at fratage dem værdien af deres arbejde ("merværdien"), mens arbejderne forsøger at organisere sig og kæmpe for bedre levevilkår. I det kapitalistiske samfund vil profitraten falde på grund af konkurrencen, udbytningen vil øges, og klasse modsætningerne vil skærpes. Det uafvendelige resultat er revolutionen, hvor arbejderklassen vil omvælte det borgerlige statsapparat, indføre proletariats diktatur og afskaffe den private ejendomsret til produktionsmidlerne. Efter denne overgangsfase vil det kommunistiske samfund opstå, hvor der ikke findes sociale uligheder, hvor staten vil visne bort, hvor enhver vil "nyde efter behov og yde efter evne", og et nyt og bedre menneske vil blive født.⁴

I *Det kommunistiske manifest* beskrev Marx historien som klassekampens historie og opfordrede arbejderne til at organisere sig og gennemføre revolutionen med parolen: "Proletarer i alle lande, foren jer!"⁵ I 1864 blev det første forsøg på at organisere arbejderbevægelserne i de forskellige lande gjort med stiftelsen af 1. Internationale. Organisationen blev imidlertid svækket af indre modsætninger, og den blev opløst i 1876. I 1889 oprettedes 2. Internationale, men den brød sammen i 1914, da den var ude af stand til at forhindre 1. Verdenskrigs udbrud.⁶

Kommunismen havde en indbygget modsætning eller, som det er blevet formuleret, en "dobbeltthed": Hvis kommunismen var forudbestemt til at sejre på grund af historiens udvikling, hvad var så formålet med at organisere sig og kæmpe for dens indførelse?⁷ Marx og Engels var selv uklare om, hvordan revolutionen ville forløbe, og hvordan det socialistiske samfund skulle opbygges.⁸ Det blev i stedet den russiske revolutionære leder Vladimir Iljitj Uljanov, kaldet

Stalinism. Russian and Western views at the turn of the millenium (London & New York, 2005), s. 89-100. For den religiøse tolkning, se Mikkel Thrane Lassen, "Kommunismens religiøse kerne", *Arbejderhistorie*, nr. 4, december 2004, s. 3-22. Da PET interesserede sig for DKP på grund af partiets ideologi og forbindelse til Sovjetunionen, vil den følgende redegørelse være afgrænset til det politiske niveau, og de kulturelle, sociale og religiøse forklaringsmodeller vil ikke blive inddraget.

4 Richard Pipes, *Communism. A History* (New York (2001), 2003), s. 3-20.

5 *Arbejderbevægelsens hvem-hvad-hvor* (Politikens Forlag, 1974), s. 14-16.

6 *Ibid.*, s. 354-356.

7 Niels Erik Rosenfeldt, *Stalin. Diktaturets anatomi* (Høst & Søn, 2006), s. 26-27, 30.

8 Robert Service, *Comrades. A World History of Communism* (London, 2007), s. 32-34.

Lenin, der omsatte de marxistiske idéer til revolutionær praksis. For det første fastslog han i *Hvad skal der gøres?* fra 1902, at revolutionen ikke kom af sig selv, men at arbejderne skulle bevidstgøres og ledes af et parti af disciplinerede og professionelle revolutionære. For det andet argumenterede han for, at man burde arbejde for indførelsen af revolutionen i Rusland, selvom landet endnu ikke var udviklet nok og ikke havde gennemgået en borgerlig revolution. Lenins tanker førte til, at Det Russiske Socialdemokratiske Arbejderparti blev splittet i 1903, og selvom han var i mindretal, kaldte Lenin sin fraktion bolsjevikkerne ("flertals-folkene"), mens den moderate fløj blev kaldt mensjevikkerne ("mindretalsfolkene"). I 1912 kom det til den endelige splittelse af partiet, som nu blev domineret af bolsjevikkerne, der samtidig fik øget opbakning blandt de russiske arbejdere.⁹

Ruslands deltagelse i 1. Verdenskrig udmarvede nationen, i februar 1917 (marts efter den nuværende kalender) brød revolutionen ud, og tsaren blev afsat. En provisorisk regering med Aleksandr Kerenskij i spidsen overtog magten i en usikker alliance med sovjetterne ("dobbeltmagten"). Regeringen blev imidlertid svækket af den fortsatte krigsdeltagelse og manglende reformer, mens sovjetternes indflydelse steg. Sovjetterne var arbejder-, soldater- og bønderråd, der oprindeligt stammede fra den fejlslagne revolution i 1905, og som var genopstået i 1917. Lenin, der med tysk hjælp var vendt tilbage til Rusland fra eksil i Vesteuropa, slog i de såkaldte *Aprilteser* til lyd for, at proletariatet skulle gå til kamp mod regeringen, al magt skulle overgå til sovjetterne, og samfundet skulle begynde overgangen til socialismen. Dette ville i Lenins øjne udløse verdensrevolutionen. Senere på året udbyggede han sine tanker. I *Staten og revolutionen* argumenterede han for, at under den første fase efter revolutionen ville arbejderne og bønderne ved hjælp af sovjetterne indføre proletariatets diktatur, knuse den borgerlige stat, undertrykke den tidligere overklasse og iværksætte omfattende reformer. Efterhånden ville behovet for et diktatur forsvinde, og det klasseløse kommunistiske samfund ville vokse frem.¹⁰

Bolsjevikernes indflydelse i sovjetterne steg fra sommeren 1917, hvilket ikke mindst skyldtes den stigende utilfredshed blandt soldater, arbejdere og bønder med den fortsatte krig og den liberale elites manglende evne til at løse de sociale problemer. I oktober (november ifølge nutidig tidsregning) tog bolsjevikkerne magten ved et ublodigt kup. Det nye bolsjevikiske styre indførte straks vidtgå-

9 Niels Erik Rosenfeldt, *Lenin. En revolutionær fundamentalist* (Høst & Søn, 2008), s. 46-55, 80; Richard Pipes, *Communism*, s. 23-51; Robert Service, *Comrades*, s. 46-69.

10 Niels Erik Rosenfeldt, *Lenin*, s. 97-125.

ende reformer, der skulle vinde befolkningens støtte til det nye regime. Godejernes og kirkens jorde blev konfiskeret og givet til bønderne. Der blev indledt fredsforhandlinger med Tyskland, som førte til fredsaftalen i Brest-Litovsk, hvorefter Rusland trak sig ud af krigen mod afståelse af store landområder i det vestlige Rusland til tyskerne. Arbejderne fik medindflydelse på arbejdspladserne, og 8-timers arbejdsdagen blev indført. Etniske og nationale mindretal fik formelt lige rettigheder og garanti for selvbestemmelse, og kirke og stat blev adskilt.¹¹

Bolsjevikernes politik udløste imidlertid en dynamik, hvor regimets tiltag stødte på modstand fra befolkningen, som førte til yderligere undertrykkelse. For at sikre, at bolsjevikkerne, der kun udgjorde et lille mindretal af befolkningen, kunne fastholde magten, blev oppositionens aviser lukket. I december 1917 blev det hemmelige politi Tjekaen oprettet som en reaktion på det gamle embedsmandsapparats modstand mod det nye styre. Samtidig erklærede Lenin i et dekret regimets konservative modstandere for at være ”folkets fjender”, som blev gjort lovløse og stillet for revolutionære domstole. I januar 1918 blev den grundlovgivende forsamling, hvor bolsjevikkerne var i mindretal, opløst. Dermed var det svage russiske demokrati, der var opstået ved zarens afgang, afskaffet. I foråret 1918 forlod de sidste partier koalitionsregeringen, og Rusland blev dermed en etpartistat. I kølvandet på revolutionen fulgte kaos, faldende levestandard og kriminalitet, og strejker og bondeoprør blev slået ned med hård hånd af regimet. I foråret 1918 brød borgerkrigen ud mellem ”de røde” og ”de hvide”, som blev udkæmpet med stor brutalitet på begge sider. Fra Lenin udgik ordrer til de lokale sovjetter og Tjekaafdelinger om at foretage gidseltagninger, likvideringer og ekspropriationer mod klassefjenderne. Efter et attentatforsøg mod Lenin iværksatte bolsjevikkerne ”Den røde Terror”, og Tjekaen blev sluppet løs mod regimets modstandere. Efter at være trængt i defensiven lykkedes det ”Den røde Hær” under Lev Trotskijs ledelse at vende udviklingen, og i 1920 havde bolsjevikkerne genvundet kontrollen med Rusland. Samtidig medførte regimets tvangsinddrivelse af fødevarer fra bønderne imidlertid en omfattende hungersnød i flere egne af landet i 1920-22.¹²

11 Robert Service, *Comrades*, s. 70; Niels Erik Rosenfeldt, *Lenin*, s. 125-169.

12 Stéphane Courtois m.fl., *Kommunismens sorte bog. Forbrydelser, terror, undertrykkelse* (Høst & Søn, 2002), s. 70-149; Richard Pipes, red., *The Unknown Lenin. From the Secret Archive* (New Haven & London, 1998), s. 49-50, 55-58; Robert Service, *Comrades*, s. 71-74; Niels Erik Rosenfeldt, *Lenin*, s. 169-181, 185-188.

De bolsjevikiske ledere udtrykte den opfattelse, at revolutionen ikke kunne overleve isoleret i Rusland, men at den måtte brede sig til resten af verden. Tidlige forsøg på at indføre kommunistiske regimer i Tyskland, Ungarn og Polen slog dog fejl.¹³ I marts 1919 oprettedes Komintern (Kommunistiske Internationale eller 3. Internationale) i Moskva med det formål at omstyrte kapitalismen, indføre proletarietets verdensdiktatur og virkeliggøre socialismen som et første stadie til kommunismen. Komintern, der også blev kaldt for "verdensrevolutionens generalstab", var fra begyndelsen domineret af det sovjetiske kommunistparti (der senere fik betegnelsen SUKP, Sovjetunionens Kommunistparti). På den anden kongres i 1920 blev der vedtaget 21 "teser" eller betingelser for optagelsen af kommunistpartier, og ifølge formålsparagraffen fik partierne status af sektioner i Komintern. I 1924 vedtog Komintern at "bolsjevisere" kommunistpartierne, således at de blev organiseret som det sovjetiske forbillede.¹⁴

Efter borgerkrigens afslutning stod bolsjevikkerne over for opgaven med at genopbygge et ødelagt land og stabilisere regimet. Det er anslået, at 16 millioner russere omkom mellem 1914 og 1926, landbruget var ødelagt, og flygtningestrømme og lovløshed prægede landet.¹⁵ SUKP overtog kontrollen med statsapparatet og centraliserede magten. Systemet med "nomenklatura" blev indført, hvor alle vigtige poster blev besat med pålidelige partikadrer. Samtidig blev partiet disciplineret, og fraktioner i partiet blev forbudt. De sidste uafhængige organisationer og partier blev forbudt eller underlagt regimets kontrol, politiske modstandere blev stillet for skueprocesser, og de første politiske fanger blev i 1923 sendt i arbejdslejre, der med tiden udviklede sig til lejrsystemet GULAG, der administreredes af sikkerhedstjenesten. Samtidig besluttede partiledelsen at gennemføre en vis liberalisering på grund af den faldende levestandard og modstanden mod regimet. Tjekaens aktivitet blev begrænset (og omdøbt til GPU, Statens Politiske Styrelse), og i 1921 vedtog partikongressen en Ny Økonomisk Politik (NEP) til afløsning af "krigskommunismens" kommandoøkonomi. Det blev nu tilladt bønderne at sælge deres overskudsproduktion på det frie marked, små erhvervsdrivende og producenter fik privat ejendomsret, og udenlandske selskaber kunne opnå koncessioner i Rusland. Samtidig bevarede staten dog kontrollen

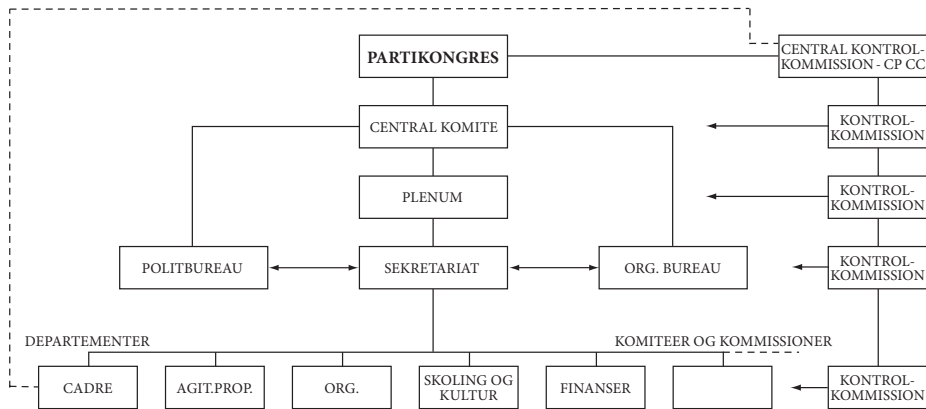
13 Richard Pipes, *Communism*, s. 49-51; Robert Service, *Comrades*, s. 85-96.

14 Fernando Claudin, *Krisen i den kommunistiske verdensbevægelse. Fra Komintern til Kominform* (Modtryk, 1979), bind 2, s. 95-103; Robert Service, *Comrades*, s. 107-118; Niels Erik Rosenfeldt, *Lenin*, s. 182-185, 190-196.

15 Mark Mazower, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century* (London (1998), 1999), s. 118-119.

med storindustrien, bankerne, transportsektoren og udenrigshandelen (økonomiens ”kommandohøje”). Reformerne medførte en økonomisk opblomstring og en stabilisering af det kommunistiske styre. I 1922 blev Unionen af Socialistiske Sovjetrepublikker (USSR), en føderal union med stærk centralistisk styring, oprettet, og den nye forfatning blev ratificeret i 1924.¹⁶

Det sovjetiske kommunistpartis (SUKPs) organisation

Fra et påtænkt PET-kursus i 1952 (PET's arkiv)

Årene efter Lenins død i 1924 var præget af magtkampen i partiledelsen, men i slutningen af 1920'erne havde partisekretæren Iosif V. Djugasjvili med dæknævnet Stalin udmanøvreret sine konkurrenter, deriblandt Trotskij, der blev sendt i eksil og senere myrdet. Det følgende årti fulgte et brud med NEP-politikken og en voldsom omkalfatring af det sovjetiske samfund.¹⁷ En sandsynlig forklaring på de stalinistiske tiltag er, at Stalin var overbevist om, at en ny storkrig var uundgåelig på grund af de kapitalistiske magters kamp om markederne. Ifølge den seneste forskning var Stalin i hele sin karriere påvirket af erfaringerne fra

16 Robert Service, *Comrades*, s. 74-81; Stéphane Courtois m.fl., *Kommunismens sorte bog*, s. 149-160; Niels Erik Rosenfeldt, *Lenin*, s. 234-236. Om den historiske baggrund for arbejdslejerne, se: Anne Appelbaum, *Gulag – historien om de sovjetiske straffelejre* (Schønberg, 2004), s. 27-31.

17 For en kort historiografisk oversigt over de forskellige opfattelser af stalinismen se: David L. Hoffmann, ”Introduction: Interpretations of Stalinism”, i: David L. Hoffmann, ed., *Stalinism*, s. 1-7.

den russiske borgerkrig og frygtede en udenlandsk intervention i forbindelse med et indre oprør.¹⁸ Ligesom 1. Verdenskrig havde medført de gamle kejserdømmers fald og kommunismens magtovertagelse i Rusland, ville en ny krig imidlertid give kommunismen muligheder for at brede sig. Formålet med Stalins politik var derfor at udskyde krigens udbrud og samtidig forberede Sovjetunionen til det forestående opgør. Det indebar, at landet skulle leve i fredelig sameksistens med de kapitalistiske lande og undgå at fremprovokere et angreb fra de kapitalistiske stormagter. Sovjetunionen skulle i et forceret tempo gennemføre en moderniserings- og industrialiseringsproces, således at landet nåede op på niveau med de kapitalistiske lande, og alle potentielle fjender af det sovjetiske system skulle fjernes.¹⁹

I 1927-28 led Sovjetunionen under faldende levnedsmiddelleverancer fra landet til byerne. Regimet iværksatte tvangsindrivelser, hvilket imidlertid førte til et fald i landbrugsproduktionen. For at løse problemet indledte Stalin i 1929 tvangskollektiviseringen af det sovjetiske landbrug, hvor de formodede storbønder ("kulakker") enten blev likvideret, anbragt i arbejdslejre eller deporteret til fjerne områder. Samtidig blev bønderne tvunget til at opgive deres private brug og placeret i kollektive brug eller statsbrug. En følgevirkning af tvangskollektiviseringen og "afkulakiseringen" var den omfattende hungersnød, der ramte Ukraine hårdest, og som kostede omkring seks millioner livet.²⁰

Samtidig iværksatte Stalin en forceret industrialisering af Sovjetunionen. NEP-politikken blev afviklet, og private foretagender blev nationaliseret. Det frie marked blev erstattet af en planøkonomi, hvor den statslige plankomité Gosplan opstillede femårs-planer for produktionen. Svær- og rustningsindustrien blev prioritetet højest, hvorimod produktionen af almindelige forbrugsvarer udgjorde en mindre del af økonomien. Der blev sat urealistisk høje mål for femårsplanerne, og når de ikke blev opfyldt, blev påståede "sabotører" og "trotskister" beskyldt for at skade produktionen. Arbejdet i industrien foregik ofte i et opskruet tempo og under farlige forhold, og arbejdernes levevilkår var generelt dårlige. Samtidig medførte industrialiseringen en modernisering af det

18 Alfred J. Rieber, "Stalin as foreign policy-maker: avoiding war, 1927-1953", i: Sarah Davies and James Harris, eds., *Stalin, A New History* (Cambridge, 2005), s. 140-158.

19 Dette er hovedargumentet i Niels Erik Rosenfeldt, *Stalin*, se især s. 114-120, 130-134, 221-222, 302-307. Se også Editor's Introduction, "The Objectives of the Great Terror, 1937-1938", i: David L. Hoffmann, ed., *Stalinism*, s. 83-86.

20 Stéphane Courtois m.fl., *Kommunismens sorte bog*, s. 164-193; Robert Service, *Comrades*, s. 144-145; Niels Erik Rosenfeldt, *Stalin*, s. 140-155.

sovjetiske samfund på kort tid: Produktionen voksede og gjorde landet mindre afhængigt af import, nye industrier sprang op øst for Ural, arbejdsløsheden forsvandt samtidig med, at Vesten var hærget af den store depression, og udviklingen gav flere muligheder for medlemmer af arbejderklassen.²¹ Systemet med straffelejre, arbejdskolonier og særlige bosættelser spillede en vigtig rolle under industrialiseringen. Frem til 2. Verdenskrig voksede antallet af straffefanger til over tre millioner, og GULAG-systemet (der var en forkortelse af den russiske betegnelse for "Hovedstyrelsen for korrektions- og arbejdslejre") stod for omkring 25 % af alt nybyggeri. Det er anslået, at 18 millioner passerede igennem straffelejrssystemet mellem 1929 og 1953, og at seks millioner blev sendt i indre eksil.²²

Mordet på førstesekretæren i Leningrad, Sergej Kirov, den 1. december 1934, blev udnyttet af Stalin til at udrense sine politiske modstandere og alle de befolkningsgrupper, som kunne udgøre en fare for det kommunistiske system i en fremtidig konflikt. Den første bølge af ofre omfattede fremtrædende partiaktivister, der var modstandere eller kritikere af Stalins kurs. Under "Den store Terror" fra 1937 til 1938 blev befolkningsgrupper, der blev anset for at være "folkefjender", likvideret eller sat i arbejdslejr. Det drejede sig bl.a. om tidligere kulakker, medlemmer af den tidligere overklasse, præster, forhenværende embedsmænd og politiske modstandere. Dertil kom personer fra nationale mindretal. Samtidig udnyttede Stalin kampagnen til at udrense de lokale partiledelser og erstatte dem med sine betroede folk, ligesom forsvaret, rustningsindustrien, NKVD og Komintern blev udrenset. Offentlige skueprocesser mod bolsjeviske ledere som Kamenev, Sinovjev og Bukharin, der havde været konkurrenter til Stalin, blev anvendt til at konstruere fjendebilleder og mobilisere folket imod dem. De

21 Mark Mazower, *Dark Continent*, s. 123-125; Robert Service, *Comrades*, s. 145-148; Niels Erik Rosenfeldt, *Stalin*, s. 155-162. For en tolkning af stalinismen som et udtryk for modernisering, se: Editor's Introduction, "Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization" og Stephen Kotkin, "Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization", begge i: David L. Hoffmann, ed., *Stalinism, The Essential Readings* (Malden & Oxford, 2003), s. 107-126. Om det stalinistiske system se også: Bent Jensen, *Stalin. En biografi* (Gyldendal, 2005); Erik Kulavig, *Det røde tyranni. Stalin, magten og folket 1979-1953* (Aschehoug, 2005); Erik Kulavig, *KGB. De russiske sikkerhedstjenester fra Ivan den Grusomme til Vladimir Putin* (Aschehoug, 2007).

22 Mark Mazower, *Dark Continent*, s. 125-126; Anne Appelbaum, *Gulag*, s. 14-15. En kommenteret kildesamling fra de sovjetiske arkiver er: Oleg Khlevniuk, *The History of the Gulag. From Collectivization to the Great Terror* (New Haven & London, 2004).

ufuldstændige tal viser, at NKVD i 1937-38 anholdt over 1,5 millioner sovjetiske borgere, og at 681.692 blev henrettet.²³

Samtidig med at Stalin strammede sit greb om partiet og statsapparatet og forberedte det sovjetiske samfund på den kommende krig, tog han også udenrigspolitiske initiativer for at imødegå de stigende trusler fra Tyskland, hvor nazisterne var kommet til magten i 1933, og Japan, som havde besat Manchuriet. På Kominterns 7. Verdenskongres i 1935 proklamerede dens formand, Georgi Dimitrov, ”folkefronten” som den nye linje. Kommunisterne skulle nu alliere sig med alle andre antifascister, såvel socialister og socialdemokrater som borgerlige. Hvor kommunisterne før havde bekæmpet det borgerlige demokrati og agiteret for proletariats diktatur, forsvarede de nu det borgerlige demokrati mod det fascistiske diktatur.²⁴

Situationen forværredes for Sovjetunionen i 1936, da Tyskland, Japan og det fascistiske Italien indgik anti-Kominternpagten. Samme år gik den tyske hær ind i Rhinlandet, og general Franco gjorde med tysk og italiensk støtte oprør mod den republikanske regering i Spanien. Mens de vestlige magter forholdt sig neutrale i borgerkrigen, støttede Sovjetunionen efter nogen tøven den republikanske regering, der faldt i 1939. I 1938 indgik Storbritannien og Frankrig (sammen med Italien) den såkaldte München-aftale med Hitler, hvor de overlod Sudeterlandet i Tjekkoslaviet til Tyskland. I begyndelsen af 1939 besatte Tyskland den resterende del af Tjekkoslaviet, hvilket bragte risikoen for et tysk angreb på Sovjetunionen nærmere. Det var ifølge forskningen Stalins politik at holde Sov-

23 Blandt de klassiske værker om ”Den store Terror” er Robert Conquest, *The Great Terror. Stalin's Purge of the Thirties* (Harmondsworth (1968), 1971) og Roy Medvedev, *Let History Judge. The Origins and Consequences of Stalinism* (New York, 1973). For en revisionistisk tolkning af ”Den store Terror”, se f.eks. Robert W. Thurston, *Life and Terror in Stalin's Russia 1934-1941* (New Haven & London, 1996). Se også Bent Jensen, *Gulag og glemsel. Ruslands tragedie og Vestens hukommelsestab i det 20. århundrede* (Gyldendal, 2002); Stéphane Courtois m.fl., *Kommunismens sorte bog*, s. 206-230; Robert Service, *Comrades*, s. 149-152; Niels Erik Rosenfeldt, *Stalin*, s. 205-220; William Chase, ”Stalin as producer: the Moscow show trials and the construction of mortal threats”, i: Sarah Davies and James Harris, eds., *Stalin*, s. 226-248. For tolkningen af ”Den store Terror” som et forsøg på at eliminere alle de befolkningsgrupper, der kunne tænkes at ville udgøre en 5. kolonne i en kommende krig se også: Oleg Khlevniuk, ”The Objectives of the Great Terror, 1937-1938”, i: David L. Hoffmann, ed., *Stalinism, The Essential Readings* (Malden & Oxford, 2003), s. 87-104; Alfred J. Rieber, ”Stalin as foreign policy-maker”, s. 143-144.

24 Tim Rees and Andrew Thorpe, ”Introduction”, s. 5-6; Robert Service, *Comrades*, s. 172-174; Silvio Pons, ”Introduzione”, i: Georgi Dimitrov, *Diario. Gli Anni Di Mosca (1934-1945)* (Torino, 2002), s. xix-xx.

jetunionen ude af en ny storkrig og eventuelt spille de ”imperialistiske” magter ud mod hinanden og dermed udmarve dem. Senere kunne Sovjetunionen på et belejligt tidspunkt intervenere og dermed udvide sin indflydelse i Europa. I august 1939 indgik Stalin derfor en ikke-angrebspagt med Hitler, som indebar en deling af Polen. Desuden fik Stalin mulighed for at udvide sin interessesfære i Østeuropa. I de følgende måneder besatte Den Røde Hær den østlige del af Polen, Estland, Letland og Bessarabien i Rumænien, og den erobrede områder i Finland efter ”Vinterkrigen” i 1939-40.²⁵ Besættelserne af disse områder blev efterfulgt af deportationer og likvideringer.²⁶

Kominterns rolle ændrede sig dramatisk ved udbruddet af 2. Verdenskrig. Efter indgåelsen af ikke-angrebspagten anså Stalin de nationale kommunistpartier som en hæmsko for hans politik. Komintern blev således marginaliseret i perioden fra 1939 og 1941, og Stalin overvejede at give de nationale kommunistpartier større selvstændighed.²⁷ Kominterns rolle bestod i at kommunikere den sovjetiske linje videre til kommunistpartierne, og ifølge direktiverne fra Moskva skulle krigen anskues som et opgør mellem de imperialistiske magter Tyskland, Storbritannien og Frankrig. De kommunistiske partier fik besked på at gå til angreb mod de socialdemokratiske klasseforrædere og det borgerlige demokrati.²⁸

Den 22. juni 1941 iværksatte Hitler Operation Barbarossa, det tyske angreb på Sovjetunionen. De tyske hære nåede frem til Moskva, Leningrad og Stalingrad, men det lykkedes Den Røde Hær at vende udviklingen og presse invasionshæren tilbage. Den sovjetiske modstand bandt størstedelen af de tyske styrker til østfronten, hvilket muliggjorde de allieredes landgang i Normandiet i juni 1944. I maj 1945 indtog de sovjetiske styrker Berlin, og Sovjetunionen stod sammen med USA, Storbritannien og Frankrig som sejrherre i 2. Verdenskrig. Det var imidlertid en udmattet stormagt, der nu stod over for Vestmagterne. Tyskerne havde ført en udryddelseskrig mod Sovjetunionen, og omkring 27 millioner af dets borgere var omkommet under krigen, der var blevet ført med stor brutalitet af begge sider. Dertil kom, at store områder af det vestlige Sovjetunionen var ødelagt, og at regimet havde mistet kontrollen over dele af Ukraine, hvor mod-

25 Alfred J. Rieber, ”Stalin as foreign policy-maker”, s. 142-148; Robert Service, *Comrades*, s. 170-178, 191-192, 213-214; Niels Erik Rosenfeldt, *Stalin*, s. 224-248.

26 Stéphane Courtois m.fl., *Kommunismens sorte bog*, s. 237-242; Alfred J. Rieber, ”Stalin as foreign policy-maker”, s. 147.

27 Silvio Pons, ”Introduzione”, s. xxxvi, xli; Alfred J. Rieber, ”Stalin as foreign policy-maker”, s. 145.

28 Tim Rees and Andrew Thorpe, ”Introduction”, s. 6-7.

standsgrupper i flere år efter krigen kæmpede mod Den Røde Hær. De store ofre under krigen havde udløst håb og forventninger i befolkningen om en liberalisering af det stalinistiske regime. Heroverfor stod muligvis Stalins overbevisning om, at en ny storkrig på langt sigt var uundgåelig. Det var derfor Stalins vigtigste opgaver i 1945 at undgå en ny krig på kort sigt, genoprette kontrollen med samfundet, styrke den ideologiske ensretning, genopbygge økonomien og opruste militært.²⁹ Ifølge den nyeste forskning ændrede Stalins efterkrigsmaal sig med krigens udvikling, og det blev efterhånden hans mål at etablere flere bæltter af sikkerhedszoner rundt om det russiske kerneland i Sovjetunionen: Det sovjetiske system blev genoprettet i de tidligere tyskbesatte områder, strategisk vigtige ”nøglepunkter” blev sikret i Østeuropa og Asien, og venligtsindede regeringer blev etableret i Østeuropa.³⁰

Da Stalin ønskede at opretholde alliancen med Vestmagterne, førte han i den første efterkrigstid en relativt forsigtig kurs over for Østeuropa, der var blevet befriet af Den Røde Hær, og som nu befandt sig i den sovjetiske interessesfære. Der var i de østeuropæiske befolkninger en sympati for Den Røde Hærs indsats mod de nazistiske besætttere, et udbredt ønske om at gøre op med de tidligere magthavere, der i forskelligt omfang havde kollideret med tyskerne, og støtte til omfattende reformer. De østeuropæiske kommunistpartier indgik i koalitionsregeringer og førte generelt en moderat kurs. Samtidig følte Stalin sig imidlertid ikke forpligtiget af de allieredes aftaler om, at der skulle etableres demokrati i de befriede lande. Kommunisterne kontrollerede indenrigsministerierne og sikkerhedsorganerne, og valgene i Østeuropa var præget af omfattende svindel og intimidering af kommunisternes modstandere.³¹ Det var Stalins hensigt, at ”folkedemokratierne” skulle foretage en fredelig overgang til socialismen under sovjetisk beskyttelse.³² Stalin forsøgte også at udbrede sin indflydelse over for Iran og Tyrkiet, men trak sig tilbage, da han mødte modstand fra USA og Storbritannien.³³

29 Niels Bo Poulsen, *Den store Fædrelandskrig. Statsmagt og mennesker i Sovjetunionen 1939-55* (Høst & Søn, 2007), s. 45-332; Robert Service, *Comrades*, s. 217-229; Niels Erik Rosenfeldt, *Stalin*, s. 264-328.

30 Alfred J. Rieber, ”Stalin as foreign policy-maker”, s. 148-152.

31 Mark Mazower, *Dark Continent*, s. 253-266; Robert Service, *Comrades*, s. 229-235.

32 Alfred J. Rieber, „Stalin as foreign policy-maker”, s. 152-154.

33 John Lewis Gaddis, *The Cold War* (London (2005), 2006), s. 28-29.

Maleriet "Ære være den store Stalin" ("Glory to Great Stalin") af J. Kugatj, V. Netjitajlo og V. Tsyplakov fra 1950. Personkulten omkring Stalin nåede sit højdepunkt efter sejren over Tyskland i 2. Verdenskrig. Det er ofte blevet hævdet, at fejringen af den kommunistiske ideologi med symboler og ritualer havde mange lighedstræk med dyrkelsen af en religion. Der var treenigheden (Marx, Lenin og Stalin), de hellige skrifter ("Det kommunistiske Manifest", "Das Kapital" osv.), relikvier (Lenins balsamerede legeme) og helligdage (1. maj, Revolutionsdagen). Kommunismen havde som mål at skabe et paradis på jord, hvor statsmagten ville "visne bort" og et nyt menneske opstå (Arbejdermuseet og ABA).

I løbet af 1946-47 forværredes forholdet mellem de vestlige stormagter og Sovjetunionen. Da Storbritannien måtte opgive at støtte Grækenland, der var involveret i en borgerkrig, og Tyrkiet, fremsatte USA's præsident Harry Truman i marts 1947 den såkaldte Truman-doktrin, hvor USA lovede at støtte enhver stat, der var truet af ydre eller indre fjender. I juni fulgte fremsættelsen af Marshall-planen, hvor Truman-administrationen tilbød økonomisk hjælp til genopbygningen af det ødelagte Europa. Administrationen havde flere motiver til hjælpen: At hindre kommunistisk fremgang i Vesteuropa, at øge USA's indflydelse på kontinentet, at liberalisere verdensøkonomien og at skaffe USA markeder. Selvom tilbuddet omfattede Sovjetunionen og de østeuropæiske stater, stod det klart, at selvom Stalin ønskede vestlig økonomisk bistand, ville han ikke tillade amerikansk indflydelse på den sovjetiske økonomi, ligesom han var imod et genopbygget Tyskland i den vestlige lejr. Stalin reagerede som forventet med at afvise tilbuddet,

ligesom han pressede Polen og Tjekkoslaviet til at forlade forhandlingerne om planens gennemførelse.³⁴

Forværringen af forholdet til Vestmagterne medførte, at Stalin strammede grebet om Østeuropa. I september 1947 blev det kommunistiske informationsbureau, Kominform, dannet på et møde i Polen. Det bestod af de østeuropæiske kommunistpartier og de to største vestlige partier, det italienske og franske kommunistparti, og dets formål var at koordinere deres indsats. På mødet erklærede den sovjetiske chefideolog Andrej Sjdjanov, at der var tale om et opgør mellem ”to lejre”, en progressiv og fredelig under Sovjetunions ledelse og en reaktionær og imperialistisk under USA’s førerskab. I februar 1948 tog kommunisterne magten i Tjekkoslaviet, der var det sidste tilbageværende demokrati i Østeuropa. De såkaldte ”folkedemokratier” indførte kommunistiske systemer efter sovjetisk forbillede, regimets modstandere blev udrenset, og der opstod et system af arbejdslejre. Der blev indført planøkonomier, og industrialiseringen af de socialistiske lande blev iværksat. Samtidig kom det imidlertid til et åbent brud mellem Sovjet og Jugoslavien, som forsøgte at føre en selvstændig udenrigspolitik på Balkan. Efterfølgende etablerede Jugoslaviens leder Josip Broz Tito en særlig form for kommunisme med vægt på uafhængighed af Moskva, decentralisering og arbejderselvstyre. I 1948-49 iværksatte Stalin en blokade af Vestberlin i et forsøg på at presse Vestmagterne til at opgive deres besættelseszoner i byen, der lå som en ø midt i den sovjetiske besættelseszone i det østlige Tyskland, men måtte opgive forehavendet på grund af den amerikanske luftbro. Det følgende år var Europas deling en realitet. En række vesteuropæiske og nordamerikanske stater underskrev Den Nordatlantiske Traktat (der blev til forsvarsalliancen NATO i 1950), de to Tysklunde blev oprettet, og Sovjetunionen blev en atommagt. I september 1949 blev den østlige blok yderligere styrket, da de kinesiske kommunister under Mao Zedong vandt borgerkrigen og udråbte Den kinesiske Folkerepublik.³⁵

34 Vojtech Mastny, *The Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years* (New York & Oxford (1996), 1998), s. 23-29; Vladislav Zubok and Constantine Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War. From Stalin to Khrushchev* (Cambridge, Mass. & London, 1996), s. 50-53; Alfred J. Rieber, ”Stalin as foreign policy-maker”, s. 156-158; Robert Service, *Comrades*, s. 239-240.

35 Robert Service, *Comrades*, s. 240-243, 251-260; Stéphane Courtois, *Kommunismens sorte bog*, s. 441-482; Mark Mazower, *The Dark Continent*, s. 266-276.

DKP og den internationale kommunisme 1920-1950

Flere radikale grupper i Danmark blev inspireret af den russiske revolution. I 1918 brød en række socialdemokrater med partiet og dannede Socialistisk Arbejderparti (SAP), som blev støttet af det sovjetiske regime. Partiet var lammet af indre modsætninger, og det eksisterede kun i kort tid. I 1919 brød socialdemokratiets ungdomsorganisation SUF med moderpartiet, og dannede sammen med en fløj af SAP Venstresocialistisk Parti (VSP). Det blev i november 1920 optaget i Komintern og tog i den forbindelse navneforandring til Danmarks Kommunistiske Parti (DKP). I 1921 forenede DKP sig med den syndikalistiske Fagoppositionens Sammenslutning (FS) i Danmarks Kommunistiske Føderation, men konstruktionen holdt kun kort tid, og i en periode fandtes der to konkurrerende kommunistpartier i Danmark. Først i 1923 lykkedes det at forene dem i et fælles parti.³⁶

DKP blev som en sektion af Komintern styret fra Moskva. Ved optagelsen accepterede partiet de 21 Moskva-teser, der bl.a. omfattede krav om regelmæssige udrensninger, centralisme, bekæmpelse af socialdemokraterne og oprettelse af et illegalt apparat. DKP tog angiveligt forbehold over for det sidste krav, men det skal snart være blevet glemt af både partiet og Komintern.³⁷ Komintern havde en række midler til at sikre sig, at kommunistpartierne overholdt Moskva-teserne. Eksekutivkomiteen (EKKI) udsendte resolutioner og bindende direktiver for partiernes arbejde. EKKI kunne nedsætte specialkomitéer til at afgøre konfliktspørgsmål, man udsendte instruktører, der vejledte de lokale kommunister, og EKKI havde beføjelse til at ændre partiernes beslutninger. EKKI kunne desuden ekskludere partimedlemmer eller tilbageholde dem på ubestemt tid i Moskva. EKKI holdt også et vågent øje med partiaviserne, og udenlandske kommunistpartier modtog betydelige pengebeløb fra Komintern.³⁸ Således modtog partiaviseren Arbejderbladet det anseelige beløb på 65.000 kr. fra Komintern i 1921.³⁹

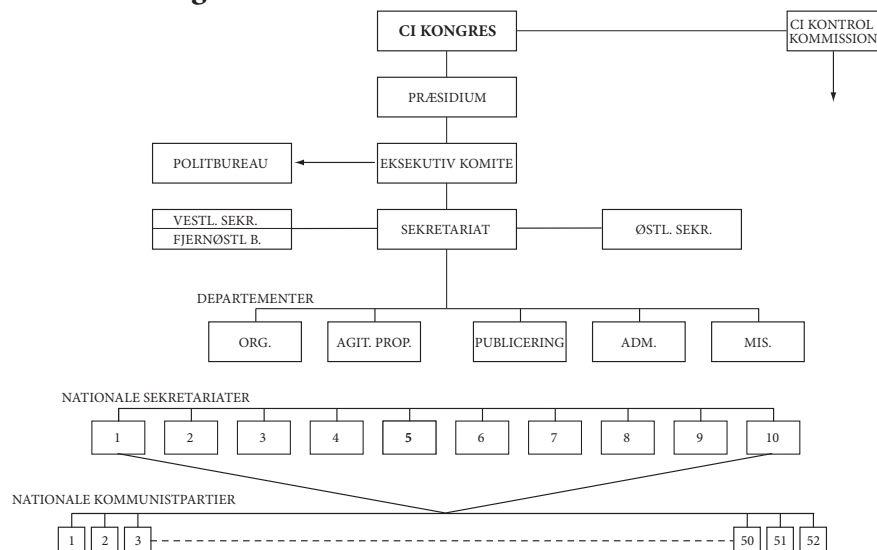
36 Jørgen Bloch-Poulsen og Morten Thing, *Danmarks Kommunistiske parti 1918-1941* (Politisk Revy, 1979), s. 10-49; Kurt Jacobsen, *Mellem København og Moskva* (Forlaget Tiden, 1989), s. 9-88.

37 Kurt Jacobsen, *Mellem København og Moskva*, s. 27.

38 Trine S. Jansen, "Komintern og dannelsen af de skandinaviske kommunistpartier", *Arbejderhistorie*, nr. 3, 2003, s. 20-44; Claudin, *Krisen i den kommunistiske verdensbevægelse*, bd. 1, s. 104-107.

39 Kurt Jacobsen, *Mellem København og Moskva*, s. 41. Generelt se: Morten Thing, "Kommunisternes kapital", i: Morten Thing, red., *Guldet fra Moskva. Finansieringen af de nordiske kommunistpartier 1917-1990* (Forum, 2001), s. 165-174.

Kominterns organisation

Fra et påtænkt PET-kursus i 1952 (PET's arkiv)

I 1924, efter at de første forsøg på at udbrede revolutionen havde slået fejl, introducerede Stalin tesen om ”socialisme i ét land.” Idéen var, at det var muligt at opbygge socialismen i ét land, men at den på langt sigt kun kunne sikres gennem verdensrevolutionen.⁴⁰ Dermed blev det også de udenlandske kommunistpartiers vigtigste opgave at forsvare Sovjetunionens interesser. Det sovjetiske system var ”den virkeliggjorte socialisme”, og kommunisterne vurderede systemet ud fra, hvad det ville udvikle sig til, og ikke ud fra hvordan det faktisk så ud. De nationale kommunistpartier opfattede sig som en del af en international bevægelse, den ”proletariske internationalisme”, der byggede på en fælles kamp for socialismen og Sovjetunionen.⁴¹

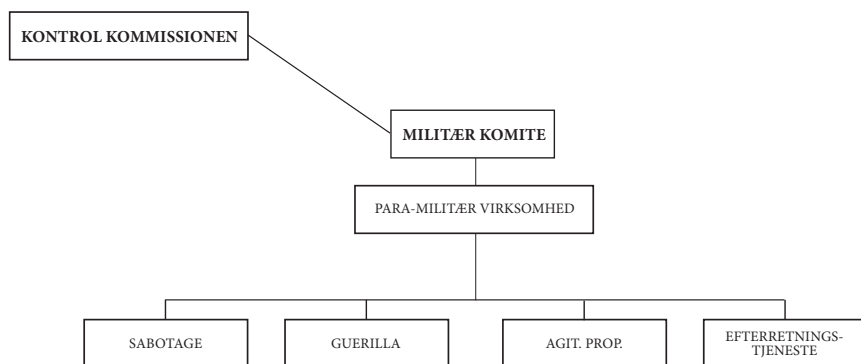
Lige fra starten var politik og efterretningsvirksomhed blandet sammen i Komintern og dermed i forholdet til kommunistpartierne. Kominterns hemmelige afdeling for international kommunikation, Otdel Mesjdunarodnykh Svjasej eller OMS, som varetog udsendelsen af instruktører og pengeoverførelser, havde tætte forbindelser til den sovjetiske efterretningstjeneste NKVD's udenrigsafde-

40 Niels Erik Rosenfeldt, *Stalin*, s. 91-93.

41 Knud Holt Nielsen, *Giv mig de rene og ranke ... Danmarks Kommunistiske Ungdom 1960-1990* (ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, 2007), s. 12, 133-134, 277-279, lix-lxvi.

ling (INO).⁴² I løbet af 1930'erne blev OMS udrenset og overtaget af NKVD.⁴³ Komintern anvendte konspirative metoder til at kommunikere med kommunistpartierne i udlandet, opfordrede dem til at etablere illegale apparater, og rekrutterede kommunister til at udføre illegale operationer i verdensrevolutionens sag.⁴⁴ Et eksempel på sammenblandingen af politik og efterretningsvirksomhed er Richard Sorge, som i 1928 besøgte DKP som Komintern-instruktør. Sorge blev senere kendt som den russiske spion i Japan, som forgæves advarede Stalin mod *Operation Barbarossa*.⁴⁵ Flere danske kommunister blev i 1930'erne uddannet hos OMS uden for Moskva og fungerede som telegrafister og kurerer. I 1933-35 havde Kominterns Vestbureau hovedsæde i København, og danske kommunister blev yderligere involveret i illegal kommunistisk virksomhed.⁴⁶

Opbygningen af et kommunistpartis kontrolkommission og illegale apparat

Fra et påtænkt PET-kursus i 1952 (PET's arkiv)

42 Stephen Koch, *Double Lives. Stalin, Willi Münzenberg and the Seduction of the Intellectuals* (London (1995), 1996), s. 17, 335-336.

43 Peter Huber, "Structure of the Moscow apparatus of the Comintern and decision-making", i: Tim Rees and Andrew Thorpe, eds., *International Communism and the Communist International, 1919-43* (Manchester & New York, 1998), s. 52-60.

44 Harvey Klehr, John Earl Haynes & Fridrikh Igorevich Firsov, *The Secret World of American Communism* (New Haven & London, 1995), s. 20-21.

45 F. W. Deakin and G. R. Storry, *The Case of Richard Sorge* (London, 1966), s. 44-48.

46 Jørgen Grønvald Laustsen, *Medløbere og modløbere. DKP, besættelsen og illegaliteten* (Lindhardt og Ringhof, 2007), s. 23-34.

De sovjetiske ledere havde andre måder at kontrollere de udenlandske kommunister på. Unge lovende kommunister blev sendt på partiskole i Moskva, hvilket gav russerne mulighed for at påvirke den næste generation af ledere. Således opholdt den senere partiformand Aksel Larsen sig i 1926-28 på Lenin-skolen, der blev drevet af Komintern.⁴⁷ Et stort antal kommunister fik også mulighed for at opleve Sovjetunionen i forbindelse med betalte delegationsrejser. I 1918 besøgte Ernst Christiansen, som på det tidspunkt var formand for SUF og siden hen blev DKP's første leder, som den første dansker det nye Sovjet.⁴⁸ Partiledelsen blev også hyppigt indkaldt til konsultationer med EKKI og den sovjetiske ledelse.

For at kunne udføre Kominterns direktiver i arbejdet for verdensrevolutionen var det et krav, at kommunistpartierne var stramt organiserede og disciplinerede. Det organisatoriske princip for partierne var den "demokratiske centralisme", der indebar, at de ledende organer blev valgt af medlemmerne, og at organerne regelmæssigt aflagde beretning om deres aktiviteter. Der herskede fri debat i partierne, indtil en beslutning var truffet, hvorefter mindretallet måtte underkaste sig partidisciplinen. Enhver afvigelse fra princippet blev fordømt som "fraktionering", der kunne straffes med eksklusion. Højere partiorganers beslutninger var bindende for de lavere organisationer og medlemmer, der skulle føre dem ud i livet. Ifølge Moskva-teserne krævede den demokratiske centralisme, at ledelsen fungerede som "et stærkt og autoritativt centrum med vidtgående fuldmagter", og at der skulle herske "en jernhård disciplin grænsende til det militære".⁴⁹ DKP etablerede derfor en stærkt hierarkisk struktur. Den øverste myndighed var kongressen, som normalt blev afholdt hvert 3. år. Mellem kongresserne blev partiet ledet af centralkomitéen, hvis medlemmer blev valgt på kongressen. Centralkomitéen valgte partiets formand og nedsatte et forretningsudvalg, der planlagde centralkomitémøderne. Forretningsudvalget fordelte også partiets tillidsposter og vedtog ekskluderinger. Kontrolkommissionen varetog partiets sikkerhed over for politiske modstandere og efterretningstjenester og behandlede eksklusionssager. Partiets medlemmer var ikke organiseret i typiske vælger- eller partifor- eninger, men i stedet i små grundorganisationer i geografiske områder, på virksomheder og læreanstalter. Disse var opdelt i geografiske distrikter, som afholdt

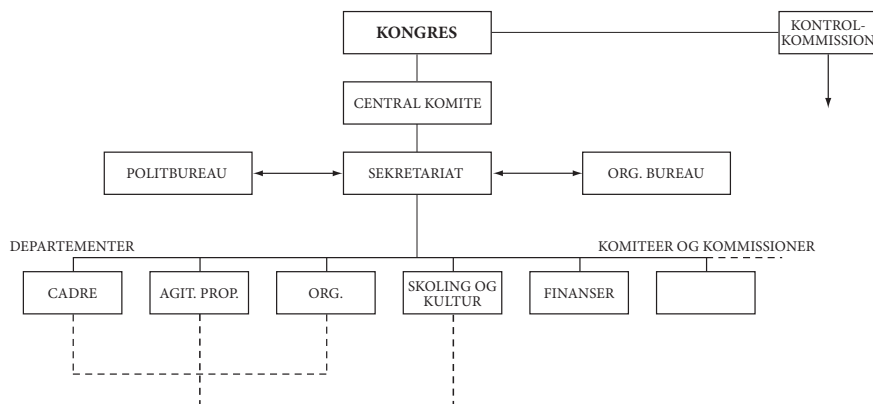
47 Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen – en politisk biografi* (Vindrose (1993), 1996), s. 54-89.

48 Morten Thing, *Kommunismens kultur. DKP og de intellektuelle 1918-1960* (Tiderne Skifter, 1993), bd. 2, s. 930.

49 Kurt Jacobsen, *Mellem København og Moskva*, s. 24. Se også *Arbejderbevægelsens hvem-hvad-hvor*, s. 301; Knud Holt Nielsen, *Giv mig de rene og ranke ...*, s. 1-3.

årlige konferencer, der på grundlag af partiprogrammet udarbejdede regionale aktionsprogrammer. I 1924 medførte Kominterns beslutning om ”bolsjevise- ring”, at DKP’s medlemmer skulle organiseres i bedriftsceller eller gadedceller. Desuden skulle man forsøge at få fodfæste på fabrikkerne og i fagforeningerne ved at danne fagklubber. Flere af disse tiltag blev gennemført i slutningen af 1920’erne.⁵⁰ Bolsjeviseeringen betød til en vis grad, at partierne blev ensrettede og centraliserede, og at EKKI styrkede sin kontrol. Det betød også, at det sovjetiske partis tradition med at fungere i illegalitet og med brug af konspirative metoder, der skyldtes de fjendtlige forhold under tsartiden, i et vist omfang blev overført til de nationale kommunistpartier.

Organiseringen af et kommunistparti uden for østblokken

Fra et påtænkt PET-kursus i 1952 (PET's arkiv)

Selvom de nationale kommunistpartier havde et vist manøvrerum i forhold til Komintern, er det generelle indtryk, at DKP fulgte den skiftende hovedlinje, som blev udstukket i Moskva.⁵¹ I 1921 udråbte Komintern enhedslinjen som den officielle politik. Siden det kapitalistiske system havde stabiliseret sig efter krigen, var det kommunisternes opgave at samarbejde med medlemmerne af de socialdemokratiske partier og fagforeningerne (”enhed fra neden”). I løbet af 1920’erne

⁵⁰ Jørgen Bloch-Poulsen & Morten Thing, *Danmarks Kommunistiske Parti 1918-1941*, s. 54 og 58.

⁵¹ Trine S. Jansen, ”Komintern og dannelsen af de skandinaviske kommunistpartier” s. 38-41.

udviklede denne politik sig i nogle lande til et samarbejde med de socialdemokratiske ledere ("enhed fra oven").⁵² DKP havde kun begrænsede muligheder for at udføre Kominterns politik i 1920'erne. Partiet havde kun nogle få hundrede medlemmer, det modtog 0,3 til 0,5 % af stemmerne ved folketingsvalgene, og det var lammet af fraktionskampe.⁵³

Det skal imidlertid understreges, at Komintern ikke havde nogen privilegeret status i det sovjetiske system, og det spillede undertiden en marginal rolle i formuleringen og udøvelsen af Sovjetunionens udenrigspolitik. Efter at Stalin konsoliderede sin magtposition i 1928, blev afstanden mellem Komintern og ledelsen større. Det kom til udtryk ved, at Kominterns leder, Georgi Dimitrov, kun mødtes med Stalin få gange mellem 1934 og 1945. Stalin udøvede en direkte indflydelse på Komintern i forbindelse med de væsentligste beslutninger, såsom ikke-angrebspagten med Hitler i 1939 og opløsningen af Komintern i 1943, men han udviste ofte en fuldstændig mangel på interesse for Kominterns politik.⁵⁴ Det indebar, at Sovjetunionens udenrigspolitik i store perioder blev ført uafhængigt af Komintern, og at de nationale partier ofte havde en vis handlefrihed i forhold til Moskva til at fastlægge deres politik. Det skete i et sammenspil med udviklingen i de internationale forhold og situationen i de enkelte lande.

I 1928 dekreterede EKKI en ny politik: "Ultravenstrelinjen". Enhedsfronts-linjen havde kun givet kommunisterne få resultater, flere kommunistpartier – deriblandt det store tyske, KPD – ønskede en klarere ideologisk profil, og Kominterns økonomer mente, at kapitalismen stod over for en alvorlig krise med skærpede klasse modsætninger som følge. Dertil kom, at Stalin som et led i magtkampen mod Nikolaj Bukharin svingede til venstre. Hovedfjenden var nu socialdemokraterne ("social-fascisterne"), som blev beskyldt for at undergrave arbejdernes revolutionære glød ved hjælp af reformer.⁵⁵

DKP oplevede en vis fremgang i ultravenstreperioden, hvilket nok hang sammen med den verdensomspændende økonomiske krise efter 1929. Partiet fik med Revolutionær Fagopposition (RFO) og arbejdsløshedsbevægelsen et vist fodfæste blandt arbejderne, ligesom det tiltrak intellektuelle som Rudolf Broby-

52 Tim Rees and Andrew Thorpe, "Introduction", i: Tim Rees and Andrew Thorpe, eds. *International Communism and the Communist International*, s. 3-4.

53 Jørgen Bloch-Poulsen og Morten Thing, *Danmarks Kommunistiske Parti 1918-1941*, s. 51-73; Kurt Jacobsen, *Mellem København og Moskva*, s. 40-156.

54 Silvio Pons, "Introduzione", s. xiv-xv.

55 Tim Rees and Andrew Thorpe, "Introduction", s. 4-5; Robert Service, *Comrades*, s. 167-173.

Johansen, Hans Kirk og Hans Scherfig. I 1932 kom DKP i Folketinget med to mandater, partiformanden Aksel Larsen og Arne Munch-Petersen. De benyttede Folketingets talerstol til at angribe socialdemokraterne for at forråde arbejderne sag, støttede udenomsparlamentariske bevægelser, hyldede fremskridtene i Sovjetunionen og støttede sociale forbedringer.⁵⁶ Kommunisterne lagde ikke skjul på, at deres mål stadig var omvæltningen af det borgerlige demokrati og indførelsen af proletarietets diktatur, som Arne Munch-Petersen formulerede det i 1934:

”De arbejdende Masser erobrer gennem den proletariske Revolution Magten, slaar det borgerlige Statsapparat i Stykker, opløser dens borgerlige Embedsmaskineri, dens Hær og Politi, dens Klassesdomstole og øvrige Klasseinstitutioner, og opretter det nye, det proletariske Statsapparat, proklamerer Sovjetmagten og Proletariatets Diktatur som den nødvendige Overgangsform til Socialismen.”⁵⁷

Det kommunistiske folketingsmedlem rystede ikke på hånden, når det kom til spørgsmålet om, hvordan man skulle forholde sig til en eventuel opposition:

”Forbryderiske Kapitalister og deres Agenter søger at hindre den arbejdende Befolkning i at naa til sit socialistiske Maal. Vejen kan derfor ikke tilbagelægges uden Modstand, men gennem voldsomme Kampe med Repræsentanterne for det faldere kapitalistiske Udbyttersystem vil Verdens arbejdende Befolkning naa til Socialismen og Kommunismen.”⁵⁸

Kominterns folkefrontslinje fra 1935 gav DKP større muligheder for at tilpasse sig de danske forhold. Partiet opfordrede socialdemokraterne til at samarbejde mod den fælles fjende. Man understregede partiets danske karakter, og på landspartikonferencen i 1938 erklærede DKP, at man stræbte efter et ”socialistisk demokrati”, hvor alle samfundsrigdomme tilhørte folket. Dette demokrati skulle ikke indføres ved hjælp af magt og proletarietets diktatur, men ved at mobilisere ”folkeflertallet”. DKP gik også aktivt ind i kampen mod fascismen ved at hjælpe politiske flygtninge fra det nazistiske Tyskland og med deltagelse af frivillige til den spanske borgerkrig.⁵⁹ Selvom den mere moderate kurs gav DKP en beskeden

56 Jørgen Bloch-Poulsen og Morten Thing, *Danmarks Kommunistiske Parti 1918-1941*, s. 115-154.

57 Arne Munch-Petersen, *Danmarks Kommunistiske Parti. En Kort Fremstilling af Partiet, dets Organisation og Fremtidsplaner* (Steen Hasselbalchs Forlag, 1934), s. 28.

58 *Ibid.*, s. 29.

59 Jørgen Bloch-Poulsen og Morten Thing, *Danmarks Kommunistiske Parti 1918-1941*, s. 154-167.

fremgang (DKP fik 2,4 % af stemmerne og 3 mandater ved folketingsvalget i 1939, det havde omkring 8.000 medlemmer, og partibladet havde et oplag på omkring 10-12.000), førte folkefrontslinjen ikke til noget gennembrud for partiet. Dets tilnærmelser til Socialdemokratiet blev afvist,⁶⁰ og kommunisternes loyalitet over for det sovjetiske diktatur hæmmede også DKP's appel til de danske vælgere.

DKP's forsvar af Sovjetunionens handlinger efter indgåelsen af ikke-angrebspagten i august 1939 skadede partiet alvorligt, en række medlemmer meldte sig ud, partibladet blev udsat for annonceboycot, og når Aksel Larsen tog ordet i Folketinget, udvandrede de andre folketingsmedlemmer.⁶¹ DKP's linje ændrede sig ikke væsentligt efter Tysklands besættelse af Danmark den 9. april 1940. Ifølge Kominterns instrukser skulle partiet så vidt muligt bevare sin legale status, men samtidig forberede sig på en eventuel illegalitet. Partiet fortsatte sine angreb på imperialisterne og socialdemokraterne, og kort efter besættelsen ekskluderedes Søfyrbødernes formand Richard Jensen, da han opfordrede til, at partiet straks skulle iværksætte sabotageaktioner mod besættelsesmagten. DKP bevægede sig imidlertid i en antitysk retning, da EKKI i februar 1941 sendte nye instrukser om, at partiet skulle deltage i den nationale modstandsbevægelses aktiviteter.⁶²

Tysklands angreb på Sovjetunionen den 22. juni 1941 ændrede på ny Kominterns rolle. Sovjetunionen havde nu brug for de nationale kommunistpartier til at deltage i modstanden mod Tyskland, og Komintern spillede igen en aktiv rolle. Partierne blev opfordret til at danne enhedsfronter og indgå i alliancer mod aggressoren.⁶³ Samtidig med angrebet arresterede det danske politi på tysk forlangende 336 ledende kommunister, som blev interneret i Horserødlejren. Da den danske regering ophørte med at fungere den 29. august 1943, lykkedes det

60 Ibid., s. 156-157.

61 Lars Jepsen og Thomas Bindsbøll Larsen, "Det vil komme til en national befrielseskamp", *Arbejderhistorie*, nr. 3, oktober 2002, s. 11-14; Svend Rybner, "Cirkelns kvadratur. DKP under besættelsen", i: Joachim Lund, red., *Partier under pres – demokratiet under besættelsen* (Gyldendal, 2003), s. 229-230; Jørgen Grønvald Laustsen, *Medløbere og modløbere*, s. 46-48; Jørgen Bloch-Poulsen og Morten Thing, *Danmarks Kommunistiske Parti 1918-1941*, s. 168-174.

62 Lars Jepsen og Thomas Bindsbøll Larsen, "Det vil komme til en national befrielseskamp", s. 14-19; Svend Rybner, "Cirkelns Kvadratur", s. 231-235. Jørgen Laustsen har argumenteret for, at DKP før 22. juni 1941 ikke forberedte sig på illegaliteten, og at partiets illegale aktiviteter var improviserede. Se Jørgen Laustsen, *Mellem hammer, segl og hagekors. DKP og myten om den lånte tid* (Syddansk Universitetsforlag, 2003), s. 55-60, 65-68, og *Medløbere og modløbere*, især s. 50-51, 59, 84, 95-96, 212. Laustsen underdriver nok DKP's forberedelser til illegaliteten, se *Mellem hammer, segl og hagekors*, s. 89-92, 138-143.

63 Solvio Pons, "Introduzione", s. xlii; Jørgen Grønvald Laustsen, *Medløbere og modløbere*, s. 128-129.

halvdelen af de internerede at flygte, mens omkring 150 blev sendt videre til den tyske kz-lejr Stutthof, hvor omkring 20 omkom. Den 22. august 1941 havde Folketinget vedtaget den såkaldte Kommunistlov, der forbød partiet.

Den vigtigste opgave for partiet bestod nu i at tage aktiv del i modstandskampen, der både blev anset for at være en frihedskamp for fædrelandet og et forsvar for socialismen og Sovjetunionen. I sin propaganda nedtonede partiet de ideologiske træk og fremhævede i stedet, at modstanden var en fælles national sag. Således håbede partiet også at tiltrække nye tilhængere gennem sin indsats. I det besatte Europa betød den nye situation, at kommunisterne anvendte deres erfaringer med illegale aktiviteter i modstandskampen. DKP begyndte at udgive illegale blade, og ledelsen besluttede at iværksætte sabotageaktioner i februar 1942. I sommeren 1942 dannedes de sabotagegrupper, der udviklede sig til Borgerlige Partisaner (BOPA). I 1943 deltog DKP i dannelsen af Danmarks Frihedsråd. Komintern blev opløst i maj 1943 af hensyn til forholdet til de allierede vestmagter, men det betød dog ikke, at DKP's forbindelse til Moskva blev afbrudt.⁶⁴

Moskvas kontrol over de nationale kommunistpartier var begrænset i 1945, og da det var Stalins mål at undgå et brud med USA og Storbritannien, opfordrede han partierne til at deltage i enhedsregeringer.⁶⁵ I Danmark stod kommunisterne på toppen af deres popularitet og indflydelse ved befrielsen i 1945. Partiets indsats i modstandskampen og Sovjetunionens forsvar mod nazismen gav partiet fremgang, og det var repræsenteret i befrielsesregeringen. DKP forsøgte med Moskvas billigelse at videreføre enhedslinjen, men enhedsforhandlingerne med socialdemokraterne brød hurtigt sammen i sommeren 1945.⁶⁶ DKP gik til valg i efteråret 1945 på programmet *Folkets vilje Landets lov* fra 1944, som krævede demokrati, nationalisering af monopolerne og de store virksomheder og enhed i arbejderbevægelsen.⁶⁷ Ved folketingsvalget i oktober 1945 opnåede DKP

64 Hans Kirchhoff og Michael Kjeldsen, "Danmarks Kommunistiske Parti", i: Hans Kirchhoff, John T. Lauridsen og Aage Trommer, *Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-45* (Gads Forlag, 2002), s. 85-90; Svend Rybner, "Cirkelns Kvadratur", s. 235-248.

65 Alfred J. Rieber, "Stalin as foreign policy-maker", s. 154-155.

66 Mogens Nielsen, *Socialdemokratiet og enheden i arbejderbevægelsen 1943-1945* (Akademisk Forlag, 1978). For partiernes forslag til enhedsforhandlingerne se ABA, DKP's arkiv, kasse 73, læg CKM 13.-14.8. 1945; *Udkast til samlingsprogram til Danmarks kommunistiske Partis Forhandlingsudvalg* fra Socialdemokratisk Forbund 9. august 1945 og DKP's *Udkast til program*.

67 *Folkets Vilje Landets Lov* (København, 1944).

det bedste resultat i dets historie, 12,5 % af stemmerne og 18 mandater, hvilket svarede til Socialdemokratiets tilbagegang.⁶⁸

DKP forsøgte efter befrielsen at skabe et billede af sig selv som et demokratisk, progressivt og nationalt parti. Således udtalte Aksel Larsen til *The New York Times*, at partiet ikke havde nogen kontakt til Sovjetunionen, og at Danmark adskilte sig så meget fra Sovjetunionen, at DKP måtte udarbejde sit eget program.⁶⁹ De danske kommunister fandt tilsyneladende en vis forståelse for dette billede i offentligheden. Den amerikanske legation indberettede til Washington, at ledende danske modstandsfolk havde givet udtryk for, at de ikke mente, at DKP modtog støtte fra russerne, og at de ikke havde set tegn på, at nogen fremmed magt havde forsøgt at påvirke dansk politik.⁷⁰

Ved afslutningen på krigen var SUKP's kontakt med de udenlandske partier begrænset, og nogle partier fulgte deres egen dagsorden, selvom de fortsat erklærede deres loyalitet over for socialismens fædreland.⁷¹ Moskva genoprettede imidlertid hurtigt efter krigen kontakten til de vestlige kommunistpartier. SUKP oprettede en udenlandsk afdeling (International Department, ID), hvor flere af medarbejderne i det nedlagte Komintern blev ansat. Instruktioner om DKP's politiske linje blev via ambassadøren i København videregivet til DKP's ledelse. NKVD (fra 1943 benævnt NKGB og fra 1946 MGB) overtog Kominterns netværk, og residenten på ambassaden videregav penge til partiformanden.⁷² Som tidligere nævnt oprettedes i 1947 Det kommunistiske Informationsbureau, Kominform, der fungerede som en efterfølger for Komintern i mindre målestok.⁷³ Selvom DKP ikke var medlem af Kominform, fulgte partiet den kurs, der blev udstukket i Kominforms blad "For varig fred og folkeligt demokrati". De vigtig-

68 Steen Bille Larsen, *Kommunisterne og arbejderklassen 1945-1975. Danmarks kommunistiske Partis rolle i dansk arbejderbevægelse - en politisk biografi*. (Tiderne Skifter, 1977), s. 37-39.

69 National Archives II (NA), Record Group (RG) 263, Raymond Murphy Collection on International Communism, box 124: Davies to Secretary of State, December 6, 1945.

70 Ibid.: Davies to Secretary of State, June 4, 1945.

71 Alfred J. Rieber, "Stalin as foreign policy-maker", s. 152n.37.

72 Tim Rees and Andrew Thorpe, "Introduction", s. 7-8; Torgrim Titlestad, "A Comparison of Communist politics in the Nordic countries in relation to the so-called Moscow-line" (www.hf.uio.no/hi/prosjekter/norcom/Titlestadpaper.htm, 1. august 2005).

73 "Dokumenter. Kommuniké om nogle kommunistiske Partiers Informationskonference", *Tiden*, 8. årgang, 1946-47, s. 353-358.

ste artikler blev refereret i DKP's tidsskrift *Tiden*, og bladet blev forhandlet af Land og Folks boghandel.⁷⁴

Som et led i den skærpede sovjetiske kurs blev DKP i 1947-48 udsat for kritik fra Moskva for at have ført en forfejlet enhedslinje siden befrielsen. DKP skulle nu opgive forhåbningerne om en folkefront og i stedet gå til åbent angreb på socialdemokraterne og de vestlige imperialister.⁷⁵ Den nye linje kom til udtryk i DKP-ledelsens retorik. Således hævdede folketingsmedlemmet Ib Nørlund, at Marshall-planen var et forsøg fra de amerikanske monopolars side på at ekspandere og finde nye markeder. Nørlund fandt imidlertid trøst i, at stadigt flere rejste sig i modstand mod imperialismen, og at kommunistpartierne overalt gik forrest i den antiimperialistiske kamp.⁷⁶ Danmark burde derfor ikke bryde med Sovjetunionen, der af Nørlund blev beskrevet som ”en uundværlig Kraft” i kampen mod ”Verdensreaktionen” og fascismen.⁷⁷ DKP's muligheder for at forsvare de sovjetiske synspunkter blev imidlertid svækket, da partiet ved folketingsvalget den 28. oktober 1947 blev halveret til 6,8 % af stemmerne og ni mandater.

DKP tilpassede sig i stigende grad Kominforms linje. Partiet gengav chefideologen Sjdjanovs parole om opgøret mellem de ”to lejre”.⁷⁸ Ledende danske kommunister hilste det kommunistiske kup i Tjekkoslaviet i februar 1948 velkommen,⁷⁹ og på centralkomitémødet 18.-19. september 1948 gjorde Aksel Larsen op med forsøgene på at skabe enhed med ”højresocialdemokraterne”.⁸⁰ DKP anklagede den socialdemokratiske regering for at søge et militært samarbejde med USA og Storbritannien, tog afstand fra dansk medlemskab af Atlantpagten og opfordrede til fred, internationalt samarbejde og solidaritet med Sovjetunionen.⁸¹ Efter Danmarks tilslutning til Atlantpagten den 4. april 1949

74 Gelius Lund, ”Det kommunistiske Informationsbureaus blad”, *Tiden*, 10. årgang, 1949, s. 44-46; Gelius Lund, ”For varig fred, for folkets demokrati”, *ibid.*, s. 152-153.

75 Bent Jensen, *Bjørnen og haren. Sovjetunionen og Danmark 1945-1965* (Odense Universitetsforlag, 1999), s. 264-267, 296-301.

76 Ib Nørlund, ”Folkenes Styrke og Sammenhold”, *Land og Folk*, 22. august 1947.

77 Ib Nørlund, ”Vort Forhold til Sovjetunionen”, *Land og Folk*, 23. august 1947.

78 ”Dokumenter. Kommuniké om nogle kommunistiske Partiers Informationskonference”, *Tiden*, 8. årgang, 1946-47, s. 354-357; ”Det teoretiske grundlag for Sovjetunionens Fredspolitik”, *Tiden*, 9. årgang, 1948, s. 208-229.

79 Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen*, s. 352. Se også DIIS, *Danmark under Den kolde Krig*, bd. 1, s. 136.

80 Morten Thing, *Kommunismens kultur*, bd. 2, s. 764; Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 297.

81 Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 274-280; DIIS, *Danmark under den kolde krig*, bd. 1, s. 135, 139, 145-146, 149-150.

gjorde DKP kampen om freden til den nye enhedspolitik, der skulle appellere til socialdemokratiske arbejdere og radikale pacifister. I efteråret dannedes *Fredens Tilhængere*, der skulle fungere som en paraplyorganisation for danske fredsgupper. *Fredens Tilhængere* var en dansk afdeling af *Les partisans de la Paix*, der var blevet oprettet af det franske kommunistparti i 1948 og siden underlagt *World Peace Council (WPC, Verdensfredsrådet)*. WPC var en international kommunistisk frontorganisation, der var styret af *Komitéen for fredens forsvar*, en komité under SUKP. De første formænd for *Fredens Tilhængere* var DKP'eren Edvard Heiberg og fra 1950 den partiløse kommunist Mogens Fog, og organisationen var fra starten vendt imod Atlantpagten og USA og for nedrustning og fred.⁸²

Som nævnt indledningsvis findes der flere forskellige retninger inden for forskningen af den internationale kommunisme, Sovjetunionens udenrigspolitik og stalinismen, og der hersker stor uenighed blandt de forskellige opfattelser. Det er imidlertid muligt på grundlag af den nyeste forskning at tegne et nogenlunde sikkert billede af Sovjetunionens udvikling frem til 1950. Overordnet kan det fastslås, at der var en tydelig sammenhæng mellem det sovjetiske styres indenrigs- og udenrigspolitik.

Under de første år efter revolutionen i 1917 var regimets politik præget af forsøget på at konsolidere magten og indlede overgangen til socialismen. Indenrigspolitisk var leninismen karakteriseret af bekæmpelsen af ”kontrarevolutionære” kræfter, stigende kontrol med civilsamfundet og nationalisering af økonomien. Da de bolsjevikiske ledere var overbevist om, at systemet kun kunne overleve, hvis revolutionen bredte sig til de kapitalistiske magter, forsøgte Moskva ved hjælp af Komintern og de nationale kommunistpartier at fremkalde opstande. Da forsøgene mislykkedes slog Lenin ind på en mere moderat kurs med ”fredelig sameksistens” og en vis økonomisk liberalisering.

Stalinismen var præget af tvangskollektivisering, forceret industrialisering og Den Store Terror. Ifølge den seneste forskning er forklaringen, at Stalin var overbevist om, at en krig med de imperialistiske magter var uundgåelig. Det var derfor nødvendigt, at staten fik kontrol med fødevarerforsyningen, og at der blev opbygget en sværindustri, der kunne gøre Sovjetunionen selvforsynende og producere våben til Den Røde Hær. Mobiliseringen af samfundet indebar også, at Stalin iværksatte udrensningen af de grupper, hvis loyalitet i en krigssituation var tvivlsom. Ifølge forskningen mente Stalin, at de næste uundgåelige krige med de kapitalistiske magter ville udbrede socialismen, og det langsigtede

82 DIIS, *Danmark under den kolde krig*, bd. 1, s. 385-387.

endemål var stadig den verdensomspændende union af socialistiske republikker. Stalin var imidlertid af den opfattelse, at Sovjetunionen stadig var for svag til at tage opgøret, og det var derfor hans mere kortsigtede politik at undgå krig. Det forklarer hans politik med kollektiv sikkerhed, folkefront og ikke-angrebspagt i årene før 2. Verdenskrig. Efter krigen forsøgte Stalin at opretholde alliancen med de allierede for at få tid til at genvinde kontrollen med samfundet, genopbygge den ødelagte økonomi og konsolidere kontrollen med Østeuropa. Den sovjetiske leder fulgte derfor en pragmatisk kurs indtil bruddet med Vestmagterne i 1947, hvor han slog ind på en mere ideologisk konfrontationskurs.

De nationale kommunistpartiers rolle skal ses i denne kontekst. Partierne blev oprettet for at sprede revolutionen, men med tiden blev det deres opgave at forsvare Sovjetunionen og dermed revolutionens interesser. Det var således Sovjetunionens sikkerheds- og udenrigspolitik, der i vid udstrækning bestemte kommunistpartierne kurs. I perioder, hvor Sovjetunionen fulgte en konfrontationskurs over for de vestlige magter, skulle kommunistpartierne følge en radikal linje med angreb på socialdemokraterne og imperialisterne (1918-21, 1928-35, 1939-41 og 1947-). I perioder, hvor Sovjetunionen søgte tilnærmelse til vestmagterne, skulle kommunistpartierne etablere et samarbejde "fra oven" med socialdemokraterne og andre progressive bevægelser (1921-28, 1935-39, 1941-47). Kommunistpartierne politik blev således udmøntet i et spændingsfelt mellem Sovjetunionens interesser og de lokale forhold, hvilket betød, at der var markante ligheder og forskelle mellem partierne. De var imidlertid fælles om det grundlæggende mål: Forsvaret af "den virkeliggjorte socialisme" i Sovjetunionen.

Den røde fare: Politiets trusselsbillede 1917-1948

For at forstå baggrunden for politiets registrering af kommunisterne er det nødvendigt kort at skitsere politiets erfaringer med kommunistisk aktivitet før 1945, og hvilken indflydelse de havde på efterretningstjenestens trusselsbillede under de første år af den kolde krig. Politiets overvågning af kommunisterne var nemlig ikke af ny dato, men var foregået stort set uafbrudt siden den russiske revolution i 1917, og flere af medarbejderne i tjenesten før 1945 fortsatte under den kolde krig. En af de kriminalpolitifolk, der under besættelsen havde beskæftiget sig med kommunisterne, Christian Madsen, fortsatte således i samme funktion i REA efter befrielsen. Det er muligt at pege på tre inspirationskilder til REA's syn på den kommunistiske fare: DKP's politiske virksomhed siden 1932, illegale ak-

tiviteter før og under besættelsen samt udenlandske spionagesager i den umiddelbare efterkrigstid.

Politiets interesse for kommunisterne havde som nævnt sine rødder i årene lige efter 1. Verdenskrig, hvor man frygtede, at den russiske revolution skulle brede sig til Vesteuropa. I København undersøgte Statspolitiet i 1918-20, om bolsjevikagenter forsynede danske kommunister og kommunister blandt de jødiske flygtninge med propaganda, våben og penge.⁸³ I 1927 oprettede Københavns Politi Afdeling D, der havde til opgave at indsamle og registrere oplysninger om yderligtgående politiske partier. Afdelingens leder var kriminalassistent Andreas Hansen, med tilnavnet "Russer-Hansen", som opbyggede et kartotek, der i 1939 rummede omkring 40-50.000 kort. Afdelingen overvågede politiske møder, infiltrerede DKP, aflyttede telefonsamtaler, læste partiets telegrammer og foretog hyppige ransagninger af partikontorerne. "Russer-Hansens" medarbejdere plejede tilsyneladende tætte kontakter til Gestapo, med hvem man allerede i 1930'erne udvekslede oplysninger om kommunister.⁸⁴

Allerede i 1931-32 begyndte politiet at holde øje med DKP's formand, Aksel Larsen, og man registrerede oplysninger om hans medlemskab af partiets ledelse og hans valg til Folketinget.⁸⁵ Det er uafklaret, om det var oplysningerne i dette kartotek, der blev anvendt, da politiet efter tysk krav den 22. juni 1941 og i den følgende tid anholdt 295 kommunister, selvom tyskerne kun havde krævet 72 interneret.⁸⁶ Så sent som i 1950 fremhævede REA aktionen som et rosværdigt eksempel til efterfølgelse, hvilket viser, at politiets syn på kommunisterne og på sin egen indsats havde overlevet besættelsen intakt: "Politiets aktion den 22.6.1941 mod DKP og ledende personligheder viste, hvilken betydning et slagkraftigt og

83 Morten Thing, "Da politiet var lige ved at få et efterretningsvæsen," i Ning de Coninck-Smith, Mogens Rüdiger og Morten Thing, red., *Historiens Kultur. Fortælling, kritik, metode* (Museum Tusulanums Forlag, 1997), s. 157-176. I forbindelse med Kommissionens arbejde blev der i PET's arkiv fundet politirapporter om overvågningen af danske kommunister fra 1918 til 1935. Dette materiale vil ifølge PET blive overgivet til Rigsarkivet.

84 Torben Jano, "På sporet af kommunisterne. Politiets overvågning af DKP 1932-1941," *Arbejderhistorie*, nr. 1, marts 1996, s. 1-20; Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-47. Bekæmpelse af spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed* (Gads Forlag, 1992), s. 61-63, 74-82.

85 PET, personsag.

86 Henning Koch, *Demokrati – slå til! Statslig nødret, ordenspoliti og frihedsrettigheder 1932-1945* (Gyldendal, 1994), s. 65-66, 251-252, 254-273. Se også forskningsdiskussionen i Ib Martin Jarvad, "Besættelsestiden og kommunistinterneringen," *Arbejderhistorie*, nr. 3, september 1995, s. 33-42.

velorganiseret politi kan have i en given situation, når man i tide har det velforberejet, og der slås til samtidigt over hele landet.⁸⁷

Politiet havde en klar opfattelse i 1930'erne af, at kommunisterne udgjorde en trussel mod det bestående samfund. Politiet lagde især vægt på DKP's loyalitet over for Sovjetunionen, at partiet var tilsluttet Komintern, og at Aksel Larsen i 1933 i Folketinget havde bekræftet, at det var partiets mål at omstyrte samfundet med vold.⁸⁸ DKP havde åbent erklæret sin beundring for Sovjetunionen og Stalin og havde forsvaret det sovjetiske system, tvangskollektivering, skueprocesserne og udrensningerne. På hjemlig grund gennemførte partiet en militant og ofte hadefuld propaganda mod "klassefjenden". Kommunisterne var involveret i overenskomststridige strejker, og deres demonstrationer udviklede sig flere gange voldeligt. DKP var det klart største af de yderligtgående partier i 1930'erne, og udgjorde i Afdeling D's øjne en større fare mod samfundet end de danske nazister.⁸⁹

En anden vigtig erfaring fra tiden før 1945 var kommunisternes involvering i illegalt arbejde og sabotageaktioner. Dette havde tidligt givet anledning til den opfattelse i politiet, at der bag den lovlige facade foregik omfattende illegale aktiviteter. En kriminalkommissær i Rigspolitiets Sikkerhedspoliti sammenlignede i 1941 DKP med et isbjerg, hvor det kun var 1/10-del af virksomheden, der var over overfladen og synlig.⁹⁰ I 1930'erne ledede den tyske kommunist Ernst Wollweber efter Kominterns instrukser et internationalt kurer-, spionage- og sabotagenetværk rettet mod Tyskland. Netværket, der opererede under dække af den kommunistiske internationale for sømænd (ISH), fungerede også i Danmark, hvor det blev ledet af kommunisten og formanden for Søfyrbøderne, Richard Jensen. Wollweber-organisationen var involveret i flere spektakulære operationer i Danmark, og i 1941 blev Richard Jensen og flere andre dømt for at have forøvet sabotage mod to spanske trawlere i Frederikshavn i 1938.⁹¹ REA havde således

87 JM, ujournaliseret: "Alm. opl. om K: Haslunds afd.", 2. december 1950.

88 JM, P.O.-sag: Uddrag af *Rigsdagstidende* 1932-33, spalte 4613-4615.

89 Henning Koch, *Demokrati – slå till*, s. 91-92, 252-254.

90 *Ibid.*, s. 250.

91 Erik Nørgaard, *Revolutionen der udeblev* (Bogan, 1975); samme: *Drømmen om verdensrevolutionen. Komintern og de revolutionære søfolk. Fra den russiske revolution til Hitlers magtovertagelse* (Bogan, 1985); samme: *Truslen om krig. Komintern, folkefront og 5. kolonne. Fra Hitlers magtovertagelse til den spanske borgerkrig* (Bogan, 1985); samme: *Krigen før krigen. Wollweber-organisationen og skibssabotagerne. Fra den spanske borgerkrig til besættelsen af Danmark*. (Bogan, 1985); samme: *Krig og slutspil. Gestapo og dansk politi mod Kominterns "bombefolk". Fra besættelsen af Danmark til idag.*

grund til at være på vagt over for muligheden af, at Wollweber-netværket var blevet reaktiveret, og at det planlagde sabotagehandlinger under den kolde krig. Dertil kom, at politiet så med stor skepsis på, at DKP tog afstand fra sabotageaktiviteten og ekskluderede flere af de implicerede, bl.a. Richard Jensen, fra partiet. Ifølge Afdeling D var disse handlinger taktisk bestemt, og det var opfattelsen, at den tidligere Søfyrbøder-formand stadig havde mange tilhængere i partiet.⁹²

REA så med mindst lige så stor skepsis tilbage på kommunisternes indsats i modstandskampen. I en indberetning til Justitsministeriet i 1950 skildrede man detaljeret det illegale kommunistiske apparat, cellerne, dækorganisationerne, efterretningsnetværket, sabotagegrupperne, radioforbindelserne med Moskva og våbenproduktionen. REA synes i 1950 at have haft den opfattelse, at kommunisterne under besættelsen havde haft planer om at tage magten ved befrielsen (ifølge REA stjal de våben fra borgerlige modstandsfolk og forrådte dem til besættelsesmagten), og at de under den kolde krig til enhver tid kunne gå under jorden, genoplive det illegale apparat og iværksætte sabotage og anden undergravende virksomhed.⁹³ REA var derfor også stærkt interesseret i oplysninger om DKP's illegale radiokontakt med Moskva under besættelsen,⁹⁴ idet man gik ud fra, at netværket ville blive genetableret, hvis partiet igen ville blive tvunget under jorden.

En tredje vigtig påvirkning af REA's trusselsbillede under den tidlige kolde krig var en række spionagesager i udlandet, der syntes at vise, at Sovjetunionen lige siden 1930'erne havde anvendt kommunistpartierne i de vestlige lande til at indsamle hemmelige oplysninger. I 1946 offentliggjorde den canadiske Royal Commission en rapport om sovjetisk spionage i Canada. Sagen startede, da en kodespecialist ved den sovjetiske ambassade i Ottawa, Igor Gusenko, i 1945 hoppede af og medbragte et større antal dokumenter, der viste, at russerne havde drevet et omfattende efterretnings- og propagandanetværk i Canada. Rapporten blev omhyggeligt studeret i REA, idet den gav en detaljeret skildring af, hvordan et spionagenetværk opererede, og dermed gav inspiration til, hvordan efterretningstjenesten mest effektivt kunne bekæmpe den undergravende aktivitet.

(Bogan, 1985); samme: *Richard Jensen – myten om en mand* (Holkenfeldt, 1992); Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-47*, s. 321-329; Kay Lundgreen-Nielsen, *Tro eller blændværk? Danmark og Den Spanske Borgerkrig 1935-1939. En undersøgelse af den danske presses og den danske regerings holdning* (Odense Universitetsforlag, 2001), s. 338-348.

92 Henning Koch, *Demokrati – slå till*, s. 244-245.

93 JM, ujournaliseret: "Alm. opl. om K: Haslunds afd.", 2. december 1950.

94 PET, personsag: Forskellige henvisninger til notitser fra 1943 og 1950.

Ifølge rapporten blev de fleste spioner rekrutteret ud fra ideologiske motiver, og de var alle medlemmer af eller sympatisører med kommunistpartiet. Særligt værdifulde spioner fik ordre til at skjule deres kommunistiske tilhørsforhold, for at de kunne infiltrere statsadministrationen, virksomheder og organisationer, hvor de kunne bedrive propaganda og spionage. Endelig anvendte Moskva de kommunistisk ledede frontorganisationer til at påvirke idealistiske og progressive personer til at følge en linje, der var i overensstemmelse med Sovjetunionens interesser, og i nogle tilfælde til at overtale dem til at gå ind i det illegale arbejde.⁹⁵ Læren af sagen var således, at den undergravende kommunistiske aktivitet opererede ved hjælp af ideologisk hvervning, skjulte kommunister og frontorganisationer. Det måtte derfor være efterretningstjenestens opgave at identificere og registrere alle kommunister, være på vagt over for frafaldne medlemmer og overvåge frontorganisationerne. En række andre udenlandske spionagesager og undersøgelser, bl.a. sagen imod den tidligere embedsmand i det amerikanske udenrigsministerium Alger Hiss i 1948, syntes at bekræfte eksistensen af en omfattende international kommunistisk spionageaktivitet i de vestlige lande.⁹⁶ Samme år udsendte en amerikansk kongreskomité en rapport om verdens kommunistledere, der bl.a. nævnte Aksel Larsen, og som beskrev kommunistpartierne som et dække for undergravende propaganda- og guerillaaktivitet.⁹⁷

Disse erfaringer synes at have spillet en vigtig rolle for REA's trusselsvurderinger og arbejdsmetoder. Ifølge PET's første chef, Ernst Brix, var det efterretningstjenestens opgave at forhindre spionage og anslag mod statens sikkerhed, da det ville være for sent at iværksætte en efterforskning, efter at forbrydelsen var begået. Det var derfor PET's vigtigste opgave at forudse, hvilke personer der kunne tænkes på et givent tidspunkt i fremtiden at begå undergravende virksomhed, ved at overvåge "visse persongrupper". Det drejede sig først og fremmest om kommunisterne, der havde vist, at de var villige til at sætte hensynet til ideologien over pligten over for nationen. Det var derfor nødvendigt for PET at indsamle selv de mest betydningsløse oplysninger om de enkelte kommunister for at kunne identificere de fremtidige potentielle spioner, kurerer og sabotører: "Et medlem, som måske i dag er ganske uden betydning, kan i morgen, om et

95 *Russisk spionage i Canada. "Den blaa rapport". Uddrag af rapport fra den kongelige canadiske undersøgelseskommission* (J.H.Schultz Forlag, 1947), s. 41-47, 68-83.

96 John Earl Haynes and Harvey Klehr, *Early Cold War Spies. The Espionage Trials That Shaped American Politics* (New York, 2006).

97 PET, personsag: "Aksel Larsen katalogiseret," *Tønder Amtstidende*, 29. maj 1948.

år eller måske om 5 år få tildelt en vigtig opgave, og bedømmelsen af den pågældende vil dermed være helt ændret.”⁹⁸ Dette må siges at være en realistisk vurdering, idet PET under den kolde krig efterforskede en række sager, hvor hidtil uvæsentlige oplysninger pludselig fik en ny betydning. I en notits udarbejdet til Justitsministeriet i 1952 brugte PET det canadiske materiale som dokumentation for, at de fleste af Sovjetunionens spioner havde ladet sig rekruttere, fordi de følte, de kæmpede for et ideal, og at frontorganisationernes medlemmer var potentielle spionemner, idet de østlige tjenester ville forsøge at undgå at hverve kendte kommunister.⁹⁹ Helt op i 1960'erne blev den canadiske rapport anvendt af PET til at retfærdiggøre den brede registrering af kommunister og medlemmer af frontorganisationer.¹⁰⁰

Den opfattelse, som REA havde af kommunisterne i Danmark, var således forment af politiets erfaringer med deres aktiviteter siden den russiske revolution i 1917 og bestod af tre antagelser:

- DKP var et revolutionært parti, der havde tæt kontakt med Moskva, og som havde til opgave at fremme Sovjetunionens indflydelse i Danmark;
- partiets lovlige virksomhed dækkede over et illegalt apparat, der var rede til at gribe til sabotage, hvis ordren kom fra Kreml;
- den sovjetiske efterretningstjeneste rekrutterede erfaringsmæssigt sine spioner blandt kommunisterne.

DKP og sovjetisk militærspionage i Danmark 1945-1947

Den sovjetiske efterretningstjeneste skal øjensynligt på et tidspunkt efter befrielsen have taget kontakt til ledelsen af DKP. Den tidligere leder af Komintern, Georgi Dimitrov, noterede i sin dagbog den 22. oktober 1945, at Pavel Sudoplatov havde bedt ham om en skriftlig anbefaling til ”Larsen i Danmark”.¹⁰¹ Sudoplatov var på daværende tidspunkt leder af NKGB's afdeling for ”Særlige Opgaver”, som

98 JM, P.O.-sag: Udateret tillæg til E. Brix, notits, 1. december 1952.

99 JM, P.O.-sag: ”Kommunistiske frontorganisationer”, udateret notits (ca. efteråret 1952).

100 En tidligere kriminalassistent i PET har afleveret en beretning om sin tjeneste til Kommissionen: ”Beretning om min tid – 010163-300469 i PET – specielt om mit arbejde med revisionen 1968-69”, 7. september 1998, s. 6.

101 Georgi Dimitrov, *Diario. Gli anni di Mosca (1934-45)* (Einaudi, Torino, 2002), s. 896. I dette og de følgende afsnit belyses problemstillingen i folketingsspørgsmål nr. 75 (”Er ministeren bekendt med,

udførte sabotage og snigmord i udlandet. Sudoplatov var også leder af Sovjetunionens spionage mod USA's atomprogram. Når NKGB-officereren ønskede at etablere kontakt til – efter alt at dømme – DKP's partiformand Aksel Larsen, kunne det være i forbindelse med den sovjetiske efterretningstjenestes bestræbelser på at reaktivere sine tidligere illegale netværk i Danmark eller i forbindelse med forsøget på at komme i kontakt med den danske fysiker Niels Bohr, der havde kendskab til det amerikanske atombombeprojekt.¹⁰² Aksel Larsen fortalte flere år senere en udenlandsk myndighed, at man fra sovjetisk side umiddelbart efter befrielsen havde rettet henvendelse til partiledelsen med anmodning om bistand til at oprette et illegalt netværk. Ifølge den tidligere partiformand var dette blevet blankt afvist.¹⁰³ En række oplysninger, der senere tilgik PET, kunne tyde på, at Aksel Larsen ikke fortalte den fulde sandhed.

Under den 2. Verdenskrig og i begyndelsen af den kolde krig anvendte Sovjetunionen kodede telegrammer i kommunikationen mellem Moskva og dets ambassader i udlandet. Telegramtrafikken blev benyttet både af handelsafdelingerne, Udenrigsministeriet og de tre efterretningstjenester, der havde residenter på de sovjetiske ambassader (NKGB/MGB, GRU og flådens efterretnings-tjeneste), og de benyttede hver sit krypteringssystem. Koderne byggede på flere lag af tilfældige 4-tals kodesekvenser, der kun blev benyttet én gang (såkaldte "one-time pads"), og de var i princippet ubrydelige. Imidlertid betød det store pres på kommunikationssystemet under krigen, at russerne i en periode genbrugte koderne. Denne sikkerhedsbrist gav de vestlige efterretningstjenester en gylden mulighed for at bryde de sovjetiske koder.

Amerikanerne opsnappede under 2. Verdenskrig de sovjetiske telegrammer mellem Moskva og USA, der blev sendt via kommercielle linjer, og i 1943 begyndte hærens Signals Security Agency (det senere National Security Agency) i Arlington Hall, Virginia, at analysere det indsamlede materiale. Programmet, der blev ledet af lingvisten Meredith Gardner, fik kodenavnet *Venona*, og det blev udført i samarbejde med FBI, CIA og den britiske efterretningstjeneste. Det

at KGB under den kolde krig blandt andet havde til opgave at destabilisere den politiske situation i vesten, og at KGB forsøgte at hverve personer ansat i de danske ministerier?").

102 Om Sudoplatov, se Pavel Sudoplatov and Anotoli Sudoplatov with Jerrold L. and Leona P. Schecter, *Special Tasks. The Memoirs of an Unwanted Witness – a Soviet Spymaster* (Boston, 1994). Om operationen mod Bohr, se også Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 117-123. Sudoplatovs troværdighed og forløbet af Bohr-operationen er omdiskuteret.

103 PET, personsag: Notits, 17. februar 1961; rapporter, 27. september 1962 og 9. april 1963.

lykkedes med tiden helt eller delvist at bryde 2.900 telegrammer fra perioden 1940-48, hvoraf størstedelen var fra 1944-46.

Venona var et af de vestlige efterretningstjenesters største gennembrud under den kolde krig, og programmet bidrog til at forme tjenesternes syn på den kommunistiske trussel. De afkodede telegrammer viste, at Sovjetunionens efterretningstjenester i 1930'erne og 1940'erne havde opbygget vidt forgrenede spionnetværk i bl.a. USA, Storbritannien, Australien, Frankrig og Sverige. I USA havde NKGB/MGB og GRU haft agenter i Det hvide Hus, State Department, Treasury Department, efterretningstjenesten OSS, Office of War Information, militære institutioner og atomvåbenprogrammet Manhattan Project. Der var flere grunde til denne succes: Der var i Vesten en vis sympati for Sovjetunionen på grund af kapitalismens krise og den fascistiske trussel, og flertallet af dem, der lod sig hverve, synes at have været drevet af ideologiske motiver. Dertil kom, at russerne opererede i åbne samfund, og at de fandt samarbejdspartnere i de lokale kommunistpartier.

Venona-projektet fik imidlertid ikke nogen umiddelbar effekt på udviklingen af den kolde krig, hvilket skyldtes et af de klassiske dilemmaer inden for al efterretningsvirksomhed: Hvis amerikanerne benyttede de indsamlede oplysninger, f.eks. til at retsforfølge spioner, ville de afsløre, at de havde brudt de sovjetiske koder. Selvom amerikanerne allerede i slutningen af 1940'erne blev klar over, at russerne havde kendskab til projektet, formodentlig takket være deres dobbeltagenter, besluttede efterretningstjenesterne at holde *Venona* hemmeligt. Kun en snæver kreds af efterretningsfolk kendte til projektet. Meget tyder på, at selv ikke præsident Harry Truman blev orienteret om beviserne på den omfattende sovjetiske infiltration og spionage. *Venona*-projektet bekræftede, at en række af de personer, der under mccarthyismen blev anklaget for at gå Sovjetunionens ærinde, såsom Alger Hiss og Rosenberg-ægteparret, rent faktisk arbejdede for henholdsvis GRU og NKGB/MGB, men disse oplysninger blev holdt hemmelige. Det bidrog til, at mange var overbeviste om, at antikommunisternes påstande var fabrikerede, og at alle, der blev anklaget under mccarthyismen, var uskyldige. *Venona*-materialet blev først offentliggjort af CIA i 1995.¹⁰⁴

I november 1974 fik PET besøg af Peter Wright fra MI5. Som en udløber af sagen om den britiske dobbeltagent Kim Philby havde den britiske tjeneste iværksat en historisk undersøgelse, der skulle kortlægge omfanget af den under-

104 Robert Louis Benson and Michael Warner, eds., *Venona. Soviet Espionage and the American Response, 1939-1957* (Washington, D.C., 1996), s. vii-xxxiii.

gravende kommunistiske virksomhed fra 1930'erne og frem. Wright benyttede bl.a. *Venona*-materialet til at identificere sovjetiske agenter, og i begyndelsen af 1970'erne besøgte han en lang række samarbejdspartnere for at finde nye spor i materialet.¹⁰⁵ På mødet orienterede Wright om *Venona*-projektet og hævdede, at 60-70 % af de britiske og amerikanske tjenesters viden om KGB og GRU stammede fra kodebrydningen. Ifølge den britiske efterretningsofficer havde man kun brudt koderne i 0,9 % af telegrammerne, men alene i dette materiale havde man fundet kodenavnene på 1.300 agenter, hvoraf 200 var blevet identificeret: ”Man vurderer, at der i denne periode verden over var 8-10.000 agenter eller meddelere for KGB eller GRU. Man undersøger i dag stadig sager vedr. agenter fra denne periode, og man er i det hele taget ret alarmerede over omfanget af den russiske penetrering af de vestlige lande – ofte på højt plan og frugten af hvervninger på lang sigt.”¹⁰⁶ Det havde vist sig, at flere af russernes bedste kilder aldrig havde været hvervet formelt, og at grunden til, at de havde samarbejdet, var ideologisk sympati. Desuden var en del blevet hvervet gennem frontorganisationer eller operationer under falsk flag (de sovjetiske officerer foregav at repræsentere tjenester fra andre lande). Wright udleverede kopier af opsnappet Komintern-trafik og GRU-trafik til Danmark fra henholdsvis 1943 og 1945-47 og anmodede den danske tjeneste om at hjælpe med at analysere materialet.¹⁰⁷ Peter Wright mødtes i den følgende tid flere gange med vicepolitimester Jørn Bro for at kaste yderligere lys over materialet, og den engelske tjeneste foreslog en fælles europæisk undersøgelse af kommunistisk subversion.¹⁰⁸ Ifølge Bro var det åbenbart, at det var en sag, som englænderne lagde stor vægt på, og som PET derfor tog alvorligt.¹⁰⁹

Det udleverede materiale bestod af to samlinger. Den første bestod af 29 telegrammer fra perioden 31. marts til 13. oktober 1943, der var sendt mellem Komintern i Moskva og en illegal sender i det besatte Danmark. 15 af telegrammerne omtalte den danske radiotelegrafist med kaldnavnet Svend, og PET gættede på, at det drejede sig om DKP's organisationssekretær Svend Marius Nielsen.¹¹⁰ Det fremgår ikke, hvad dette gæt byggede på. Det er muligt, at Svend var

105 Peter Wright, *Spycatcher* (Richmond, Australia, 1987), s. 179-189, 235-250, 358, 370, 375-380.

106 PET, operationssag: Notits, 11. november 1974.

107 Ibid.

108 PET, operationssag: Notits, 3. januar 1975.

109 RB: Jørn Bro, 1. november 2005.

110 PET, operationssag: Skema med oversat GRU-trafik, 31.3.-13.10.1943.

et fast dæknavn for DKP's radiotelegrafist.¹¹¹ Det fremgår af telegrammerne, at den danske sender holdt Moskva orienteret om tyske militære enheder, befæstninger og baser i Danmark, om DKP-ledelsens færden og om udviklingen under besættelsen. Telegrammerne bekræfter således, at det illegale DKP opretholdt kontakten til Komintern i hvert fald frem til efteråret 1943.¹¹² Det er uklart, om kommunikationen fortsatte efter oktober 1943.

Den anden samling bestod af 23 GRU-telegrammer fra perioden 23. november 1945 til 23. februar 1947. De syv første telegrammer, frem til marts 1946, blev udvekslet mellem Moskva og Stockholm, mens de resterende 16 blev udvekslet mellem Moskva og København. Telegrafisten i Stockholm og København, der sendte under dæknavnene Seder og Oker, blev af den britiske tjeneste identificeret som Pjotr K. Kiselnikov, der var 3. sekretær ved den sovjetiske legation i Stockholm fra februar 1945 til april 1946, hvor han overtog posten som kulturattaché ved legationen i København.¹¹³ Kiselnikov var sandsynligvis den første GRU-officer under diplomatisk dække i Danmark efter krigen. Hans overordnede vurderede tilsyneladende hans indsats i Danmark positivt, for i december 1946 blev han forfremmet til major.¹¹⁴

Materialet viser, at GRU fra begyndelsen af 1946 var aktiv med at indsamle militære og andre oplysninger om Danmark. Kiselnikov indhentede således fortegnelser over Krigs- og Marineministeriernes struktur, placeringen af militære enheder, lister over officerspersonale samt oplysninger om Den Danske Brigade i Tyskland, den engelske militærhjælp til Danmark og forsvarsforhandlingerne

111 En tidligere telegrafist i Danmark, den svenske kommunist Karl Staf, sendte også under dæknavnet Svend fra oktober 1942 til sin arrestation i december 1942. Hans Kirchhoff og Aage Trommer, red., *"Vor kamp vil vokse og styrkes". Dokumenter til belysning af Danmarks kommunistiske Partis og Frit Danmarks virksomhed 1939-1943/44* (Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 2001), s. 653n1; Jørgen Grønvald Laustsen, *Medløbere og modløbere*, s. 140-156. Måske overtog efterfølgeren dæknavnet Svend.

112 Ifølge Kirchhoff og Trommer har det hidtil været uklart, i hvilket omfang DKP og Moskva opretholdt kontakten ved hjælp af radiotelegrafi: "Vi ved at der i den illegale periode var forbindelse via radiotelegrafi og med kurerer over Stockholm, men det kan meget vel tænkes at man i de sovjetiske arkiver vil kunne finde yderligere stof til belysning af forbindelserne mellem DKP og Moskva." *Ibid.*, s. 11. Telegrafisten Svend, der fungerede fra foråret 1943, er også omtalt i Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 59-60, og Jørgen Grønvald Laustsen, *Medløbere og modløbere*, s. 160-161.

113 PET, operationssag: Notits, 30. september 1974. Kiselnikovs stilling som kulturattaché er omtalt i Bent Jensen, *Bjørnen og Haren*, s. 144 og 146.

114 PET, operationssag: Telegram dateret 28. december 1946.

med England, Sverige og Norge.¹¹⁵ I december 1946 rapporterede GRU-officeren til Moskva, at amerikanske og britiske specialister havde besøgt lufthavnene i Aalborg, Karup, Skrydstrup, Tirstrup, Beldringe og en flyveskole på Fyn. Man havde udført eksperimentelle, blinde natlandinger med tunge fly, og baserne ville blive fuldt udstyret.¹¹⁶ Disse oplysninger må have bidraget til at bekræfte den sovjetiske ledelses opfattelse af, at Danmark i en eventuel kommende krig ville blive benyttet som base for engelske og amerikanske angreb på Sovjetunionen.¹¹⁷ GRU interesserede sig også for de amerikanske og engelske militære attachéer i Danmark¹¹⁸ og for det danske politis struktur og personale.¹¹⁹ Endelig anmodede GRU-hovedkvarteret om at få tilsendt eksempler på visa udstedt af den svenske legation i København og opholdstilladelser udstedt af det danske politi.¹²⁰ Den mest sandsynlige forklaring på disse forespørgsler er nok, at disse papirer skulle anvendes til at udarbejde falske visa og opholdtilladelser til sovjetiske agenter, der skulle placeres i Danmark og Sverige.

GRU-kommunikationen giver også et indblik i GRU's kontakter i Danmark. Den 24. januar 1947 telegraferede Moskva til København (her gengivet i Kommissionens danske oversættelse):

”Din chef har rapporteret, at ledelsen af PERSONALET er i besiddelse af oplysninger om tilstedeværelsen af radioaflytningsstationer, der tilhører de svenske og danske militære efterretningstjenester, på øerne MØN, LOLLAND og FALSTER. Disse stationer aflytter sendinger fra vore tropper i TYSKLAND og dechifrerer vore middelklasse chifre. Vi er ikke klar over, hvilke chifre og middelklasse chifre, som svenskerne dechifrerer, dvs. om det drejer sig om civile eller militære chifre.

Drøft dette taktfuldt med chefen og anmod ham om at indhente – gennem en af lederne af PERSONALET – teksten af nogle af vore telegrammer, som er blevet opsnappet og dechifreret; fremskaf også mere detaljerede oplysninger om disse stationer og om, hvor dechifreringsafdelingen findes. Svar med det samme.”¹²¹

115 Ibid.: Telegrammer dateret 19. marts 1946, 24. juli 1946, 19. november 1946 og 27. november 1946.

116 Ibid.: Telegram dateret 7. december 1946.

117 Den sovjetiske gesandt Andrej Plakhin betegnede i 1946 Danmark som en britisk ”dominion”, der ville blive benyttet af Vestmagterne som et militært brohoved i tilfælde af en militær konflikt. Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 167.

118 PET, operationssag: Telegrammer dateret 7. november 1946 og 25. november 1946.

119 Ibid.: Telegram dateret 7. december 1946.

120 Ibid.: Telegram dateret 3. november 1946.

121 ”Your boss has reported that the leadership of the CORPORANTS holds information about the presence, on the islands of MOEN, LAALAND and FALSTER, of radio intercept stations belonging to the

Ifølge de engelske kodebrydere var ”chefen” (”the boss”) den stedlige sovjetiske ambassadør eller gesandt (i 1947 var gesandten Andrej Plakhin¹²²), mens ”virksomheden” (”corporation”) var kodeord for kommunistpartiet og ”personalet” (”corporants”) for medlemmer af kommunistpartiet. Det betyder, at GRU-hovedkvarteret underrettede Kiselnikov om, at Plakhin havde rapporteret, at ledelsen af DKP lå inde med oplysninger om lyttestationer på Møn, Lolland og Falster, der blev drevet i fællesskab af de svenske og danske militære efterretningstjenester. Disse stationer opsnappede og brød nogle af de chifrede meddelelser, der blev udsendt af de russiske styrker i Tyskland. Moskva anmodede derfor GRU-officeren om at tale med Plakhin og få denne via en af lederne i DKP til at skaffe kopier af de opsnappede telegrammer og yderligere oplysninger om lyttestationerne og dechifreringsafdelingen.

Efter at PET havde modtaget materialet i 1974 forsøgte tjenesten at af- eller bekræfte oplysningerne i telegrammet. Ifølge FE var beskrivelsen af lyttestationerne meget upræcis, idet der ikke havde været stationer på Møn og Lolland, ligesom svenskerne ikke havde deltaget. Derimod blev der i 1946 oprettet en pejlestation i Gedser, og der deltog personale fra militæret og Post- & Telegrafvæsnet foruden transportfolk. FE gættede på, at der nok var blevet snakket om den mærkelige radarstation, som ikke sendte, og at det kunne være kommet til DKP's kendskab. Dertil kom, at der efter befrielsen var mange kommunister i militæret.¹²³ PET's arkiv bekræfter også, at der i samtiden var mistanke om spionage mod stationen. I februar 1949 blev der således foretaget en undersøgelse af ”utætheder” vedrørende radarstationen i Gedser.¹²⁴

Swedish and Danish military intelligence services. These stations intercept transmissions from our troops in GERMANY and decrypt our medium-grade ciphers. It is not clear to us which ciphers and medium-grade ciphers the Swedes are decrypting, i.e. whether they are government or military ones. Talk this over tactfully with the boss and ask him to obtain – through one of the leaders of the CORPORATION – some of the texts of our telegrams which have been intercepted and decrypted: also get more detailed information about these stations and about the whereabouts of the cryptanalysis department. Answer immediately.” Ibid.: Telegram dateret 24. januar 1947. De meddelelser, der angiveligt var blevet opsnappet af de danske og svenske tjenester, var i chiffer. Forskellen på koder og cifre er, at koder erstatter hele ord eller sætninger, mens cifre erstatter de enkelte tegn. Norman Polmar and Thomas B. Allen, *The Encyclopedia of Espionage* (New York, 1997), s. 122, 127.

122 Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 141, 367. Plakhin var gesandt fra juli 1945 til august 1950.

123 PET, operationssag: Notits, 30. juni 1975.

124 PET, plankartotek, Generalstabens Efterretningssektion: Oplysning dateret februar 1949. De sovjetiske tjenesters interesse i det danske forsvars kommunikationsinstallationer bekræftes af, at GE/ME i efteråret 1946 fandt tegn på, at russerne via deres danske kontakter forsøgte at indhente

Der er altså en del, der tyder på, at ledelsen i DKP havde unøjagtige oplysninger om eksistensen af lyttestationer, der opsnappede og dechifrerede sovjetisk militær kommunikation. Unøjagtighederne kan være opstået ved, at det kun var rygter, der havde nået partitoppen. Det vigtige ved telegrammet af 24. januar 1947 er imidlertid, at det viser, at DKP-ledelsen videregav oplysninger om sensitive militære installationer til den sovjetiske repræsentation. Telegrammet viser også, at GRU via Plakhin anmodede DKP-ledelsen om yderligere oplysninger, der kunne give Sovjetunionen indblik i den danske dechifring, og som ville gøre det muligt for russerne at beskytte deres chifre. Da der ikke findes noget svar på telegrammet i materialet, er det uvist, om DKP udførte disse opgaver.

Telegrammet fra 1947 er imidlertid ikke det eneste eksempel på, at DKP-ledelsen videregav sensitive oplysninger til russerne. I 1946 fortalte Ib Nørlund 2. sekretæren ved det sovjetiske gesandtskab, B. F. Jelsukov, om den danske FN-delegations diskussioner, om Danmarks politik over for Grønland og Tyskland og om et møde i Det udenrigspolitiske Nævn.¹²⁵ I 1957 videregav Aksel Larsen oplysninger til den sovjetiske ambassadør om forsvarsplanerne for Sjælland og Bornholm.¹²⁶ Oplysningerne i materialet passer således godt med, hvad der i øvrigt er kendt om DKP's samarbejde med den sovjetiske repræsentation.

Enkelte af telegrammerne nævner også nogle andre af GRU's danske kontakter. Den 24. juli 1946 rapporterede Kiselnikov, at "YaKOBSEN", dvs. Jakobsen, havde skaffet to bøger, der indeholdt beskrivelser af Krigs- og Marineministeriernes struktur, ledelsen af hæren, luftvåbnet og flåden, placeringen af militære enheder og lister over officerskorpset.¹²⁷ Disse oplysninger var ikke klassificerede, og de militære håndbøger kunne frit købes hos enhver boghandler.¹²⁸ Det

oplysninger om den danske marines radiostation ved Frederikshavn. RA, FE's arkiv, P.A. Mørchs embedspapirer, kasse 2, læg 22: "Redegørelse for den militære efterretningstjenestes (generalstabens og marinestabens efterretningssektioner) udvikling siden den 5/5 1945 med henblik på samarbejdet med rigspolitiet" [1950].

125 Referat af samtale 24. december 1946 mellem Ib Nørlund og 2. sekretær ved USSR's gesandtskab i Danmark B. F. Jelsukov (www.koldkrigsudredningen.dk, Dokument nr. 1, set 11. maj 2006). DIIS, *Danmark under Den kolde Krig*, bd. 1, s. 717 og bd. 4, s. 27.

126 Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 557-558.

127 PET, operationssag: Telegram dateret 24. juli 1946.

128 Ibid.: Notits, 30. juni 1975.

var ikke muligt for PET på grundlag af de spinkle oplysninger at identificere Jakobsen nærmere.¹²⁹

To andre kontakter er nævnt i materialet. Den 19. marts 1946 roste GRU-hovedkvarteret Kiselnikov for hans materiale om den danske hær og anmodede om flere oplysninger om den britiske militære bistand. Derefter tilføjede Moskva: "Jeg godkender din fremgangsmåde over for professoren. Han kan blive værdifuld for os."¹³⁰ Den 19. november 1946 rapporterede GRU-officeren om den kommende forsvarslov: "Generalstaben er i øjeblikket ved at udarbejde en treårsplan for udviklingen af forsvaret, som – ifølge oplysninger fra MOGENS – i tilfælde af mobilisering i 1948-49 vil sikre udstationeringen af: ..."¹³¹ Herefter fulgte en liste over militære enheder og en beskrivelse af forsvarsforhandlingerne med England, Sverige og Norge. Konklusionen var, at det militære samarbejde mellem Danmark og England var blevet styrket.¹³² Efter at have gennemgået materialet skønnede PET, at "professoren" og "Mogens" var en og samme person, og at det kunne dreje sig om professor Mogens Fog,¹³³ tidligere medlem af Frihedsrådet, minister for særlige anliggender i befrielsesregeringen og indtil 1950 medlem af Folketinget for DKP.

Jørn Bro har over for Kommissionen oplyst, at der blot var tale om et forslag i forbindelse med kodebrydningen. Der lå ikke nogen konkret mistanke til grund, men Fog havde været stærkt involveret i kommunistisk aktivitet på dette tidspunkt.¹³⁴ Det skal understreges, at der ikke er fundet andre oplysninger i PET's arkiv, der støtter antagelsen om, at Mogens Fog skulle have fungeret som kontakt

129 Ibid.: Oversættelse af GRU-telegrammerne med påtegningen: "GRU-trafik november 1945 til februar 1947". Jørn Bro er sikker på, at det ikke lykkedes at identificere Jakobsen. RB: Jørn Bro, 1. november 2005, s. 7. Om kontakten Jakobsen se også nedenfor om KGB's virksomhed i Danmark i 1950'erne.

130 PET, operationssag: Telegram dateret 19. marts 1946.

131 Ibid.: Telegram dateret 19. november 1946.

132 Ibid.

133 PET, operationssag: Kommentar til telegrammer nr. C-6 og C-11, dansk oversættelse af telegrammer med påskriften: "GRU-trafik november 1945 til februar 1947".

134 RB: Jørn Bro, 1. november 2005.

eller agent for GRU efter krigen.¹³⁵ Det er således lige så sandsynligt, at ”profesoren” og ”Mogens” var to forskellige personer.¹³⁶

Sovjetunionens kortlægning af danske statsborgeres politiske tilhørsforhold

I begyndelsen af marts 1951 modtog PET en pakke med dokumenter fra Forsvarsstabens Efterretningsafdeling (FE, det senere Forsvarets Efterretningstjeneste). Pakken indeholdt en redegørelse for kommunistisk registrering og videregivelse af oplysninger om et antal danske statsborgere til den sovjetiske legation i København.¹³⁷ FE's redegørelse byggede på oplysninger fra tre uidentificerede kilder. Ifølge den første kilde, der blev beskrevet som ”sædvanligvis pålidelig”, skulle Sovjetunionen i 1947 have foretaget en registrering af den danske befolkning ved hjælp af danske kommunister. Ifølge kilden skulle Danmark opdeles i ”formentlig mange tusinde” områder, og gennem DKP skulle der i hvert område udpeges ”en ubetinget pålidelig, handlekraftig kommunist”. Denne skulle sammen med fire partimedlemmer udgøre en femmandsgruppe, der skulle foretage registreringen af alle indbyggere i det pågældende område: ”Registreringen

135 Mogens Fogs personsag blev makuleret den 16. december 1969. Jørn Bro har oplyst, ”at der var mange beretninger og notater om Mogens Fog i det gamle materiale fra 1940'erne. Mogens Fog havde bl.a. været meget aktiv i DKP og den kommunistiske modstandsbevægelse. Han havde en ministerpost i 1945 i befrielsesregeringen, og han havde fulgt Aksel Larsen over i SF. Mogens Fog blev mere og mere uinteressant, efterhånden som årene gik. Mogens Fog var uden for PET's ”operationsfelt” i vidnets tid i PET.” RB: Jørn Bro, 1. november 2005.

136 PET lå således fra 1974 inde med beviser på, at personer i DKP's ledelse havde videregivet oplysninger om sensitive militære installationer til den sovjetiske legation, og at flere danskere havde arbejdet for den militære sovjetiske efterretningstjeneste efter krigen. PET havde imidlertid samme problem, som de andre vestlige tjenester: Materialet var så hemmeligt, at oplysningerne ikke kunne bruges til eventuelt at oplyse politikerne eller befolkningen om DKP's aktiviteter eller til at retsforfølge de implicerede. Det var kun fire personer i PET, der havde kendskab til materialet (det var politimester Jørgen Skat-Rørdam, vicepolitimester Jørn Bro, en kriminalassistent og en kontorfuldmægtig). PET, operationsdag: Memorandum, 24. juli 1975. Der er ikke fundet skriftlige spor af, at PET skulle have orienteret de relevante myndigheder, men Jørn Bro har oplyst, at der var tale om en ”usædvanlig operation”, og at han holdt Skat-Rørdam nøje underrettet. Bro er ”helt sikker på”, at Skat-Rørdam orienterede Justitsministeriet, og at det er ”tænkeligt”, at departementschefen underrettede justitsministeren. RB: Jørn Bro, 1. november 2005.

137 PET, personsag: Oberstløjtnant Schou til chefen for politiets efterretningstjeneste, 5. marts 1951.

skulle indeholde fuld generalia, kort biografi, oplysninger om nære slægtninge, venner og tilholdssteder samt oplysninger om politisk overbevisning og indstilling overfor Rusland eller kommunismen i al almindelighed.”¹³⁸

Det er uklart, hvor troværdige disse oplysninger var. FE tilføjede i redegørelsen, at kilden ”af særlige årsager” ikke var i stand til at give yderligere oplysninger,¹³⁹ men det fremgår ikke, hvad denne formulering dækkede over. Det betød formentlig, at kilden havde kendskab til operationen, men at den pågældende ikke selv deltog. Det bekræftes af et bevaret fragment af det originale sagsomslag, hvoraf det fremgår, at kilden ”ikke selv er deltager i arbejdet, men har mulighed for at følge dette.”¹⁴⁰ FE var selv af den opfattelse, at afdelingens to kilder i sagen havde store ”fremtidige muligheder”, og at de videregav ”yderst værdifulde oplysninger”.¹⁴¹ Oplysningerne må derfor på det foreliggende grundlag vurderes som pålidelige.

Det er derimod usikkert, om den sovjetiske registrering af den danske befolkning rent faktisk blev ført ud i livet. Ifølge beskrivelsen skulle registreringen udføres af ”mange tusinde” femmandsgrupper, og dermed have involveret flere tusinde DKP-medlemmer. Det forekommer ikke realistisk, at en så omfattende operation har kunnet holdes hemmeligt. Dertil kommer, at oplysningerne var formuleret på en sådan måde, at de beskrev de sovjetiske hensigter og planer. Det fremgår ikke, om operationen helt eller delvist blev ført ud i livet. Det kan imidlertid dokumenteres, at Sovjetunionen med hjælp fra danske kontakter indsamlede personoplysninger om udvalgte grupper af fremtrædende danske statsborgere.

Ifølge den anden kilde, der ligeledes blev betegnet som ”pålidelig”, skulle en fremtrædende sympatisør af Sovjetunionen på omtrent samme tidspunkt have fået til opgave af den sovjetiske legation at udarbejde biografier over en række fremtrædende danske videnskabsmænd og kunstnere. Opgaven blev senere overtaget af en nær slægtning, der på et tidspunkt inden udgangen af juni 1947 afleverede 575 biografier til attaché Anatolij S. Kaplin. Ifølge kilden skulle den sovjetiske attaché efterfølgende have anmodet den pågældende om at tilføje op-

138 Ibid.: Redegørelse, udateret [1951].

139 Ibid.: Redegørelse, udateret [1951].

140 Ibid.: Påtegning dateret ”5.5.51” på fragment af sagsomslag.

141 Ibid.: Oberstløjtnant Schou til chefen for politiets efterretningstjeneste, 4. juni 1951.

lysninger om de biograferede personers ”politiske overbevisning eller medlemskab af politisk parti samt indstilling overfor Sovjetunionen.”¹⁴²

Disse kildeoplysninger bekræftes af det bevarede skriftlige materiale. Det fremgår af FE's redegørelse, at den pågældende deponerede biografierne på et sikkert sted, inden de skulle afleveres til Kaplin. Det lykkedes for FE eller kilden at få adgang til materialet, der blev affotograferet og lagt tilbage.¹⁴³ Kopierne af dette materiale er bevaret i PET's arkiv. Forrest i materialet findes en kopi af et brev fra den pågældende til Kaplin:

”kære hr. Kaplin!

Jeg sender Dem hermed den første del af kopierne af biografierne: Videnskabsmændene. Når jeg kommer hjem fra [-], følger resten: Kunstnerne og det lille antal store biografier.

De og Deres familie ønskes en god sommer

[sign] [-]¹⁴⁴

Vedlagt fulgte en fortegnelse på 39 sider over 500 danske videnskabsmænd og kunstnere. Det fremgår af forordet, at biografierne hovedsageligt var udarbejdet på grundlag af Kraks blå bog, komplementeret med andre opslagsværker, og at arbejdet var ajourført den 11. maj 1947. Selve biografierne var korte og indeholdt de pågældendes navne, fødselsår, titel, grad, fagområde og adresse.¹⁴⁵ Desuden findes der kopier af længere biografier på 75 danske videnskabsmænd og kunstnere, der indeholder mere detaljerede oplysninger om de pågældendes stillinger og vigtigste værker. Biografierne er i hånden påført oplysninger om de pågældendes politiske tilhørsforhold og syn på Sovjetunionen. Således er skuespilforfatteren Kjeld Abell, forfatteren Martin Nexø Andersen, professor Mogens Fog og forfatteren Hans Scherfig registreret som ”kommunist” og ”freundlich”. Andre biograferede, der var registreret som venligtsindede over for Sovjetunionen, var professor Niels Bohr (”Freisinnig” og ”Freundlich”), professor Hal Koch (”Sozial-Demokrat” og ”Freundlich”), formanden for Dansk-Russisk Samvirke

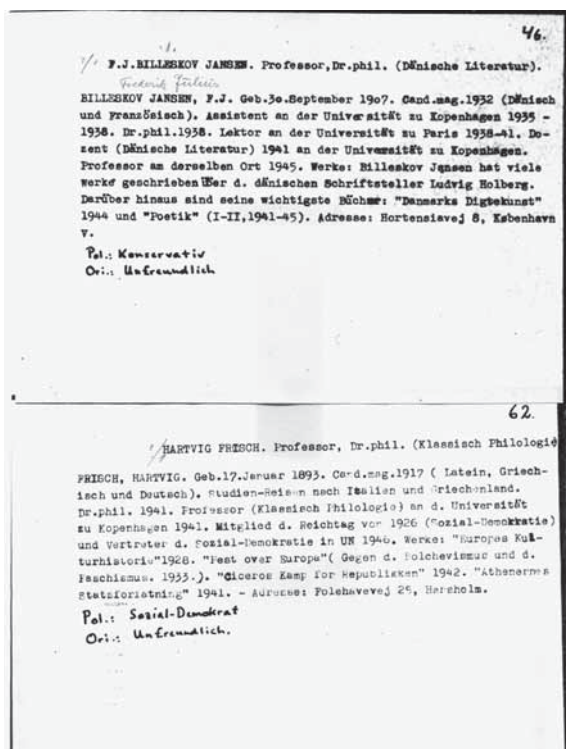
142 Ibid.: Redegørelse, udateret [1951].

143 Ibid.: Redegørelse, udateret [1951].

144 ”dear mr Kaplin! Hereby I send you The first part of the biography-copy: The scientists. When I'm back from [-], the rest follows: The artists and the little xxxxx number great biographies. A good summer for you and your family [-]”. Ibid.: Udateret brev til Kaplin.

145 Ibid.: „Verzeichnis über 500 Dänische Wissenschaftler und Künstler“.

professor Albert Olsen ("Sozial-Demokrat" og "Freundlich") og professor Adolf Stender-Petersen ("Freisinnig Liberal ('Radikal Venstre') og "Freundlich"). Blandt Sovjets modstandere havde den pågældende registreret professor F. J. Billeskov Jansen ("Konservativ" og "Unfreundlich"), professor Hartvig Frisch ("Sozial-Demokrat" og "Unfreundlich"), forfatteren Johannes V. Jensen ("Freisinnig" og "Unfreundlich") og finansminister Thorkil Kristensen ("Agrar-Liberal ('Venstre') og "Unfreundlich"). Mellem tilhængere og modstandere af det sovjetiske system fandtes bl.a. historikeren professor Erik Arup ("Freisinnig Liberal" ('Radikal Venstre')) og "Neutral") og skuespilleren Poul Reumert ("Konservativ" og "Neutral").¹⁴⁶

Den sovjetiske efterretningstjeneste skal i 1947 have haft planer om med hjælp fra DKP at registrere alle danske statsborgere. Som et led i projektet afleverede en dansk sympatisør 575 biografier over danske videnskabsmænd og kunstnere til en sovjetisk ambassadefunktionær. 75 af disse var opført på kort og indeholdt korte beskrivelser og angivelser af de pågældendes politiske indstilling og holdning til Sovjetunionen. Øverst er gengivet kortet på professor F.J. Billeskov Jansen og nederst kortet på professor Hartvig Frisch (PET's arkiv).

At den pågældende dansker udarbejdede disse biografier og videregav dem til den sovjetiske legation, blev ifølge FE bekræftet af en tredje kilde. Denne oplyste i juni 1947, at 1. sekretær Pjotr K. Kiselnikov havde bestilt fotografier af 60 frem-

¹⁴⁶ Ibid.: „Biographie über 75 bedeutende dänische Wissenschaftler und Künstler“.

trædende danske videnskabsmænd og kunstnere hos Nordisk Presse Foto A/S. De 60 personer skulle alle være blandt de 75 større biografier. Da billedbureauet spurgte, hvad billederne skulle bruges til, skal Kiselnikov have svaret: ”Det er til arkiv.” Kort efter bestilte 1. sekretæren også billeder af Venstre-regeringens medlemmer og begrundede bestillingen med: ”Til Rusland.” Det var FE’s vurdering, at fotografierne af de 60 videnskabsmænd og kunstnere skulle bruges som supplement til biografierne.¹⁴⁷

Der kunne være flere forklaringer på den sovjetiske interesse for danske videnskabsmænd og kunstnere. For det første kunne biografierne bruges til at afgøre, hvilke danskere russerne kunne tage kontakt til, og hvem de burde undgå. Det sovjetiske diplomati og de hemmelige tjenester kunne være interesseret i at etablere kontakt til pålidelige kunstnere, der kunne hjælpe med at udsprede sovjetiske budskaber, og videnskabsmænd, der eventuelt var rede til at udføre spionage. For det andet kunne biografierne anvendes til at opstille interneringslister, der kunne benyttes af Den Røde Hær i tilfælde af en sovjetisk besættelse af Danmark. Det bemærkes, at fotografierne blev bestilt af den tidligere omtalte Kiselnikov, der skal have arbejdet for den militære efterretningstjeneste GRU. Det kunne tyde på, at det indsamlede materiale blev videresendt til det sovjetiske militær. Under alle omstændigheder dokumenterer kildeoplysningerne og det skriftlige materiale overbevisende, at danske statsborgere bistod den sovjetiske legation med at indsamle oplysninger om fremtrædende danskeres politiske tilhørforhold og syn på Sovjetunionen. Derimod er det uklart, om planerne om at anvende DKP til at registrere den danske befolkning blev ført ud i livet.

I april 1951 modtog Københavns Politis Efterretningsafdeling (KE) en oplysning fra en meddeler. Ifølge denne meddeler skulle en slægtning til en dansk statsborger kort forinden have afleveret ”en liste over et par hundrede eller nogle hundrede personer her i landet.” Ifølge oplysningen omfattede listen kendte danske antikommunister. KE identificerede den pågældende slægtning.¹⁴⁸ Der var tale om den samme person, der i 1947 havde udarbejdet biografierne. Der kan være tale om en forvrænget version af den tidligere historie, og meddeleren kunne være identisk med FE’s anden kilde, men de konkrete oplysninger (afleveringen var foregået ”kort tid” før april 1951, og listen omfattede 200 eller flere danske antikommunister) tyder på, at der var tale om et nyt bestillingsarbejde. Hvis det er korrekt, indebærer det, at den pågældende dansker kan have vide-

147 Ibid.: Redegørelse, udateret [1951].

148 Ibid.: Notits, 9. april 1951.

regivet oplysninger om danske statsborgere og deres politiske tilhørsforhold til den sovjetiske legation over en periode på fire år.

Trods disse belastende oplysninger måtte PET opgive at retsforfølge den pågældende. Da tjenesten henvendte sig til FE med en forespørgsel, om meddeleeren kunne afgive vidneforklaring i forbindelse med en eventuel straffesag,¹⁴⁹ afviste FE at lade sine kilder vidne med den begrundelse, at man havde lovet aldrig at afsløre deres identitet, og fordi FE ønskede fortsat at benytte dem.¹⁵⁰ Derpå henlagde PET sagen.¹⁵¹ Dette var et klassisk eksempel på, at efterretningstjenesterne opgav at retsforfølge sager om bistand til fremmede efterretningstjenester for at beskytte deres kilder og metoder. Den pågældende dansker, der havde udarbejdet biograferne, gjorde siden karriere og indtog en fremtrædende position i det danske samfund.

DKP's kontakt til NKGB/MGB 1945-1950

Foruden GRU var den eksterne civile sovjetiske efterretningstjeneste NKGB/MGB også aktiv i Danmark kort efter befrielsen.¹⁵² Den 12. januar 1946 vedtog

149 Ibid.: Politiets Efterretningstjeneste til Forsvarsstabens Efterretningsafdeling, 17. maj 1951.

150 Ibid.: Oberstløjtnant Schou til chefen for politiets efterretningstjeneste, 4. juni 1951.

151 Ibid.: Påtegning, 26. juni 1951.

152 Den sovjetiske civile eksterne efterretningstjeneste (det tidligere Tjeka og NKVD) hed fra april 1943 til marts 1946 NKGB, og fra marts 1946 til oktober 1947 MGB. Fra oktober 1947 til november 1951 befandt afdelingen for udenlandsk efterretningsvirksomhed sig i Informationskomitéen (KI). I marts 1953 blev afdelingen overført til MVD (Indenrigsministeriet), og i marts 1954 blev tjenesten omdøbt til KGB. Christopher Andrew & Oleg Gordievsky, *KGB. The Inside Story of Its Foreign Operations From Lenin to Gorbachev* (London, 1990), s. xii. Den følgende beskrivelse af NKGB/MGB's aktiviteter i Danmark i efterkrigstiden bygger på oplysninger fra den afhoppede KGB-officer Vasilij Mitrokhin. Mitrokhin blev ansat i MGB i 1948, men efter nogle år blev han som straf for nogle åbenmundede bemærkninger forflyttet til tjenestens arkiv. I protest mod regimets forfølgelse af anderledestenkende besluttede han at oprette en hemmelig kopi af KGB's arkiv. Igennem 12 år, fra 1972 til 1984, tog han notater af de sagsakter, han havde adgang til, som han smuglede ud og gravede ned i beholdere ved sin datja uden for Moskva. Efter Sovjetunionens fald hoppede Mitrokhin med sit arkiv af til Storbritannien, og senere offentliggjorde han sammen med historikeren Christopher Andrew dele af det i *The Mitrokhin Archive. The KGB in Europe and the West* (London, 1999) og *The Mitrokhin Archive II. The KGB and the World* (London, 2005) (for Mitrokhins historie og hans arkiv, se Christopher Andrew & Vasilij Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, s. 1-29). Mitrokhin døde i begyndelsen af 2004 ("Sovjetunionens hemmeligheder," *Berlingske Tidende*, 5. februar 2004). Mellem 1993 og 1999 modtog PET 79 notitser, som indeholdt oplysninger fra Mitrokhin om

ledelsen i NKGB-hovedkvarteret (kaldet "Centeret") i Moskva en aktionsplan for NKGB's arbejde i Danmark. Den stedlige NKGB-afdeling (benævnt "residenturet") ved gesandtskabet i København havde bl.a. til opgave at følge den danske regerings indenrigs- og udenrigspolitik, forholdet til Sovjetunionen, Storbritannien og de skandinaviske lande, den britiske indflydelse i danske forhold og den danske regerings holdning til en nordisk forsvarsalliance. Residenturet skulle desuden "kultivere" de danske efterretningstjenester og arbejde på den stedlige sovjetiske koloni. NKGB's muligheder for at udføre disse opgaver må imidler-

danske statsborgere og danske forhold. PET efterforskede en række sager, og med Justitsministeriets godkendelse blev ni personer afhørt om deres forbindelser til KGB. PET, operationsdag: Notits, 13. marts 2002; "Vedr.: [-] Emne: Konklusionsrapport på sagen", 12. august 2003. PET besluttede med støtte fra Embedsmandsudvalget for Sikkerhedsspørgsmål ikke at retsforfølge nogen danske statsborgere, fordi Mitrokhin-materialet indeholdt så få nye oplysninger, og fordi materialet ikke var egnet til at blive lagt frem i retten. Ibid., bilag 83: Referat af møde i Embedsmandsudvalget for Sikkerhedsspørgsmål 27. juni 1994; bilag 81: "Vedr.: Danske statsborgere, der har været kultiveret/hvervet af KGB", 1. maj 2000; RB: Birgitte Stampe, 24. oktober 2007. Troværdigheden af Mitrokhins oplysninger er generelt vurderet til at være høj; således har PET vurderet, at 80 % af oplysningerne bekræftes af en anden tidligere KGB-afhopper, Oleg Gordijevskij. Ibid., bilag 84: "Vedr.: [-]", 24. november 1995. Det er imidlertid på sin plads at nævne flere mulige fejlkilder ved Mitrokhins materiale. For det første tog Mitrokhin notater af KGB-rapporterne, der ofte omhandlede forhold, som han ikke havde førstehåndskendskab til, og som han flere år senere skrev rent. Det kan konstateres, at hans oplysninger om danske statsborgere i flere tilfælde indeholder åbenbare fejl og misforståelser. Ibid., bilag 84: "Vedr.: [-]", 24. november 1995; bilag 81: "Vedr.: Danske statsborgere, der har været kultiveret/hvervet af KGB", 1. maj 2000. I et tilfælde er den samme person omtalt tre steder i materialet med forskellige karakteristika. For det andet er flere af notiserne meget kortfattede, og ofte indeholder de ikke oplysninger om karakteren af kontakten med KGB eller KGB's formål med tilnærmelsen: Spørgsmålet er derfor, om de omtalte kontakter var mere uskyldige eller usikre, end det er beskrevet. Ibid., bilag 85: "Notat om sagerne vedrørende de personer der er nævnt af [-]". For det tredje er der et vigtigt kildeproblem med brugen af KGB-rapporter, idet de udstationerede KGB-officerer havde en tendens til at overdrive betydningen af deres kontakter. PET konkluderede i flere tilfælde, at KGB nok havde overdrevet betydningen af de danske kontakter. Ibid., bilag 101: "Vedr.: [-]. Emne: Konklusionsrapport på sagen", 12. august 2003; bilag 99+34: "Vedr.: Afhøring af [anonymiseret]", 14. august 2003. For det fjerde er det vigtigt at understrege, at Mitrokhin (modsat Gordijevskij) ikke medbragte originale eller kopier af KGB-dokumenter, men kun sine egne notater ved sin afhopning til England. Det er således ikke muligt at bekræfte troværdigheden af hans oplysninger. Officielle engelske og italienske undersøgelser har påpeget, at Mitrokhins oplysninger generelt var forældede og usikre, se *Commissione parlamentare d'inchiesta concernente il "dossier Mitrokhin" e l'attività d'intelligence italiana*, dokument XXIII, nr. 10, bis: "relazione di minoranza" (www.parlamenti.it/bicamerale/2/25/sommario.htm).

tid have været begrænset, idet residenturet kun bestod af to mand – residenten (lederen) og en kodespecialist – og dets årlige budget var på 5.800 kr.¹⁵³

NKGB/MGB-residenturet i København 1946-54¹⁵⁴

År	NKGB-officerer	Budget	Operationelle kontakter	Illegale DKP'ere
1946	2	5.800 kr.		
1950		15.000 kr.		
1952	3		4	3+
1953	4		4	

NKGB/MGB var således i de første år efter krigen optaget af at opbygge residenturet i København og at løse de ambitiøse opgaver, som var blevet stillet af ledelsen. Dette betød, at residenten var tvunget til at benytte sig af allerede eksisterende kontakter. Man reaktiverede det gamle agentnetværk, som var blevet opbygget i Danmark i mellemkrigstiden og i Sverige under besættelsen. De fleste af disse agenter var medlemmer af DKP, der takket være deres stillinger havde adgang til politiske oplysninger, som de videregav til NKGB/MGB.¹⁵⁵ Det fremgår ikke af materialet fra KGB's arkiv, hvor omfattende dette tidlige netværk var, men det bekræfter samtidigt antagelse om, at kommunister i vigtige stillinger udgjorde en sikkerhedsrisiko på grund af partiets tætte ideologiske bånd til Sovjetunionen.

Der findes enkelte oplysninger om dette tidligere netværks virke under besættelsen. Den 21. september 1942 noterede lederen af Komintern, Georgi Dimitrov, i sin dagbog, at han havde sendt et direktiv til ”Larsen (Danmark)”. Der er sandsynligvis tale om DKP's formand, Aksel Larsen, som på daværende tidspunkt arbejdede illegalt i Danmark efter det tyske angreb på Sovjetunionen den

¹⁵³ PET, operationssag: Rapport nr. 76, 12. november 1998.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ Ibid.: Rapport nr. 79, 10. februar 1999.

22. juni 1941 og den efterfølgende internering af de danske kommunister. Direktivet indeholdt instrukser om organiseringen af en speciel efterretningstjeneste, som skulle sende oplysninger til Komintern om politiske og militære forhold i Danmark og om tyskernes aktioner. Direktivet indeholdt også forholdsregler for, hvordan DKP skulle forholde sig over for englænderne.¹⁵⁶ Som tidligere beskrevet brød de amerikanske og engelske efterretningstjenester under den kolde krig dele af den kodede sovjetiske radiokommunikation fra 2. Verdenskrig og senere. I dette materiale findes en række meddelelser, der viser, at DKP havde en illegal radiosender, der i hvert fald frem til oktober 1943 kommunikerede med en sender i Moskva. Den danske operatør, der anvendte kaldesignalet Svend, holdt Moskva orienteret om tyske troppebevægelser og militærinstallationer, partiledelsens aktiviteter, de danske nazister og om den danske regerings afgang den 29. august 1943.¹⁵⁷

En enkelt af agenterne fra begyndelsen af den kolde krig er beskrevet nærmere i Mitrokhin-materialet. Agenten med kodenavnet *Molodoj* var født i Vladivostok i 1914 og havde en russisk mor og en dansk far. Han forlod Sovjetunionen som 12-årig, var dansk statsborger, og blev rekrutteret af NKVD i 1937. Da residenturet i København blev nedlagt året efter, blev han lagt på is, men kontakten blev genoptaget i 1946. *Molodoj*, havde til opgave at holde øje med britiske statsborgere, de danske efterretningstjenester og at finde egnede emner til rekruttering. Det er dog usikkert, hvor effektiv en agent han var, selvom residenturet betegnede ham som en værdifuld agent. Det fremgår af materialet, at han var bogholder i et cementfirma, hvorfor han næppe havde adgang til vigtige statshemmeligheder.¹⁵⁸ *Molodoj* var måske et eksempel på, at residenturet til tider overdrev sin indsats. I øvrigt er oplysningerne om NKGB/MGB-residenturets virksomhed før 1950 få, hvilket formentlig er en afspejling af residenturets få ressourcer og derfor begrænsede aktiviteter.

156 *The Diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*. Introduced and edited by Ivo Banac (New Haven & London, 2003), s. 243-244.

157 PET, operationssag: Notits, 30. september 1974.

158 PET, operationssag: Rapport nr. 41, 4. november 1994.

Forbuddet mod registrering af lovlig politisk virksomhed 1945-1948

I perioden mellem 1945 og 1947 synes REA ikke systematisk at have indsamlet oplysninger om eller at have registreret kommunisterne. Københavns Politis Afdeling D's kommunistarkiv fra mellemkrigstiden og besættelsens første år var forsvundet i forbindelse med tyskernes opløsning af politiet i september 1944 og var ikke siden dukket op igen. REA's hovedopgave frem til 1947 bestod i at efterforske sager i forbindelse med retsopgøret efter besættelsen, og afdelingen førte i de første efterkrigsår et særligt nazistkartotek. Derimod skal der ikke have fandtes noget kartotek over kommunisterne.¹⁵⁹

Den militære efterretningstjeneste (Generalstabens og Marinestabens Efterretningssektioner, GE og ME) fandt i efteråret 1945 tegn på, at Sovjetunionen med hjælp fra danske kommunister udførte efterretningsaktivitet i Danmark. Som en konsekvens blev militærets kontraefterretningsvirksomhed reorganiseret, og den begyndte bl.a. at hverve meddelere, der kunne videregive oplysninger om DKP. I vinteren 1945-46 begyndte GE/ME at videregive oplysninger om sovjetisk og kommunistisk aktivitet til REA, men da militæret tog skridt til at intensivere samarbejdet, var svaret fra REA's chef, statsadvokat Troels Hoff, ifølge GE/ME "absolut negativt". Hoff skal have oplyst, at "han hverken turde, kunne eller for justitsministeriet måtte gå i gang med et arbejde, der var rettet mod den illegale, kommunistiske virksomhed."¹⁶⁰ Det var således ikke muligt for REA at overvåge og registrere kommunister. Spørgsmålet blev i stedet overladt til GE/ME, der i oktober 1947 af den nytiltrådte socialdemokratiske forsvarsminister

159 JM, P.O.-sag: Udateret referat af møde hos justitsministeren 11. februar 1947. Det understreges i en senere redegørelse fra REA: "Afdelingen beskæftigede sig derimod ikke med politiske forteelser efter kapitulationen i noget betydeligt omfang." Det tilføjes, at de fleste kartoteker ikke havde overlevet besættelsen, "hvorfor der i det væsentligste måtte startes på ny på bar bund." JM, P.O.-sag: Rigspolitechefens Efterretningsafdeling, "Redegørelse", 2. juni 1950. I forbindelse med den antikomunistiske organisation "Firmaets" aflytning af kommunisten Alfred Jensens lejlighed i midten af 1950'erne viste det sig, at Alfred Jensen hævdede, at DKP ved befrielsen i 1945 havde fået det materiale, som efterretningsafdelingen havde indsamlet om kommunisterne, udleveret. Sagerne var vistnok blevet videregivet til den russiske ambassadør Vetrov. H.C. Hansen skulle have beklaget sig over hele affæren til Alfred Jensen. PET, operationssag: Bilag 14, Arne Nielsen, Rapport, 26. september 1963. Der er i det bevarede arkivmateriale ikke fundet nogen beviser, der kan bekræfte Alfred Jensens historie.

160 RA, FE's arkiv, P.A. Mørchs embedspapirer, kasse 2, læg 22: "Redegørelse for den militære efterretningstjenestes (generalstabens og marinestabens efterretningssektioner) udvikling siden den 5/5 1945 med henblik på samarbejdet med rigspolitiet" [1950].

Rasmus Hansen fik til opgave at overvåge DKP af hensyn til forsvarets sikkerhed.¹⁶¹

I de første måneder af 1947 foregik der en debat om politisk registrering, og om politiet havde videreført besættelsestidens kommunistkartoteker. Under debatten i Folketinget udtalte justitsminister Aage Elmquist, at politiet ikke registrerede danske statsborgeres ”lovlige politiske Virksomhed”.¹⁶² Justitsministeriet indskærpede efterfølgende forbuddet mod politisk registrering. I ministeriets cirkulære af 31. maj 1947 hed det, at politiets efterretningsvirksomhed havde til formål at afværge anslag mod statens sikkerhed og den indre orden, og at politiet i den forbindelse skulle indhente oplysninger om bl.a. spionage, sabotage og 5. kolonne-virksomhed. Det blev dog samtidigt understreget, at registreringen af de indsamlede oplysninger ”må ikke finde sted alene på grundlag af en persons lovlige politiske virksomhed”, og hvis der fandtes ”sådanne kartoteker eller lignende”, skulle de tilintetgøres.¹⁶³ To oversigter fra første halvdel af 1948 over REA’s arkiv viser, at afdelingen førte arbejdskartoteker over ”politiske urostiftere” og ”yderligtgående revolutionære og personer kendt for overtr. af uroloven”, men at der ikke fandtes et kommunistkartotek.¹⁶⁴

Påskekrisen 1948

I 1948 forværredes den internationale situationen markant: Stalin sendte et tilbud om en militærpagt med Finland, kommunisterne tog magten ved et kup i Tjekkosllovakiet i slutningen af februar, og der var en mulighed for, at det italienske kommunistparti ville vinde det kommende parlamentsvalg.¹⁶⁵ Blandt le-

161 RA, FE’s arkiv, P.A. Mørchs embedspapirer, kasse 2, læg 22: ”Redegørelse for den militære efterretningstjenestes (generalstabens og marinestabens efterretningssektioner) udvikling siden den 5/5 1945 med henblik på samarbejdet med rigspolitiet” [1950].

162 Preben Wilhjelm, *Demokratiets vogtere. 50 års bestræbelser på kontrol med efterretningstjenesten* (Centrum, 1999), s. 87-92.

163 Justitsministeriet, Cirkulære til politidirektøren i København og politimestrene vedrørende politiets særlige efterretningsvirksomhed, 31. maj 1947. For en mere detaljeret beskrivelse af debatten og cirkulæret henvises til Kommissionens beretning, bind 2, om PET 1945-1968.

164 PET, administrativ sag: ”Omordning af Efterretningstjenestens registratur”, 12. januar 1948 og 12. juni 1948.

165 Igor Lukes, ”The Czechoslovak Intelligence Service and Western Reactions to the Communist Coup d’Etat of February 1948,” *Intelligence and National Security*, vol. 8, no. 4, October 1993, s. 73-85; Igor

dende vestlige politikere, efterretningsfolk og i pressen svirrede rygterne i marts 1948 om kommende sovjetiske initiativer, bl.a. rettet mod Norge og Danmark. Under den såkaldte påskekrise i slutningen af marts 1948 iværksatte den danske regering en række beredskabsforanstaltninger rettet imod et eventuelt sovjetisk angreb eller kommunistisk kupforsøg sandsynligvis også med den hensigt at demonstrere sin forsvarsvilje og således opnå militær støtte i en eventuel kommende krise fra USA.¹⁶⁶

Politiet blev også mobiliseret under påskekrisen. REA havde siden oktober 1947 efterforsket oplysninger om hemmelige våbensmuglinger, og i flere politikredse blev mandskabet sat i forhøjet beredskab for at beskytte militære forlægninger mod eventuelle angreb fra de danske kommunister.¹⁶⁷ Aksel Larsen påstod senere, at han var blevet skygget af en flok kriminalbetjente i påsken,¹⁶⁸ men det blev kategorisk benægtet af rigspolitichefen,¹⁶⁹ og PET's arkiv kaster ikke yderligere lys over spørgsmålet. Det fremgår dog, at REA må have holdt et vist øje med partiformanden, for i maj 1948 kunne man meddele den svenske tjeneste i Malmö, at Larsen forventedes at deltage i en kommunistisk kongres i Göteborg.¹⁷⁰ Påskekrisens vigtigste funktion for REA havde åbenbart været at benytte det øgede beredskab til at identificere nationalt upålidelige politifolk, som blev registreret i Centralafdelingen¹⁷¹ og at anvende de indhøstede erfaringer til at udarbejde en egentlig alarmeringsplan. Det sidste synes især at have optaget de lokale kontaktmænd, der for adskilliges vedkommende mente at vide, at kommunisterne havde lavet lister på dem, muligvis med henblik på at likvidere dem i en krigssituation. Kontaktmændene diskuterede, om man ved en russisk besættelse skulle flygte vestpå eller "blive og kæmpe til sidste mand ...". I Kolding

Lukes, "The Birth of a Police State: The Czechoslovak Ministry of the Interior," *Intelligence and National Security*, vol. 11, no. 1, January 1996, s. 78-88.

166 Nikolaj Petersen, "Påskekrisen 1948," i: Bertel Heurlin og Christian Thune red., *Danmark og det internationale system. Festskrift til Ole Karup Pedersen (Politiske Studier, 1989)*, s. 223-243.

167 Peer Henrik Hansen og Jakob Sørensen, *Påskekrisen 1948. Dansk Dobbeltspil på randen af den kolde krig* (Høst & Søn, 2000), s. 64-68, 158-167. Rigspolitichefen, ujournaliseret: Fjernskrivermeddelelse fra Rigspolitichefen til samtlige politimestre, 10. marts 1948.

168 "Aksel Larsen blev 'skygget' i Paasken," *Information*, 30. marts 1948.

169 Information gættede på, at det kunne have været FE, der havde skygget Larsen ("Da Larsen blev 'skygget'", *Information*, 31. marts 1948), mens *Jyllands-Posten*, kun halvt i (aprils)spøg, foreslog, at det var NKVD, der var blevet træt af Larsen og havde planer om at give ham en enkeltbillet til Sibirien ("Larsens skygge," *Jyllands-Posten*, 1. april 1948).

170 PET, personsag: Notits, 11. maj 1948.

171 PET, emnesag: "Beretning vedr. Kontaktmøde afholdt i Århus den 17. August 1948".

havde man organiseret en gruppe af pålidelige politifolk, der havde fået udleveret våben, og som stod i en vis forbindelse med antikommunistiske grupper med henblik på at gå under jorden og fortsætte modstanden i tilfælde af en fjendtlig besættelse.¹⁷² Frygten for en sovjetisk besættelse eller et kommunistisk kupforsøg var udbredt i REA i 1948. I det hele taget var frygten for, at Stalin nærede ekspansive hensigter, og at de hjemlige kommunister udgjorde en potentiel 5. kolonne, en vigtig del af den politiske diskurs og kultur i slutningen af 1940'erne og begyndelsen af 1950'erne, hvilket bl.a. afspejledes i samtidens politiske litteratur.¹⁷³

REA's trusselsbillede fremgår af flere beretninger fra 1948-49. Ifølge en rapport fra REA, der blev videregivet til rigspolitichefen, vurderede Vestmagterne i sensommeren 1948 den sikkerhedspolitiske situation som ”meget alvorligt”. Spændingen omkring Berlin-krisen blev opfattet som voksende, og det vurderedes, at den hidtil førte politik var ”formaalsløs”, og at man aller højest opnåede at ”træde Vande”. Ifølge REA ville beslutningen om den kommende politik blive taget nu, og tjenesten understregede situationens alvor: ”Som en Faktor i Overvejelserne indgaar, at Krigen betegnes som uundgaelig – ikke i den Forstand, at et eventuelt Krigsudbrud kan fikseres til i Oktober eller November 1948, men saaledes, at en Krigssituation maa paaregnes i Løbet af ca. 1 Aar.”¹⁷⁴

REA's frygt kom også til udtryk i en rapport om den kommunistiske trussel mod Skandinavien udarbejdet på et tidspunkt efter påskekrisen og afleveret til de amerikanske myndigheder. Ifølge REA havde Sovjetunionen i 1948 optrappet sine aktiviteter mod Skandinavien og havde oprettet en særlig nordisk sektion i Kominform, selvom ingen af de nordiske lande formelt var medlemmer. Den danske kontaktmænd til Kominform var angiveligt den ledende DKP'er Martin Nielsen. Sovjetunionen skulle især have udvist interesse for det nordlige Norge,

172 Ibid.: ”Beretning fra Kontaktmøde afholdt i Kolding Onsdag den 28. Juli 1948”; ”Beretning fra Kontaktmødet i Herning den 17. August 1948”. Se også Kommissionens beretning bind 5, vedrørende Stay-Behind og Firmaet.

173 Alf Ross, *Kommunismen og demokratiet* (Fremad, 1946); K. K. Steincke, *Kommunistene og – vi andre* (Frit Forum, n.d. [c. 1946]); Erik Ib Schmidt, *30 års kommunistisk politik. En gennemgang og kritik* (Munksgaard, 1948); Mirko Sedlak, *Det kommunistiske kup i Tjsekoslovakiet* (Fremad, 1949); Bruno Kalnins, *Er Sovjet en socialistisk stat?* (Fremad, 1949); Bjørn Svensson, *Sådan er kommunisterne* (Fremad, 1949); Ragnar Rudfalk, *Jeg var arbejder i Sovjet* (Fremad, 1951); Charles Orr, *Stalins slavelejlre. En anklage* (Fremad, 1952). For eksempler på forsvar for kommunisterne se: Mogens Fog, *Kommunisterne – og de andre*; Ellen Hørup, *Kapitalisme, kommunisme og krig* (København, 1949).

174 Rigspolitichefen, ujournaliseret: Notits, udateret, men vedrørende perioden 1. marts til 1. august 1948.

hvorfra man kunne kontrollere de Nordatlantiske søruter, den svenske jernmalm og det nordfinske område, hvor Sovjetunionen angiveligt havde 30.000 mand under våben. REA beskrev, hvordan Sovjet var ved at opruste i det baltiske område og var i færd med at konstruere et gigantisk industriområde i Polen og Tjekkosllovakiet, der med tiden ville producere 40 gange så meget stål som Ruhrområdet. Samtidig styrkede de skandinaviske kommunister båndene til Moskva, infiltrerede fagforeningerne og forsøgte at sabotere landenes økonomiske genopbygning ved at skabe uro og strejker på arbejdspladserne. REA understregede over for amerikanerne, at der eksisterede en reel fare for kommunistiske kupforsøg: "Der er ikke nogen tvivl om, at de tætte forbindelser, som den skandinaviske kommunisme siden krigen har knyttet til den internationale kommunisme, og ikke mindst til de kommunistiske regimer i Sovjetunionen og Folkedemokratiene, i betydelig grad har bidraget til at radikalisere den kommunistiske aktivitet; og lidt efter lidt har folk accepteret ideen om at anvende politiske metoder i Skandinavien, som dem der blev anvendt i Prag."¹⁷⁵ Ifølge REA's trusselsbillede, sådan som det så ud kort efter påskekrisen, udviste Sovjetunionen en stigende interesse for det nordligste Skandinavien, og kommunistpartierne var blevet så radikaliserede, at de seriøst overvejede muligheden af at tage magten ved et kup.

REA's rapporter til rigspolitichefen og de amerikanske myndigheder om situationen i 1948-49 skal sikkert ses i sammenhæng med den såkaldte "War Scare" i 1948, hvor der gik rygter i vestlige regeringskredse om et kommende sovjetisk militærangreb. Forskningen i dag er generelt enig i, at Stalin primært var interesseret i at konsolidere sin position, da Sovjetunionen var for svækket efter 2. Verdenskrigs ødelæggelser til at starte en krig, og at han derfor fulgte en defensiv strategi, selvom han samtidig forsøgte at udbrede sin indflydelse til de ikke-kommunistiske lande.¹⁷⁶ Enkelte historikere har argumenteret for, at oplysningerne om de sovjetiske angrebsplaner i 1948 bevidst blev overdrevet for

¹⁷⁵ "There is no doubt that the close ties which Scandinavian Communism has, since the war, acquired with international Communism, and not least of all with the Communism of Soviet Russia and the People's Democracies, have to a considerable degree served to make Communist activity even more radical; and little by little people have accepted the idea of adopting political methods à la Prague in Scandinavia, too." NA, RG59, Lot Files, Records of the Office of British Commonwealth and Northern European Affairs 1941-53, Subject Files, box 10: Memorandum, The Intelligence Department of the Danish State Police, udateret (men med vedhæftet følgeseddel, fra Jack D. Neal til Mr. Reinhardt dateret 14. december 1949).

¹⁷⁶ Se for eksempel Vojtech Mastny, *The Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years*; DIIS, *Danmark under den kolde krig*, bd. 1, s. 597-599, 617-622. For en mere detaljeret diskussion af faren for

at retfærdiggøre den vestlige militære oprustning.¹⁷⁷ REA's rapporter synes da også at bygge på oplysninger fra andre kilder, formentlig udenlandske efterretningstjenester. Rapporten til de amerikanske myndigheder indeholder således oplysninger – om Kominforms nordiske afdeling, interessen for Nordnorge og jernmalmen og planerne om at skade den økonomiske genopbygning ved at skabe uro på arbejdspladserne – som er identiske med tidligere rapporter fra den norske Politiets Overvåkningstjeneste.¹⁷⁸ Andre oplysninger kunne stamme fra udenlandske efterretningstjenester eller flygtninge fra Østeuropa. Selvom om flere af oplysningerne forekommer overdrevne, giver rapporterne et ganske godt indblik i den alarmistiske stemning, der fandtes blandt medarbejderne i REA i 1948 og 1949.

Kommunistregistreringen iværksættes 1948-1950

I løbet af krisen blev der afholdt en række møder med deltagelse af ministrene og de højeste embedsmænd fra de departementer, der havde ansvaret for den ydre og indre sikkerhed. Et af de spørgsmål, der blev diskuteret, var samarbejdet mellem forsvaret og politiet.¹⁷⁹ Således rejste statsminister Hans Hedtoft spørgsmålet på et møde med deltagelse af udenrigsminister Gustav Rasmussen, forsvarsminister Rasmus Hansen, justitsminister N. Busch-Jensen og finansminister H.C. Hansen. Henstillingen førte til et møde mellem Justitsministeriets departementschef Eivind Larsen, Troels Hoff og repræsentanter fra GE/ME, hvor parterne indgik en mundtlig aftale, der bl.a. indebar, at REA skulle tage sig af den ”almindelige sikkerhedstjeneste i landet” bortset fra forsvarets personel.¹⁸⁰ Det var således den forværrede internationale situation, der gav anledning til, at REA's opgaver i forbindelse med den indre sikkerhed blev genstand for drøftelser på regerings- og

et sovjetisk militærangreb eller et kommunistisk kupforsøg, se det senere afsnit ”Frygten for en kommunistisk magtovertagelse 1945-50: En vurdering”.

177 Se for eksempel Frank Kofsky, *Harry S. Truman and the War Scare of 1948. A Successful Campaign to Deceive the Nation* (New York (1993), 1995).

178 Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen. Overvåkning i Norge 1914-1997* (Oslo, 1998); bd. 1, s. 148-149, 224-225.

179 Peer Henrik Hansen og Jakob Sørensen, *Påskekrisen 1948*, s. 87.

180 RA, FE's arkiv, P.A. Mørchs embedspapirer, kasse 2, læg 22: ”Redegørelse for den militære efterretningstjenestes (generalstabens og marinestabens efterretningssektioner) udvikling siden den 5/5 1945 med henblik på samarbejdet med rigspolitiet” [1950].

embedsmandsniveau i marts 1948. Det er i denne sammenhæng, at man skal se REA's tidligste registreringer af kommunister i 1948.

Kommunistregistreringen var fra starten godkendt af Justitsministeriet. Kommissionen har i forbindelse med sin gennemgang af ministeriets arkivmaterialet fundet et papir dateret den 4. maj 1948. Det dokumenterer, at daværende departementschef Eivind Larsen må have kendt til registreringen. Departementschefen har formodentlig orienteret daværende justitsminister Niels Busch-Jensen fra Socialdemokratiet om registreringen. Papiret er udformet som en form for "talepapir", der er blevet udarbejdet i ministeriet, muligvis med henblik på ministeriets og REA's mundtlige orientering af Københavns politidirektør, politimestrene og kontaktmændene om den nye politik. Det hedder i papiret:

"4.5.1948

..... Ifølge de Erfaringer, der er indhøstet i de Lande, som er eller har været udsat for Pres fra sovjetrussisk Side, kan man ikke se bort fra Muligheden af, at Kommunistpartiet her i Landet eller i alt Fald dette Partis mere yderliggaaende Fløj udøver eller forbereder sig paa at udøve en mere eller mindre vidtgaende 5' Kolonne-Virksomhed med en russisk Besættelse [i marginen: eller lignende] for Øje.

Under Hensyn hertil skal man meddele, at Justitsministeriets fortrolige Cirkulære af 31. Maj 1947 ikke er til Hinder for, at Politiet overvaager og registrerer yderliggaaende Medlemmer af Kommunistpartiet, hvorved bemærkes, at Justitsministeriet er klar over, at det vil være praktisk vanskeligt eller endog ugørligt at drage en skarp Sondring mellem de Kommuniste, der vil deltage i 5' Kolonne-Virksomhed, og dem, der stiller sig afvisende heroverfor."¹⁸¹

Papiret viser, at Justitsministeriet sanktionerede, at REA så bort fra 1947-cirkulærets forbud mod rent politisk registrering og i stedet iværksatte en bred registrering af alle kommunister. Formuleringerne i papiret viser også, at registreringen ikke blev iværksat på grund af kommunisternes ideologi, men på grund af den frygt for 5. kolonnevirksomhed i forbindelse med en eventuel sovjetisk besættelse af Danmark, som var blevet fremkaldt under påskekrisen. Da det i praksis var vanskeligt at skelne mellem "farlige" og "ufarlige" kommunister og at forudse, hvordan de ville optræde i en eventuel fremtidig krisesituation, godkendte ministeriet, at REA registrerede alle kommunister.

¹⁸¹ JM, Departementschefens pengeskab, sag nr. 59: Dokument dateret 4.5.1948.

I første omgang benyttede REA ”påskekrisen” (eller som den blev betegnet af en repræsentant fra Centralafdelingen: ”Påskebesøget”) som anledning til at identificere kommunister og andre, der kunne udgøre en sikkerhedsrisiko, blandt politipersonalet.¹⁸² Undersøgelsen viste, at der blandt politifolkene var 56 kendte partimedlemmer eller udtalte kommunister, 45 kendte sympatisører og tre, der var mistænkt for at være kommunister eller sympatisører. Blandt kontorpersonalet fandt man kun seks af alle tre kategorier.¹⁸³

Samtidig påbegyndte REA registreringen af danske kommunister. Den vigtigste kilde til denne operation er en notits fra januar 1951, som blev udarbejdet af en anonym medarbejder. Ifølge notitsens forfatter, der øjensynligt ikke havde kendskab til Justitsministeriets meddelelse, vedtog REA's ledelse på et tidspunkt i foråret 1948 at iværksætte registreringen. Den umiddelbare anledning skal have været den politiske udvikling i udlandet og i Danmark, hvilket passer godt med ”påskekrisen” og frygten for en ny krig. Det fremgår, at dette skete ”i største Hemmelighed” af hensyn til forbuddet mod registrering i cirkulæret fra 1947, og fordi flertallet af personalet angiveligt skulle se med en vis sympati på de danske kommunister på grund af deres indsats i modstandsbevægelsen. I begyndelsen blev registreringen udført af en enkelt sagsbehandler, der senere blev suppleret med endnu én, den blev udført under dække af andre opgaver, og registreringen blev foretaget i et særligt arbejdskartotek, der blev opbevaret adskilt fra tjenestens hovedkartotek.¹⁸⁴

Registreringen blev skjult ved, at de registrerede personers kort i hovedkartoteket blev påført et særligt mærke, der for de få indviede henviste til det særlige arbejdskartotek. Det blev senere ændret til, at hovedkortet blev påført betegnelsen for den undergruppe, som den pågældende var registreret under.¹⁸⁵ Efter kort tid havde man registreret 4-5.000 kommunister i arbejdskartoteket. 2.000

182 Under et besøg i Århus i august 1948 blev repræsentanter for Centralafdelingen spurgt, om der fandtes ”unationale” blandt personalet: ”W. svarede, at Oplysningerne fra ”Paaskebesøget” var registreret hos os, og at der i et Par enkelte Kredse havde vist sig at være nogle faa Stykker, som man ikke kunde stole paa, men disse var jo kendt af Pm. Og Stationslederne, ligesom Kontaktfolkene jo var kendt med disse, saaledes at de Kunde tage sig i Agt for 5'Kolonnie Folk.” PET, emnesag: ”Beretning vedr. Kontaktmøde afholdt i Aarhus den 17/August 1948”.

183 Rigspolitechefen, ujournaliseret: Notits, udateret, men vedrørende perioden 1. marts til 1. august 1948.

184 PET, administrativ sag, læg: Kartoteksproblemer c. 1/3 48: ”Vedr. Anlæg af Kommunist-Kartotek i R.E.A.”, 11. januar 1951.

185 Ibid.: Udateret notat uden titel.

af disse navne stammede fra DKP's medlemskartotek i Odense, som REA i begyndelsen af 1948 var kommet i besiddelse af. Samtidig besluttede ledelsen i REA at oprette et rømningsarkiv i tilfælde af en sovjetisk besættelse af Danmark. Alle de hidtil udskrevne kartotekskort blev mikrofilmet, og filmen blev derpå blev deponeret uden for Politigården.¹⁸⁶ REA's registrering af kommunister foregik i et spændingsfelt mellem, hvad regeringen fortalte offentligheden, og hvad den ønskede. På den ene side havde justitsministeren erklæret over for Folketinget, og ministeriet havde efterfølgende udsendt et cirkulære til politimestrene, der fastslog, at politiet ikke registrerede personer alene på grund af deres lovlige politiske virksomhed. På den anden side havde regeringen under "påskekrisen" opfordret forsvaret og politiet til at koordinere deres indsats i forbindelse med opretholdelsen af den indre sikkerhed, og Justitsministeriet ophævede med sin "meddelelse" registreringsforbuddet i cirkulæret. Regeringen ønskede en skærpet overvågning af kommunisterne, men man ønskede ikke at nedfælde dette i et nyt cirkulære eller en skriftlig instruks. Hvis registreringen af kommunister, der skete alene på grund af deres politiske tilhørsforhold – hvilket må siges at have været i modsætning til justitsministerens offentlige erklæring og ordlyden af cirkulæret – blev opdaget, kunne politikerne og embedsmændene således hævde, at det var foregået på REA's eget initiativ.¹⁸⁷

Dette bragte REA i en usikker position, hvilket blev afspejlet i Centralafdelingens orienteringsbesøg i politikredsene. Allerede kort efter "påskekrisen" kunne Centralafdelingens rejsehold berette, at der foregik en vis registrering af kommunister i politikredsene, men den var ikke særlig systematisk:

"En almindelig Registrering af Partiets Medlemmer finder ikke Sted i nogen Politikreds. Man holder Øje med de Kommunister, som man anser for "farlige", men det er mit Indtryk, at man herved kun sigter til Kommunister, som er særlig ivrige eller aktive i propagandamæssig Henseende. Saavidt jeg kan se, har man intetsteds

186 Ibid.: "Vedr. Anlæg af Kommunist-Kartotek i R.E.A.", 11. januar 1951.

187 I forbindelse med en NATO-sikkerhedsinspektion i 1966 blev det oplyst fra dansk side, at registreringen af kommunister begyndte efter kuppet i Prag i 1948, og at det først var i 1951, at kommunisterne blev hovedmålet for registreringen. UM, 103.N.15: Report by the NATO Security Bureau of an Inspection on Security Arrangements and Their Operation in Denmark, May 1966. Det er i overensstemmelse med, at registreringen startede på et ad hoc-niveau i 1948, men at den først blev sat i system med reorganiseringen i 1951 og udstedelsen af den nye instruks i januar 1952, der ophævede registreringsforbuddet fra 1947.

i Provinsen Opmærksomheden henvendt paa Kommuniste, som kan anses for egentlig farlige.”¹⁸⁸

På møderne i politikredsene i sommeren 1948 var det et gennemgående tema, at de lokale kontaktfolk gav udtryk for, at de følte sig i en udsat situation, når de indsamlede og indberettede oplysninger om medlemmerne af et lovligt politisk parti. De ønskede at få den nødvendige opbakning, og de bad derfor om, at der blev udsendt et nyt cirkulære. Repræsentanter fra Centralafdelingen svarede, at Justitsministeriet havde lovet at udarbejde et nyt cirkulære, som skulle foreligge senest i august 1948.¹⁸⁹ Centralafdelingens repræsentanter oplyste ved en lejlighed, at arbejdet var blevet iværksat ”under Pi Hoffs Ansvar”, da man ikke mente at kunne vente på de nye retningslinjer.¹⁹⁰ Set i lyset af det formodede talepapir fra den 4. maj 1948 skal formuleringen sandsynligvis forstås således, at Hoff mundtligt havde fået regeringens og ministeriets godkendelse, men at han tog ansvaret for den igangsatte operation, hvis den skulle blive afsløret.¹⁹¹ Det var et gennemgående træk ved kontaktmøderne i 1948, at deltagerne ofte ikke omtalte kommunisterne eller registreringerne direkte. Således oplyste en repræsentant fra Centralafdelingen, at nogle politikredse stadig manglede at indsende lister over ”K.Folk”, og han tilføjede, at ”man selvfølgelig ikke kunde anmode direkte om Indsendelse af saadanne Oplysninger.”¹⁹²

Omkring 1948-49 udsendte REA en ”erindringsliste” til kontaktmændene, hvor man fra centralt hold tolkede bestemmelserne i 1947-cirkulæret. Det hed heri, at selvom de politiske partier selvfølgelig skulle have ret til at virke ugeneret og uforstyrret af REA, var det tjenestens opgave at interessere sig for revolutionære grupper inden for partierne, som kunne antages at ville benytte sig af ulovlige midler, såsom sabotage, våbenmagt og ulovlige strejker. Det blev herefter præciseret: ”Politiske kartoteker maa vi ikke føre; men der er selvfølgelig intet til hinder for, at man følger Medlemmerne af de ovenfor nævnte revolutionære

188 Rigspolitechefen, ujournaliseret: Notits med påskriften 15/4 48.

189 PET, emnesag: ”Fælles Kontaktmøde for 5. Distrikt afholdt i Aalborg d. 3. Juli 1947” [1948]; ”Beretning fra Kontaktmøde afholdt i Kolding Onsdag den 28’Juli 1948”; ”Beretning fra Kontaktmødet i Herning den 17. August 1948”.

190 Ibid.: ”Beretning vedr. Kontaktmøde afholdt i Aarhus den 17’August 1948”.

191 Det fremgår af et notat udarbejdet af PET-chefen Arne Nielsen i december 1969, at det var kutyme, at Justitsministeriet ville tildele PET-chefen en politimesterstilling, hvis denne blev nødt til at tage ansvaret for en fejlslagen operation og gå af. Se Kommissionens beretning, bind 3, om PET’s registreringer 1968-1989. Det vides ikke, om der fandtes en sådan form for ”faldskærm” i Hoffs tid.

192 PET, emnesag: ”Beretning vedr. Kontaktmøde afholdt i Aarhus den 17’August 1948”.

Grupper og som politiske Urostiftere eller politiske Spektakelmagere fører dem i Arbejdskartoteker.”¹⁹³ Det synes at have været en bevidst overvejelse, at tjenesten ved at notere yderligtgående personer i arbejdskartoteker frem for at registrere dem i hovedkartoteket undgik at bringe sig i en modsætning til 1947-cirkulæret.

I efteråret 1949 blev Centralafdelingens kommunistkartotek gennemgået og revideret af en lille arbejdsgruppe. Årsagen var, at en stor del af de indsamlede oplysninger blev vurderet som usikre, og det blev bestemt, at man fremover kun ville registrere personer ”om hvem der forelå positiv oplysning om, at vedkommende var medlem af DKP eller DKU.” Samtidig oprettedes et stort antal specialkartoteker over abonnenter, medlemmer af frontorganisationer, deltagere i kommunistiske aktiviteter, osv. Kartoteket blev betegnet ”gruppe II”, og hvert specialkartotek havde sin underkategori. Således henviste underkategorien ”II-1a-4D” til, at den pågældende person var registreret i specialkartoteket over medlemmer af Dansk-Russisk Samvirke. På samme måde betød ”II-1b-2D”, at vedkommende var registreret i specialkartoteket over abonnenter af kommunistiske blade. De vigtigste specialkartoteker var betegnet ”II-1a-2” og ”II-1a-3”, der indeholdt navnene på de personer, der ”bevisligt eller må anses for at være medlemmer” af henholdsvis DKP og DKU.¹⁹⁴ I 1950 bestod REA’s hovedkartotek af 100.000 kort, og i ”gruppe II-kartoteket” var der registreret 20.000 personer.¹⁹⁵ Ifølge en oversigt fra 1952 fandtes der på dette tidspunkt 62 specialkartoteker over kommunistiske medlemmer, organisationer og aktiviteter. Dertil kom flere kartoteker over internationale og illegale kommunistiske organisationer.¹⁹⁶ En svaghed ved denne opdeling af kommunistkartoteket i specialkartoteker var, at

193 PET, ujournaliseret: ”Erindringsliste for kriminalpolitiet vedrørende efterretningsvirksomheden i politikredsene” (udateret, ca. 1948).

194 PET, administrativ sag, læg: Kartoteksproblemer c. 1/3 48: ”Oversigt over de under gruppe II hørende specialkartoteker”, 4. oktober 1951. PET, emnesag: Notitser af 18. november 1949, 5. december 1949, 7. december 1949 og 14. december 1949.

195 PET, administrativ sag: Usigneret og udateret notits (ca. 1950). Tallet på 20.000 registrerede er også nævnt i: PET, emnesag: ”Referat af stationsleder- og kontaktmøde i Kolding den 17. februar 1950”; ”Referat af kontaktmøde i Viborg den 3. april 1950”.

196 PET, administrativ sag: ”Arbejdskartoteker oprettedes i sin tid i REA i et antal og således som følger”, 29. november 1952. Endvidere ibid.: ”Hovedkartoteket. Fortegnelse over benyttede og førte arbejdskartoteker”, udateret; ”Vejledning i brug af politikreds-arbejdskartoteket (PA)”, januar 1949; ”I gr. III behandles følgende emner, i tilslutning til hvilke der føres specialkartoteker”, 4. oktober 1951.

det kunne være vanskeligt for de involverede medarbejdere at danne sig et samlet billede af kommunismens stilling. Dertil kom, at afdelingen brugte mange ressourcer på at fordele og registrere de indhentede oplysninger, og at personalet ikke havde tid nok til at bearbejde oplysningerne eller arbejde udadventt med kilder og lignende.¹⁹⁷ I slutningen af 1949 blev det besluttet at oprette et såkaldt ”anholdelseskartotek” over kommunister, der skulle interneres i tilfælde af en international krise eller krig.¹⁹⁸ Det fremgår af senere oplysninger, at politiet på dette tidspunkt i samarbejde med hjemmeværnet udarbejdede anholdelseslister til brug for ”en given situation”, dvs. en krigslignende situation.¹⁹⁹

Samtidig med revisionen i efteråret 1949 ændredes Centralafdelingens instrukser til politikredsene, således at de svarede til det formodede talepapir fra den 4. maj 1948. Det forlød nu, at Justitsministeriet støttede registreringen af kommunisterne, og at man derfor kunne se bort fra cirkulæret fra 1947. Det blev samtidigt understreget, at ingen politifolk ville få problemer på grund af registreringen. Det blev således oplyst af Centralafdelingens repræsentant på et møde i februar 1950, ”at det primære var at holde opsigt med et vist politisk parti, og at der nu ikke toges hensyn til cirkulæret af 31/5-47. Dette var i fuld forståelse med J.M., der billigede registreringen. Ingen kontaktmand eller politimester ville komme til at stå til ansvar for registreringen.”²⁰⁰ Ifølge rejseholdets orienteringer af kontaktfolkene var forklaringen på ministeriets modvilje mod at udsende et nyt cirkulære, at ministeriet ikke ønskede skriftligt at sanktionere registreringen af medlemmerne af et lovligt politisk parti. Ifølge et mødereferat erklærede Centralafdelingens repræsentant, ”at forholdene ikke er de samme som i 1947, men JM er ikke glade for at sende et nyt cirkulære ud, men man står bag ved os under alle omstændigheder, blot ikke skriftligt.”²⁰¹ Justitsministeriet stod i en vanskelig situation, idet forbuddet mod registrering af lovlig politisk virksomhed var blevet udsendt på et tidspunkt, inden den internationale situation forværredes. I 1948 var modsætningerne mellem blokkene tydelige, og de danske kommunister blev anset for at udgøre en mulig sikkerhedsrisiko. En formel ophævelse

197 Ibid.: Udateret notits uden titel.

198 Ibid.: Notits, 19. oktober 1949.

199 Se Kommissionens beretning, bind 5, om Stay-Behind og Firmaet. Spørgsmålet om interneringsplaner for kommunisterne vil blive behandlet senere.

200 PET, emnesag: ”Kontaktmødet i Ringkøbing Politikreds den 10/2-50”; ligeledes, ”Kontaktmødet i Odense den 21/11-49”; ”Beretning vedrørende kontaktmøde i Nykøbing Falster den 18. marts 1950”; ”Referat af kontaktmøde i Viborg den 3. april 1950”.

201 Ibid.: ”Referat af Stationsleder- og kontaktmøde i Kolding den 17. februar 1950”.

af forbuddet ville imidlertid indebære, at ministeriet på skrift skulle tillade en registrering af lovlig politisk virksomhed. Løsningen var derfor, at ministerens udtalelser og cirkulæret fra 1947 blev stående i uændret form, samtidig med at ministeriet mundtligt sanktionerede registreringer. Ifølge et medlem af rejseholdet var ministeriet ”ikke glad” ved at skulle ændre cirkulæret, ”idet man ikke ønskede at udsende et supplement, hvori man gav besked på registrering af et lovligt politisk partis medlemmer.”²⁰² Instruksen til politikredsene var derfor, at de skulle ”se bort fra cirkulærets ordlyd, og arbejde med opgaverne.”²⁰³

Overvågningen af DKP etableres

Der findes kun bevaret enkelte kilderapporter fra den tidligste kolde krig i PET's arkiv, og det er derfor kun muligt at skitsere omfanget og arten af REA's overvågning af DKP fra 1945 til 1950. Tjenesten synes i betydelig grad at have anvendt åbne kilder: For eksempel indsamlede man avisudklip om Aksel Larsens udenlandsrejser, deltagelse i hemmelige kommunistiske møder og hans offentlige taler.²⁰⁴ Kontaktmændene indsendte fotografier af kendte kommunister fra lokale blade.²⁰⁵ REA og dets forbindelser overvågede også offentlige kommunistiske møder;²⁰⁶ for eksempel overvågede man i marts 1949 et møde i Odense med deltagelse af Aksel Larsen og en svensk kommunist, hvor der dog ikke blev sagt noget opsigtsvækkende.²⁰⁷ I Roskilde modtog den stedlige kontaktmand læserbreve

202 Ibid.: ”Beretning vedr. Kontaktmødet i Århus den 4. april 1950”.

203 Ibid.: ”Beretning vedr. Kontaktmødet i Århus den 4. april 1950”. Begivenhedsforløbet fra 1947 til 1952, hvor regeringen erklærede én ting overfor offentligheden, men gjorde det modsatte, rejser spørgsmålet, om det overhovedet er muligt at udforme offentlige retningslinjer for efterretnings-tjenestens virke. Dette problem blev formuleret på følgende måde af en politimester i 1951: ”Han mente dog som privatmand at kunne sige, at vanskelighederne ved dettes cirkulæres udformning bestod i, at de beføjelser, der måtte kræves for at dække det efterretningsmæssige arbejde fuldt, næppe ville kunne udformes uden at komme i strid med demokratiets ånd. Yderligere var det politimesterens private mening – hvad han udtrykkelig betonede – at et efterretningsvæsen i en demokratisk stat for en stor del måtte findes [sic] sig i [at] arbejde ’illegalt’” Ibid.: ”Referat af distriktsmøde på Søgaardhus den 10/12 1951”.

204 PET, personsag.

205 PET, emnesag: ”Referat af Stationsleder og kontaktmøde i Kolding den 17. febr. 1950”.

206 Ibid.: ”Beretning vedrørende kontaktmandsmøde i distrikt VII”, 29. august 1950.

207 PET, personsag: Ekstrakt-notits, 13. marts 1949. For et andet eksempel: JM, ujournaliseret: ”D.K.P.'s politiske konference i Odense den 6. august 1950”.

fra kommunister, annoncer om møder og referater af kommunistiske møder fra en journalist på Roskilde Tidende.²⁰⁸

REA synes at have haft et betydeligt antal kontakter og meddelere i og omkring DKP. Tjenesten var for det første på udkig efter kommunister, der havde forladt partiet i utilfredshed eller var blevet ekskluderet, og som derfor var villige til at videregive deres viden om DKP.²⁰⁹ For det andet synes man at have haft en vis succes med at infiltrere eller hverve medlemmer i lokalafdelingerne. En række oplysninger om partiets økonomi viser, at REA's meddelere må have haft adgang til DKP's regnskaber i afdelingerne i Århus og Thisted amter og i Københavns 4. distrikts 26. afdeling.²¹⁰ REA modtog også en underhåndsmeddelelse om diskussionerne i lokalafdelingerne om partiets stilling til titoismen.²¹¹ Flere meddelere kunne viderebringe mere generelle oplysninger om forholdene i DKP, hvilket indikerer, at de befandt sig i eller havde kontakter til partihuset i Dronningens Tværgade. Således modtog REA i 1949 oplysninger om en række personer, der angiveligt var registreret i et kartotek over DKP's tillidsmænd i styrelser og institutioner, som blev opbevaret i partibygningen.²¹² Meddelere anslog i 1949 DKP's medlemstal til at være omkring 20.000,²¹³ og i februar 1950 meddeltes det under hånden, at man inden for ledelsen overvejede at sælge partihuset pga. den dårlige økonomi.²¹⁴ Andre kilder oplyste om modsætningsforholdet mellem Alfred Jensen og Aksel Larsen,²¹⁵ at Ib Nørlund skulle være højt anset i Moskva, og at man i DKP frygtede Richard Jensen og dennes kontakter i Sovjetunionen,²¹⁶ og ”private kilder” holdt REA underrettet om Larsens ophold i Tjekkoslaviet i sommeren 1949.²¹⁷

208 JM, P.O.-sag: Notits, 3. november 1952.

209 Landarkivet for Sønderjylland, Efterretningstjenesten 1937-1958 under politimesteren i Aabenraa, pakke 1: Notits, 9. november 1948.

210 PET, emnesag: ”Kommunismen i Danmark i 1949”, Beretning nr. 1/1950.

211 Ibid.: ”Kommunismen i Danmark i perioden 1. januar-1. april 1950”, Beretning nr. 2/1950. Titoismen havde navn efter den jugoslaviske leder Tito, og den fremhævede den nationale vej til kommunismen, uafhængighed af Sovjetunionen og decentralisering af økonomien ved hjælp af arbejderråd. Det kom til et brud mellem Stalin og Tito i 1948.

212 PET, ujournaliseret, PET's interne referater: Møde i koordinationsudvalget den 9. marts 1959 og den 7. marts 1960.

213 PET, emnesag: ”Kommunismen i Danmark i 1949”, Beretning nr. 1/1950.

214 Ibid.: ”Kommunismen i Danmark i perioden 1. januar-1. april 1950”, Beretning nr. 2/1950.

215 PET, personsag: Notits, ca. 5. juni 1949.

216 Ibid.: Notits, 20. maj 1949.

217 Ibid.: Notits, 21. juli 1949.

Et par meddelere er beskrevet nærmere: Den ene var i 1936 blevet ekskluderet fra DKP, men følte sig stadig som kommunist, hvilket altså ikke hindrede ham i at fortælle efterretningstjenesten om splittelsen mellem Alfred Jensens Kominform-troende fløj og Larsens nationalkommunister.²¹⁸ Den anden var et tidligere medlem af DKP i Randers, der havde forladt partiet, efter at Ib Nørlund havde anklaget ham for at arbejde for andre interesser. Den pågældende havde øjensynligt solgt oplysninger til FE, hvilket Nørlund var kommet under vejrs med, da FE havde været så uforsigtig at sende et brev til kilden på dennes arbejdsplads, hvor der arbejdede to kommunister. Kildens oplysninger, der bl.a. bestod af referater af DKP's amtskonference og skolingskurser, blev overdraget til en mellemmand mod betaling, og kilden var uvidende om, at materialet gik videre til REA.²¹⁹ Det lykkedes dog aldrig REA at penetrere eller hverve en meddeler tæt på toppen i DKP. I 1950 opfordrede centralledelsen til, at man fik en meddeler inden for f.eks. centralkomiteén: ”Det skulle ikke mangle på pengemidler til en sådan opgave.”²²⁰ Det fremgår også af REA's beretninger, at den socialdemokratiske oplysnings- og propagandatjeneste Arbejderbevægelsens Informations-Central (AIC) må have været hovedkilden til oversigterne over kommunisternes indflydelse i de københavnske fagforeningsbestyrelser.²²¹

Der er kun bevaret et enkelt eksempel på en vellykket aflytningsoperation fra denne periode. Københavns Politis Afdeling E havde mod en mindre betaling etableret et samarbejde med den tekniker, der satte højtalere op på kommunistiske møder i København. Han tilsluttede afdelingens stålbandoptagere med det resultat, som afdelingen med tydelig stolthed rapporterede, at ”bortset fra Land & Folks bygning, var der faktisk ikke et sted i København, hvor man ikke havde indpas og kunne aflytte de kommunistiske møder.”²²² Citatet understreger, at det således ikke lykkedes for tjenesten at etablere aflytning af det vigtigste mål, partibygningen i Dronningens Tværgade. Det var først i slutningen af 1960'erne, at PET planlagde en sådan operation mod DKP.

218 Ibid.: Notits, 9. juni 1949.

219 PET, emnesag: ”Beretning angående rejse i dagene 6. til 8. november 1950”, 10. november 1950.

220 Ibid.: ”Beretning vedr. Kontaktmødet i Århus den 4. april 1950”.

221 PET, emnesag: ”Kommunismen i Danmark i 1949”, Beretning nr. 1/1950; ”Kommunismen i Danmark i perioden 1. april-1. juli 1950”, Beretning nr. 3/1950.

222 PET, emnesag: Beretning, signeret ”IV-2”.

Den tidlige overvågning på lokalt plan: Sønderjylland

I 1945 etableredes en særlig efterretningsafdeling for Sønderjylland under politimesterembedet i Aabenraa. Denne lokale efterretningstjeneste, der modtog oplysninger fra de sønderjyske politikredse, og som selv rapporterede til REA, havde først og fremmest til opgave at overvåge det tyske mindretal, men i slutningen af 1940'erne interesserede man sig i stigende grad for de stedlige kommunisters aktiviteter. Den første chef for afdelingen var politimester Ernst Brix, som i 1951 overtog ledelsen af PET.²²³ Den sønderjyske efterretningstjenestes arkiv er bevaret, og det kan bruges til at tegne et billede af, hvordan den tidlige kommunistovervågning fungerede på lokalt plan.

I Sønderjylland begyndte man allerede kort efter befrielsen at overvåge offentlige kommunistiske møder. I august 1945 indsendte politimesteren i Tønder referater af to møder afholdt af henholdsvis DKP og Dansk Samling. Ved det kommunistiske møde havde Aksel Larsen, minister i befrielsesregeringen, været hovedtaler.²²⁴ Fra efteråret 1947 synes overvågningen af kommunistiske møder at være foregået mere systematisk.²²⁵ Afdelingen bidrog også til REA's forsøg på at kortlægge DKP's virksomhed. I november 1950 anmodede Centralafdelingen kredsene om at indsende eventuelle oplysninger om medlemmerne af partiets ledende organer og om partiets medlemstal.²²⁶ Afdelingen identificerede også sønderjyder, der havde indsendt nytårshilsner til DKU's blad Fremad, og kommunistiske kandidater og stillere til byrådsvalget i Aabenraa.²²⁷

En del af den sønderjyske efterretningstjenestes tid gik med at indhente oplysninger om de lokale kommunister, og materialet viser, at folk ofte blev noteret i kartotekerne på et temmelig spinkelt grundlag. En del af oplysningerne synes således at stamme fra lokale rygter, de er for det meste ubekræftede, og det fremgår ikke, hvem kilden var. For eksempel blev der udarbejdet en notits om en arbejdsformand, der blev antaget for at være kommunist, da han opbevarede

223 Se Kommissionens beretning, bind 11, om den yderste højrefløj 1945-1989 (Den politiske overvågning i Sønderjylland 1945-ca. 1955).

224 Landsarkivet for Sønderjylland, Efterretningstjenesten 1937-1958 under politimesteren i Aabenraa, pakke 1: Politimesteren i Tønder til Politikommandøren i Aabenraa, 18. august 1945, med vedlagte rapporter.

225 Ibid.: Rapporter dateret 16. september 1947, 30. marts 1948, 2. juli 1948 og 5. marts 1950.

226 Ibid.: "Vedr. DKP og DKU", 15. november 1950, mærket Haster. Strengt fortroligt.

227 Ibid.: Navnelister fra 1946 og 1947: "Liste over personer, der sender nytårshilsner i k. bladet 'Fremad'".

et flag med hammer og segl i sin lejlighed.²²⁸ En typograf blev beskrevet som ”uden skrupler i politisk henseende”,²²⁹ mens en kranfører blev indberettet, fordi han var en dårlig betaler, provokerende i sin optræden, utilpasset, kværlant og ”har k. interesser”.²³⁰ En uldtøjssælger kom i kartoteket, fordi han havde sagt, at Atlantpagten ikke var noget værd,²³¹ og nevøen til den lokale DKP-afdelingskasserer fik følgende skudsmål med på vejen: ”Han synes at være noget tilbage og lejer med børnene i gaden. Han går med fredsdue i knaphullet.”²³² Som et mere kuriøst eksempel på afdelingens personkarakteristikker skal nævnes forklaringen på, hvorfor en maskinmester blev betegnet som nationalt pålidelig: ”Han interesserede sig ikke for politik formentlig på grund af umodenhed på dette område (hjemmet var radikalt).”²³³ Alle disse personer blev formentlig opført i afdelingens arbejdskartotek, men det fremgår ikke, hvor mange, der blev registreret i REA’s hovedkartotek.

Afdelingen undersøgte også forskellige påstande om mistænkelige aktiviteter. Samtidig med, at Folketinget vedtog Danmarks tilslutning til Atlantpagten, forlød det, at mange af DKP’s afdelingsledere var kaldt til København, og at der foregik en livlig aktivitet i partihuset. Den efterfølgende undersøgelse i Aabenraa afdækkede imidlertid ingen tegn på unormal aktivitet: Den lokale leder af DKP-afdelingen var syg, og hendes mand, der var tarmmester og samtidig afdelingens kasserer, og som blev betegnet som noget enfoldig, var stadig på arbejde. I øvrigt var der så få kommunister i byen, at det ikke var muligt at arrangere noget som helst imod Danmarks tilslutning til Atlantpagten.²³⁴ Ved en anden lejlighed blev det meddelt, at kommunisterne holdt møde i en lejlighed. Selvom politiet holdt øje med vinduerne og åbenbart fik en nabo til at lytte efter lyde, lykkedes det ikke at af- eller bekræfte oplysningen.²³⁵

Endelig holdt man sig orienteret om de særlige forhold, der fandtes i grænselandet. Man fulgte således de kommunistiske aktiviteter i Sydslesvig, danske

228 Ibid.: Notits, 30. november 1948.

229 Ibid.: Kort mærket ”K”, 10. november 1948.

230 Ibid.: Kort dateret 1. december 1950.

231 Ibid.: Notat dateret 19. marts 1951.

232 Ibid.: Notat dateret 13. november 1951.

233 Ibid.: Notat dateret 26. oktober 1951.

234 Ibid.: Notitser, 2. og 5. april 1949.

235 Ibid.: Notits, 8. juni 1949.

kommunisters kontakter til kammeraterne i syd, forsøg på at passere grænsen illegalt og indsmugling af kommunistisk propaganda fra Østzonen.²³⁶

Tidlige arbejdskartoteker i politikredsene

Da REA i foråret 1948 begyndte at registrere kommunister, oprettede kontaktfolkene i politikredsene også forskellige former for kartoteker, hvor de opbevarede de indsamlede oplysninger. Der synes ikke at have været noget ensartet præg over etableringen og udviklingen af disse arbejdskartoteker. Der var allerede i 1948 store forskelle mellem politikredsenes praksis. I maj 1948 fik REA's kontaktmænd i Korsør frastjålet en håndfuld kartotekskort fra en skuffe i sit skrivebord. REA's efterforskning af sagen viste, at kontaktmændene på dette tidspunkt førte et arbejdskartotek med navnene på kommunistiske stillere og deltagerne på et kommunistisk kvindemøde i Slagelse.²³⁷ Under et kontaktmændsmøde i Aalborg i juli 1948 blev det oplyst, at kontaktmændene i Nykøbing Mors ikke havde noget kartotek, og at politimesteren var imod noget sådant. Kontaktmændene i Sæby havde heller ikke noget egentligt kommunistkartotek, men han havde visse "skriftlige optegnelser", mens man i Frederikshavn havde "private notater". Kontaktmændene i Hurup, Nørresundby, Hjørring og Aalborg var alle af den opfattelse, at et kartotek var nødvendigt, men at det skulle holdes hemmeligt og begrænses til det absolut nødvendige, f.eks. til fortegnelser over kommunistiske stillere.²³⁸ I Randers affotograferede man i 1950 kartoteket og skjulte filmen på et sikkert sted i byen.²³⁹ En forespørgsel fra Centralafdelingen viste, at kartotekerne i politikredsene blev opbevaret under meget forskellige forhold: Flere kontaktmænd havde lejet bankboks eller havde et stålskab på kontoret, men flere andre opbevarede det fortrolige materiale i skrivebordsskuffer på kontoret, og en enkelt forklarede, at han havde det liggende i en skuffe i hjemmet.²⁴⁰

På et tidspunkt i begyndelsen af 1950'erne forsøgte Centralafdelingen at udarbejde retningslinjer for politikredsenes kartoteker og arkiver, og i den forbin-

236 Ibid.: Notitser dateret 6. februar 1947, 20. februar 1947, 15. januar 1948, 21. oktober 1948, 23. september 1949, 24. oktober 1949, 17. juni 1950, 6. september 1951 og 18. februar 1952.

237 PET, emnesag: Rapport, 31. maj og 15. oktober 1948.

238 PET, emnesag: "Fælles kontaktmøde for 5. distrikt afholdt i Aalborg d. 3. juli 1947" [1948].

239 Ibid.: "Beretning angående rejse i dagene 6. til 8. november 1950".

240 Ibid.: "Beretning om kontaktmødet i Herning den 17. august 1948".

delse søgte man at danne sig et overblik over indholdet af kartotekerne i fem politikredse: Odense, Kolding, Vejle, Århus og Nykøbing Mors. Undersøgelsen viste store forskelle i organiseringen af kartotekerne, hvor nogle kredse havde opbygget deres systemer som kopier af Centralafdelingens kartoteksordning, mens andre havde opbygget deres helt egne systemer. Det var imidlertid et fælles træk ved alle systemerne: De bestod af et hovedkartotek, hvor der ofte med en kode var angivet, på hvilket grundlag den pågældende var registreret, og en række specialkartoteker. Flere af kredsene havde således oprettet særlige kommunistkartoteker med angivelse af ledende kommunister og partimedlemmer, virksomhedskartoteker med lister på nationalt upålidelige ansatte, fagforeningskartoteker med lister over kommunistiske medlemmer og særlige personmapper over personer, der i en given situation skulle anholdes.²⁴¹

Et kommunistisk sabotageudvalg i 1948?

REA's efterforskning af kommunistisk sabotagevirksomhed i Danmark synes at være blevet iværksat efter modtagelsen kort før nytår 1948-49 af en meddelelse om, "at D.K.P. efter et omkring 20.9.48 afholdt centralkomitemøde havde nedsat et udvalg, der skulle tilrettelægge sabotage i Danmark under en eventuel engelsk eller amerikansk besættelse, ligesom man allerede nu skulle intensivere arbejdet ved fremkaldelse af uro og strejker."²⁴² Det fremgik endvidere af oplysningerne, at udvalget skulle indkalde kommunistiske tillidsmænd til fortrolige møder i DKP's faglige sekretariat, hvor de skulle give dem anvisninger på tilrettelæggelsen af sabotagen og modtage planer over virksomhedernes mest sårbare punkter.²⁴³

Oplysningerne om det påståede sabotageudvalg er identiske med indholdet i den ene af fire indberetninger om illegale kommunistiske aktiviteter, der tilgik statsminister Hedtoft i november 1948 og marts 1949. De to første indberetninger var indsendt af forsvarsminister Rasmus Hansen,²⁴⁴ og det må antages, at de

241 PET, administrativ sag: Udateret oversigt. PET, administrativ sag: "Forslag til kartoteksordning", vedhæftet til Pi udlånt af H.L., Aalborg, 19. januar 1955.

242 PET, emnesag: "Kommunismen i Danmark i 1949", Beretning nr. 1/1950.

243 Ibid.

244 Følg brevet fra forsvarsminister Rasmus Hansen til statsminister Hans Hedtoft af 12. november 1948 er bortkommet fra Hedtofts arkiv på ABA. Se Thorsten Borring Olesen, "Dokumentation. Forsvarsministeriet: Indberetninger om DKP 1948-49", *Arbejderhistorie*, nr. 4, 2002, s. 107.

stammede fra Generalstabens Efterretningssektion (det senere Forsvarets Efterretningstjeneste, FE). Det ses således, at det først var i slutningen af december, at REA modtog oplysninger, som GE altså havde informeret statsministeren om næsten to måneder tidligere. Ifølge den første indberetning af 1. november 1948 var der i begyndelsen af oktober blevet afholdt et hemmeligt møde for de kommunistiske bestyrelsesmedlemmer i Arbejdsmændenes fagforening for Hær og Flåde. På mødet havde bestyrelsesmedlemmerne modtaget ordrer og retningslinjer for det fremtidige kommunistiske ”infiltrationsarbejde, agitation og undermineringsarbejde” inden for hæren og søværnet, og indberetningen opsummerede personoplysninger om de kommunistiske deltagere.²⁴⁵ Den anden rapport af 5. november beskrev centralkomiteens nedsættelse af et udvalg, der skulle udføre sabotage i tilfælde af en engelsk eller amerikansk besættelse af Danmark. På et efterfølgende møde i DKP’s faglige sekretariat havde udvalgte kommunistiske tillidsmænd fået ordre om at forberede og planlægge sabotagen. Deltagerne drøftede forskellige tiltag og ideer om aktioner, og en af tillidsmændene fik ordre om at etablere kontakt til tillidsmændene på Riffelsyndikatet, Våbenarsenalet og Hærens Tekniske Korps. Ifølge rapporten var DKP indstillet på at støtte Den Røde Hær: ”På forespørgsel om partiets stilling i tilfælde af en russisk besættelse, svarede Alfred Jensen, at man officielt måtte tilkendegive et modsætningsforhold til enhver fremmed besættelse af landet, men at man i realiteten på enhver måde ville støtte en eventuel russisk besættelse af Danmark med våbenmagt og sabotage.”²⁴⁶ Indberetningen af 11. marts 1949 beretter om et fortroligt møde i DKP’s centralkomité med deltagelse af københavnske distriktsformænd og enkelte kommunistiske tillidsmænd, hvor Aksel Larsen skulle have givet fortrolige oplysninger efter et nordisk kommunistmøde i Oslo i februar. I sin tale meddelte partiformanden, at DKP uforbeholdent stillede sig bag Sovjetunionens udenrigspolitik, og at det i den kommende tid ville komme til en kraftprøve mellem Øst og Vest: ”DKP havde fået ordre til at holde sig parat. DKP ville få meddelelse om en russisk besættelse af Danmark før den vilde blive iværksat, måske dog kun med én times varsel. ... Kommunisterne skulde fra og med Atlantpagtens underskrivelse betragte sig som værende i krig med vestmagterne.

245 Indberetning, 1. november 1948, trykt i: Thorsten Borring Olesen, ”Dokumentation”, s. 108-109.

246 Afskrift af indberetning, 5. november 1948, i: Thorsten Borring Olesen, ”Dokumentation”, s. 110-111. En afskrift af indberetningen findes også i den bevarede personsag på en af de kommunistiske tillidsmænd, der blev indkaldt af det omtalte sabotageudvalg. Der findes ikke yderligere oplysninger om udvalget i den pågældende sag. PET, personsag.

De kommunistiske tillidsmænd fik ordre til at sabotere alle leverancer til vestmagterne.” Det fremgik også, at BOPA havde fået ordre til at reorganisere sig.²⁴⁷ Endelig blev det oplyst i indberetningen af 18. marts, at der to dage forinden havde været afholdt et nyt møde i DKP’s faglige sekretariat, hvor kommunistiske tillidsmænd havde fået ordre til at skabe uro på arbejdspladserne og iværksætte strejker og sabotageaktioner.²⁴⁸

Der har hersket stor uenighed blandt historikerne om indberetningernes troværdighed og deres ophavssituation.²⁴⁹ Den mest realistiske vurdering af beretningerne synes at være, at de indeholder såvel sandsynlige som usandsynlige oplysninger om kommunisternes involvering i illegale aktiviteter. Oplysningerne om den planlagte infiltration af hæren og søværnet bekræftes af, at Alfred Jensen på et centralkomitémøde meddelte, at man ville gå ind i hæren og hjemmevernet ”for at lære at skyde”,²⁵⁰ at den kommunistiske formand for Arbejdsmændenes Fagforening for Hær og Flåde, Frits Møller, havde forbindelse med den sovjetiske legation,²⁵¹ og at Aksel Larsen informerede den sovjetiske gesandt, Andrej Plakhin, om, at DKP ville sende betroede folk ind i militæret og

247 Indberetning, 11. marts 1949, i: Thorsten Borring Olesen, ”Dokumentation”, s. 112-113.

248 Indberetning, 18. marts 1949, i: Thorsten Borring Olesen, ”Dokumentation”, s. 114.

249 Tage Kaarsted og Wilhelm Christmas-Møller synes at have godtaget, at oplysningerne var ægte, selvom de også har fremsat den mulighed, at rapporterne kan have stammet fra AIC. Ifølge deres fremstilling havde regeringen således god grund til at frygte de hjemlige kommunister, og det er forståeligt, at den ønskede at overvåge dem. Tage Kaarsted, *De danske ministerier 1929-1953* (Pensionsforsikringsanstalten, 1967), s. 427; Wilhelm Christmas-Møller, *Obersten og kommandøren. Efterretningstjeneste, sikkerhedspolitik og socialdemokrati 1945-55* (Gyldendal, 1995), s. 234-235. Kurt Jacobsen og Morten Thing har peget på, at indberetningerne synes at bygge på en blanding af virkelige og fiktive oplysninger, der muligvis var kogt sammen af kredse omkring FE, Firmaet og AIC, med det formål at skubbe regeringen i retningen af et NATO-medlemskab. Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen*, s. 426-433; Niels Rohleder, ”Hedtofts arkiv peger på AIC og Arne Sejr”, *Information*, 4. november 1998. Bent Jensen har argumenteret for, at flere af oplysningerne vedrørende infiltration af militæret og om sabotageudvalget forekommer troværdige, mens oplysningerne om, at DKP ville blive varskoet inden en sovjetisk invasion, må vurderes at være usandsynlige. Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 329-334. Iben Bjørnsson tager ikke stilling til rapporternes troværdighed, men hæfter sig ved, at de fleste af de refererede møder omfattede faglige tillidsfolk, hvorfor hun slutter, at oplysningerne oprindeligt må have stammet fra AIC. Iben Bjørnsson, *Arbejderbevægelsens Informations-Central*, s. 111-112. Se også: DIIS, *Danmark under Den kolde Krig*, bd. 1, s. 498-503; Peer Henrik Hansen, *Firmaets største bedrift. Den hemmelige krig mod de danske kommunister* (Høst & Søn, 2005), s. 114-118.

250 Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen*, s. 429.

251 Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 330.

hjemmeværnet.²⁵² Det forekommer heller ikke usandsynligt, at kommunistiske tillidsmænd skulle have modtaget instrukser om at iværksætte uro og strejker på arbejdspladserne som et led i den stadig mere bitre politiske og faglige kamp mod først og fremmest Socialdemokratiet.

Det er vanskeligt at fastslå, om DKP i efteråret 1948 skulle have nedsat et sabotageudvalg. Indberetningen herom forekommer konkret og indeholder navne på de involverede og datoer for møderne. Som nævnt stammede oplysningerne efter al sandsynlighed fra GE. GE havde fra 1945 til 1947 opbygget sin kontraetterretningsindsats og hvervet meddelere omkring DKP. Kildeoplysningerne i forbindelse med sagen om den sovjetiske registrering af danske statsborgere i 1947 viser, at GE's kilder var velplacerede og pålidelige. Det kan derfor være en GE-kilde, måske med forbindelse til AIC, der havde infiltreret DKP, eller som var blevet hvervet i DKP, og som derved havde kendskab til sabotageudvalget. Dertil kommer, som det senere vil blive beskrevet, at KGB fra 1948 oprettede sabotagenetværk i Vesten, og at nogle danske kommunister kan være blevet rekrutteret til at deltage. Det kan heller ikke fuldstændig afvises, at DKP planlagde at udføre sabotageaktioner i tilfælde af et krigsudbrud og ankomsten af allierede tropper.²⁵³

Der er imidlertid indikationer på, at DKP i 1948 har modsat sig østlige krav om en mere militant linje. REA konstaterede i en indberetning, at det svenske kommunistparti var blevet udsat for et udenlandsk pres for at tilslutte sig Kominform. Svenskerne havde udskudt en stillingtagen med den begrundelse, at en tilslutning ville skade partiet ved det kommende rigsdagsvalg. DKP skulle angiveligt have været udsat for et lignende pres. Alfred Jensen skulle have deltaget i et Kominformmøde i Prag omkring 1. juli 1948, hvor de vestlige kommunistpartier fik ordre til at udrense usikre medlemmer og forberede en omstilling til en militær organisation: "Paa Møder her i Landet skal det danske Kommunistparti have taget Afstand fra en saadan Omstilling og fra Dannelsen af 'Aktionsgrupper', medens man har erklæret sig villig til at forøge Propagandaen under enhver Form."²⁵⁴ Det vides ikke, hvor troværdig denne oplysning var. Der kunne selvfølgelig være tale om disinformation, udspremt af ledelsen i DKP, samtidig med at den netop forberedte illegale aktiviteter. Men oplysningen svarer ganske godt til

²⁵² Ibid., s. 330.

²⁵³ Se afsnittet om hjemmeværnet i Kommissionens beretning, bind 5, om Stay-Behind og Firmaet.

²⁵⁴ Rigspolitichefen, ujournaliseret: Notits, udateret men vedrørende perioden 1. marts til 1. august 1948.

det generelle indtryk, at DKP søgte at undgå at blive direkte involveret i illegal virksomhed, som kunne give myndighederne anledning til at skride ind. Som tidligere omtalt skal de danske kommunister ved tilslutningen til Komintern have taget forbehold over for kravet om at oprette et illegalt apparat.

Oplysningerne om, at Aksel Larsen skulle have udtalt, at Sovjetunionen forberedte sig til opgøret med Vesten, og at DKP ville blive varslet i tide, forekommer derimod ikke troværdige. Der blev afholdt et hemmeligt nordisk kommunistisk møde i Oslo i februar 1949, men ifølge den norske efterretningstjeneste, der intensivt overvågede konferencen, modtog de forsamlede ikke instrukser om et kommende sovjetisk angreb, selvom brugen af ”stille sabotage” blev drøftet.²⁵⁵ Dertil kommer, som påpeget af Kurt Jacobsen, at der ifølge DKP’s protokoller ikke forekom noget centralkomitémøde den 8. marts 1949, der var alt for mange til stede ved mødet, når man tager det sensitive emne i betragtning, og Moskva havde næppe så stor tillid til DKP, at man ville løbe den risiko at give danskerne forhåndsviden om et angreb.²⁵⁶ Endelig skal det understreges, at der intet er fundet i de russiske arkiver, der tyder på, at Sovjetunionen i 1949 overvejede at angribe og besætte Danmark eller noget andet vestligt land.²⁵⁷

Der er dog indikationer på, at en snæver kreds i DKP’s ledelse omkring dette tidspunkt drøftede følgerne af en eventuel russisk besættelse, og at der var dyb uenighed herom. DKP’s forretningsudvalg synes på dets møde den 1. marts 1949 (kort før Danmarks underskrivelse af Atlantpagten) at have diskuteret muligheden af en sovjetisk invasion. Selvom Aksel Larsen modsatte sig ønsket om, at DKP åbent skulle erklære, at man i en krig ville støtte Den Røde Hær, efterlod hans offentlige udtalelser ingen tvivl om, at de danske kommunister ville støtte Sovjetunionen i en eventuel krig med NATO.²⁵⁸ I begyndelsen af juni 1949 modtog REA underhåndsmeddelelser om, at Alfred Jensen, der havde tæt kontakt med den sovjetiske ambassade, var ”krænket over AKSEL LARSEN’s udtalelser vedr. kommunistpartiet og dets medlemmers forhold og optræden i krigstilfælde, idet Alfred Jensen ikke anså AKSEL LARSEN’s udtalelser for tilstrækkelige

255 Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bind I, s. 150-151; PET, personsag: ”Hvad Aksel Larsen sagde til de norske kommunister,” *Social-Demokraten*, 13. februar 1949.

256 Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen*, s. 429.

257 DIIS, *Danmark under Den kolde Krig*, bd. 1, s. 597-644, bd. 4, s. 47-49, 63-64. Det skal bemærkes, at flere vigtige russiske arkiver fra denne periode, bl.a. præsidentarkivet, der omfatter Stalins papirer, ikke er åbne for forskning.

258 Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen*, s. 429-431; Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 330-332.

m.h.t. hjælp, den røde hær skulde have i krigstilfælde.”²⁵⁹ En anden kilde, der blev beskrevet som et tidligere partimedlem, der var blevet ekskluderet i 1936, men som stadig følte sig som kommunist, bekræftede billedet af modsætningsforholdet mellem Alfred Jensen og Aksel Larsen. Om Martin Nielsen, der var nævnt som et af medlemmerne af sabotageudvalget i en af indberetningerne fra FE, hed det, at han var udset til at spille en rolle i en eventuel fremtidig kommunistisk terror takket være hans ”had og hæmningsløshed.”²⁶⁰ I april 1950 kom DKP tæt på åbent at erklære sin støtte til Den Røde Hær i tilfælde af en krig. I forbindelse med en fødselsdagshilsen til den franske partiformand Maurice Thorez citerede Aksel Larsen Thorez’ udtalelse fra februar 1949 om, at de franske arbejdere ville støtte Den Røde Hær, hvis Frankrig blev inddraget i en ”antisovjetisk krig”. Den danske partiformand tilføjede: ”Denne erklæring gav genlyd verden over og dækker alle kommunisters og konsekvente fredsforkæmperes tanker.”²⁶¹

Alt i alt må det konkluderes, at den oplysning om et sabotageudvalg, som REA modtog omkring nytår 1949, sandsynligvis stammede fra GE og indgik i en række indberetninger, som i tidsrummet fra efteråret 1948 til foråret 1949 tilgik regeringen. Oplysningerne om partiformandens udtalelser om et kommende sovjetisk angreb må vurderes som stærkt usandsynlige, mens rapporterne om sabotageudvalget, infiltration af forsvaret og den planlagte uro og strejker på arbejdspladserne forekommer mere sandsynlige, da de er i overensstemmelse med DKP’s øvrige politiske og faglige aktiviteter i denne periode. Oplysningen om, at DKP havde nedsat et sabotageudvalg, udløste en længerevarende efterforskning af ”mistænkelige” ulykker og driftsforstyrrelser, men uden at man kunne bevise, at kommunisterne stod bag.²⁶² REA’s overordnede konklusion var derfor, at der frem til sommeren 1950 ikke var konstateret kommunistisk inspireret sabotage i Danmark.²⁶³

Det ringe udbytte fik imidlertid ikke REA til at slække på sin vagtsomhed over for formodet kommunistisk sabotage. I maj 1950 deltog REA og Københavns Politis Afdeling E i et fællesnordisk møde for efterretningstjenesterne om bekæmpelse af sabotage. Her fik danskerne inspiration af de norske og svenske

259 PET, personsag: Notits, ca. 5. juni 1949.

260 Ibid.: Notits, 9. juni 1949.

261 JM, P.O.-sag: ”Land og Folk, 28.4.1950”.

262 PET, emnesag: ”Kommunismen i Danmark i 1949”, Beretning nr. 1/1950; ”Kommunismen i Danmark i perioden 1. januar-1. april 1950”, Beretning nr. 2/1950.

263 PET, emnesag: ”Referat af kontaktmøde i Viborg den 3. april 1950”.

erfaringer, og her hørte de bl.a., at kommunisterne var konspirationens mestre, at medlemmer, der var udset til at deltage i sabotage, forinden skulle afskære al kontakt med partiet, og at det var særdeles svært at forhindre kommunistiske anslag mod skibsfarten.²⁶⁴ REA's kontaktmænd fik indskærpet nødvendigheden af, at de etablerede kontakter med virksomhederne, som kunne oplyse om mulige tilfælde af sabotage.²⁶⁵ REA var især på vagt over for den såkaldte "skjulte sabotage", der kunne bestå i, at DKP ville forsøge at forsinke produktionen i virksomheder, der modtog Marshallhjælp, eller som deltog i oprustningen: "Gennem et nøje samarbejde mellem politi og lederne af livsvigtige virksomheder (offentlig værker) og betydelige virksomheder skulle det være muligt hurtigt at konstatere enhver usædvanlig stigning i antallet af driftsforstyrrelser eller industribrande, således at politiet hurtigt kan gennemføre en effektiv undersøgelse af de enkelte tilfælde."²⁶⁶ Der blev dog heller ikke konstateret noget tilfælde af "skjult sabotage" i Danmark.²⁶⁷

I 1949 var Danmark blevet optaget i Atlantpagten, og i foråret 1950 skulle de første skibe med amerikanske våbenleverancer ankomme til Danmark. Der herskede en udbredt frygt for, at kommunisterne ville forsøge at hindre losningen ved at iværksætte strejker eller sabotage. Fra amerikansk side blev der udtrykt ønske om, at danskerne benyttede lejligheden til at tage det nødvendige opgør, og arbejdsattachéen ved den amerikanske ambassade, Edward J. Rowell, foreslog, at fagbevægelsen og myndighederne bl.a. skulle frasortere kommunistiske havnearbejdere og hindre demonstranter i at nærme sig området.²⁶⁸ REA iværksatte forberedende undersøgelser, men kunne konstatere at der ikke var noget tegn på, at kommunisterne forberedte arbejdsnedlæggelser eller sabotageaktioner. Det forklarede REA med, at DKP åbenbart var splittet i spørgsmålet, og at flere i ledelsen frygtede, at man ville lide nederlag, hvis man gik "til åben

264 Ibid.: Beretning, signeret "IV-2".

265 Ibid.: "Beretning vedr. Kontaktmøde i Århus den 4. april 1950".

266 JM, ujournaliseret, Alm. opl. om K: "Haslunds afd., 2/12/1950".

267 PET, emnesag: "Kontaktmødet i Odense den 21/11-49".

268 NA, RG 263, Records of the Central Intelligence Agency, Raymond Murphy Collection, box 125: Edward J. Sparks, Copenhagen to Department of State, No. 68, January 21, 1950; RG 59, General Records of the Department of State, Central Decimal Files 1950-54, box 3783: Sparks, Copenhagen to Department of State, No. 174, February 25, 1950, 759.56/2-2550; RG 263, CIA, Murphy Collection, box 125: Edward J. Rowell, Copenhagen to Department of State, No. 503, May 17, 1950; RG 59, CDF 1950-54, box 5135: Rowell, Copenhagen to Department of State, No. 270, October 6, 1950, 859.062/10-650.

aktion”.²⁶⁹ I tiden frem til de første skibes ankomst i maj intensiveredes den kommunistiske agitation, og Land og Folk henviste til udenlandske havnearbejdere, der havde nægtet at losse militært udstyr. REA kunne imidlertid rapportere, at det kun var kommet til svage demonstrationer med deltagelse af DKU og Kvindernes Demokratiske Verdensforbund, da skibene anløb Århus havn, og man havde modtaget oplysninger om, at kommunisterne ikke ville forsøge at sabotere modtagelsen. Det forlød, at DKP’s ledelse var svært utilfreds med den blege indsats.²⁷⁰ I juli kom det til en arbejdsnedlæggelse i forbindelse med løsningen af ammunition fra skibet JAVA i Københavns havn, hvilket straks blev udnyttet af den kommunistiske agitation. REA kunne imidlertid oplyse, at strejken blev udløst af en ikke-kommunist, der forsøgte at udnytte situationen til at kræve højere løn, og som oven i købet ønskede at skabe problemer for afdelingens kommunistiske ledelse. I oktober 1950 kunne REA konkludere, at der var ankommet 12 våbenskibe, og at der ikke på noget tidspunkt havde været tilløb til uroligheder fra kommunistisk side.²⁷¹

En gendannet Wollweber-organisation?

På grund af det forværrede forhold mellem Vest og Øst i 1947 var der en udbredt frygt hos vestlige efterretningstjenester for, at Ernst Wollwebers internationale sabotagenetværk var blevet genoplivet af Kominform og forberedte terroranslag. Tjenesterne udvekslede oplysninger om formodede Wollweber-agenter og anvendte betydelige ressourcer i forsøg på at af- eller bekræfte det store antal rygter og påstande.²⁷² Oplysningerne gav også anledning til, at REA undersøgte mistænkte Wollweber-agenters færden på dansk grund. Fra 1949 og flere år frem overvågede man en tysk født forlagsboghandler og bibliotekar, der ifølge den hollandske tjeneste var kommunist, tidligere medlem af Wollweber-organisationen og med talrige kontakter i Østzonen, under hans hyppige besøg i Danmark. Selvom REA konstaterede, at han opførte sig konspiratorisk og bl.a. mødtes med den formodede østtyske spion Lothar Hoffmann, lykkedes det aldrig med sik-

269 PET, emnesag: ”Kommunismen i Danmark i perioden 1. januar-1. april 1950”, Beretning nr. 2/1950.

270 Ibid.: ”Kommunismen i Danmark i perioden 1. april-1. juli 1950”, Beretning nr. 3/1950.

271 Ibid.: ”Kommunismen i Danmark i perioden 1. juli-1. oktober 1950”, Beretning nr. 4/1950.

272 Lars Borgersrud, *Wollweber-organisasjonen i Norge* (Oslo, 1994), del 2, *passim*; Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bind 1, s. 146-147, 223-224, 239-241, 364-368.

kerhed at fastslå, om han havde tilknytning til et aktivt netværk.²⁷³ Henvendelser om, at en fotograf i Esbjerg skulle udøve illegalt arbejde, førte kun til oplysninger om, at han havde forbindelser til kommunister og til chauffører, der kørte til Tyskland.²⁷⁴ Mens REA mente at kunne fastslå, at tidligere Wollweber-agenter var aktive i den internationale fagbevægelse WFTU og dens faglige afdelinger, havde ingen af lederne været i Danmark, og der var ikke konstateret tegn på, at man havde organiseret havnearbejdere eller søfolk for at hindre leveringen af militært udstyr.²⁷⁵ I 1950 henvendte lederen af en i øvrigt ukendt privat efterretningsorganisation, S.F.T., sig til REA med oplysninger om, at Wollweber opholdt sig i København under falsk navn, og at det kommunistiske netværk var involveret i illegale våbentransporter og pengeoverførsler. Den efterfølgende undersøgelse godtgjorde imidlertid, at meddelelsen ikke lå inde med nye oplysninger, og at han sandsynligvis håbede at få penge for sine rapporter.²⁷⁶

REA synes således ikke at have fundet nogen sikre beviser på, at Wollweber-organisationen var blevet reaktiveret, og at den opererede i Danmark. Når REA alligevel gav udtryk for, at man måtte være på vagt over for organisationen og muligheden af sabotageanslag, var man nok i høj grad inspireret dels af oplysningen om DKP's formodede sabotageudvalg og dels af oplysninger fra fremmede tjenester. I maj 1950 orienterede svenske myndigheder om deres kendskab til Wollweber, der havde været fængslet i Sverige under krigen. Ifølge svenskerne havde man under afhøringerne fået det indtryk af ham, ”at menneskeliv overhovedet ingen betydning havde for ham”, og at han havde været en stor beundrer af den sovjetiske udenrigsminister og Stalins højre hånd, Molotov.²⁷⁷ I december 1950 meddelte REA Justitsministeriet, at der i udlandet var fundet tegn på, at Wollweber-organisationen havde genoptaget sine aktiviteter, og at det var vigtigt at overvåge den, idet erfaringerne fra 1930'erne viste, at Wollwebers håndlangere var hensynsløse i deres optræden og ikke tog hensyn til tab af liv.²⁷⁸ Denne vurdering synes mere at bygge på udenlandske oplysninger end på resultaterne af REA's egen undersøgelse i Danmark.

273 PET, personsag.

274 PET, emnesag: ”Kommunismen i Danmark i perioden 1. januar-1. april 1950”, Beretning nr. 2/1950.

275 Ibid.

276 JM, ujournaliseret: Rapport, 10. juni 1950; notitser, 17., 19., 20. og 21. juni 1950.

277 PET, emnesag: Beretning, signeret ”IV 2”.

278 JM, ujournaliseret, Alm. opl. om K: ”Haslunds afd., 2/12/1950”.

I efteråret 1952 gav nye oplysninger om en gammel spionsag imidlertid anledning til, at Wollweber-undersøgelsen blev genoptaget. I 1935 havde det danske politi anholdt to amerikanere i København, Nicholas Sherman og George Mink, i forbindelse med et overfald på en hotelstuepige. Efterforskningen førte politiet på sporet af en omfattende international spionring, som involverede mindst 18 udlændinge og danske statsborgere. Det blev bevist, at flere af de mistænkte rejste under falske pas, at de havde oprettet et omfattende netværk af dækadresser og kurerer, og at de havde indsamlet oplysninger om de danske farvande og tyske militære installationer. Det lykkedes imidlertid aldrig at fastslå, hvem der stod bag spionagen, og på grund af bevisets stilling blev kun de to amerikanere idømt 18 måneders fængsel for spionage. De blev løsladt i 1936 og udvist fra Danmark, hvorefter de forsvandt sporløst.²⁷⁹

Det må have vakt en del opsigt i PET i oktober 1952, da den rigtige identitet på de tidligere fængslede blev afsløret. Ifølge nye oplysninger, der var tilgået de svenske myndigheder, skulle Shermans virkelige navn være Aleksandr Petrovitj Ulanovskij. Inden han kom til Danmark, havde han fungeret som den sovjetiske militære efterretningstjeneste, GRU's leder i USA. Her havde han bl.a. rekrutteret en dansk statsborger, som i 1934 var dukket op i forbindelse med afsløringen af en omfattende spionring i Finland, den såkaldte "Maria Martin-affære". De svenske myndigheder mente derfor, at der var grund til at antage, at Sherman-Mink-sagen i Danmark var en del af en omfattende sovjetisk spionageorganisation i Norden, og den svenske tjeneste nævnte 91 personer, heraf 9 danskere, der formodedes at have forbindelse til den. En af danskerne var en sømand, der havde været medlem af DKP, og som havde fungeret som kurer på Amerikabåden for Sherman-Mink-gruppen. Sømanden havde i 1938 smuglet en kuffert med sprængstof ind i Danmark, som blev anvendt af Richard Jensens folk til attentatet i Frederikshavn. Dermed var der etableret en forbindelse mellem Sherman-Mink-gruppen og Wollweber-netværket.²⁸⁰

PET iværksatte straks en gennemgang af Sherman-Mink-sagens akter. En af nøglepersonerne var en anden dansk sømand, der havde været aktiv i den kommunistiske internationale for sømænd, ISH, og som i 1931 var blevet rekrutteret af Mink i New York. Han havde efter dennes anvisninger oprettet fire dækadresser i København, der var blevet benyttet til at modtage og sende post til udlandet. Han havde også hvervet 11 sømænd som kurerer for organisationen på ruterne til

279 Sagen er omtalt i Erik Nørgaard, *Truslen om krig*, s. 141-146.

280 PET, emnesag: "P.M.", 17. oktober 1952.

New York, Antwerpen, Stettin og Stockholm. Desuden havde sømanden rekrutteret en ung pige, der var medlem af DKU, til at uddanne sig som telegrafist, og han havde købt en række søkort over de danske farvande til Mink. Den danske sømand var imidlertid død i 1946, og han kunne således ikke lede PET på sporet af en eventuel genopstået Wollweber-organisation.²⁸¹ Det var PET's konklusion, at Sherman-Mink-netværket sandsynligvis havde udført spionage til fordel for Sovjetunionen, idet de fleste implicerede var kommunister eller havde tilknytning til ISH eller lignende organisationer. Tjenesten identificerede 44 personer, der mentes at have haft forbindelse til "et verdensomspændende efterretningsvæsen". Man havde dog ikke nogen sikre oplysninger om, at nogen af de implicerede nu var involveret i illegale aktiviteter.²⁸²

Senere oplysninger har bekræftet, at det ikke var hvem som helst, som det danske politi havde haft fingre i i 1935. De falske pas, som Ulanovskij og Mink var i besiddelse af, stammede fra det amerikanske kommunistparti (CPUSA). Det var en af CPUSA's illegale apparats opgaver i 1930'erne at fremskaffe amerikanske pas til brug for den sovjetiske efterretningstjenestes agenter. Amerikanske pas var særligt velegnet til spionage, idet de blev accepteret af stort set alle lande. En anden af de udlændinge, der blev arresteret i 1935, men som slap for tiltale, var Leon Josephson. Han var medlem af CPUSA, advokat og havde skaffet flere pas til partiet. Ulanovskij havde i begyndelsen af 1930'erne under dæknavnet "Ulrich" opbygget en spionring i New York, som via kurerer modtog breve fra undergrundsgrupper i det nazistiske Tyskland, og som var involveret i industrispionage mod USA. En af Ulanovskijs agenter var kommunisten Whitaker Chambers, som i 1948 skabte sensation, da han udpegede Alger Hiss, en embedsmand i State Department, som sovjetisk agent. Ulanovskij var selv kritisk over for regimet i Sovjetunionen, og han blev sendt til Sibirien i 1940'erne. Han døde sidst i 1960'erne.

George Mink var immigreret fra Rusland til USA i 1912, hvor han med tiden blev leder af CPUSA's Marine Workers Industrial Union og var aktiv i den internationale kommunistiske faglige Profintern. Ifølge senere vidnesbyrd dukkede han efter løsladelsen i København i 1936 op i Spanien, hvor han som tjenestegørende i det NKVD-infiltrerede militære sikkerhedspoliti udrensedede afvigere i

281 Ibid.: Udateret notits vedrørende sømand [-].

282 Ibid.: Udateret redegørelse vedlagt notat: "Vedr. Georg Mink og Nicholas Sherman", 30. januar 1953.

Den Internationale Brigade. Mink skal selv være omkommet under Stalins udrensninger efter afslutningen på den spanske borgerkrig.²⁸³

De nye oplysninger om sagen fra 1935 godtgjorde, at der før krigen havde eksisteret flere sovjetiske efterretnings- og sabotagenetværk i Danmark, og at nogle af personerne havde optrådt i flere af netværkene. Selvom det svirrede med rygter om østtyske sabotageskoler og Wollweber-organisationens reaktivering,²⁸⁴ var der imidlertid intet konkret bevis på, at Sherman-Mink eller Wollweber-grupperne havde genoptaget deres aktiviteter. I maj 1953 kunne politiinspektør Mogens Jensen meddele justitsministeren om resultatet af efterforskningen omkring Wollweber: ”Der forelå ingen dokumenterede oplysninger om, at han på ny var aktiv. Tidligere medlemmer af Wollweber-organisationen var nok virksomme, organisationen som sådan ikke.”²⁸⁵ Denne vurdering bekræftes af den seneste forskning.²⁸⁶ Dette synes at have været afslutningen på PET’s aktive efterforskning af Wollweber-organisationen, selvom man i årene fremover stadig var interesseret i de tidligere Wollweber-agenters virksomhed.

Jagten på militære grupper og illegale våbendepoter

I slutningen af 1940’erne og begyndelsen af 1950’erne bragte pressen gentagne gange sensationelle afsløringer om, at kommunisterne havde organiseret illegale

283 John Earl Haynes & Harvey Klehr, *Venona.*, s. 79-82; Allen Weinstein, *Perjury. The Hiss-Chambers Case* (New York (1978), 1979), s. 120-126, 229; Allen Weinstein & Alexander Vassiliev, *The Haunted Wood. Soviet Espionage in America – The Stalin Era* (New York, 1999), s. 43, 339; Sam Tanenhaus, *Whittaker Chambers. A Biography* (New York, 1997), s. 83-90.

284 PET modtog således flere indberetninger om, at Wollweber-organisationen ledede uddannelsen af spionage- og sabotageagenter, der skulle indsætte mod Vesttyskland og Skandinavien. PET, Plankartotek: ”Tyskland/V – K.D.P., Kupplaner”, oplysning dateret 3. december 1951. Ibid.: ”Sovjet-Unionen – Efterretningsvæsen”, oplysning dateret 15. marts 1952. Det forlød også, at der fandtes sabotageskoler i Dresden og i Apollendorf i Sachsen. Ibid.: Oplysninger dateret 11. og 12. december 1952.

285 JM, P.O.-sag: ”Mødereferat 4. maj 1953”. Ernst Wollweber blev i 1953 chef for Ministerium für Staatssicherheit (MfS) i DDR, men faldt i unåde og fratrådte i 1957. Erik Nørgaard, *Krig og Slutspil*, s. 227.

286 Michael F. Scholz, ”De tidligere Skandinavien-emigranter og de østtysk-skandinaviske relationer 1945-54”, i: Thomas Wegener Friis og Andreas Linderoth, red., *DDR og Norden. Østtysk-nordiske relationer 1949-1989* (Syddansk Universitetsforlag, 2005), s. 66.

militære grupper, der havde indsamlet betydelige mængder våben.²⁸⁷ Selvom påstandene blev pure afvist af DKP,²⁸⁸ var det en opfattelse, der blev delt af REA. Her gik man ud fra som givet, at kommunisterne havde et stort antal våben fra krigens tid, som de flyttede rundt på for at holde dem skjult for myndighederne.²⁸⁹ I regeringen mente man også, at der fandtes bevæbnede kommunister. I marts 1948 oplyste statsminister Hans Hedtoft på et møde i Udenrigspolitisk Nævn, at ifølge usikre skøn kunne der være op til 4.000 kommunister med våben alene i hovedstaden.²⁹⁰ REA udfoldede en del bestræbelser på at afdække disse hemmelige grupper og deres våbendepoter, men resultaterne må betegnes som yderst sparsomme.

I foråret 1948 rapporterede REA, at der fandtes ”betydelige Mængder af Vaaben” i landet, der stammede fra krigens tid. Tjenesten havde modtaget troværdige oplysninger fra flere politikredse om, at ”ukendte og ’mystiske’ Mandspersoner” havde henvendt sig til tidligere modstandsfolk og forsøgt at få udleveret deres våben, i nogle tilfælde mod betaling. Det fremgår ikke af indberetningen, hvem disse personer var, eller om man mistænkte kommunisterne for at forsøge at erhverve sig våben.²⁹¹ REA indsamlede i 1949 en del oplysninger om kommunistiske celler, men materialet var ikke blevet bearbejdet, og der var ikke konstateret tilfælde af, at personer med yderligtgående holdninger lå inde med ulovlige våben.²⁹² Ifølge ubekræftede oplysninger skulle Martin Nielsen være leder af DKP’s militære grupper, der skulle bestå af tidligere modstandsfolk og være opdelt i 3-mands grupper. Træningen skulle foregå enkeltvis for medlemmerne af hjemmeværnet og i større orienteringsgrupper.²⁹³ Ifølge senere sparsomme oplysninger skulle den militære formation bl.a. bestå af folk fra BOPA og skytteforeningen Dannevirke, hvis medlemmer stammede fra det tidligere modstandsafsnit P6. Det forlød desuden, at en kommunistisk studiekreds i Hor-

287 PET, personsag: ”De danske Kommuniste klar til Kamp paa Kremls Signal,” *Nationaltidende*, 7. april 1949; ”Kommunisterne udfolder en opsigtsvækkende aktivitet,” *Aalborg Stiftstidende*, 7. april 1949.

288 PET, personsag: ”Aksel Larsen vil have Vaaben,” *Land og Folk*, 6. marts 1948.

289 PET, emnesag: ”Fælles Kontaktmøde for 5. Distrikt afholdt i Aalborg d. 3. Juli 1947” [1948]; ”Kontaktmødet i Ringkøbing Politikreds den 10/2-50”.

290 Se Kommissionens beretning, bind 5, om Stay-Behind og Firmaet.

291 Rigspolitichefen, ujournaliseret: Notits, udateret men med påtegning 15/4 48.

292 PET, emnesag: ”Kommunismen i Danmark i 1949”, Beretning nr. 1/1950.

293 Ibid.: ”Kommunismen i Danmark i perioden 1. januar-1. april 1950”, Beretning nr. 2/1950.

sens skulle være blevet undervist i at adskille og samle maskinpistoler.²⁹⁴ I 1951 rapporterede FE, at det forlød, at DKP modtog våben fra Sovjetunionen, som muligvis blev indsmuglet ved hjælp af fiskerbåde. Våbnene blev angiveligt opbevaret i partibygningen i Dronningens Tværgade, hvortil de blev bragt af Land og Folks biler.²⁹⁵ Påstanden om, at kommunisterne skulle være villige til at løbe risikoen for at blive afsløret med våben i partihuset, forekommer usandsynlig. En anden meddeler ville vide, at der skulle foregå nedkastninger af våben ved Fakse Ladeplads.²⁹⁶ Alle disse oplysninger må betegnes som usikre.

Dette indtryk bekræftes af materiale i PET's og den amerikanske efterretningstjeneste, CIA's arkiver, som samtidig dokumenterer, at historierne om kommunistiske militære grupper byggede på et endog yderst spinkelt grundlag. I februar 1949 rapporterede CIA, at selvom man ikke havde kendskab til en kommunistisk militær organisation i Danmark, anslog man, at der var omkring 3.000 kommunister under våben, som stammede fra hjemmeværnet og besættelsen.²⁹⁷ I december samme år blev beskrivelsen strammet noget op, idet det blev nævnt, at de danske kommunister besad nogle våben, hvorefter det blev tilføjet, at undergrundsorganisationen var ved at blive styrket, og der foregik træning i spionage og sabotage. CIA vurderede dog, at DKP og de øvrige skandinaviske partier kun ville gribe til sabotage i større stil i tilfælde af et krigsudbrud.²⁹⁸ CIA's beskrivelse af 3.000 bevæbnede danske kommunister byggede efter alt at dømme på en rapport fra den militære efterretningstjeneste, Military Intelligence Division, der i april 1948 havde udarbejdet en rapport om DKP's militære organisation. MID havde dog indledningsvis understreget, at der ikke fandtes konkrete beviser på, at en sådan organisation fandtes. MID fremsatte derpå en række formodninger og antagelser om, hvordan en sådan militær formation ville være opbygget, fungere osv., hvis den fandtes. Bl.a. antog man, at der fandtes 5.000 kommunister i hjemmeværnet, hvoraf halvdelen havde våben, hvilket gav et tal på 2.500 bevæbnede kommunister. Dertil antog man, at 500 havde beholdt deres våben fra

294 Ibid.: "Kommunismen i Danmark i perioden 1. april-1. juli 1950", Beretning nr. 3/1950.

295 PET, plankartotek: "Våbentransport, illegal (indsmugling)", oplysning dateret 6. februar 1951.

296 Ibid.: Oplysning dateret 7. september 1951.

297 NA, RG 263, Estimates of the Office of Research Evaluation 1946-50, box 3: Central Intelligence Agency, Opposition to ECA in Participating Countries, ORE 68-48, 10 February 1949.

298 Ibid., box 4: Central Intelligence Agency, Communism in Scandinavia, ORE 77-49, 14 December 1949.

besættelsen. Det gav i alt et antal på 3.000 bevæbnede kommunister.²⁹⁹ Selvom det er sandsynligt, at et antal kommunister havde våben fra hjemmeværnet eller modstandsbevægelsen, var tallet 3.000 altså blot et skøn.

Et andet tal, der var i omløb i efterretningskredse, var 1.000 bevæbnede kommunister. I 1952 rapporterede den militære efterretningstjeneste i Washington, at det var blevet oplyst af en "Friendly Government", at der var beviser på en lille bevæbnet kommunistisk gruppe i Danmark på omkring 1.000, men at man troede den reelt var større. Washington bad militærattachéen ved ambassaden i København om at undersøge spørgsmålet nærmere.³⁰⁰ Resultatet af undersøgelsen kendes ikke, men der er grund til at formode, at oplysningen stammede fra en af de danske tjenester. I oktober 1950 kunne PET med henvisning til en "navnløs kilde" meddele, at der skulle findes en kommunistisk partisanhær på omkring 1.000 mand, der var opdelt i 10 kompagnier a 100 mand, som igen var opdelt i tre delinger på 30 mand og en kommandogruppe på 10 mand. Læge Georg Moltved skulle være civilkommissær for styrken over for DKP. Historien om partisanhæren byggede antagelig udelukkende på en oplysning om, at en kommunistisk københavnsk produkthandler havde indkøbt 1.100 bagagesække, 1.400 livremme og 1.100 rygsække fra militærets overskudslager.³⁰¹

Endelig bragte Berlingske Tidende i september 1950 en opsigtsvækkende historie om, at der skulle eksistere hemmelige kommunistiske militærgrupper på 4.000 mand, som rådede over våben fra modstandskampen. DKP skulle desuden ligge inde med våben til dobbelt så mange. Medlemmerne af de illegale grupper skulle angiveligt infiltrere De Danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger, hvor de kunne lære våbenbrug.³⁰² Oplysningerne blev anset for så vigtige, at de blev indberettet af den amerikanske ambassade til Washington.³⁰³ Artiklen førte også til, at REA begyndte at undersøge skyttemedlemmernes politiske tilhørsforhold. Ifølge et udkast til en rundskrivelse til kontaktfolkene skulle eventuelle oplysninger om kommunistisk indstilling hos medlemmerne videregives i for-

299 NA, RG 263, Raymond Murphy Collection, box 125: Maj. Andrew D. Budz, Jr., WDGS-Intelligence Report No. 459858, Subject: Military Organization of Danish Communist Party, 21 April 1948.

300 NA, RG 319, Army-Intelligence Project Decimal File 1951-52, box 108: Garrison B. Coverdale, Specific Request for Information, Control No. ID-36-15, July 27, 1952.

301 PET, emnesag: "Kommunismen i Danmark i perioden 1. juli-1. oktober 1950", Beretning nr. 4/1950. JM, ujournaliseret, Alm. opl. om K: "Haslunds afd., 2/12/1950".

302 *Berlingske Tidende*, 25. september 1950.

303 NA, RG 59, CDF 1050-54, box 3778: Harold Shantz, Copenhagen to Department of State, No. 274, September 29, 1950.

trolighed til D.D.S.G. & I.s amtsformænd. Allerede optagne medlemmer, der var kommunister, skulle ikke ekskluderes, men foreningen skulle have opmærksomheden henledt på dem.³⁰⁴ REA undersøgte sagen og kunne efterfølgende rapportere, at efter hvad der var blevet oplyst, byggede artiklen ikke på konkrete informationer.³⁰⁵ Ledelsen i D.D.S.G.&I. havde kun konstateret 6-7 forsøg på ulovlig overførelse af våben fra modstandsbevægelsen og hjemmeværnsforeninger, og man havde ikke mærket en tilgang af 4.000 nye skytter.³⁰⁶ Ifølge en opgørelse fra 1952 havde PET siden 1946 kun fundet 45 tilfælde, hvor kommunister havde været i besiddelse af ulovlige våben. I de fleste tilfælde var der tale om et eller flere våben med ammunition, der sandsynligvis stammede fra modstandskampen.³⁰⁷ Indberetninger fra 27 af de 71 politikredse havde vist, at man kun havde kendskab til 33 DKP-medlemmer og 14 kommunistiske sympatisører, der var aktive i skytteforeninger under D.D.S.G. & I. I august 1948 havde kommunisterne stiftet 6. kompagnis skytte- og kammeratskabsklub med 32 medlemmer. Hjemmeværnet havde sammen med politiet efterfølgende søgt at inddrage foreningens våben, og i januar 1951 havde medlemmerne vedtaget at opløse foreningen.³⁰⁸ Dette var det eneste kendte eksempel på, at kommunisterne havde forsøgt at oprette deres egen skytteforening, hvilket altså hurtigt blev stoppet af myndighederne. Med andre ord, historien om det store antal bevæbnede kommunister, der havde infiltreret skytteforeningerne, var en fabrikation, måske udspremt for at skabe opbakning til stærkere tiltag imod kommunisterne i form af forslaget om en såkaldt 5. kolonnelov.

I det hele taget synes REA ved slutningen af 1950 at være kommet frem til et noget mere skeptisk syn på muligheden af eksistensen af en illegal kommunistisk hær. På den ene side modtog PET en række indberetninger om formodede kommunistiske våbenlagre, men det lykkedes aldrig at finde konkrete beviser på, at

304 PET, emnesag: Udkast. Til Samtlige kontaktfolk, 27. september 1950.

305 PET, emnesag: "Kommunismen i Danmark i Perioden 1. juli-1. oktober 1950", Beretning nr. 4/1950.

306 JM, P.O.-sag: Udateret notits.

307 Ibid.: "Personer, der har været i ulovlig besiddelse af våben m.v., i hvilken forbindelse det er oplyst, at de er kommunister", 24. marts 1952. Der findes en række eksempler på kommunister, der var i besiddelse af ulovlige våben i: PET, plankartotek: "Våbenfund- og besiddelse hos enkeltperson, illegale".

308 PET, emnesag: "Oplysninger om kommunister, der er tilsluttet skytteforeninger under De Danske Skytte- og Gymnastikforeninger", vedhæftet "Opgørelse over sager vedrørende ulovlig våbenbesiddelse, som er indberettet til Politiets Efterretningstjeneste", 24. marts 1952.

DKP forberedte sig til den væbnede kamp.³⁰⁹ PET noterede sig, at man jo havde erfaringer for, at DKP offentligt tog afstand til kommunistiske sabotageanslag, som f.eks. Frederikshavn-sagen i 1938, som man i det skjulte billigede. REA så også med den største mistænksomhed på, at DKP tog afstand fra og ekskluderede medlemmer, som blev afsløret i at ligge inde med våben og holde skydeøvelser. Dette havde udelukkende som formål at distancere partiet fra ulovlige handlinger for at undgå drastiske forholdsregler fra myndighedernes side. På den anden side havde REA kun få oplysninger om, at DKP var ved at forberede illegale aktiviteter. REA henviste til Aksel Larsens nylige udtalelser på et partimøde om, at der ikke var nogen grund til at forberede sig på illegaliteten, og det var REA's konklusion, "at partiet ikke i øjeblikket ser nogen akut fare for at blive sat udenfor loven."³¹⁰

De to danske efterretningstjenester havde noget divergerende vurderinger af faren for bevæbnede kommunistiske grupper, hvilket kom til udtryk på et møde i marts 1952. Her erklærede vicepolitimester Brix fra PET, at der ikke var nogen grund til at frygte bevæbnede kommunistiske grupper, der ville gribe til våben i en krigssituation. Brix tilføjede, at selvom der fandtes våben fra besættelsen, så var der hverken konstateret skydeøvelser eller våbendepoter. Oberstløjtnant Lunding fra FE erklærede sig enig i, at der ikke var fundet beviser på eksistensen af militære kommunistiske grupper, men han var overbevist om, at der var planlagt "en udbredt sabotage", og at kommunister udførte efterretningsvirksomhed. Tjenesterne var således enige i, at man ikke havde fundet tegn på bevæbnede grupper, men FE antog, at der var planer om sabotageaktivitet i en eventuel krigssituation.³¹¹ Dette byggede antagelig på FE's erfaringer om tidligere illegale kommunistiske aktiviteter og rapporter fra 1948 om et sabotageudvalg i DKP. PET var således mere tilbageholdende og forsigtig i sin vurdering af dette spørgsmål end FE.

PET's efterforskning afslørede således ingen sikre tegn på kommunistiske sabotagegrupper. Derimod stødte man på andre bevæbnede grupper. Flere af

309 PET, plankartotek: "Våbenlagre, fund af illegale", oplysninger dateret 19. september 1950, 30. april 1951, 16. juli 1951 og 5. september 1951. Ibid.: "Våbenfund- og besiddelse hos enkeltpersoner, illegale", oplysninger dateret 8. juni 1951 og 18. juni 1951.

310 PET, emnesag: "Kommunismen i Danmark i perioden 1. juli-1. oktober 1950", Beretning nr. 4/1950.

311 PET, emnesag: "Kortfattet referat af møde i Hærkommandoen den 3/3 1952 angående 'femte-kolonje'", vedhæftet brev til vicepolitichef Brix, 18. marts 1952; referat af møde afholdt den 4. marts 1952, dateret 6. marts 1952. Der var efter alt at dømme tale om det samme møde.

REA's kontaktmænd var kommet i kontakt med de såkaldte A.K.-grupper, der blev omtalt som henholdsvis antikommunistiske grupper, der skulle virke som modstandsgrupper under en eventuel sovjetisk besættelse, og som private efterretningsvæsener. Fra centralt hold i REA ønskede man at få navnene på de implicerede, hvilket kontaktmændene modsatte sig, da de havde lovet, at oplysningerne ikke ville blive videregivet, og fordi de frygtede, at de i tilfælde af et russisk angreb kunne falde i de forkerte hænder.³¹² REA's begrundelse for at ønske disse oplysninger var, at man "var vidende om, at flere af disse grupper var i besiddelse af ulovlige våben og depoter, og det var bl.a. for ikke at komme til at forveksle dem med andre gruppers ulovlige våben og depoter ..."³¹³ REA frygtede altså, at det var vanskeligt at skelne de formodede kommunistiske våbenlagre fra de eksisterende antikommunistiske depoter. Beskrivelsen af A.K.-grupperne tyder på, at der var tale om dele af det stay behind-netværk, som fra 1947-48 blev oprettet af tidligere modstandsfolk, og som senere blev overtaget af GE i samarbejde med udenlandske tjenester. I 1950 meddeltes det fra centralt hold i REA, at man havde mistanke om, at der fra A.K.-grupperne blev videregivet oplysninger til vestlige lande: "England og Amerika havde for øjeblikket en stab af betalte spioner her i landet."³¹⁴ Ifølge en lokal kontaktmænd forlød det, at grupperne skulle "have vel-signelse fra allerhøjeste Sted."³¹⁵ At dette var rigtigt underbygges af, at REA trods mistanken om ulovlige våbenlagre og spionage til fordel for fremmede magter ikke insisterede på at få oplysninger om grupperne (det var tilstrækkeligt, hvis de var kendt af kontaktmændene), og man havde intet ønske om at blande sig med hensyn til de ulovlige våben.³¹⁶

Forberedelse til den væbnede kamp? DKP og hjemmeværnet

Flere historikere har hævdet, at der er en række forhold, der antyder, at DKP faktisk forberedte sig på en mulig sovjetisk invasion i 1948-49. De har især henvist til Alfred Jensens tidligere omtalte udtalelser på et centralkomitémøde 18.-19.

312 PET, emnesag: "Kontaktmødet i Ringkøbing Politikreds den 10/2-50".

313 Ibid.: "Referat af Stationsleder- og kontaktmøde i Kolding den 17. febr. 1950". Også: Ibid.: "Beretning vedrørende kontaktmøde i Nykøbing Falster den 18. marts 1950".

314 Ibid.: "Referat af Stationsleder- og kontaktmøde i Kolding den 17. febr. 1950".

315 Ibid.: "Beretning fra Kontaktmøde afholdt i Kolding Onsdag den 28. Juli 1948".

316 Ibid.: "Referat af Kontaktmøde i Viborg den 3. April 1950". For en nærmere beskrivelse af A.K.-grupperne se Kommissionens beretning, bind 5, om Stay-Behind og Firmaet.

september 1948 om, at kommunisterne skulle gå ind i hæren og hjemmeværnet ”for at lære at skyde”, idet disse færdigheder ville blive nødvendige en dag. Aksel Larsen skulle også have fortalt russerne, at man ville sende betroede folk ind i militæret og hjemmeværnet.³¹⁷ Disse udtalelser skal imidlertid ses i sammenhæng med DKP’s syn på hjemmeværnet.

Ifølge kommunisternes opfattelse havde samarbejdspolitikere og officerskorpset spillet fallit ved deres eftergivenhed over for tyskerne under 2. Verdenskrig. Hjemmeværnsforeningerne skulle derfor organiseres som en ”folkelig forsvarsbevægelse”, hvor ”folkets døtre og sønner” lærte våbenbrug, således at de kunne yde modstand mod ”aggression og udbytningsforsøg”.³¹⁸ Hjemmeværnet skulle udformes som en folkemilits, der skulle optræde som en parallelmagt til militæret, og kommunisterne gik derfor aktivt ind i arbejdet med at udarbejde en Hjemmeværnsordning i 1945.³¹⁹ DKP fik ikke vedtaget sine idéer om en uafhængig folkemilits, og partiledelsen diskuterede flere gange, hvordan man kunne påvirke hjemmeværnsforeningerne. I 1946 udtalte centralkomiteemedlem Ejnar Kruse således på et møde, at partiet måtte afse ledende medlemmer til foreningerne: ”Vi maa gøre dem til en bredere og mere folkelig Organisation.”³²⁰ Året efter gentog Svend Nielsen, at DKP havde forsømt arbejdet i hjemmeværnsforeningerne, ”arbejderbevægelsen har forsømt at præge disse organisationer.”³²¹

Mens kommunisterne selv så en ”folkelig forsvarsbevægelse” som en garanti mod, at regeringen endnu engang samarbejdede med en ny besættelsesmagt (denne gang USA og Storbritannien), kunne kommunisternes modstandere frygte, at den ville blive brugt til at støtte et kommunistisk kupforsøg eller en sovjetisk invasion. Det endte da også med at hjemmeværnet i 1949 blev en statslig organisation, underlagt militærets ledelse, og at kommunisterne blev udrenset, hvilket fik Hans Kirk til at betegne det som ”et borgerkrigskorps”.³²² Det er i denne sammenhæng, Alfred Jensens udtalelser skal ses: Hjemmeværnet var ifølge kommunisterne nu blevet et slags dansk frikorps, hvor højrefløjen lærte våbenbrug, hvorfor kommunisterne måtte gå ind og ændre udviklingen:

317 Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen*, s. 429; Bent Jensen, *Bjørnen og Haren*, s. 330.

318 ABA, DKP’s arkiv, kasse 73: Protokol, Centralkomitémødet 18.-19. september 1948, Alfred Jensens indlæg, Partiet og forsvarspolitikken.

319 Hans Kirchoff, John T. Lauridsen og Aage Trommer, red., *Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-1945*, s. 211-212.

320 ABA, DKP’s arkiv, kasse 73: Protokol, Centralkomitémødet 7.-8. september 1946.

321 Ibid.: Protokol, Centralkomitémødet 17. maj 1947.

322 Hans Kirk, ”Hjemmeværnet – et borgerkrigskorps,” *Tiden*, 14. årgang, marts 1953, nr. 3, s. 186-192.

”Det vil betyde, at de krese, som reaktionen har størst mulighed for at få under sin indflydelse, fortrinsvis bliver uddannet i håndtering af våben og sprængstoffer. Det kan ikke være i folkets interesse, ligesom det heller ikke kan være interesseret i, at hjemmeværnet uhindret bliver en tumleplads for reaktionens elementer. Som vi går ind i hæren for at lære at skyde, således går vi også ind i hjemmeværnet af samme årsag. Vi ved, der kommer en dag, hvor disse færdigheder er nødvendige, hvis man fuldt ud skal udfylde sin plads for folkets, for nationens sag.”³²³

Set i den sammenhæng fremstår Alfred Jensens udtalelser mere som defensive end offensive. Kommunisterne skulle lære våbenbrug, således at de kunne forsvare folkets frihed, ligesom de havde gjort ved at gå forrest i modstandskampen. Det svarer til Sovjetunionens syn på en eventuel kommende krig: Den ville blive udløst af de aggressive imperialister, og Den Røde Hærs opgave ville blive at forsvare socialismens landvindinger.

Det hører imidlertid med til historien, at der ikke var enighed i DKP's ledelse om udtalelserne. Alfred Jensen foreslog, at centralkomiteén skulle vedtage en udtalelse, som opfordrede ”alle til at gå ind i hjemmeværnet for at få den uddannelse, der er nødvendig i indsatsen for landets frihed.”³²⁴ Forslaget udløste imidlertid en længere diskussion, hvor flere af centralkomiteémedlemmerne udtrykte modstand mod formuleringen. Således erklærede Isi Grünbaum, at hjemmeværnet alligevel ville blive domineret af de reaktionære officerer: ”Vi skal have en mere positiv udenrigspolitik, før vi kan tale om at gå ind i hjemmeværnet.”³²⁵ Selvom Alfred Jensen anklagede sine kritikere for at være pacifister og citerede Lenins udtalelse om, at de, der ikke vil lære våbenbrug, fortjener at blive slaver, så vedtog de forsamlede at sende forslaget til videre behandling i et udvidet forretningsudvalg.³²⁶

Som en følge af, hvad der blev kaldt for ”paaskepanikken” i 1948 og den medfølgende frygt for et kommunistisk kupforsøg, beordrede Justitsministeriet REA til at foretage en grundig undersøgelse af hjemmeværnsforeningerne. Undersøgelsen omfattede foreningernes medlemstal, våbenmængde, våbendepoterens beliggenhed, foreningernes forbindelser til hovedledelsen og politiet samt ledelsens og medlemmernes politiske tilhørsforhold. REA konstaterede med

323 ABA, DKP's arkiv, kasse 73: Protokol, Centralkomitémødet 18.-19. september 1948, Alfred Jensens indlæg, Partiet og forsvarspolitikken.

324 Ibid.: Udkast til udtalelse om forsvarspolitikken.

325 Ibid.: Protokol, Centralkomitémødet 18.-19. september 1948.

326 Ibid.

bekymring, at kommunisterne havde en tilbøjelighed til at samle sig i særlige kompagnier, delinger eller grupper, afhængig af deres antal: ”Kommunisterne afholder deres egne Øvelser m.v. og deltager ikke i de almindelige Øvelser og Mødeaftener.”³²⁷ Dette var dog blevet brugt som påskud til at ekskludere dem fra foreningerne.³²⁸ REA’s kortlægning viste, at ud af et samlet medlemstal på 32-33.000 hjemmeværnsfolk i hele landet havde man identificeret 972 kommunister og 114 sympatisører. Tallet omfattede dog ikke de 8.168 medlemmer i Storkøbenhavn, hvor man ikke havde sikre tal, men det blev anslået af en ”sagkyndig Kilde”, at der her fandtes over 1.500 kommunister og sympatisører. Dette indebar, at omkring seks procent af hjemmeværnsmedlemmerne måtte anses for at være kommunister eller sympatisører, men det fremgår ikke klart, om REA vurderede, at dette tal udgjorde en sikkerhedsrisiko eller trussel mod statens sikkerhed. REA understregede dog, at dette tal var faldet ”ikke ubetydeligt” i tiden efter påskekrisen. REA indsamlede også oplysninger om foreningernes våben, men oplysningerne blev destrueret, da Krigsministeriet var betænkelig ved, at de fandtes hos politiet. Samtidig fortsatte REA med at overvåge hjemmeværnsforeningerne: ”Efter vedtagelsen af Loven om Hjemmeværnet er det Afdelingens Hensigt at lade Generalstabens Efterretningssektion om at interessere sig for Hjemmeværnet, dog saaledes at Afdelingen stadig vil interessere sig for ”Kortlægningen” af Kommunisterne inden for Hjemmeværnet.”³²⁹

PET modtog i den følgende tid en række oplysninger, der antydede, at kommunisterne interesserede sig for hjemmeværnet. Tjenesten registrerede flere eksemplere på, at kommunister var blevet optaget i hjemmeværnet,³³⁰ og i et tilfælde blev en navngiven kommunistisk sympatisør indberettet for at have røbet militære hemmeligheder.³³¹ I et andet tilfælde skulle en lokal depotbestyrer for hjemmeværnet have ombyttet defekte våbendele med brugbare for kommunisterne.³³² Flere forhold tydede på, at kommunisterne indsamlede oplysninger om hjemmeværnet. Det skulle fremgå af en samtale, der var blevet overhørt på DKP’s kontor i Århus, at der blev ført et kartotek over medlemmer af hjemmeværnet,³³³

327 Rigspolitechefen, ujournaliseret: Notits, dateret med påtegning 15/4 48.

328 Ibid.

329 Rigspolitechefen, ujournaliseret: Notits, dateret men vedrørende perioden 1. marts til 1. august 1948.

330 PET, plankartotek: ”Hjemmeværnet”, oplysninger dateret 5. oktober 1951 og 27. oktober 1951.

331 Ibid.: Oplysning dateret 20. august 1951.

332 Ibid.: Oplysning dateret juni 1951.

333 Ibid.: Oplysning dateret 22. november 1951.

og en uidentificeret person hævdede, at han havde åbnet et brev stilet til en navngiven tømmersejler, hvori Land og Folk bad om oplysninger om hjemmeværnets lokale depot, depotbestyreren, delingsføreren m.v.³³⁴ PET modtog også indberetninger om kommunister og andre, der havde udvist en påfaldende interesse for hjemmeværnets installationer,³³⁵ og i Struer blev to stedligt kendte kommunister iagttaget, mens de sammen med en tredje mand fotograferede en ejendom, hvor hjemmeværnet havde depot og mødelokale.³³⁶ Der er således en del, der tyder på, at kommunisterne søgte at holde øje med hjemmeværnet, men PET fandt åbenbart ikke konkrete beviser på systematisk infiltration og spionage i noget større omfang.

Andre former for kommunistisk infiltration og spionage?

Det var efterretningstjenestens opfattelse, at DKP fra slutningen af 1940'erne var i færd med at placere kommunister i centrale stillinger med henblik på at udføre spionage til fordel for Sovjetunionen. Tjenesten var tydeligt inspireret af oplysninger fra Norge, hvor det som følge af splittelsen i det norske kommunistparti NKP var kommet frem, at partiet havde efterretningsgrupper: ”Man har grund til at formode, at det er tilfældet i det øvrige Skandinavien,” som en repræsentant for REA oplyste på et møde med kontaktmændene i Odense.³³⁷ I en redegørelse til Justitsministeriet i 1950 tegnede REA et dystert billede af DKP's undergravede aktivitet: Efter kuppet i Prag havde partiet reorganiseret dets efterretningsvirksomhed og kampgrupper, en del medlemmer var i besiddelse af lærebøger i gadekampe, kommunisterne overvågede modtagelsen af våbenleverancer fra USA, der var konstateret infiltration i en lang række samfundsvigtige institutioner (hjemmeværnet, skytteforeninger, statsadministrationen, kommunerne, DSB, P&T, visse direktorater, gas-, vand- og elektricitetsværkerne), og visse ledende kommunister videregav oplysninger om danske forhold til østlige legationer.³³⁸ Det er svært at vurdere troværdigheden af denne beskrivelse, da det ikke

334 Ibid.: Oplysning dateret 19. november 1952.

335 Ibid.: Oplysninger dateret august 1951, 4. december 1951 og 7. februar 1952.

336 Ibid.: Oplysning dateret 29. august 1952.

337 PET, emnesag: ”Kontaktmødet i Odense den 21/11-49”.

338 JM, ujournaliseret, Alm. opl. om K: ”Haslunds afd., 2/12/1950”.

fremgår, hvad oplysningerne om DKP's efterretningsvirksomhed, kampgrupper og lærebøger i gadekampe bygger på.

PET fandt tilsyneladende kun få kommunister i sensitive stillinger. I 1948 registrerede tjenesten, at en sekretær i Udenrigsministeriet var medlem af DKP.³³⁹ En navngiven inspektør i prisdirektoratet, der var kendt som kommunist, blev i 1950 suspenderet for at have lækket oplysninger til den kommunistiske advokat Carl Madsen,³⁴⁰ og kort tid efter blev en medarbejder ved Nordre Birks kriminalpolitisk kontor forflyttet, da det blev konstateret, at han havde fjernet materiale fra sagen om Lyac-strejken. Medarbejderen var kendt i REA som medlem af DKP.³⁴¹

De alvorligste oplysninger om kommunister i sensitive stillinger drejede sig om forskere med tilknytning til Universitetets Laboratorium for Teoretisk Fysik (det senere Niels Bohr Institut). Professor Niels Bohr havde bidraget til udviklingen af atombomben, og instituttets forskning i teoretisk fysik måtte derfor naturligt tiltrække sig russernes interesse. I 1945 havde den sovjetiske efterretningstjeneste gjort et fejlslagent forsøg på at få Bohr til at hjælpe sig med at udvikle sin første atomreaktor (Bohr skal have underrettet de britiske og danske efterretningstjenester om henvendelsen, og mødet med russerne foregik åbent).³⁴² REA begyndte øjensynligt at holde øje med instituttet i 1947, og var selvsagt på vagt over for tegn på infiltration og spionage. I 1950 fik det stedlige KGB-residentur til opgave at infiltrere instituttet, studere Bohrs medarbejdere og de tilknyttede udenlandske forskere og indsamle materiale om instituttets resultater.³⁴³ I den følgende tid fandt PET tegn på mulig spionageaktivitet. Det forløb således, at en af de dygtigste teknikere inden for atomforskningen, der arbejdede for Sovjetunionen, skulle have et samarbejde med nogle af Bohrs udenlandske

339 PET, plankartotek: "Udenrigsministeriet", oplysning dateret 11. oktober 1948.

340 PET, emnesag: "Kommunismen i Danmark i perioden 1. januar-1. april 1950", Beretning nr. 2/1950.

341 Ibid.: "Kommunismen i Danmark i perioden 1. april-1. oktober 1950", Beretning nr. 3/1950.

342 Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 117-123. Den daværende leder af NKVD's atomspionage under 2. verdenskrig, Pavel Sudoplatov, har hævdet, at Bohr gav oplysninger, der bidrog til, at russerne fik startet atomreaktoren. Pavel Sudoplatov and Anatoli Sudoplatov with Jerrold L. and Leona P. Schechter, *Special Tasks. The Memoirs of an Unwanted Witness – A Soviet Spymaster* (Boston, 1994), s. 206-207. Dette er der intet belæg for i de sovjetiske kilder. Yuri N. Smirnov, "The KGB Mission to Niels Bohr: It's Real 'Success'", *Cold War International History Project*, Bulletin 4, <http://cwihip.si.edu/cwihiplib.nsf>, 29. november 2001.

343 PET, operationssag: Rapport nr. 76, 12. november 1998.

assistenter,³⁴⁴ og at en ungarsk kvinde, der i diplomat kredse blev anset for at være russisk spion, skulle have sin gang på instituttet.³⁴⁵ Det fremgår ikke af det foreliggende materiale, om disse oplysninger blev bekræftet. PET stødte også på et par danske kommunister i forbindelse med overvågningen af instituttet. En radiotekniker, der havde fået tilbud om at blive assistent for Bohr, skulle være kommunistisk indstillet,³⁴⁶ og en af medarbejderne på instituttet blev beskrevet som ”kommunist af den intellektuelle idealistiske type.”³⁴⁷ Disse eksempler forekommer dog ret spredte, og efterretningstjenesten fandt åbenbart ikke konkrete beviser på systematiske forsøg fra kommunistisk side på at infiltrere eller udspionere instituttet.

PET fandt enkelte eksempler på, at navngivne danske kommunister muligvis var involveret i en form for efterretningsarbejde. En navngiven journalist, der havde været medlem af en kommunistisk modstandsgruppe under besættelsen, og som stadig mentes at være kommunist, havde fortalt til en meddelers søster, at han under sin værnepligt havde fri adgang til Christiansborg, og at han havde visse kontakter, der var glade for de oplysninger, han kunne skaffe.³⁴⁸ En anden meddeler havde oplyst, at en kommunistisk maler skulle have lejet en villa med udsigt til Øresund med det formål at holde DKP underrettet om skibstrafikken.³⁴⁹ Endelig forlød det fra Helsingør, at kommunisterne var meget interesseret i oplysninger om personalet i kriminalpolitiet.³⁵⁰ Endnu engang var der tale om oplysninger, hvis troværdighed det er næsten umuligt at vurdere. Det kan ikke udelukkes, at nogle af oplysningerne stammede fra meddelere, der havde politiske eller økonomiske motiver. Dertil kommer, at personer som den tidligere modstandsmand, der selv fortalte om sine forbindelser, næppe var farlige spioner.

344 PET, plankartotek: ”Universitetets Laboratorium for Teoretisk Fysik”, oplysning dateret 11. oktober 1951.

345 Ibid.: Oplysning dateret 5. december 1952.

346 Ibid.: Oplysning dateret 24. oktober 1951.

347 Ibid.: Oplysning dateret 21. december 1951.

348 Ibid.: ”Spionage i Danmark”, oplysning dateret 26. april 1951.

349 Ibid.: Oplysning dateret 9. maj 1951.

350 Ibid.: ”Femte kolonne”, oplysning dateret 31. oktober 1952.

Kontakter til Øst

En af REA's vigtigste opgaver var at afdække DKP's forbindelser til de kommunistiske regimer, idet man antog, at partiet modtog instrukser og hemmelige økonomiske tilskud herfra. REA fandt imidlertid kun få konkrete indikationer på, at partiet fik del i det formodede "Moskva-guld". I 1949 indberettede REA, at det gentagne gange var blevet antydet, at partiet og Land og Folk modtog støtte, men der var ikke fremkommet beviser herpå.³⁵¹ Man forfulgte dog flere spor. Da bladet i 1950 modtog en gratis trykkerimaskine fra Østtyskland, formodede man, at den var et kamoufleret tilskud fra Kominform.³⁵² Efterforskningen af forlydender om, at DKP skulle modtage større beløb i form af overskuddet fra handelen med Østeuropa eller fra østlegationernes gebyrer fra udstedelser af visa, gav dog ingen resultater. I det sidstnævnte tilfælde syntes der mere at være tale om, at ambassadepersonalet stak beløbet i egne lommer.³⁵³ Internt konkluderede REA da også, at man ikke havde konstateret finansiering fra udlandet i nogen større stil,³⁵⁴ og på et nordisk møde i Oslo i maj 1950 var deltagerne enige om, at man ikke havde fundet beviser på pengeoverførelser fra Moskva. Dog bemærkede man fra dansk side, at inden russerne forlod Bornholm i 1946, havde de rekvireret et større beløb i Nationalbanken, der siden var blevet konstateret i omløb i Danmark. Formodningen syntes at være, at pengene var gået til DKP.³⁵⁵

Et andet spørgsmål, der optog REA, var, i hvilket omfang kommunisterne havde kontakter til de østeuropæiske folkedemokratier. Man registrerede rutinemæssigt alle, der rejste til Østeuropa,³⁵⁶ hvilket blev benyttet til at kortlægge ledende kommunisters besøg i østlandene, ligesom man omhyggeligt fulgte DKP-ledelsens deltagelse i de nordiske kommunistpartiers konferencer.³⁵⁷ Ved hjælp af udenlandske kontakter kunne REA følge kommunisternes rejser i udlandet.³⁵⁸ I oktober 1950 rapporterede REA, at ledende kommunister de sidste måneder "i stor stil" havde foretaget rejser til udlandet samtidig med, at partiavisen havde

351 PET, emnesag: "Kommunismen i Danmark i 1949", Beretning nr. 1/1950.

352 Ibid.: "Kommunismen i Danmark i perioden 1. april-1. juli 1950", Beretning nr. 3/1950.

353 Ibid.: "Kommunismen i Danmark i perioden 1. juli-1. oktober 1950", Beretning nr. 4/1950.

354 PET, emnesag: "Referat af kontaktmøde i Viborg den 3. april 1950".

355 Ibid.: Beretning, signeret "IV 2".

356 Ibid.: "Beretning vedr. Kontaktmøde i Århus den 4. april 1950".

357 PET, emnesag: "Kommunismen i Danmark i 1949", Beretning nr. 1/1950; "Kommunismen i Danmark i perioden 1. januar-1. april 1950", Beretning nr. 2/1950.

358 PET, emnesag: "Kontaktmødet i Odense den 21/11-49".

udvist ”stor tilbageholdenhed” med hensyn til at berette om rejserne.³⁵⁹ REA blev straks underrettet, hver gang partiformand Aksel Larsen forlod eller ankom til landet, og da han i sommeren 1949 rejste på et rekreationsophold i Tjekkoslovakiet, oplyste en unavngiven person, at han nok aldrig ville vende tilbage til dansk politik,³⁶⁰ og flere ”private kilder” holdt efterfølgende REA orienteret om Larsens aktiviteter under opholdet.³⁶¹

REA var først og fremmest interesseret i at fastslå, om DKP havde direkte eller indirekte forbindelser til Kominform. I april 1949 modtog man en oplysning fra Odense om, at DKP på et centralledelsesmøde havde drøftet partiets stilling til Kominform. Her skulle Larsen have oplyst, at han havde taget kontakt med Kominform for at få en indbydelse, men at han ikke havde modtaget noget svar.³⁶² Kort efter oplyste en meddeler med tilknytning til det polske gesandtskab, at chefen for Kominforms udenlandske afdeling i Polen var i Danmark, hvor han skulle have overbragt Kominforms kritik af DKP’s offensiv mod Mars-hallhjælpen og videregivet nye instrukser for partiets indsats på dette område.³⁶³ Ifølge REA’s oplysninger skulle der i DKP have hersket en frygt for, at Moskva ville slå ind på en mere radikal kurs og i den forbindelse kræve, at den ekskluderede ekskominternagent Richard Jensen, der mentes at have tætte kontakter i Moskva, skulle erstatte Larsen som partiformand.³⁶⁴ I 1948, kort efter oprettelsen af Kominform, modtog kontaktmanden i Krusaa oplysninger om, at to personer, der var kørt over grænsen, skulle have oplyst, at de skulle til Prag for at deltage i et Kominformmøde.³⁶⁵ To år senere meddelte en person, der for nylig havde besøgt Prag, at to danske kommunister skulle arbejde dér for Kominforms propagandabureau. Det blev dog understreget, at oplysningen skulle tages med forbehold.³⁶⁶ Det vides heller ikke, om der var tale om de samme personer. REA

359 PET, emnesag: ”Kommunismen i Danmark i perioden 1. juli-1. oktober 1950”, Beretning nr. 4/1950.

360 PET, personsag: Notits, 9. juni 1949.

361 Ibid.: Notits, 21. juli 1949.

362 Ibid.: Henvisning til notits, 10. april 1949.

363 Ibid.: Afskrift, notits, 16. maj 1949.

364 Ibid.: Notits, 20. maj 1949.

365 Landsarkivet for Sønderjylland, Efterretningstjenesten 1937-1958 under politimesteren i Aabenraa, pakke 1: Notits, 19. januar 1948.

366 PET, emnesag: ”Kommunismen i Danmark i perioden 1. april-1. juli 1950”, Beretning nr. 3/1950. Senere samme år underrettedes Justitsministeriet om, at danske partifolk havde været på efterretningsskole i Tjekkoslovakiet. JM, ujournaliseret, Alm opl. om K: ”Haslunds afd., 2/12/1950”.

synes ikke at have fundet andre indikationer på, at der eksisterede tætte kontakter mellem DKP og Kominform, og konklusionen var da også, at der ikke var blevet konstateret tegn på, at danske kommunister havde deltaget i Kominforms møder.³⁶⁷

REA's samarbejde med tidligere Gestapo-folk

Efter Tysklands sammenbrud i 1945 var de tidligere tyske sikkerheds- og efterretningsfolk tvunget til at finde nye indtægtsmuligheder. Tidligere medlemmer af Gestapo, SS' Sicherheitsdienst og hærens Abwehr opdagede hurtigt, at de vestlige besættelsesstyrker var villige til at betale for oplysninger om kommunistiske aktiviteter eller påståede modstandsgrupper i det sovjetbesatte Østeuropa. Peter Grose har kaldt efterkrigsårene for ”forfalskernes og papirfabrikkerne æra”, hvor de tidligere tyske officerer fodrede vestlige efterretningstjenester med både rigtige og fabrikerede oplysninger for at undgå at blive straffet for deres eventuelle krigsforbrydelser.³⁶⁸ En af de tyske officerer, der havde størst held til at skifte fra nazismen til beskytter af det vestlige demokrati, var Reinhard Gehlen, den tidligere leder af den tyske hærs efterretningstjeneste på østfronten. Han overgav sig med sine nærmeste medarbejdere og sit arkiv til amerikanerne, der finansierede hans fortsatte virksomhed. Efter Vesttysklands tilslutning til NATO blev Gehlens organisation til Forbundsrepublikkens efterretningstjeneste Bundesnachrichtendienst (BND).³⁶⁹ Et andet eksempel var den tidligere Gestapo-officer Klaus Barbie. Barbie, der blev kaldt ”slagteren fra Lyon” på grund af sin medvirken til masse mord på civile under krigen, var eftersøgt af franske myndigheder. Men i 1947 blev han hvervet af den amerikanske hærs efterretningstjeneste, der bl.a. benyttede ham til at infiltrere det tyske kommunistparti KPD i Bayern. Senere hjalp amerikanerne Barbie til at skjule sig i Bolivia, hvor han blev fundet i 1983. Han endte sine dage i et fransk fængsel i 1991.³⁷⁰

367 PET, emnesag: ”Kommunismen i Danmark i 1949”, Beretning nr. 1/1950.

368 Peter Grose, *Operation Rollback. America's Secret War Behind the Iron Curtain* (Boston & New York, 2000), s. 23.

369 Norman Polmar and Thomas B. Allen, *The Encyclopedia of Espionage*, s. 228-229.

370 Richard J. Aldrich, *The Hidden Hand. Britain, America and Cold War Secret Intelligence* (London, 2001), s. 197-202; Norman Polmar and Thomas B. Allen, *The Encyclopedia of Espionage*, s. 49.

De danske efterretningstjenester var også interesseret i at få del i tyskernes viden om kommunisterne. Efter befrielsen blev tyske officerer i Danmark interneret i Alsgades Skole i København, hvor de blev afhørt af de engelske og danske myndigheder i forbindelse med retsopgøret. Der er grund til at antage, at de også blev udspurgt om deres viden om kommunistiske aktiviteter. En af de interne-rede, Alfred Emil Bein, har senere fortalt, at han blev sigtet for at være Abwehr-agent, men han var sikker på, at det kun var et påskud, ”idet Afhøringerne hos Englænderne og hos Kriminalbetjent [-] kun gik ud paa at afhøre nærmere om fængsledes Forbindelse med Kommuniste og Russere ... ”³⁷¹

En endnu større fisk var SS-Hauptsturmführer, Kriminalrat Hans Hermannsen, der havde ledet Gestapos kommunistbekæmpelse i Danmark under besættelsen. Hermannsen er af eftertiden blevet betegnet som arketyper på en opportunist: Han, der oprindeligt nærrede socialdemokratiske sympatier, sluttede sig efter nazisternes magtovertagelse i 1933 til Gestapo, hvor der var brug for hans viden om kommunisterne. I Danmark synes han at have spillet på begge heste: Samtidig med at han medvirkede ved iværksættelsen af modterror og deportationen af jøderne, hjalp han nogle socialdemokrater og modstandsfolk. Han knyttede også tætte kontakter til højtstående danske politifolk, der delte hans syn på kampen mod kommunisterne. Efter krigen bistod han de allierede med at finde eftersøgte Gestapofolk og øste ud af sin viden om kommunisterne. Hermannsen forstod således at tilpasse sig de nye forhold under den kolde krig, og han undgik at blive retsforfulgt i Danmark.³⁷²

Den tidligere kommunistekspert gav anledning til en langvarig konflikt mellem GE og REA. Efter befrielsen var Hermannsen kortvarigt allieret krigsfange i København, men han blev hurtigt løsladt, åbenbart på foranledning af GE, der sørgede for at skjule ham i Flensborg.³⁷³ Det er uklart, hvilke motiver GE havde til at hjælpe Hermannsen: Det kunne være fordi, han havde hjulpet GE-officerer under krigen, eller fordi GE ønskede at få oplysninger fra ham. I hvert fald betød arrangementet, at REA, der ønskede at afhøre den tidligere Kriminalrat i

371 Landsarkivet for Sønderjylland, Efterretningstjenesten 1937-1958 under politimesteren i Aabenraa, pakke 1: Rapport. Sagen mod fængslede Alfred Emil Bein fortsat, 23. marts 1948.

372 Henrik Lundtofte, *Gestapo! Tysk politi og terror i Danmark 1940-45* (Gads Forlag, 2003), s. 23-24, 75-76, 164, 202. Mogens Fog fra Frihedsrådet noterede kort før befrielsen i sin dagbog, at Hermannsen havde tilbudt at udlevere stikkerlister. Fog beskrev den tyske officer som ”upaalidelig og sladrende”. Michael Kjeldsen, ”Kampen er endnu ikke slut”, s. 254, 256.

373 Landsarkivet for Sønderjylland, Efterretningstjenesten 1937-1958 under politimesteren i Aabenraa, pakke 1458, j.nr. 20.258: Notits, 7. november 1946.

forbindelse med efterforskningen af sager mod landssvigere, havde svært ved at komme i kontakt med Hermannsen. I flere tilfælde afslog GE at give tilladelse til afhøring, og når REA endelig fik mulighed for at udspørge Hermannsen, insisterede GE på, at det skulle foregå på tjenestens kontor i Flensborg og under overværelse af en GE-officer.³⁷⁴ REA var stærkt utilfreds med arrangementet og klagede over, at når Hermannsen så ofte under afhøringerne ikke kunne svare på spørgsmålene, skyldtes det, at han var på fri fod i Flensborg, mens han rettelig burde sidde i et dansk fængsel som krigsforbryder.³⁷⁵ I 1947 gik sagen helt i hårdknude, da GE afslog at lade REA afhøre tyskeren, først med den begrundelse, at han var flyttet og derpå, at han var på randen af et nervesammenbrud.³⁷⁶

REA blev mere og mere frustreret over GE's optræden. I 1949 forsøgte REA at få Hermannsen bragt til Danmark for at vidne i en retssag mod den tidligere chef for Gestapo i Danmark, Karl Heinz Hoffmann. Ifølge REA's daværende chef, Alex Haslund, oplyste GE, at man ikke længere var interesseret i Hermannsen, og at man ikke ville blande sig i sagen. Men samtidig erfarede REA, at GE havde sendt en repræsentant til Hamborg med det formål at få det danske general-konsulat til at bistå med at få Hermannsen "afnazificeret", om nødvendigt ved at bestikke relevante myndigheder. Kort efter at GE havde gentaget, at man ikke mere havde kontakt med tyskeren, viste det sig til REA's store forbløffelse, at Hermannsen, der nu kaldte sig Herman Hansen, boede i et hus i Hamborg. Han levede angiveligt under engelsk beskyttelse, modtog 100 kr. om ugen af GE, og havde endda fået sin tidligere sekretær tilbage.³⁷⁷

Det fremgår ikke klart af det bevarede aktmateriale, hvorfor GE forsøgte at holde Hans Hermannsen skjult for REA, men det kunne delvist skyldes de to tjenesters traditionelle rivalisering. Dertil kom, at Hermannsen som tidligere nævnt bistod de allierede med at opspore eftersøgte krigsforbrydere og øste af sin viden om kommunisterne.³⁷⁸ Sandsynligvis samarbejdede GE med den engelske efterretningstjeneste i forbindelse med indsamlingen af oplysninger om nazister og/eller kommunister.

374 Ibid.: Notits, 12. oktober 1946.

375 Ibid.: Notits, 7. november 1946; notits, 7. november 1946.

376 Ibid., pakke 48, j.nr. 237: Notits kontinueret 30. maj 1947; Troels Hoff til Ernst Brix, 21. juni 1947 med vedlagte skrivelser til Justitsministeriet.

377 JM, ujournaliseret: Haslund, "Redegørelse for forholdet mellem Generalstabens Efterretningssektion og Politiets Efterretningsafdeling", 27. marts 1950.

378 Henrik Lundtofte, *Gestapo!*, s. 202.

REA etablerede imidlertid selv kort tid efter krigen tætte kontakter til tidligere tyske officerer. I juni 1947 opnåede en kriminalbetjent, der undersøgte spionsager i landsdelen, og som samtidig hvervede kilder i Hamborg, forbindelse til en person, der skiftevis blev benævnt ”W” og ”hr. X” (den pågældende vil i det følgende blive omtalt som ”W”). Denne blev beskrevet som en person, der tidligere havde arbejdet med kommunisme i den tyske værnemagts kontraspionage. Det vides ikke, hvem den pågældende var, men beskrivelsen tyder på, at han havde været tilknyttet hærens efterretningstjeneste, Abwehr. ”W” indgik en aftale om at give oplysninger mod betaling, og han ansatte ”H”, der var en tidligere kriminalpolitimand i Gestapo med speciale i kommunistbekæmpelse, og ”S”, der var en rejsende funktionær for KPD i Hamborg. Som kilder benyttede han bl.a. en funktionær i KPD-ledelsen i Hamborg, der kunne skaffe interne papirer, en tidligere tysk emigrant i Danmark, der havde kendskab til KPD’s hemmelige apparat, og en kommunistisk funktionær i Kiel, som havde kontakt til en tysk kommunist, der boede i København. Det var ”W”s mål at opbygge et egentligt efterretningsnetværk, som skulle kortlægge den eventuelle illegale forbindelse mellem de tyske og danske kommunister.³⁷⁹

”W”s organisation byggede tydeligvis på de tyske erfaringer fra kampen mod KPD under nazismen. Efter magtovertagelsen i 1933 gik kommunisterne i Tyskland under jorden, og ledelsen blev flyttet til udlandet. Bekæmpelsen af KPD’s illegale udenlandske forbindelser havde således givet Gestapo en betydelig viden om tyske kommunistiske flygtninge i Danmark og deres kontakter til danske kommunister. Da det var antagelsen, at disse illegale forbindelser var blevet genoptaget efter krigen, udarbejdede ”W” en plan i tre punkter for arbejdet: For det første skulle man hverve *Vertrauungsmänner* (V-mænd, dvs. meddelere), der skulle indsættes i de kommunistiske organisationer. For det andet skulle man genoptage kontakten til de kommunistiske funktionærer, der tidligere havde givet oplysninger til Gestapo. Og for det tredje skulle man indsamle og studere de kommunistiske skrifter for at kunne danne sig et overblik over den kommunistiske virksomhed og metoder. Alt dette ville selvfølgelig ikke kunne udføres gratis; som det hedder i et papir, der synes at være udarbejdet af ”H”: ”Det er selvfølgelig saaledes, at vi med erhverve mange vigtige meddelelser gennem Vore

379 Landsarkivet for Sønderjylland, Efterretningstjenesten 1937-1958 under politimesteren i Aabenraa, pakke 1: Oversigt, 13/10 1947. Kriminalbetjentens rolle fremgår af den pågældendes brev til justitsministeren, 27. marts 1957, JM, P.O.-sag.

V-mænd ved Køb.”³⁸⁰ I en senere indberetning fra ”W”s organisation blev det gentaget, at det først ville blive muligt at gennemføre et gnidningsløst arbejde, når de nødvendige midler stod til rådighed: ”Omkostningerne ved V-Mænd og Opretholdelsen af personlige Forbindelser vil nødvendiggøre en Leverance paa ca. 1000 Cigaretter om Maanedn.”³⁸¹

Skønt der ikke nævnes navne i materialet på ”W”s medarbejdere, og selvom de fleste af rapporterne er usignede, er det muligt at danne sig et vist overblik over ”W”s netværk. Foruden de tidligere nævnte forbindelser i Hamborg og Kiel havde organisationen også en V-mand i Flensborg, som bl.a. hævdede, at han havde købt den person, der fungerede som kontaktperson mellem KPD og DKP.³⁸² En af ”W”s vigtigste kilder var en uidentificeret ”tillidsmand” (hvormed der antagelig menes V-mand), der var en nær bekendt af Herbert Madge fra KPD. Ifølge V-mandens indberetninger var Madge blevet hvervet af kommunisten Karl Hoffmann, som angiveligt var i færd med at opbygge et efterretningsnetværk i Skandinavien med base i Warnemünde. Ifølge Madge var den vigtigste agent i Danmark Lothar Hoffmann, der havde tæt kontakt til såvel det russiske gesandtskab i København som Ernst Wollweber.³⁸³ Gennem ”Mr. X” blev der endvidere skabt kontakt til ”K”, som i virkeligheden hed Walter Kreuz, en klædegrosserer, der hævdede at have arbejdet for den tyske efterretningstjeneste i Sverige frem til krigsafslutningen. Kreuz påstod, at han havde kontakter i det russiske gesandtskab i Stockholm, det svenske kongehus og Udenrigsministeriet, og han erklærede sig villig til at genoptage forbindelserne.³⁸⁴ Endelig blev der tilknyttet en V-mand ved navn Heinrich Stieler, som skabte kontakt til en Paul Skudlarek, der var under mistanke for at være russisk kurer. Han påstod imidlertid, at han i virkeligheden arbejdede for den belgiske militære efterretningstjeneste, men var villig til mod betaling at bruge sit netværk i Østzonen til at skaffe oplysninger om kurerforbindelserne til Danmark. En anden påstået belgisk agent, Bernhard Mercktrupp, blev ansat som organisationens forbin-

380 Landsarkivet for Sønderjylland, Efterretningstjenesten 1937-1958 under politimesteren i Aabenraa, pakke 1: Udateret papir uden titel mærket ”III”; udateret papir uden titel med påtegning ”(1) 10”.

381 Ibid.: Papir med påskriften ”Skrevet den 26/9 47” og signeret ”S”.

382 Ibid.: Indberetning med indledningen ”V.Mann aus Flensburg berichtet”, 6. Maerz 1948.

383 Ibid.: Papirer uden titel, dateret 19. oktober 1948, 27. januar 1949 og 24. februar 1949.

384 Ibid.: Papirer uden titel, dateret 20. september 1949, 30. september 1949 og 21. oktober 1949.

delsesmand i Kiel, og han hævdede at have kendskab til radiokommunikationen mellem Østzonen og Skandinavien.³⁸⁵

Oplysningerne fra ”W”s organisation udløste en række undersøgelser i Danmark. I 1947 modtog REA fortrinsvis oplysninger om tyske kommunister, der havde været flygtninge i Danmark i 1930’erne, og som man mistænkte for at have genoptaget deres illegale aktiviteter i form af spionage, skjult støtte til undergravende propaganda og kurervirksomhed. I efteråret 1947 havde REA modtaget oplysninger om 75 personer, og for at kunne bearbejde materialet blev der oprettet et særligt arbejdskartotek over ”Aabenraa-sagen”, som den blev omtalt internt i tjenesten.³⁸⁶ En foreløbig undersøgelse af navnene viste, at de ikke var opdigtede, og det blev derfor besluttet at fortsætte efterforskningen.³⁸⁷ Fra 1948 videregav organisationen mere aktuelle oplysninger om det tyske kommunistparti, KPD, og om de russiske efterretningsnetværk i Skandinavien. I slutningen af januar 1949 fik to medarbejdere i REA til opgave at bearbejde det efterhånden omfangsrige materiale.³⁸⁸ På grundlag af indberetningerne fra ”W” udarbejdede medarbejderne et diagram over det russiske netværk, hvoraf det fremgik, at det var styret af den russiske kommandantur i Schwerin og Wollweber i Østberlin. Via Warnemünde, hvor virksomheden blev ledet af Karl Hoffmann, gik der tre forbindelseslinjer over henholdsvis Gedser, Kiel og Hamborg/Flensborg til København. Herfra gik der linjer videre til Sydsjælland, Jylland og Sverige. Disse kurerlinjer blev angiveligt benyttet til propaganda og spionage, mens der ikke var tegn på, at de blev anvendt til sabotage. Alle de personer, der var nævnt i materialet, blev forsøgt identificeret, og supplerende oplysninger blev indhentet i de forskellige registraturer.³⁸⁹

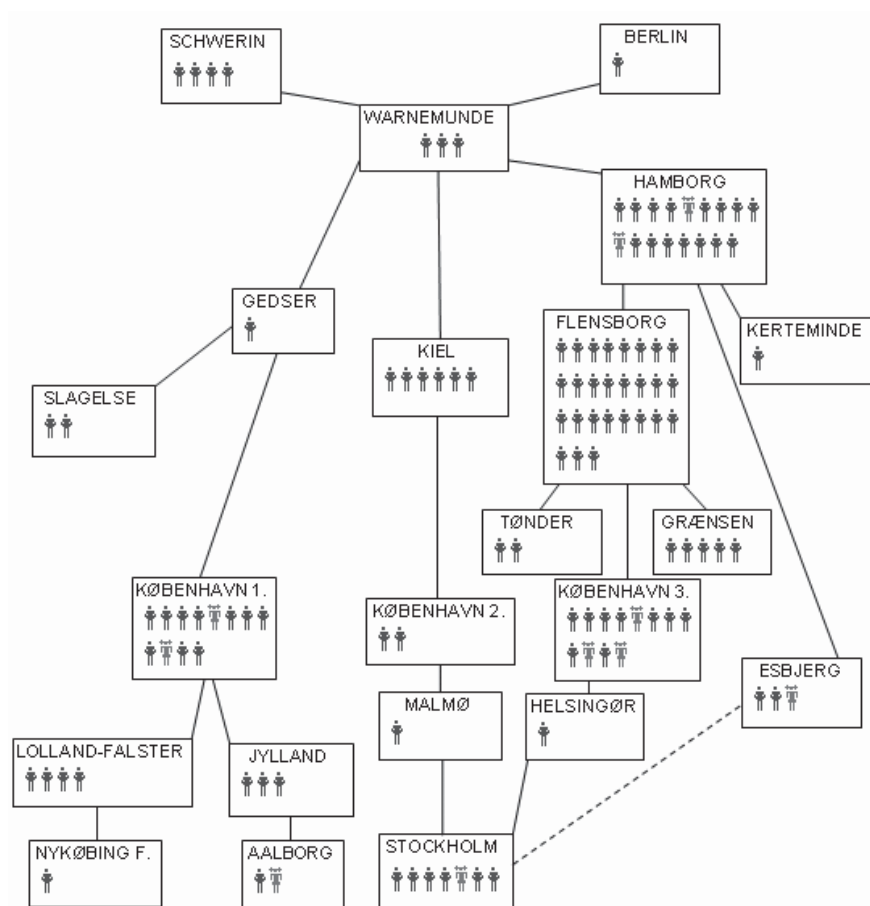
385 Ibid.: Papirer uden titel, dateret 15. december 1949, 23. januar 1950, 25. februar 1950 og 13. marts 1950.

386 Ibid.: Oversigt, 13. oktober 1947.

387 Ibid.: Brev fra [ulæseligt] til Hr. politimester, 5. oktober 1947.

388 JM, ujournaliseret, Alm. opl. om K.: ”Vedr.: Oplysninger om et kommunistisk efterretningsnet med kurerlinier til og igennem Danmark samt kontakter for sådanne linier her i landet og i Sverige”, 1. april 1949.

389 Ibid. Landsarkivet for Sønderjylland, Efterretningstjenesten 1937-1958 under politimesteren i Aabenraa, pakke 1: Notits, 28. januar 1949, med vedlagte diagrammer; ”Notits: Fortegnelse over her registrerede personer som muligvis er eller kan være identisk med de på den sagen vedlagte plan opførte personer”, Åbenrå, 2. februar 1949.

Anonymiseret version af PET's diagram over det formodede sovjetiske netværk i Nordtyskland og Skandinavien 1949 (Justitsministeriets arkiv).

De to medarbejdere i REA var af den opfattelse, at det var sandsynliggjort, at det russiske netværk eksisterede, idet de oplysninger, som "W" havde givet om de impliceredes baggrund, havde vist sig at være korrekte. Imidlertid lykkedes det ikke for tjenesten at finde beviser på, at netværket var aktivt. For eksempel skulle en medarbejder i Dansk Røde Kors have tætte kontakter til KPD i Hamborg og til Karl Hoffmann i Warnemünde. Efterforskningen viste, at den pågældende var tidligere medlem af DKP og havde forbindelse til to kommunister, der var mistænkt for at være russisk kurer og spion, men der var ikke konstateret kontakter til Tyskland. Undersøgelser af påstandene om, at der skulle findes en efterretningscentral i Esbjerg, og at en lastbilchauffør fra Kerteminde skulle fungere som kurer, var også resultatløse. Lothar Hoffmann, der var blevet beskrevet som

den vigtigste agent i Danmark, blev sat under overvågning i København, og det tysk-ledede firma, hvor han var ansat som prokurist, blev undersøgt. I begge tilfælde mente man, at der foregik noget mistænkeligt, men nærmere kom man det ikke. Derimod tydede flere forhold på, at tre belgiere, der havde opholdt sig i København i 1948, fungerede som russiske kurerer.³⁹⁰ Den tidligere omtalte kriminalbetjent blev i 1948-49 udstationeret ved det dansk-britiske paskontor i Flensborg, hvor han indsamlede yderligere oplysninger om den kommunistiske virksomhed i Sydslesvig og om eventuelle illegale kontakter over grænsen. Den afsluttende rapport, der indeholdt fortegnelser over 120 KPD-medlemmer og 967 abonnenter af partibladet Norddeutsches Echo, viste blot, at der nok var kontakt mellem de tyske og danske kommunister, og at KPD modtog støtte fra det østtyske kommunistisk dominerede enhedsparti SED, hvilket ikke var særligt overraskende.³⁹¹

Der er flere grunde til at sætte spørgsmålstegn ved, om det efterretningsnetværk, som ”W” rapporterede om, fandtes i virkeligheden. For det første lykkedes det ikke REA, trods flere undersøgelser, at bevise netværkets eksistens. For det andet viste det sig, at flere af oplysningerne var utroværdige. For eksempel forlød det, at der var blevet dannet bevæbnede kommunistiske kampgrupper i Flensborg, men det viste sig, at flere af de personer, der skulle tilhøre grupperne, slet ikke kendte noget til dem, og at andre slet ikke var kommunister.³⁹² En efterprøvning af ”K”s (Walter Kreuz’) oplysninger om netværket i Sverige afslørede, at han kun havde periferisk kendskab til sagen, og at svenskerne var ude af stand til at identificere flere af de omtalte personer og adresser.³⁹³ For det tredje synes oplysningerne at være blevet mere alarmerende med tiden. I 1947 fortalte ”W” om tidligere kommunistiske flygtninge i Danmark, og i 1948 videregav han indberetninger om KPD og om det russiske efterretningsnetværk. I februar 1949 hed det, at Lothar Hoffmann var blevet sendt til København med den opgave at sørge for Danmarks ødelæggelse (”Zerstörung”),³⁹⁴ i september 1949 forlød

390 JM, ujournaliseret, Alm. opl. om K.: ”Vedr.: Oplysninger om et kommunistisk efterretningsnet med kurerlinier til og igennem Danmark samt kontakter for sådanne linier her i landet og i Sverige”, 1. april 1949.

391 JM, P.O.-sag: Redegørelse, udateret, vedlagt brev til justitsministeren, 27. marts 1957. Landsarkivet for Sønderjylland, Efterretningstjenesten 1937-58 under politimesteren i Aabenraa, pakke 1, j.nr. 20.627: ”Rapport vedrørende kommunistisk virksomhed i Sydslesvig m.m.”, 15. oktober 1949.

392 Ibid.: Notits dateret 8. marts, 6. juni og 7. juni 1951.

393 Ibid.: Notits dateret 21. oktober 1949, 7. februar 1950 og 10. februar 1950.

394 Ibid.: Notits, 24. februar 1949.

det, at der i Flensborg var blevet oprettet en bevæbnet kommunistisk gruppe,³⁹⁵ og i november samme år, at der nu også fandtes sådanne grupper i Sønderjylland, der modtog våben over grænsen, og som angiveligt havde forbindelse til partitoppen i København.³⁹⁶ I februar 1950 modtog REA rapporter om, at danske kommunister skulle have modtaget direktiver om at iværksætte sabotage mod amerikanske køretøjer,³⁹⁷ og i juli 1950 blev det meddelt, at der var ved at blive oprettet 5. kolonne grupper på den danske vestkyst, som i tilfælde af et russisk angreb skulle forhindre en eventuel evakuering.³⁹⁸

Den mest sandsynlige forklaring på ”W”s oplysninger om et aktivt russisk efterretningsnetværk i Danmark i 1948 til 1950 er, at ”W” og de andre tilknyttede tidligere tyske Abwehr og/eller Gestapo-folk var interesserede i at give oplysninger til REA mod betaling og eventuel straffrihed. Som tidligere medarbejdere i de tyske sikkerhedstjenester havde de et indgående kendskab til KPD’s illegale kurerlinjer, tyske flygtninge i Danmark og deres danske kontakter mellem 1933 og 1945. Oplysningerne herom var de første, som Gestapo-officererne videregav, og de viste sig at være ganske nøjagtige. For at holde REA’s interesse fanget, og dermed holde pengestrømmen i gang, begyndte tyskerne først at berette om det russiske netværk og derpå om kommunistiske forberedelser til sabotage. Disse indberetninger synes at have været en blanding af kendsgerninger, rygter og opspind, og det kan ikke udelukkes, at flere af ”W”s V-mænd og andre kilder var fabrikanter. Det skal dog understreges, at selvom ”W”s oplysninger var urigtige, betyder det ikke, at der ikke fandtes et sovjetisk efterretningsnetværk i Danmark i slutningen af 1940’erne.

REA synes efterhånden at have mistet interessen for ”W”s oplysninger. I begyndelsen af 1950 konstaterede tjenesten, at undersøgelserne af netværket ikke havde bragt noget positivt resultat,³⁹⁹ og senere på året rapporterede REA, at der ikke forelå nogen aktuelle oplysninger om illegal kommunistisk kurervirksomhed til udlandet.⁴⁰⁰

Der er ikke fundet noget spor i materialet af, at ledelsen eller medarbejderne i REA på noget tidspunkt overvejede kildemæssige eller andre problemer ved

395 Ibid.: Notits, 22. september 1949.

396 Ibid.: Notits, 25. november 1949.

397 Ibid.: Notits, 4. februar 1950.

398 Ibid.: Notits, 18. juli 1950.

399 PET, emnesag: ”Kommunismen i Danmark i 1949”. Beretning nr. 1/1950.

400 Ibid.: ”Kommunismen i Danmark i perioden 1. juli - 1. oktober 1950”. Beretning nr. 4/1950.

at købe oplysninger om kommunisterne af tidligere Gestapo-folk. Ifølge en senere beretning fra en kriminalbetjent blev politiinspektør Troels Hoff og departementschef Eivind Larsen underrettet om sagen, og der blev truffet beslutning om betaling af meddeleren.⁴⁰¹ Noget tyder på, at man i REA overvejede at udnytte de tyske kommunistekspertter bedre. I september 1949 udarbejdede tjenesten en oversigt over de personer, der fra 1943 til 1945 havde været tilknyttet Kriminalrat Hans Hermannsens afdeling i Gestapo i Danmark (Abteilung IV 1 a), hvis vigtigste opgave havde været bekæmpelsen af kommunisterne. Oversigten viser, at REA var interesseret i, om de pågældende var eftersøgt eller dømt for krigsforbrydelser, om de havde arbejdet med kommunistbekæmpelsen, og om de var venlig stemt over for Danmark.⁴⁰² Det tyder på, at REA overvejede at tage kontakt til tidligere Gestapo-folk, der havde kendskab til de danske kommunister, hvis de ikke havde gjort sig skyldige i krigsforbrydelser, og hvis de kunne tænkes at være villige til at samarbejde. Det fremgår ikke af det foreliggende materiale, om der blev etableret flere kontakter med andre Gestapo-folk.

Arne Munch-Petersen

I 1937 forsvandt det tidligere medlem af Rigsdagen for DKP, Arne Munch-Petersen, i Moskva, hvor han på det tidspunkt var partiets repræsentant ved Komintern. Han var netop vendt tilbage efter en foredragsturné i Danmark, hvor han havde forsvaret de igangværende skueprocesser og udrensninger. Den officielle sovjetiske forklaring gik ud på, at Munch-Petersen i 1937 havde forladt Sovjetunionen, og de næste 50 år svirrede rygterne om den danske kommunistes mystiske forsvinden. Nogle hævdede, at han måtte være faldet som endnu et offer for Stalins udrensninger, mens andre mente at vide, at han var blevet sendt på hemmelige opgaver for Komintern.⁴⁰³ PET fulgte også udviklingen i sagen, men fortrinsvis gennem pressens dækning.

401 JM, P.O.-sag: Redegørelse, udateret, vedlagt brev til justitsministeren, 27. marts 1957.

402 Landsarkivet for Sønderjylland, Efterretningstjenesten 1937-58 under politimesteren i Aabenraa, pakke 1469, j.nr. 20.757: "Abteilung IV 1 a", 30. september 1949. Afdelingen er beskrevet i Henrik Lundtofte, *Gestapo*, s. 42.

403 Se generelt Ole Sohn, *Fra Folketinget til celle 290. Arne Munch-Petersens skæbne* (Vindrose (1992), 1996).

Arne Munch-Petersen blev trods sin forsvinden registreret i REA's kommunistkartotek, da det blev etableret i 1948. På hans kartotekskort blev der anført oplysninger om hans baggrund, familieforhold, uddannelse og hans politiske karriere i DKP. REA registrerede også, at han i 1931 var blevet idømt to bøder for deltagelse i kommunistiske optøjer og ulydighed over for politiet, og at han senere var forsvundet i Sovjetunionen.⁴⁰⁴ I 1949 registrerede REA, at der gik et rygte på Bornholm om, at nogle fiskere, der havde været i forhør i Polen, havde mødt den forsvundne DKP'er, der angiveligt fungerede som tolk for russerne. Det viste sig imidlertid, at fiskerne ikke var i stand til at identificere tolken som Munch-Petersen.⁴⁰⁵ Året efter, da Københavns Byret behandlede dødsformodningssagen vedrørende Munch-Petersen, modtog REA nye oplysninger om, at han stadig skulle være i live. Et vidne hævdede således, at han havde mødt en dansker i en flygtningelejr i Tyskland i 1945, som kunne være den forsvundne kommunist, mens en tidligere soldat ved den Danske Brigade påstod, at Munch-Petersen havde optrådt som sortbørshaj i 1948 i Wilhelmshaven.⁴⁰⁶ Begge udsagn var dog yderst usikre, og REA foretog ingen yderligere efterforskning. I 1956 fulgte PET debatten i pressen om Munch-Petersens skæbne, som var blevet rejst af Socialdemokraten. Efter Khrusjtjovs afsløring af Stalins forbrydelser på den 20. partikongres samme år fandt bladet anledning til at spørge, om også den danske kommunist var blevet udrenset, og om Aksel Larsen havde viden om, hvad der var sket med hans partikammerat.⁴⁰⁷ Få år senere modtog PET en indberetning om, at Munch-Petersens enke, Elna Hjort-Lorentzen, agtede sig til Genève, muligvis for at se en liste over fremtrædende kommunister, der i 1938 sad fængslet i Sovjetunionen. Listen var for nylig blevet fundet i et arkiv i universitetsbiblioteket.⁴⁰⁸ Det var imidlertid først i 1989, at PET fik vished om Munch-Petersens skæbne, da historikeren og Land og Folk-korrespondenten Kurt Jacobsen kunne fastslå, at danskeren ifølge de sovjetiske arkiver i 1937 blev arresteret af det hemmelige politi, NKVD, og anklaget for delagtighed i en trotskistisk sammensvær-

404 PET, personsag: Kartotekskort for Arne Munch-Petersen.

405 Ibid.: "Dansker som tolk hos det russiske politi", *Socialdemokraten*, 25. februar 1949, og andre udklip.

406 Ibid.: Rapport fra kriminalpolitiet i Odense, 3. juni 1950; notits, 15. maj 1950.

407 Ibid.: "Hvad ved Aksel Larsen om Arne Munch-Petersens skæbne", *Socialdemokraten*, 4. juni 1956, og andre udklip.

408 Ibid.: Notits, 4. juni 1962.

gelse. Anklagerne var grundløse, men han blev holdt i isolation, og han døde i 1940 af kronisk tuberkulose.⁴⁰⁹

Risikoen for en kommunistisk magtovertagelse 1945-1950: En vurdering

Som det vil være fremgået af det foregående, dominerede frygten for illegale aktiviteter eller et kupforsøg REA's trusselsbillede i de første efterkrigsår. Dette trusselsbillede var i høj grad formet af DKP's politiske linje, den marxistiske-leninistiske ideologi, de tætte kontakter til Sovjetunionen, partiets tidligere involvering i illegale aktiviteter i forbindelse med Frederikshavn-sabotagen i 1938 og under besættelsen, Sovjetunionens brug af vestlige kommunister til infiltration og spionage samt det kommunistiske kup i Prag i 1948. Dette billede af DKP som en potentiel 5. kolonne syntes at blive bekræftet, da REA ved slutningen af 1948 modtog oplysningen fra FE om, at DKP havde nedsat et udvalg, der skulle koordinere sabotage-aktiviteten. REA's omfattende efterforskning af formodede tegn på sabotage, hemmelige våbendepoter, maskeret økonomisk støtte, kontakter til Kominform, infiltration i statsadministrationen og spionage førte imidlertid ikke til beviser på, at DKP var involveret i forberedelser til kup eller i sabotagevirksomhed i noget større omfang. Derimod tyder oplysningerne i REA's materiale og i andre arkiver på, at DKP-ledelsen havde tætte kontakter til kommunistiske regimer, at man nok modtog en form for indirekte økonomisk støtte, at der herskede en vis uenighed om, hvor langt man skulle gå i sin støtte til en eventuel russisk besættelsesstyrke, at betroede folk havde som opgave at infiltrere hæren og flåden, at personer i DKP's ledelse udleverede politiske og militære oplysninger til den sovjetiske legation, og at nogle dansker sympatisører udleverede oplysninger om fremtrædende danskeres politiske tilhørsforhold og holdning til Sovjetunionen. Tilbage står spørgsmålet om, hvor stor risikoen under den tidlige kolde krig var for kommunistisk sabotage eller et kupforsøg.

DKP's endelige mål var det kommunistiske samfund, som skulle gennemføres gennem partiets magtovertagelse og indførelsen af proletariatets diktatur. DKP hyldede Sovjetunionens udgave af demokratiet, sådan som det var formuleret i Stalin-forfatningen fra 1936, idet den ifølge kommunisterne gav magten til de laveste klasser og garanterede de sociale rettigheder. DKP var tilhænger

409 Ibid.: "Munch-Petersen offer for Stalin-tidens terror," *Land og Folk*, 28. juli 1989, og andre udklip.

af partiets ledende rolle i samfundet og ét-parti diktaturet, idet klasse modsætningerne ville forsvinde under socialismen. DKP var inspireret af erfaringerne fra den republikanske regering under den spanske borgerkrig og udviklingen i folkedemokratierne i Østeuropa, hvor kommunisterne udnyttede deres position i samlingsregeringerne til at udrense modstanderne, styrke deres indflydelse og gennemføre økonomiske og sociale reformer.⁴¹⁰ Forudsætningen for en sådan udvikling var imidlertid, at DKP fik støtte udefra i form af en sovjetisk besættelse, eller at DKP erobrede den førende position inden for arbejderbevægelsen.

Der er ingen tvivl om, at de sovjetiske ledere under Stalin var behersket af en revolutionær ideologi, hvis mål var verdensrevolutionen og den universelle indførelse af det kommunistiske system. Den sovjetiske statsideologi var ekspansiv i sit væsen, den legitimerede sig med, at den var et udtryk for historiens uafvendelige udvikling hen imod den verdensomspændende union af socialistiske nationer, og den fandt tillige næring i den traditionelle russiske imperialismen. Under Stalin blev den internationale kommunisme i form af Komintern (fra 1947 Kominform) og de nationale partier et redskab for den sovjetiske stats udenrigspolitiske interesser og mål. I tiden umiddelbart efter sejren over nazismen i 1945 synes Stalin at have været af den opfattelse, at kommunismen ville brede sig i kølvandet på den sociale og politiske uro. Han lagde ikke skjul på, at sejrherrene ville indføre deres sociale systemer i deres respektive interesse-sfærer, han synes at have overvejet, hvordan kommunismen kunne brede sig til det delte Tyskland, og han gav sit samtykke til Nordkoreas angreb på Sydkorea i 1950.⁴¹¹ Der er imidlertid intet, der tyder på, at Sovjetunionen mellem 1945 og 1950 havde planer om at angribe Vesteuropa.⁴¹²

Der var flere grunde til, at Sovjetunionen valgte en forsigtig kurs i den tidlige efterkrigstid. Sovjetunionen var udmattet efter krigen mod Tyskland og havde brug for tid til at genopbygge de ødelagte vestlige områder. Den sovjetiske ledelse nærrede en dyb mistænksomhed over for Vestens hensigter, hvilket havde sine rødder i de allieredes intervention i den russiske borgerkrig 1918-20 til fordel for de hvide styrker og i den traditionelle russiske frygt for omringning. Den vig-

410 Michael Kjeldsen, "Folkets vilje – landets lov? Om DKP's overgangsprogram og demokratiet," i: Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak, red., *Fra Mellemligstid til efterkrigstid. Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65-årsdagen oktober 1998* (Museum Tusulanums Forlag, 1998), s. 450-477.

411 John Lewis Gaddis, *We Now Know. Rethinking Cold War History* (Oxford & New York (1997), 1998).

412 DIIS, *Danmark under den kolde krig*, bd. 1, s. 597-599.

tigste umiddelbare opgave var derfor at sikre sig, at Østeuropa udgjorde en sikkerhedszone mod Vest. Det amerikanske atombombemonopol fra 1945 til 1949 og USA's økonomiske og industrielle overlegenhed betød også, at Stalin førte en tilbageholdende kurs. Forsøgene på at udvide Sovjetunionens indflydelse i Iran og Tyrkiet blev hurtigt opgivet uden sværdslag, da de mødte vestlig modstand.⁴¹³ De tidligste kendte operationsplaner for de østlige militære styrker er da også af rent defensive karakter.⁴¹⁴ Stalin synes at have accepteret opdelingen af Europa i interessesfærer, han gav ingen støtte til de græske kommunisters oprør, og han beordrede de franske og italienske kommunister til at opgive de områder, de kontrollerede ved befrielsen i 1945, og indgå i koalitionsregeringer.⁴¹⁵ Moskvas kontakt til de vestlige kommunistpartier, som var blevet afbrudt ved opløsningen af Komintern i 1943, var i det hele taget sporadisk netop i de år, hvor kommunisterne havde en væsentlig politisk indflydelse. En konsekvens af dette var oprettelsen af Kominform, der skulle skærpe Sovjetunionens kontrol med de østeuropæiske og de franske og italienske kommunistpartier.

Moskvas politik over for Danmark og dets planer med DKP skal vurderes på denne baggrund. Selvom man i Moskva var fuldt ud bevidst om Danmarks vigtige strategiske placering ved indsejlingen til Østersøen, og selvom der var røster fremme om, at Sovjetunionen burde beholde Bornholm og knytte Danmark tættere til sig ved at indgå en samarbejdsaftale, accepterede man, at Danmark tilhørte den britiske interessesfære. Der er intet, der tyder på, at Sovjetunionen alvorligt overvejede at besætte Danmark, og i det hele taget udviste Moskva ingen større interesse for udviklingen i Danmark.⁴¹⁶ I DKP kritiserede man i 1945 internt Sovjetunionen for dets passivitet.⁴¹⁷ Eftersom Sovjetunionen ikke befriede Danmark i 1945 og i de første efterkrigsår ikke havde planer om en besættelse,

413 Vojtech Mastny, *The Cold War and Soviet Insecurity*; Vladislav Zubok & Constantine Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War*.

414 DIIS, *Danmark under Den kolde krig*, bd. 1, s. 517-644; "Operational Plan for the Dislocation of the 1st and 2nd Polish Armies in Case of War Operations in 1951." *The Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact* (www.isn.ethz.ch/php).

415 Steen Bille Larsen, *Kommunisterne og arbejderklassen 1945-1975*, s. 28-29; Robert Service, *Comrades*, s. 262-263.

416 Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 127-136, 157, 218.

417 Bent Jensen, "Magten og æren. DKP's forestillinger om en folkedemokratisk magtovertagelse efter 1945" i: Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak, red., *Fra Mellemkrigstid til efterkrigstid. Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65-årsdagen oktober 1998* (Museum Tusulanums Forlag 1998), s. 522n3.

blev det aldrig aktuelt for Moskva at overveje, om man skulle bruge DKP til at tiltvinge sig magten i Danmark.⁴¹⁸

Den anden mulighed for en kommunistisk magtovertagelse bestod i, at DKP skulle få tilstrækkelig stor tilslutning til, at partiet kunne presse det politiske system til at overlade det magten. DKP-ledelsen synes at have overvurderet partiets popularitet i 1945, og Alfred Jensen skal have forudsagt, at partiet, sandsynligvis i en folkefront med socialdemokraterne og modstandsbevægelsen, ville få 70 % af stemmerne ved folketingsvalget i oktober samme år. DKP-ledelsen forestillede sig, at man ved at holde sammen på modstandsbevægelsen kunne indtage en magtfuld position i efterkrigstidens Danmark og i samlingsregeringen. Ved at mobilisere arbejderne og øge sin opbakning i fagforeningerne ville DKP være i stand til at presse Socialdemokratiet, der var demoraliseret og miskrediteret af samarbejdspolitikken, til at gå sammen i et enhedsparti. Kommunisterne var overbeviste om, at de, takket være presset nedefra, ville kunne dominere enhedspartiet og dermed konsolidere deres politiske position. Gennem aktiviteterne blandt arbejderne og udenomsparlamentariske aktioner ville DKP gradvis presse systemet til at gennemføre udrensninger, nationaliseringer og sociale reformer, indtil det var modent til en egentlig magtovertagelse på samme måde som kuppet i Prag i 1948. Altså en langsigtet proces, hvor det demokratiske system på fredelig vis udgjorde overgangen til proletariats diktatur og étparti-systemet.⁴¹⁹

418 Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 140-141, 269-294; Bent Jensen, "Magten og Æren," s. 521.

419 Michael Kjeldsen, "Folkets vilje – landets lov?," s. 477-483; Bent Jensen: "Magten og Æren," s. 504-515; Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 127-140. Mogens Fog refererede Alfred Jensen for at have udtalt kort før befrielsen: "Han vurderer folkestemningen for os meget højt (op mod 70 %) ogsaa efter afslutningen. Mener ikke det vil svække os, men tværtimod styrke os at sidde i overgangsregeringen hvis vi formaar at føre en ordentlig politik." Michael Kjeldsen, "Kampen er endnu ikke slut", s. 249. Søren Nielsen-Man har argumenteret for, at der forelå "et demokratisk mulighedsvindue" for DKP mellem befrielsen i 1945 og den kolde krigs udbrud i 1947/48. DKP havde udviklet sig siden 1930'erne og accepterede nu det borgerlige demokrati og dets frihedsrettigheder, og der var således en mulighed for, at partiet kunne udvikle en særlig form for demokratisk socialisme i Danmark. Ifølge Nielsen-Man satte den kolde krig og ensretningen i den kommunistiske bevægelse en stopper for denne udvikling. Søren Nielsen-Man, "Var befrielsesårenes danske kommunister antidemokrater? – Udviklingen i DKP's demokratisyn indtil 1948", *Historie*, 2006, bd. 2, s. 318-386. Argumentet forekommer ikke overbevisende, idet DKP's udtalelser om et "sandt demokrati" dækkede over proletariats diktatur (som ifølge kommunisterne var mere ægte end det borgerlige demokrati-begreb, idet det omfattede økonomisk demokrati og sociale rettigheder), og de blev formuleret i en periode, hvor Moskva opfordrede kommunistpartierne til at følge en moderat kurs og søge enhed med socialdemokraterne. DKP's støtte til demokratiet var således i høj

Som bekendt gik det anderledes. DKP blev udmanøvreret af Socialdemokratiet under enhedsforhandlingerne, hvor de blev stillet over for kravene om uden forbehold at bekende sig til demokratiet, opløse DKP og melde sig ind i Socialdemokratiet.⁴²⁰ Trods gevinsten på 18 mandater ved folketingsvalget i 1945 var det en skuffelse for de kommunistiske ledere, der synes at have troet, at DKP ville blive det største parti. Ligesom det var tilfældet for de øvrige vestlige kommunistpartier, markerede befrielsesåret højden på DKP's popularitet, og allerede i 1946 begyndte tilbagegangen i fagforeningerne og ved valgene. I 1947 halveredes partiets mandantantal i Folketinget.⁴²¹ Øjeblikket var forpasset, og DKP kom aldrig igen i nærheden af at vinde tilstrækkelig folkelig tilslutning til at kunne presse systemet til indrømmelser. Det kan således konkluderes, at forudsætningerne for en kommunistisk magtovertagelse, enten i form af en sovjetisk besættelse eller en bred folkelig opbakning, aldrig var til stede mellem 1945 og 1950, og at risikoen for et kommunistisk kup derfor aldrig var aktuel. Hvis DKP alligevel havde forsøgt at erobre magten, ville det have kompromitteret partiet, sat det uden for loven og efter alt at dømme ville partiet have været et let bytte for REA, politiet, forsvaret, hjemmeværnet og eventuelle britiske styrker.⁴²²

Alligevel var det berettiget, at REA holdt DKP under overvågning. Selvom der ikke foreligger beviser på, at DKP mellem 1945 og 1950 modtog økonomisk støtte fra de kommunistiske regimer,⁴²³ og selvom partiet ikke var tilsluttet Kominform, fulgte de danske kommunister fra september 1948 en klar Kominform-linje. Efter kritik fra Moskva opgav DKP bestræbelserne på at oprette en

grad taktisk bestemt, og de rettede sig da også ind, da Sovjetunionen skærpede kursen i 1947/48 og dekreterede tesen om de "to lejre". Nielsen-Man nævner selv (ibid., s. 364), at DKP-ledelsens retorik svarede til de østeuropæiske kommunistlederes udtalelser i samme periode. Det hindrede dem imidlertid ikke i at indføre ét-parti-styret i deres lande i slutningen af 1940'erne. En analog slutning må derfor være, at DKP-ledelsen ville have gjort det samme, hvis Danmark havde ligget i den sovjetiske interessesfære.

420 Mogens Nielsen, *Socialdemokratiet og enheden i arbejderbevægelsen 1943-1945* (København, 1978), s. 118-167.

421 Morten Thing, *Kommunismens kultur*, bd. 2, s. 1012-1015; Fernando Claudin, *Krisen i den kommunistiske verdensbevægelse*, bd. 2, s. 560-568.

422 Myndighedernes beslutsomhed kan illustreres med, at Hedtoft-regeringen overvejede at føre sag mod *Land og Folk*, men opgav det, da man ikke mente, at man kunne få dømt bladet. Poul Villume, *Allieret med forbehold. Danmark, NATO og den kolde krig. En studie i dansk sikkerhedspolitik* (Eirene, 1995), s. 632 n. 10.

423 Morten Thing, "Kommunisternes kapital", s. 175-176; DIIS, *Danmark under Den kolde Krig*, bd. 2, s. 344-354.

enhedsfront, slog ind på en konfrontationslinje mod Socialdemokratiet, iværksatte udrensninger af titoister og andre afvigere fra den officielle linje og skruede op for den ukritiske hyldelse af Sovjetunionen og Stalin.⁴²⁴

Den udbredte frygt for kommunistisk sabotage var utvivlsomt overdreven. På den ene side lykkedes det ikke REA eller GE at afsløre kommunistiske våbendepoter eller militære grupper. Kommunisterne var i forvejen blevet forfordelt af våbenleverancerne fra England under besættelsen, og kommunistisk dominerede modstandsgrupper, f.eks. fra B&W, var blandt de første, der blev afvæbnet og hjemsendt umiddelbart efter befrielsen.⁴²⁵ Der er heller ingen grund til at tro, at ekskluderingerne af kommunister, der lå inde med illegale våben, ikke var oprigtigt ment af partiet og var et udtryk for DKP's frygt for at blive sat i forbindelse med våbendepoter. På lignende vis er der intet, der tyder på, at Wollweberorganisationen i sin tidligere form blev reaktiveret efter krigen og havde aktive netværk i Danmark.⁴²⁶ På den anden side var frygten for bevæbnede kommunistiske grupper i Danmark ikke fuldstændig ubegrundet. Som tidligere beskrevet gennemførte REA efter påskekrisen i 1948 en kortlægning af kommunister i politiet og i hjemmeværnet. De følgende år undersøgte tjenesten desuden skytteforeningerne og fund af ulovlige våben. Det er på baggrund af disse tal nu muligt at fastslå, hvor mange kommunister, som med sikkerhed havde adgang til våben i kraft af deres arbejde, eller som blev fundet i besiddelse af våben uden tilladelse, i de første år af den kolde krig, hvor faren for et kommunistisk kupforsøg eller en sovjetisk besættelse må anses for at have været størst:

424 Søren Bille Larsen, *Kommunisterne og arbejderklassen* s. 68-71; Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 264-265, 296-302.

425 Søren Bille Larsen, *Kommunisterne og arbejderklassen*, s. 34.

426 Lars Borgersrud, *Wollweber-organisasjonen i Norge*, del 2, s. 668-670. Michael F. Scholz, "De tidligere Skandinavien-emigranter og de østtysk-skandinaviske relationer 1945-54", s. 66.

Konstaterede kommunister og sympatisører med adgang til våben 1948-1952⁴²⁷

	Samlet antal	Kommunister	Sympatisører	Mistænkte	I alt
Politifolk		56	45	3	104
Kontorfolk					6
Hjemmeværnet	33.000				
Provinsen		972	114		1.086
København	8.168	1.500			1.500
D.D.S.G.&I.		65	14		79
Ulovlig våbenbesiddelse	246	45			45
<i>I alt</i>		2.638	173	3	<u>2.820</u>

Opstillingen viser, at PET havde oplysninger om, at 2.820 identificerede kommunister og formodede sympatisører havde adgang til våben på grund af deres arbejde som politifolk eller deres medlemskab af hjemmeværnet eller skytteforeningerne, eller havde været i besiddelse af ulovlige våben. Nogle kommunister kan være talt med flere gange, hvis de tilhørte flere af kategorierne. Muligvis var tallet omkring 1948 større: Kommunister i forsvaret er ikke talt med, tallet på 1.500 i hjemmeværnets Region VI (Storkøbenhavn) var et (anslået) mindstetal, og det er uvist, hvor mange kommunister, der havde beholdt deres våben fra besættelsestiden. Sandsynligvis faldt tallet på kommunister med våben betydeligt efter 1948, da myndighederne tog sikkerhedsmæssige skridt mod DKP'ere.

⁴²⁷ Tallene for politiet og hjemmeværnet er fra pr. 1. april 1948. Tallet for hjemmeværnet i Region VI (København) er anslået af en kilde (til "mindst 1.500"). Tallene for D.D.S.G.I. er for 27 ud af 71 politikredse og fra perioden 1948-52. Tallene for ulovlig våbenbesiddelse er fra perioden 1948-52. Rigspolitechefen, ujournaliseret: Notits, udateret, men vedrørende perioden 1. marts til 1. august 1948. PET, emnesag: "Opgørelse over sager vedrørende ulovlig våbenbesiddelse, som er indberettet til Politiets Efterretningstjeneste", 24. marts 1952; "Oplysninger om kommunister, der er tilsluttet Skytteforeninger under De Danske Skytte- og Gymnastikforeninger", udateret [1952].

Selvom der ikke var tale om en velorganiseret illegal kommunistisk hær, var myndighedernes frygt for kommunistisk sabotage eller 5. kolonnevirksomhed i en krisesituation ikke ubegrundet. Interessant nok er tallet på mindst 2.820 bevæbnede kommunister ikke så langt fra de forskellige rygter og formodninger om 1.000 til 5.000 bevæbnede kommunister, der cirkulerede i de første år af den kolde krig.

Dertil kom, at Sovjetunionen etablerede sabotagenetværk i Vesten. Fra omkring 1948 begyndte Sovjetunionen at placere agenter i nærheden af militære installationer og forsyningslagre med det formål at overvåge vestlig militær aktivitet og udføre sabotageaktioner i tilfælde af et krigsudbrud. Mindst en af agenterne skal have været en tidligere assistent for Wollweber. Som det vil blive beskrevet senere, etablerede Sovjetunionen i begyndelsen af 1950'erne et netværk med agenter i Norge, Frankrig, Østrig, Vesttyskland, USA og Canada,⁴²⁸ og fra 1955 begyndte KGB at placere hemmelige våbenlagre i Vesten med henblik på sabotageoperationer bag fjendens linjer i krise- og krigstid.⁴²⁹ Som det vil fremgå senere, skal mindst én dansk kommunist ifølge ubekræftede oplysninger fra KGB's arkiv være blevet hvervet til et sådant sabotagenetværk i Danmark.

Nyligt åbnede arkiver bekræfter, at vestlige kommunistpartier var involveret i spionage og andre illegale aktiviteter. Sovjetunionen startede sine efterretningsoperationer mod Vesten allerede i begyndelsen af 1930'erne, og Moskvas succes skyldtes til dels, at man havde en fordel ved at operere i åbne samfund.⁴³⁰ Under krigen lykkedes det at rekruttere 1.240 meddelere, hvoraf de vigtigste befandt sig i regeringskontorerne i Washington DC og London og i atombombeprojektet i Los Alamos.⁴³¹ Langt hovedparten af disse synes at have været kommunister, der blev spioner af ideologiske årsager, og som ofte blev rekrutteret med det

428 Pavel Sudoplatov and Anatoli Sudoplatov with Jerrold L. and Leona P. Schechter, *Special Tasks*, s. 241-246, 332, 334-335. Det skal bemærkes, at Sudoplatov ikke altid er det mest troværdige vidne. Der er dog ingen grund til at forkaste hans erindring om sabotageplanerne. Hans oplysninger er bl.a. blevet bekræftet af Mitrokhins kopier af KGB-materiale, der har ført til opdagelsen af gamle sovjetiske våbendepoter i Vesteuropa. I 1951 registrerede PET en oplysning om, at der i Lübeck var fundet et våbenlager. Da våbnene var fremstillet i 1948, konkluderede man, at lageret tilhørte kommunisterne. PET, plankartotek: "Våbentransport, illegal (indsugling)", oplysning dateret 26/4-51.

429 Christopher Andrew and Vasilij Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, s. 467-469, 474-477.

430 John Lewis Gaddis, "Intelligence, Espionage, and Cold War Origins," *Diplomatic History*, vol. 13, no. 2, Spring 1989, s. 191-212.

431 Vladimir Pozniakov, "A NKVD/NKGB Report to Stalin: A Glimpse into Soviet Intelligence in the United States in the 1940's." *Cold War International History Project* (www.cwihp.si.edu/cwihplib.nsf).

lokale kommunistparti som mellemænd.⁴³² I de første efterkrigsår blev de sovjetiske efterretningstjenester NKGB/MGB og GRU ramt af en række tilbageslag: Vestens hurtige demobilisering betød, at Sovjet mistede sine spioner i de allieredes efterretningstjenester OSS og SOE, som blev opløst i 1945; afsløringer af den sovjetiske spionageaktivitet betød, at flere netværk ophørte med at fungere; Venona-projektet satte de amerikanske og engelske tjenester i stand til at afkode dele af GRU og NKGB/MGB's kommunikation, hvilket gjorde dem i stand til at identificere en række spioner i Vesten; og de sovjetiske tjenester var delvist lammede af en række reorganiseringer. Dette betød, at de havde sværere ved at operere i Vesten og rekruttere villige meddelere. Efter 1945 forbød NKGB/MGB sine residenturer at rekruttere vestlige kommunister undtagen i nødstilfælde. Sovjetunionen fortsatte dog med at anvende de allerede rekrutterede kommunister langt op i 1950'erne,⁴³³ og især de franske, italienske, finske og østrigske partier var involveret i infiltration, spionage, fremskaffelse af falske papirer og hemmelig radiokommunikation.⁴³⁴ Som tidligere nævnt videregav DKP's ledelse i 1946 politiske og militære oplysninger til den sovjetiske legation, som sendte dem videre til den militære efterretningstjeneste GRU, ligesom danskere bistod med at indsamle personoplysninger om danske statsborgere. Ifølge de nyeste oplysninger fra afhopperen Mitrokhin benyttede NKGB/MGB sig lige efter krigen af de kommunister, som man havde etableret kontakt til i 1930'erne og under krigen, til spionage, kommunistiske sømænd blev hvervet til at udføre kurertjeneste, og kommunister blev rekrutteret til KGB's sabotagenetværk i 1950'erne. Der findes desuden spredte og ofte ubekræftede oplysninger fra denne periode om, at menige kommunister infiltrerede samfundsvigtige institutioner og udførte spionage.

Hvordan ville kommunisterne have forholdt sig i tilfælde af en sovjetisk besættelse? På den ene side skal Alfred Jensen have været utilfreds med, at Aksel Larsen ikke klart ville udtale sin støtte til Den Røde Hær i tilfælde af en krig

432 Allen Weinstein, *Perjury*; Ronald Radosh & Joyce Milton, *The Rosenberg File. A Search for the Truth* (London, 1983); Klehr, Haynes & Firsov, *The Secret World of American Communism*; Stephen Koch, *Double Lives.*; Benson & Warner, red., *Venona. Soviet Espionage and the American Responses 1939-1957*; Haynes & Klehr, *Venona. Decoding Soviet Espionage in America*; Nigel West, *Venona. The Greatest Secret of the Cold War* (London, 1999); Allen Weinstein & Alexander Vassiliev, *The Haunted Wood*; Nigel West & Oleg Tsarev, *The Crown Jewels* (London, 1999).

433 Christopher Andrew & Oleg Gordievsky, *KGB. The Inside Story*, s. 302-316, 322-336; Christopher Andrew & Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, s. 192-211.

434 Christopher Andrew & Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, s. 360-366.

med Vesten. Land og Folk publicerede ordlyden af den franske partileder Maurice Thorez' erklæring i februar 1949 om, at i tilfælde af en imperialistisk krig mod Sovjetunionen ville de franske arbejdere stille sig på Den Røde Hærs side. Avisen tog ikke afstand fra udtalelsen og viderebragte en kommentar fra den franske partiavis l'Humanité, der støttede erklæringen.⁴³⁵ Det følgende år udtalte Aksel Larsen sin støtte til Thorez' erklæring.⁴³⁶ Hvis man skal vurdere ud fra erfaringerne fra Østeuropa, synes kommunisterne generelt at have accepteret at overtage magten ved hjælp af de russiske bajonetter. På den anden side skal det bemærkes, at Thorez' erklæring, og dermed DKP's indirekte støtte hertil, byggede på den forudsætning, at eftersom kommunisterne mente, at Sovjetunionen var et fredeligt land, ville krigen blive udløst af de vestlige imperialister. Det er et ubesvaret spørgsmål, om de danske kommunister ville have stillet sig på Moskvas side i tilfælde af en sovjetisk angrebskrig mod Vesten.⁴³⁷ Det må imidlertid konstateres, at DKP gennem sine erklæringer om loyalitet over for Moskva og sin støtte til Thorez' udtalelse retfærdiggjorde REA's overvågning.

435 JM, j.nr. P.O.-sag: "Afskrift fra LAND OG FOLK fredag den 25. februar 1949".

436 Ibid.: "Land og Folk" 28. april 1950.

437 Det er selvfølgelig ren spekulation at forsøge at forestille sig, hvordan et eventuelt kommunistisk styre ville have udviklet sig. Det kan imidlertid konstateres, at overalt hvor kommunisterne er kommet til magten, har deres politik (lukning af den frie presse, forbud mod oppositionspartier, nationaliseringer, planøkonomi, kollektiviseringer, indskrænkning af religionsfrihed osv.) udløst modstand fra store dele af befolkningen. For at forblive ved magten og indføre socialismen har kommunisterne være nødsaget til at undertrykke befolkningen og indskrænke frihedsrettighederne. Se Robert Service, *Comrades*, s. 6-9, 194-195, 293, 354-365, 478. Der er ingen grund til at antage, at et eventuelt kommunistisk styre i Danmark ville have udviklet sig anderledes. Det skal imidlertid understreges, at terroren og undertrykkelsen ikke var målet for de kommunistiske ledere, sådan som det undertiden synes at være opfattelsen hos nogle forskere. Se f.eks. Stéphane Courtois m.fl., *Kommunismens sorte bog*, passim. De kommunistiske ledere stræbte oprigtigt efter at modernisere deres samfund og opbygge socialismen, men da befolkningernes flertal ikke ønskede en sådan udvikling, stillede det kommunistlederne over for valget mellem at opgive drømmen om socialismen eller at undertrykke modstanden.

2. OVERVÅGNING OG SPIONAGEAKTIVITET 1950-1960

Afstalinisering og tøbrud

Stalins sidste år var præget af en optrapning af den kolde krig og fortsat undertrykkelse i Sovjetunionen. Opdelingen af Europa siden 1947/48 i to ideologiske blokke indebar samtidig en stabilisering af den spændte situation. I realiteten respekterede de to parter hinandens interessessfærer. I stedet indtraf der fra 1950 en globalisering af den kolde krig, der bredte sig til Asien, Afrika, Mellemøsten og Latinamerika. Samtidig militariseredes konflikten mellem supermagterne. I begyndelsen af 1950 fastslog det amerikanske nationale sikkerhedsråd i dokumentet NSC-68 en drastisk militær oprustning som svar på den internationale kommunismes trussel mod den vestlige verden, NATO dannedes i 1950 og Warszawapagten i 1955, begge alliancer iværksatte en militær oprustning, og USA og USSR udviklede brintbomben.

I juni 1950 brød Korea-krigen ud, da det kommunistiske Nordkorea angreb det autokratiske og provestlige Sydkorea. Angrebet var ikke styret fra Moskva, og det var ikke begyndelsen på 3. Verdenskrig, sådan som mange beslutningstagerne i Vesten troede. Initiativet kom fra den nordkoreanske leder Kim Il-Sung, som imidlertid havde fået Stalins og Maos accept af krigen.⁴³⁸ USA fik mandat af FN til at intervenere (Sovjetunionen bojkottede på daværende tidspunkt FN's Sikkerhedsråd), og det lykkedes amerikanske tropper under general Douglas MacArthur at trænge de nordkoreanske styrker tilbage og besætte store dele af

438 John Lewis Gaddis, *We Now Know*, s. 70-75.

landet. Dette fik imidlertid Kina til at intervenere, og krigen sluttede med en våbenhvile og deling af halvøen i 1953.⁴³⁹

Skærpelsen af den kolde krig og udsigten til en kommende militær konfrontation udløste en frygt på begge sider af jerntæppet for indre fjender og femte kolonneaktivitet. I Sovjetunionen kulminerede persondyrkelsen af Stalin. Fra 1948 iværksatte det sovjetiske ministerium for statsikkerhed MGB bølger af deportationer fra de områder, der var blevet indlemmet i USSR ved krigens afslutning, og i 1953 nåede antallet af Gulag-fanger og ”specialkolonister” op på 5½ million. Udrensningerne i Østeuropa kulminerede i den såkaldte Slansky-proces i Prag i november 1952, hvor flere kommunistiske ledere blev dømt under skueprocesser og efterfølgende henrettet. I januar 1953 offentliggjorde Kreml afsløringen af det såkaldte ”læge-komplot”, hvor en gruppe jødiske læger angiveligt skulle have taget livet af flere sovjetiske ledere. Afsløringen var muligvis indledningen til omfattende nye udrensninger i den sovjetiske ledelse og af de sovjetiske jøder, men den 5. marts 1953 satte Stalins død en stopper for planerne.⁴⁴⁰

Stalins død førte til et opbrud i den kommunistiske blok. Den første tid var præget af en magtkamp, hvor chefen for sikkerhedstjenesten, Lavrentij Berija, skal have forsøgt at erobre magten ved at foreslå drastiske ændringer i det sovjetiske system, der indebar økonomiske reformer, opgivelse af etpartisystemet, amnesti for en million straffefanger og liberalisering af Østeuropa. I juni slog de sovjetiske tropper en arbejderopstand i Østtyskland ned, Berija blev arresteret og senere henrettet, og efterhånden samledes magten hos SUKP's nye førstesekretær, Nikita Khrusjtjov.⁴⁴¹

I de følgende år konsoliderede Khrusjtjov sin magt og påbegyndte afstaliniseringen af det sovjetiske samfund og afspændingspolitikken i forholdet til Vesten. Khrusjtjov fastslog, at en fredelig overgang til socialismen ad parlamentarisk vej var mulig i mange kapitalistiske lande, og opfordrede kommunisterne til at søge samarbejde med socialdemokraterne. I sin ”himmelige tale” efter afslutningen af den 20. partikongres i 1956 gjorde Khrusjtjov op med personkulten omkring Stalin og fordømte terroren. Kritikken af Stalin var imidlertid begrænset til udrensningerne af kommunister, og den nye ledelse forsøgte ikke at gøre op med de grundlæggende dele af det stalinistiske system som den forcerede industrialisering, tvangskollektiviseringen og undertrykkelsen af systemmodstandere.

439 DIIS, *Danmark under den kolde krig*, bd. 1, s. 109-112.

440 Stéphane Courtois m.fl., *Kommunismens sorte bog*, s. 265-280.

441 Amy Knight, *Berija. Stalins bøddel* (Schönberg, 2005), s. 17-28, 270-341.

Opgøret med Stalin og det internationale tøbrud førte imidlertid til et opbrud i den kommunistiske blok. Opstande i Polen og Ungarn i 1956 blev brutalt undertrykt, og de første modsætninger mellem Sovjetunionen og Kina begyndte at vise sig.⁴⁴²

Khrusjtjov så optimistisk på kommunismens muligheder og var af den overbevisning, at det kommunistiske system med tiden ville besejre kapitalismen. I 1958 iværksatte SUKP en ambitiøs syvårsplan, der havde som mål, at Sovjetunionen i midten af 1960'erne skulle indhente og overgå USA på det økonomiske område. I modsætning til Stalin mente Khrusjtjov ikke, at en krig med de kapitalistiske magter var uundgåelig, og han opgav tesen om ”de to lejre” til fordel for ”fredelig sameksistens” med Vesten. I 1956 blev talerøret for den konfrontatoriske kurs, Kominform, opløst. Samtidig ønskede Khrusjtjov at udbrede den ”fredelige kappestrid” til de afkoloniserede lande i den tredje verden, og han søgte at udvide Sovjetunionens indflydelse i Ægypten, Irak, Congo, Cuba og Laos.

Sovjetunionen var imidlertid økonomisk og militært for svagt til at kunne nå disse ambitiøse mål. Landbruget var ineffektivt, og der var mangel på boliger og forbrugsvarer. Da Khrusjtjov besøgte USA i 1959, gjorde det amerikanske samfunds høje levestandard og effektive økonomi et stort indtryk på den sovjetiske leder. Sovjetunionen var også underlegen på det militære område, og trods myten om ”missilkløften” (”the missile gap”) voksede USA's forspring på området med strategiske atomvåben. Det var derfor Khrusjtjovs mål at afmilitarisere den kolde krig og overføre økonomiske midler fra den militære sektor til den civile sektor ved at nedskære Sovjetunionens konventionelle styrker og i stedet satse på atomslagstyrker. Da Sovjetunionen befandt sig i en svag position, men samtidig søgte at udvide sin indflydelse, valgte Khrusjtjov at forsøge at tvinge sin vilje igennem ved at true de vestlige stormagter med brugen af militære magtmidler. Dette skete i forbindelse med Suez-krisen i 1956, militærkuppet i Irak i 1958 og Berlin-krisen samme år. Sovjetunionens aggressive strategi under Khrusjtjov dækkede således over svaghed og et ønske om at afvikle den kolde krig.⁴⁴³ Samtidig betød afstaliniseringen og tøbruddet et opbrud i østblokken og en gradvis slækkelse af Moskvas bånd til de nationale kommunistpartier.

442 DIIS, *Danmark under Den kolde Krig*, bd. 1, s. 62, 111-114 og 367; Robert Service, *Comrades*, s. 310-316.

443 Aleksandr Fursenko and Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War. The Inside Story of an American Adversary* (New York & London, 2006), s. 15-240.

Opgøret om DKP's forhold til "socialismens fædreland"

DKP fortsatte med at følge Kominform-linjen, der var blevet indvarslet i 1947. I december 1950 besøgte Aksel Larsen Moskva for at oprette partiforbindelser til SUKP. Indtil opløsningen i 1943 var kontakten gået via Komintern, men nu forstærkedes kontakten med det sovjetiske moderparti. Under besøget drøftedes DKP's situation og politiske linje, og efter partiformandens hjemkomst intensiveredes angrebene på "højresocial-demokraterne", og påståede "titoister" samt andre afvigere blev ekskluderet fra partiet.⁴⁴⁴ Kominform-linjen kom klarest til udtryk i DKP's partiprogram *Det danske folks vej* fra 1952. Her blev socialdemokraterne udråbt som "højresocialister" og anklaget for at være gået i ledtog med "de kapitalistiske højrepartier" med det formål at gennemføre "den mest folkefjendtlige og reaktionære politik". Tilslutningen til Atlantpagten havde medført, at "engelske og amerikanske generaler indretter Danmark til angrebsbase mod Sovjetunionen, at vi allieres med demokratiets værste fjender fra tyske nazister til Franco, og til at vores militære og politiske selvstændighed er sat over styr."⁴⁴⁵ Da Aksel Larsen forelagde udkastet til programmet for centralkomiteen, gav han udtryk for den opfattelse, at en fremtidig kommunistisk magtovertagelse i Danmark ville foregå som i de østeuropæiske folkedemokratier: Efter at have etableret enhed i arbejderklassen skulle Rigsdagen presses til at udnævne en folkeregering, der skulle iværksætte overgangen til socialismen. Kommunisterne ønskede at dette skulle foregå fredeligt og på det eksisterende systems grundlag, men partiformanden afviste ikke, at det kunne blive nødvendigt at anvende vold.⁴⁴⁶

De danske kommunister fortsatte deres støtte til Sovjetunionen i Stalins sidste leveår. I 1950 fastslog Ib Nørlund således i en tale til centralkomiteen, at kampen mellem "de to lejre" var "aksen, hvormod alt drejer sig". Mens imperialisterne forberedte en krig mod fredens lejr, førte Sovjetunionen en politik, der byggede på "fredens og ligeberettigelses grundlag". Nørlund citerede Stalins erklæring om, at en ægte internationalist var kendetegnet ved at være den, "der betingelsesløst, uden vaklen, uden forbehold er parat til at forsvare Sovjetunionen", og Nørlund opsummerede, hvorfor de danske kommunister støttede Sovjetunionen:

444 Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen*, s. 446-456.

445 *Det danske folks vej*. Programudtalelse fra Danmarks Kommunistiske Parti. Vedtaget på 17. partikongres, 22.-25. maj 1952.

446 Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 391-393.

”Vi kæmper for freden – derfor står vi sammen med Sovjetunionen.

Vi kæmper for Danmarks selvstændighed – derfor står vi sammen med Sovjetunionen.

Vi kæmper for demokratiet, det danske folks ret til at råde for egne forhold – derfor står vi sammen med Sovjetunionen.

Vi kæmper for socialismen – derfor står vi sammen med Sovjetunionen.”⁴⁴⁷

I oktober 1952 afholdt SUKP den 19. partikongres, som var den første siden 1939. Under kongressen hyldede Aksel Larsen Stalin som ”den internationale arbejderbevægelses og hele progressive menneskeheds store leder og læremester”,⁴⁴⁸ og Ib Nørlund understregede ved hjemkomsten nødvendigheden af, at DKP tog ved lære af SUKP’s ideologiske og organisatoriske erfaringer: ”Når SUKPs erfaringer har så stor betydning for folkene i alle lande, er det, fordi de lærer folkene at sejre – sejre i deres egen kamp for fred, frihed og socialisme.”⁴⁴⁹ Partiets ubetingede støtte til det stalinistiske system begrænsede imidlertid dets muligheder for at spille en effektiv politisk rolle. Ved valget i september 1950 fortsatte tilbagegangen, og DKP blev reduceret til 4,6 % af stemmerne og syv mandater. Ved de følgende valg lykkedes det kun at bremse tilbagegangen, således at det ved valget i september 1953 fik 4,3 % af stemmerne og otte mandater.

DKP’s vigtigste opgave i 1950’erne var fredsarbejdet. Partiet blev gentagne gange opfordret af Moskva til at intensivere forsøget på at skabe en national front af pacifister, neutralister og andre og at påvirke opinionen. Målet var på kort sigt at forhindre allierede baser på dansk område og på længere sigt at sikre dansk udmeldelse af NATO og neutralitet.⁴⁵⁰ I begyndelsen af 1950’erne lagde kommunisterne deres kræfter i *Fredens Tilhængere*, hvis formand var den partiløse kommunist Mogens Fog. Foreningen havde imidlertid begrænset indflydelse, da den i samtiden blev anset for at være kommunistisk styret. Dens troværdighed led også skade, da det kom frem, at den såkaldte Stockholm-appel om fred, som et stort antal danskere havde skrevet under på, var kommunistisk styret. *Fredens Tilhængere* blev i 1954 afløst af *Dansk Fredskonference*, der trods forsøg på at til-

447 Ib Nørlund, ”Kommunisterne og Sovjetunionen”, *Tiden*, 11. årgang, nr. 7, september 1950, s. 490-501. Citatet er fra s. 499.

448 Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen*, 464-465.

449 ABA, Ib Nørlunds arkiv, møder i CK, kasse 53, læg 18: ”Partiet og SUKPs 19. kongres. Udkast til indledning”, november 1952.

450 Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 388-389, 546-547, 572-573.

trække kunstere, intellektuelle og fagforeningsfolk heller ikke havde nogen større gennemslagskraft. De gennemgående temaer i kommunisternes agitation var, at den militære oprustning havde negative økonomiske konsekvenser, at NATO var et redskab for de amerikanske imperialister, at Danmark mistede sin uafhængighed til USA, og at de tyske revanchister ville bruge den vestlige alliance til at generobre de tabte østlige områder. Et andet hovedargument, der blev betonet frem til Stalins død, var, at ”højresocialdemokraterne” havde forrådt de danske arbejdere ved at støtte Marshall-planen og NATO-medlemskabet. DKP var derfor imod amerikanske baser og tropper på dansk område, remilitariseringen af Vesttyskland, etableringen af den dansk-vettyske enhedskommando og udstationeringen af atomvåben i Danmark. Til gengæld støttede partiet de sovjetiske forslag om et genforenet og neutralistisk Tyskland, Østersøen som et ”Fredens Hav” og Norden som atomvåbenfri zone. Dette skete samtidig med, at DKP i den offentlige agitation nedtonede sit ideologiske ståsted. Efter alt at dømme havde den kommunistiske agitation dog kun begrænset effekt på den offentlige debat.⁴⁵¹

Det var imidlertid opruddet i den kommunistiske bevægelse efter Stalins død, der kom til at præge DKP’s udvikling i 1950’erne. Stalins død betød i første omgang, at den nye sovjetiske ledelse slækkede på ”de to lejre”-politikken, hvilket gav de danske kommunister nye handlemuligheder. DKP dekretede nu ”aktionsenhed” nedefra med de socialdemokratiske arbejdere, og partiet vandt frem på arbejdspladserne og i fagforeningerne. Under storkonflikten i 1956 spillede DKP en fremtrædende rolle, og kommunistiske tillidsmænd dominerede ”situationens generalstab”, der styrede konfliktens forløb. DKP stod efterfølgende til en betydelig fremgang i fagforeningerne og i meningsmålingerne, men den blev hurtigt overskygget og stoppet af de dramatiske begivenheder i 1956.⁴⁵²

Offentliggørelsen af Khrusjtjovs ”hemmelige tale” og opgøret med persondyrkelsen af Stalin skabte forvirring og usikkerhed blandt de danske kommunister, og den udløste en debat, om DKP fortsat skulle være loyal over for ”socialismens fædreland”, eller om partiet skulle indtage en mere selvstændig og kritisk

451 DIIS, *Danmark under den kolde krig*, bd. 1, s. 156, 164-166, 169-170, 175-176, 183-186, 205-207, 383-403, 431-436; Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 393-399, 558-559, 572-573; Mikael Christensen, ”Agitprop – til masserne eller de frelste? En undersøgelse af DKP’s politiske propaganda 1949-1953”, i: Klaus Petersen og Nils Arne Sørensen, red., *Den kolde krig på hjemmefronten* (Syddansk Universitetsforlag, 2004), s. 53-64; Danmarks Kommunistiske Parti, *Folkets vej fremad* (1949) og *Oprustningsvanviddet* (1949); Aksel Larsen, *Opgøret med Atlant-politikken* (1952).

452 Bjørn Meidell, *DKP og storstrejkerne i 1956* (Politisk Revy, 1976); Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen*, s. 483-485, 497.

linje. Den efterfølgende partidiskussion førte til en kritik af ledelsens centralisme og det manglende demokrati i partiet.⁴⁵³ Sovjetunionens undertrykkelse af den ungarske opstand svækkede yderligere DKP's position. Partiet fordømte Sovjets første intervention, men støttede den anden, hvilket medførte, at partiet blev fordømt og isoleret i den offentlige opinion. DKP's ledelse blev udsat for kritik fra medlemmer, og en del meldte sig ud i protest mod Sovjetunionens handlinger. Det lykkedes imidlertid ledelsen at indgå kompromis og dermed lægge et foreløbigt låg på uenighederne under partikongressen i begyndelsen af 1957.⁴⁵⁴ Uenighederne brød imidlertid ud igen i 1958 i forbindelse med en ny krise mellem Moskva og Beograd. En fløj, kaldet "den hårde kerne", var stadig af den opfattelse, at DKP's vigtigste opgave var forsvaret for "socialismens fædreland", mens en anden fløj, anført af partiformanden Aksel Larsen, argumenterede for radikale ændringer af partiet, som skulle føre en selvstændig politik på internationalismens grundlag, samarbejde med Socialdemokratiet og arbejde for et afrustet Danmark. "Den hårde kerne" sad tungt på partiapparatet og var således i stand til at dominere den ekstraordinære partikongres i oktober-november 1958, der var indkaldt for at løse uenighederne. Her blev Aksel Larsen erstattet som partiformand af Knud Jespersen, og få dage senere blev han ekskluderet fra DKP. I slutningen af november tog han sammen med sine støtter beslutningen om at danne et nyt parti, Socialistisk Folkeparti. Det tiltrak et stort antal utilfredse kommunister og partiløse socialister, og dermed blev DKP yderligere svækket frem til Folketingsvalget i 1960.⁴⁵⁵

453 Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen*, s. 486-518; "Ib Nørlund om sine indtryk fra partikongressen i Moskva", *Land og Folk*, 28. februar 1956.

454 Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen*, 519-548.

455 Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen*, s. 578-622.

Det sovjetiske kommunistparti sendte en delegation til DKP's ekstraordinære kongres i oktober-november 1958, hvor Aksel Larsen blev afsat som partiformand. Ib Nørlund og Alfred Jensen fra partiets "hårde kerne" (til venstre) modtager A.J. Pelsje, sekretær i Letlands kommunistiske parti, og P.N. Pospelov, sekretær i SUKP (Arbejdersmuseet og ABA).

Rapporter om Sovjetunionens krigsforberedelser

Fra vinteren 1949/50 og frem til 1951 modtog efterretningstjenesten en række oplysninger, der kunne tolkes, som om Sovjetunionen forberedte sig til krig. Dette var i perioden omkring udbruddet af Korea-krigen, hvor der blandt beslutningstagere og iagttagere i Vesten var en udbredt frygt for en eskalering af krigen i

Asien eller et sovjetisk angreb på Vesteuropa. I november 1949 noterede REA, at Moskva var i færd med at stramme grebet om Østzonen, ”hvorfra man vil starte de yderligere angreb på vestmagterne og på Vesttyskland især.”⁴⁵⁶ Nogle måneder senere forlød det fra flygtninge og andre, at der i Nordtyskland var blevet iagttaget lange troppetransporttog med soldater, panservogne og kanoner på vej mod vest.⁴⁵⁷ En meddeler, der netop var hjemkommet fra Tyskland, fortalte REA, at stærke sovjetiske panser- og infanteristyrker havde bevæget sig længere mod grænsen mod vest.⁴⁵⁸ Samtidig kunne tjenesten konstatere, at polske militærattachéer indkøbte kort over Danmark,⁴⁵⁹ og at andre østlige ambassadefunktionærer udviste interesse for havne og jernbaneknudepunkter.⁴⁶⁰ Disse oplysninger bekræftede sandsynligvis tjenesten i dens frygt for, at Sovjetunionen havde aggressive hensigter, og at et eventuelt angreb indebar en besættelse af Danmark, muligvis med bistand fra en kommunistisk 5. kolonne. Som en konsekvens tog danske myndigheder forskellige modforanstaltninger, og politiet udlagde hemmelige våbendepoter til brug i ”en særlig situation.”⁴⁶¹

Der var da også adskillige tegn på, at den sovjetiske efterretningstjeneste opererede mod Danmark fra slutningen af 1940'erne. En række fiskefartøjer blev opbragt af den russiske flåde i Østersøen, og besætningerne tilbageholdt i flere dage, hvorunder de blev afhørt om situationen i Danmark og om militære forhold.⁴⁶² I hvert fald i ét tilfælde blev kaptajnen aftvunget et delvist løfte om at arbejde for russerne, der især var interesseret i oplysninger om befolkningens holdning til Marshallhjælpen og NATO og om den danske flådes bevægelser.⁴⁶³ I 1948 anholdt de britiske myndigheder ved den dansk-tyske grænse en kendt kommunistisk kurer fra Holland, der angiveligt havde besøgt Danmark flere gange,⁴⁶⁴ og det forlød i 1951 fra udenlandske kilder, at der var blevet oprettet et russisk kontrolleret kontor i Warnemünde, der bl.a. skulle styre det arbejde,

456 PET, plankartotek: ”Sovjetunionen – Krigsforberedelser”, oplysning dateret 12. november 1949.

457 Ibid.: Oplysning dateret 9. maj 1950.

458 Ibid.: Oplysning dateret 18. september 1950.

459 Ibid.: Oplysninger dateret 13. december 1950 og 10. marts 1951.

460 Ibid.: Oplysning dateret 16. oktober 1950 og jan. 51.

461 Ibid.: ”Vaabendepoter”, oplysning dateret 9. januar 1950.

462 Ibid.: ”Bornholm, russisk besættelse af”, oplysninger dateret 18. juni 1948, 23. november 1948, 29. december 1948, 26. november 1949, 7. april 1951 og 13. marts 1951.

463 Ibid.: Oplysning dateret 18. januar 1951.

464 Ibid.: ”Falske pas, Personer, der rejser paa”, oplysning dateret 13. december 1948.

som kommunistiske agenter udrettede i Skandinavien.⁴⁶⁵ Ifølge andre kilder skulle der også foregå illegale radiosendinger fra Lolland-Falster og Bornholm til russisk-kontrollerede områder, men disse oplysninger blev formentlig aldrig bekræftet.⁴⁶⁶ Oplysningerne aktualiserede behovet for at følge de danske kommunisters aktiviteter. Som tidligere beskrevet var de sovjetiske efterretningstjenester aktive i Danmark og fik bistand fra danske sympatisører.

REA's vurdering af DKP under den sene stalinisme

I 1950 drøftede regeringen Hedtoft en reorganisering af efterretningstjenesterne bl.a. med henblik på at få afklaret opgavefordelingen mellem forsvarrets og politiets efterretningstjenester og effektivisere deres virksomhed. Et umiddelbart resultat var, at REA i 1950 udarbejdede fire kvartalsberetninger om politiske bevægelser af efterretningsmæssig interesse, hovedsageligt kommunismen, beregnet til at holde Justitsministeriet og regeringen informeret om udviklingen i den indre sikkerhed.⁴⁶⁷

REA tegnede et billede af et parti i klar tilbagegang, der næppe kunne siges at udgøre en trussel på det politiske og faglige område. DKP fortsatte den vælgermæssige tilbagegang, der var begyndt i 1947, og medlemstallet var ligeledes vigende fra 60.000 i 1945 til et anslået tal på 27-28.000 i 1950. Der var udbredt apati og utilfredshed med de store byrder, som medlemmerne blev pålagt af partiet. Det kom til udtryk i, at DKP havde store vanskeligheder ved at indkræve kontingenter. Land og Folks hverdagsoplæg var næsten halveret siden befrielsen, det kørte med store underskud, og de fleste af partiets ressourcer synes at have været anvendt på de hyppige indsamlinger til partiet og til bladets garantfond. REA kunne rapportere om en jævn strøm af udmeldinger, ligesom et større antal kommunistiske fagforeningsfolk var blevet ekskluderet på grund af deres kritik af partiets politiske linje. Eksklusionerne bidrog heller ikke til at styrke DKP's stilling i fagforeningerne, og REA kunne rapportere, at den kommunistiske infiltration af fagbevægelsen var faldende, og at socialdemokraterne erobrede pladser fra kommunisterne ved valgene til bestyrelserne i de københavnske afdelinger. Endelig var REA's opfattelse, at DKP's ledelse var splittet i tre fraktioner:

465 Ibid.: "Sovjet-Unionen – Krigsforberedelser (VII)", oplysning dateret 12. oktober 1951.

466 Ibid.: "Bornholm", oplysninger dateret 3. maj 1950 og 23. oktober 1950.

467 PET, emnesag: "Referat af Stationsleder- og kontaktmøde i Kolding den 17. febr. 1950".

Titoisterne eller de nationale kommunister anført af Aksel Larsen, de Moskva-tro stalinister med Alfred Jensen i spidsen samt en gruppe intellektuelle.⁴⁶⁸ PET's vurdering af DKP's vigende indflydelse svarer til andre iagttageres opfattelse og må siges at være både realistisk og nøgtern.⁴⁶⁹

Trods det generelle billede af stagnation og tilbagegang mente REA ikke, at man burde slække på agtpågivenheden over for kommunisterne. Man havde ikke glemt sagen om Richard Jensen, og man så med den største mistænksomhed på de mange frafaldne partimedlemmer. På et kontaktmandsmøde i Ribe i 1950 drøftede de forsamlede således ærligheden bag de ”forbløffende mange udmeldelser af DKP”, og fra centralt hold orienterede man om erfaringerne fra Holland om, at kommunister, der gik over til illegalt arbejde, forinden åbent brød med partiet.⁴⁷⁰ Ved et lignende møde i Viborg blev det oplyst, at det reelt ikke betød noget, at kommunisterne gik tilbage, idet de resterende medlemmer var ”veludrustede, godt oplærte og farlige.” REA mente altså, at DKP var sluppet af med det overskydende fedt og nu var en mere slank og farlig modstander. Det blev dog tilføjet, at kommunisterne kun ville kunne udgøre en egentlig sikkerhedsrisiko i forbindelse med direkte støtte udefra, altså en russisk besættelse af landet.⁴⁷¹ REA's største frygt var, at DKP i en krise- eller krigssituation ville bruge sine positioner på arbejdspladserne til at fremkalde strejker og gadeuro: ”Dette er partiets mest slagkraftige våben, som i forbindelse med en terrorvirksomhed i en given situation efter samme mønster som under den spanske borgerkrig, kan betyde en meget faretruende faktor for en overrumpling af det danske samfund, såfremt staten ikke gennem sine sikkerhedsorganer er underrettet om, hvad der kan ske, og kan træffe sine modforanstaltninger.”⁴⁷² REA havde i 1950 ikke konkrete oplysninger om, at DKP forberedte illegale aktiviteter, men i betragtning af partiets nære tilknytning til Sovjetunionen må det vurderes som relevant, at tjenesten fulgte den fortsatte udvikling i partiet. Og som det vil fremgå af det

468 PET, emnesag: ”Kommunismen i Danmark i 1949”. Beretning nr. 1/1950; ”Kommunismen i Danmark i perioden 1. januar-1. april 1950”. Beretning nr. 2/1950; ”Kommunismen i Danmark i perioden 1. april-1. juli 1950”. Beretning nr. 3/1950; ”Kommunismen i Danmark i perioden 1. juli-1. oktober 1950”. Beretning nr. 4/1950.

469 Der kan henvises til de amerikanske myndigheders vurdering, sådan som den kommer til udtryk i State Departments, CIA's og National Security Councils materiale i National Archives II.

470 PET, emnesag: ”Beretning vedrørende kontaktmandsmøde i distrikt VII”, 29. august 1950.

471 Ibid.: ”Referat af kontaktmøde i Viborg den 3. april 1950”.

472 JM, ujournaliseret, Alm. opl. om K: ”Haslunds afd., 2/12/1950”.

følgende, modtog tjenesten i de sidste år af Stalins levetid flere informationer, der kunne tyde på, at partiet forberedte sig på illegale aktiviteter.

Et worst case-scenarium 1951

De danske myndigheders *worst case-scenarium* i begyndelsen af den kolde krig er beskrevet i et papir fra tiden under Korea-krigen. Efter et møde i Statsministeriet i februar 1951 blev politiet anmodet om i samarbejde med forsvaret at undersøge, hvilke trusler myndighederne kunne tænkes at stå overfor i forbindelse med ”en ekstraordinære situation.”⁴⁷³ I det papir, der blev udarbejdet, beskrives, hvordan et kommunistisk kupforsøg i forbindelse med et sovjetisk militært angreb kunne tænkes at udvikle sig:

1. *fase.* Kommunisterne går til modangreb mod ”den antikommunistiske Bølge”. De optræder mere aggressivt, de får stigende tilslutning, de arrangerer demonstrationer og offentlige møder, der i flere tilfælde udløser uroligheder.
2. *fase.* Kommunisterne udløser en strejke blandt arbejderne på gas-, elektricitets- og vandværket i Aalborg.
3. *fase.* Efterretningstjenesten modtager pålidelige oplysninger om kommende uroligheder i forbindelse med sabotageaktioner.
4. *fase.* Sabotage stopper togdriften, og kommunisterne indkalder til demonstration.
5. *fase.* Kommunistisk demonstration i Fælledparken med 100.000 deltagere vedtager opfordring til generalstrejke. Uroligheder i flere bydele og angreb på det engelske gesandtskab. Efterretningstjenesten får oplysninger fra en pålidelig kilde om et forestående kupforsøg.
6. *fase.* I forbindelse med en demonstration besætter kommunisterne Rigsdagen. To politistationer stormes og politiet afvæbnes. På Vesterbro beskydes politiet, og uroligheder og hærværk bryder ud i den indre by.
7. *fase.* Rådhuset, politistationer, Telefon- og Radiohuset besættes, gas og elektricitet afbrydes og togtrafikken lammes. Der bygges barrikader på indfaldsvejene til København, der bevogtes af bevæbnede kommunistiske grupper. Levnedsmiddelsituationen er truende. Kun Kastellet,

473 JM, P.O.-sag: Notat, 26. februar 1951.

Amalienborg, Politigården og forsvarets kaserne er stadig på regeringens hænder.

8. *fase.* ”En fremmed uvenlig Stats Krigsskibe ligger på Yderreden, og Bombemaskiner og Flyvere patruljerer over Sundet, men kommer jævnlig ind over Byen.”⁴⁷⁴

Dette scenario skal ses som resultatet af en forespørgsel fra regeringen, og det var ikke nødvendigvis et udtryk for, hvad efterretningstjenesten mente var en realistisk trussel. Det var imidlertid PET's opgave at forhindre alvorlige anslag mod statens sikkerhed eller den eksisterende samfundsorden, og DKP's nære tilknytning til Sovjetunionen sandsynliggjorde, at partiet ville støtte en sovjetisk besættelse. Efter alt at dømme havde partiet dog på dette tidspunkt næppe den nødvendige styrke eller midler til at gennemføre sådanne omfattende uroligheder, som tjenesten forestillede sig i scenariet. En kommunistisk modoffensiv ville blive mødt af modstand fra politiet, forsvaret og hjemmeværnet. På den anden side kan det ikke fuldstændigt afvises, at DKP havde haft et sabotageudvalg, at det havde forberedt strejker og uroligheder på arbejdspladserne og, som det vil fremgå af det følgende, at der eksisterede illegale grupper, der stod i forbindelse med sovjetiske sabotagenetværk.

Det institutionaliserede trusselsbillede

PET søgte at institutionalisere sit trusselsbillede og arbejdsmetoder ved at oprette uddannelseskurser til efterretningsfolkene. Man var i den sammenhæng inspireret af den hollandske tjeneste, der havde udarbejdet håndbøger til undervisningsbrug om emner som den kommunistiske lære, verdenskommunismens strategi og taktik, internationale kommunistiske frontorganisationer, det kommunistiske parti i Holland og andre yderligtgående grupper.⁴⁷⁵ Årsagen til oprettelsen af kurset var, at man mente, at der var et udbredt behov for viden om kommunismens teorier og historie og om efterretningstjenestens modforholdsregler og metoder. Foruden undervisning i den internationale kommunismes lære, strategi og taktik, DKP's historie og opbygning og om kommunistiske fron-

474 Ibid.: Notat, udateret [1951].

475 PET, ujournaliseret, kasse 3: ”Håndbog. Efterretnings- og sikkerhedstjeneste”.

torganisationer er det mest iøjnefaldende ved kurset, at man lagde så stor vægt på emner som oprør, sabotage i teori og praksis og radiosendere.⁴⁷⁶

Ifølge undervisningsmaterialet udvidede kommunisterne deres indflydelse ved at infiltrere ikke-kommunistiske organisationer og fagforeninger ved hjælp af hemmelige kommunister, de hvervede sympatisører i forsvaret og i statsapparatet, og de stræbte efter at nedbryde Vestens forsvarsvilje ved hjælp af fredsbevægelserne. Kurset vedligeholdte og bekræftede efterretningstjenestens trusselbillede af DKP fra tiden før 1950: Det blev fremhævet, at det fortsat var kommunisternes mål at erobre magten ved et kup eller en væbnet opstand, det (formodede) illegale apparat blev beskrevet, og kursusdeltagerne lærte, hvordan man indhentede oplysninger ved penetrering eller hvervning af partimedlemmer.⁴⁷⁷ PET's opfattelse af DKP i de tidlige 1950'ere synes at have været stærkt inspireret af samarbejdet med andre vestlige tjenester. PET's undervisningsmateriale henviste ofte til eksempler fra udlandet, og man udarbejdede en bibliografi om kommunismen bestående fortrinsvis af angelsaksiske titler.⁴⁷⁸

PET modtog i samtiden og senere forskellige oplysninger, der kunne tyde på, at DKP i de sidste år af Stalins levetid intensiverede den undergravende virksomhed. Det drejede sig om indikationer på, at partiet forberedte sig på at fungere illegalt, at medlemmer af partiet blev rekrutteret til et sovjetisk sabotagenetværk, og at kommunisterne i stigende grad infiltrerede forsvaret. Disse oplysninger vil blive analyseret i det følgende. Forinden vil oplysninger fra KGB's arkiv, der indikerer, at residenturet i København forberedte sig på illegaliteten, blive beskrevet.

Residenturets forberedelser til illegalitet

I august 1950, kort efter udbruddet af Korea-krigen, besluttede den sovjetiske efterretningstjeneste at optrappe indsatsen i Danmark. Det årlige budget blev udvidet til 15.000 kr. og personalet bestod i 1952 af tre officerer. Residenturets ressourcer var således stadig ganske beskedne. Alligevel blev MGB-officererne

476 PET, ujournaliseret, kasse 1: "Udkast til kursusplan", 26. november 1951; Notits, 7. august 1952; "For-slag til efterretningskursus med en varighed på 1 uge", 6. december 1954.

477 PET, ujournaliseret, kasse 3: "En efterretningstjenestes tilrettelæggelse af agentarbejde, observati-onstjeneste og det interne arbejde. Visse kommunistiske organisationers opbygning og deres ar-bejdsmetoder".

478 Ibid.

pålagt nye opgaver, der afspejlede ændringerne i Danmarks sikkerhedspolitiske situation. Residenturet skulle i tillæg til Storbritannien nu også indsamle oplysninger om USA's aktiviteter og om Danmarks forpligtigelser over for NATO. Desuden var Moskva interesseret i forholdene i de politiske partier og i aktiviteter vendt imod DKP. MGB's mere offensive linje kom til udtryk i instrukser om at infiltrere statsapparatet og ledelsen af de politiske partier ved hjælp af progressive kontakter, og at etablere kontakt til danskere, der var utilfredse med regeringens politik.⁴⁷⁹

På grund af det forværrede politiske klima under den kolde krig mistede de danske kommunister deres værdi som efterretningsagenter, og de blev efterhånden fjernet fra MGB's netværk. MGB frygtede, at deres kontakter til residenturet ville blive afsløret af de danske efterretningstjenester og benyttet til at miskreditere DKP som Moskvas agent. Ledelsen i Moskva udsendte en instruks, der forbød residenturet at anvende DKP-medlemmer til at indsamle efterretningsoplysninger.⁴⁸⁰ Det fremgår ikke af materialet præcis, hvornår denne ordre blev udsendt, men det må være sket mellem 1946 og 1950. Det var dog stadig tilladt at benytte kommunister som talentspejdere.⁴⁸¹

Ifølge materialet forværredes MGB's muligheder for at operere i Danmark i 1950-51. Det hang formentlig sammen med skærpsen af den kolde krig efter udbruddet af Korea-krigen. Det var også på dette tidspunkt, at de danske efterretningstjenester blev reorganiseret, og PET etablerede en permanent overvågning af den sovjetiske ambassade. Disse forhold må have gjort det sværere for den sovjetiske efterretningstjeneste at operere. MGB forberedte sig i 1950-51 på at fungere illegalt, og residenturet fik til opgave at hverve "støtteagenter", som skulle opretholde centerets kontakt til udstationerede illegale agenter, residenturet og til agentnetværket under en eventuel krise. Disse "støtteagenter" måtte ikke være tilknyttet såkaldte "demokratiske organisationer" (hvilket formentlig er en betegnelse for DKP og kommunistiske frontorganisationer). Centeret forlangte også, at arbejdet med agenterne blev strammet op, og residenturet blev derfor beordret til at skaffe sig af med agenter, der ikke forekom lovende eller af

479 PET, operationssag: Rapport nr. 76, 12. november 1998. Den eksterne civile sovjetiske efterretnings-tjeneste MGB var fra 1947 til 1951 underlagt Informationskomitéen (KI) og fra 1953 underlagt Indenrigsministeriet MVD. Tjenesten fik først betegnelsen KGB i marts 1954. Christopher Andrew & Oleg Gordievsky, *KGB*, s. xii.

480 PET, operationssag: Rapport nr. 79, 10. februar 1999.

481 Ibid.: Rapport nr. 76, 12. november 1998.

tvivlsom karakter, og at lægge agenter, der var kommet i PET's søgelys, på is for en kortere eller længere periode. Det blev indskærpet, at reglerne for konspirativ opførsel skulle følges nøje. Som forberedelse til indslusningen af illegale sovjetiske agenter, dvs. agenter under falsk identitet, der ikke havde kontakt til residenturet, skulle residenturet rekruttere agenter blandt personalet i rejseselskaber, paskontorer og offentlige instanser, der varetog registreringen af udlændinge. Endelig skulle residenturet identificere ledende kapitalistiske sammenslutninger og monopoler, som Moskva mente udøvede indflydelse på regeringen. MGB-officererne blev endvidere beordret til at bekæmpe antisovjetiske organisationer og "neutralisere" deres ledelser. I den sammenhæng var det planen at forsøge at infiltrere efterretnings- og kontraefterretningstjenesterne, dvs. FE og PET.⁴⁸²

Trods opstramningen benyttede MGB stadig DKP til særlige opgaver. Residenturet blev således pålagt at hverve danske søfolk, som skulle fungere som kurerer mellem København og sovjetiske agenter i Amerika. Årsagen til, at Centeret havde udvalgt residenturet i København til denne opgave, var åbenbart de liberale regler for adgang til danske havne, der betød, at alle havde fri adgang til skibene, og at besøgende ikke skulle forevise identifikation. Centeret gav residenturet tilladelse til at anvende medlemmer af DKP, og i 1951-52 havde MGB etableret fortrolig kontakt til et ukendt antal illegale (dvs. hemmelige) kommunistiske sømænd, der bl.a. fik kodenavnene *Mark*, *Lot* og *Lin*.⁴⁸³ Det fremgår ikke af det foreliggende materiale, hvem disse sømænd var, men oplysningerne indikerer, at der fandtes kommunister, der holdt deres partimedlemskab hemmeligt, og som udførte opgaver for den sovjetiske efterretningstjeneste. Således havde PET grund til at interessere sig for kommunistiske aktiviteter blandt danske søfolk og den mulige trussel, de udgjorde mod landets sikkerhed.

Der er flere antydninger i materialet af, at residenturet i København havde begrænset succes med sin indsats, og at personalet måske overdrev betydningen af sine kontakter i rapporterne til Moskva. Under forberedelserne til illegalt arbejde var residenturet hæmmet af mangelen på ressourcer, ligesom det forhold, at ansvaret for residenturet var fordelt mellem ambassadøren, der havde den formelle ledelse, og en professionel KGB-officer, der varetog den daglige

482 PET, operationssag: Rapport nr. 76, 12. november 1998. Ifølge KGB-materialet ankom den illegale agent Jorma Arnevitj Kivjakjas med kodenavnet *Yoris* under falsk identitet til Danmark i oktober 1951, hvor han søgte arbejde. Ibid.: Rapport nr. 78, 26. november 1998.

483 Ibid.: Rapport nr. 76, 12. november 1998.

ledelse, ikke gavtede indsatsen.⁴⁸⁴ Samtidig kritiserede Centeret residenturet for ikke at have afsløret de herskende kredses skjulte aktiviteter til fordel for USA og Storbritannien, som KGB gik ud fra eksisterede. Moskva noterede også, at residenturet ikke havde etableret kontakter blandt personalet på de amerikanske og britiske repræsentationer, ligesom man heller ikke havde skabt klarhed over, hvad den danske regering vidste om Sovjetunionen.⁴⁸⁵

DKP's 17. partikongres i 1952: Forberedelser til illegalitet?

PET noterede sig, at ledende kommunister på DKP's 17. partikongres i maj 1952 ikke lagde skjul på deres modstand mod de vestlige krigsmagere og imperialister og deres uforbeholdne begejstring for det stalinistiske regime i Øst. Aksel Larsen sendte således en særlig hilsen ”til det førende kommunistiske parti, Sovjetunionens kommunistiske parti, og dets fører, verdensproletariatets og verdensfriebebevægelsens geniale leder, kammerat Stalin.”⁴⁸⁶ I sin fremlæggelse af det nye partiprogram understregede Alfred Jensen, at DKP valgte ”folkedemokratiet” frem for den sovjetiske model som vejen til magten. Ifølge PET's referat indebar dette, ”at folkemasserne med forfatningen som udgangspunkt vil have mulighed for at foretage de ændringer i forfatningen og de økonomiske forhold, som er nødvendige for at sikre den omvæltning, som overgangen til socialismen er.”⁴⁸⁷ Magtovertagelsen skulle altså ske ad demokratisk vej og uden at krænke grundloven, og Alfred Jensen udelukkede ikke muligheden for, at der i overgangsfasen kunne blive afholdt frie valg. Samtidig lagde han dog heller ikke skjul på, at ”folkedemokrati”-fasen skulle bruges til at befæste kommunisternes position og udrense modstanderne. Ifølge PET's referat erklærede Jensen, at man skulle udnytte det eksisterende politiske system til at ”rydde reaktionen ud af de økonomiske og politiske positioner” og sætte ”kapitalismen som helhed ud af spillet ...”⁴⁸⁸ Det var altså stadig DKP's langsigtede mål at erobre magten og indføre socialismen, og udrensningen af kapitalisterne og deres støtter måtte nødvendigvis

484 Ibid.: Rapport nr. 79, 10. februar 1999.

485 Ibid.: Rapport nr. 76, 12. november 1998.

486 JM, P.O.-sag: Politiets Efterretningstjeneste, notits, 27. juni 1952, vedlagt E. Brix til departementschef Vilhelm Boas, 23. juli 1952.

487 Ibid.

488 Ibid.

indebære en indskrænkning af de demokratiske rettigheder. Hvad angik DKP's mere kortsigtede mål opfordrede partiformanden til, at kommunisterne skulle bidrage til at vælte den siddende borgerlige regering ved at organisere udenomsparlamentariske masseaktioner og dermed svække Danmarks tilhørsforhold til NATO.⁴⁸⁹

Partihuset i Dronningens Tværgade i København under den 17. partikongres i 1952. Billedteksten i Land og Folk lød: "Under hele kongressen har Land og Folks hus været festligt smykket med faner og flag med en stor transparent med parolen: Fred - Frihed - Socialisme." Partihuset blev overtaget af DKP ved befrielsen i 1945 og fungerede som partiets hovedkvarter frem til Sovjetunionens sammenbrud, hvor pengestrømmen fra Øst hørte op (Arbejdermuseet og ABA).

PET's oplysninger om partikongressen antydede imidlertid, at partiet forberedte en omorganisering. PET underrettede således Justitsministeriet om, at udvalgte partimedlemmer under kongressen på uannoncerede møder i Dronningens Tværgade skulle være blevet underrettet om, at det var blevet besluttet, at partidistrikterne uden for København skulle gøres mindre, og at der skulle oprettes såkaldte distrikts-aktivgrupper. Disse grupper skulle ledes af partifolk med erfaring fra modstandskampen, og medlemmerne skulle være særligt erfarne og have været medlemmer af partiet mindst siden 1944.⁴⁹⁰ Dette kunne tyde på, at DKP var i færd med at omorganisere sig for at blive mere disciplineret og effektivt, muligvis med henblik på at kunne iværksætte ulovlige aktioner og eventuelt hurtigt gå over i illegaliteten. Omkring samme tidspunkt udarbejdede PET en oversigt, der indeholdt udvalgte citater fra Lenins og Stalins værker, DKP's skolingspjece og diverse avisartikler, som skulle illustrere, at det var kommu-

⁴⁸⁹ Ibid.

⁴⁹⁰ Ibid.

nisternes mål at erobre magten med vold, om nødvendigt med bistand fra Den Røde Hær.⁴⁹¹

”Skærp Vagtsomheden”: Kommunisternes frygt for overvågning

Der er andre tegn på, at DKP i begyndelsen af 1950'erne forberedte sig på en yderligere skærpelse af den kolde krig. Kommunisterne, hvis parti havde baggrund i en konspirativ tradition, og som tidligere havde været udsat for forfølgelse, antog som en selvfølge, at de blev overvåget. Ifølge kommunisternes selvforståelse, både den gang og senere, var de ofre for kapitalisternes og det borgerlige magtapparats undertrykkelse: De havde altid forsvaret Danmarks selvstændighed og frihed, først under besættelsen og derpå under den kolde krig, og de kæmpede for fred, demokrati og social retfærdighed.⁴⁹² Siden de amerikanske imperialister havde planer om at bruge Danmark som base for et angreb på Sovjetunionen, måtte man gå ud fra, at de først ville bekæmpe alle, som stræbte efter at fremme venskabet med Sovjetunionen. Partiet opfordrede derfor medlemmerne til at skærpe den revolutionære årvågenhed mod agenter, som søgte at skaffe oplysninger om DKP's interne forhold, eller som forsøgte at provokere og skabe splid.⁴⁹³ Efterhånden som den kolde krig skærpedes og under indtryk af udrensningerne af ”imperialistiske agenter” i Østeuropa synes partiet at være blevet grebet af en stemning af forfølgelsesvanvid: Man gættede på, hvem der blandt kammeraterne kunne værre stikkere, og mystiske lyde i telefonen måtte skyldes, at politiet lyttede med.⁴⁹⁴

Formodningen om, at PET og andre hemmelige tjenester overvågede partiet, bidrog sandsynligvis til at skærpe DKP's allerede eksisterende tendenser i retning af ensretning og mistænksomhed. I slutningen af 1949 modtog DKP's Kontrolkommission, som varetog partiets indre sikkerhed, oplysninger om, at to navngivne, tidligere kommunister arbejdede for politiet og amerikanerne, og at

491 JM, P.O.-sag: Udateret notits (ca. 1952-53).

492 ”Kommunisterne har intet at skjule. Udtalelse af Danmarks Kommunistiske Parti,” *Arbejderen*, 6. september 2002 og ”Kommunister tæt overvåget,” *ibid.*, 15. oktober 2003 (www.arbejderen.dk/front, 28. november 2003); *Kommunisterne og den kolde krig*, udgivet af DKP, DKP/ml og Kpid, august 2003 (www.kpid.dk/Koldkrig/Koldkrig_main.html, 16. december 2003).

493 Børge Houmann, ”Skærp vagtsomheden!” *Tiden*, 11. årgang, nr. 1, januar 1950, s. 10-17.

494 Freddy Madsen, *Vilje til forandring. Mit liv som kommunist* (Husets Forlag, 2002), s. 65-66; Tage Revsgård Andersen, *Spionjæger i Danmark* (egen kopiering, 25. november 2003), s. 2-4.

de havde adgang til alle oplysninger om nye medlemmer og interne aktiviteter.⁴⁹⁵ Kontrollkommissionen indsamlede også rapporter om amerikanere, der var kommet i kontakt med partiet, og som tilsyneladende blev mistænkt for at være spioner.⁴⁹⁶ Disse og andre eksempler gjorde, at partiet lukkede sig endnu mere om sig selv og afviste fornyelse og demokratisering. DKP's daværende chefideolog Gelius Lund afviste således forslag om at indføre mere demokratiske afstemningsregler med den begrundelse, at partiet var udsat for "uafladelige forsøg på at smugle fjendtlige indflydelser og fjendtlige agenter ind i vort parti."⁴⁹⁷ Således bidrog perceptionen af overvågningen til, at kommunisterne isolerede sig endnu mere fra det danske samfund.

Frygten for infiltration betød også, at partiet brugte tid og ressourcer på at forsøge at identificere og slippe af med formodede spioner. Således blev en række kommunister ekskluderet fra partiet i første halvdel af 1950'erne, enten på grund af ideologisk afvigelse eller anden form for partiskadelig virksomhed.⁴⁹⁸ Flere kommunister, deriblandt en rejsesekretær i DKU, blev ekskluderet, fordi de havde gjort tjeneste i den engelske hær efter befrielsen. Selvom der ikke fandtes konkrete beviser på, at de pågældende på nogen måde stadig havde kontakt til englænderne, besluttede DKP's ledelse, at partiets sikkerhed måtte stilles over alle andre hensyn.⁴⁹⁹ Der var således klare paralleller i DKP's skærpede årvågenhed og eksklusioner til de samtidige udrensninger af mulige fremtidige modstandere i de østeuropæiske og vestlige kommunistpartier i Stalins sidste leveår. Efter alt at dømme forberedte de kommunistiske ledere sig på en skærpelse af den kolde krig i forbindelse med Korea-krigen.

DKP og KGB's sabotagenetværk

Efter den kolde krigs afslutning er det kommet frem, at Sovjetunionen i slutningen af 1940'erne oprettede sabotagenetværk i en række vestlige lande. De havde

495 ABA, DKP's arkiv, kasse 205: "Oplysninger vedr. interne Forhold indenfor D.K.P.", 9. november 1949. Se også Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen*, s. 459-461.

496 ABA, DKP's arkiv, kasse 205: "Notat om amerikanere i partiets nærhed", 16. april 1951, og udateret papir.

497 Ibid.: Gelius Lund til Hans Petersen, 20. januar 1950.

498 Ibid.: kasse 204: Liste over eksklusioner, 1950-56.

499 Ibid.: Fritz Neve til Danmarks Kommunistiske Parti, 17. november 1952, og kontrollkommissionen til Fritz Neve, 15. januar 1953; Københavnskonferencen 17.-18. oktober 1953. Foreliggende sager.

til opgave at udføre sabotage mod militære installationer i tilfælde af en militær konfrontation mellem blokkene. I midten af 1950'erne placerede KGB hemmelige våbenlagre i Vesten, som skulle bruges til aktioner bag fjendens linjer.⁵⁰⁰ Det er i den sammenhæng interessant, at PET modtog en række oplysninger, der indikerede, at danske kommunister skulle være involveret i sådanne sabotageplaner.

En række ubekræftede oplysninger tydede på, at der foregik træning af vestlige kommunister i sabotage i Østeuropa. I 1949 meddelte FE, at en tidligere organisator i Wollwebers netværk nu skulle være leder i Warszawa af en specialafdeling for Skandinavien, hvis formål var at samarbejde med de lokale kommunister om at organisere sabotage.⁵⁰¹ I begyndelsen af 1951 videregav FE en rapport fra udlandet om, at Sovjetunionen havde besluttet at udbygge de illegale kommunistiske kamp- og sikkerhedsgrupper i Frankrig, Schweiz, Holland, Danmark og Slesvig-Holsten. Ifølge kilden var partimedlemmer fra de nævnte lande indbudt til et strengt hemmeligt møde i eller ved Ahrensburg.⁵⁰² Det lykkedes tilsyneladende ikke at bekræfte, at mødet rent faktisk havde fundet sted.⁵⁰³ Senere på året forlød det, at den skole i Moskva, der hidtil havde uddannet kommunister fra Skandinavien, Holland, Belgien og Frankrig, blev overflyttet til et sted i nærheden af Østberlin. På skolen modtog eleverne bl.a. undervisning i sabotage, spionage og militære opgaver, og der var blevet indkaldt elever fra Skandinavien, som forventedes at ankomme i den nærmeste fremtid.⁵⁰⁴ PET modtog også et kort over østtyske kurerlinjer til Danmark og en bekræftelse af, at ”den ”rene” sabotage- og terrorkole” nu fandtes i Mecklenburg.⁵⁰⁵

I 1954 forlød det, at flere ledere fra den franske kommunistiske fagforening CGT havde været på sabotagekursus i Moskva,⁵⁰⁶ og ifølge andre kilder skulle vestlige kommunister modtage instruktion i sabotage på kurser i Østeuropa. En udenlandsk tjeneste henviste til et eksempel fra Vesttyskland, hvor to tidligere tyske kommunister havde været involveret i opbygningen af et sovjetisk sabotagenetværk i Vesten, og PET blev anmodet om eventuelle oplysninger om de

500 Pavel Sudoplatov and Andrei Sudoplatov with Jerrold L. and Leona P. Schechter, *Special Tasks*, s. 241-246, 332, 334-335; Christopher Andrew and Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, s. 467-469, 474-477.

501 PET, emnesag: Notits, 20. marts 1953.

502 PET, Plankartotek: ”Sovjetunionen”, oplysning dateret 27. februar 1951.

503 Ibid.: ”Tyskland/V – K.D.P., kupplaner”, oplysning dateret 16. maj 1951.

504 Ibid.: ”Sovjet-Unionen – Efterretningsvæsen”, oplysning dateret 18. september 1951.

505 Ibid.: oplysning dateret 21. januar 1952.

506 PET, emnesag: Meddelelse, 16. juni 1954.

kommunistiske sabotagekurser.⁵⁰⁷ PET's svar kendes ikke, men den danske tjeneste synes ikke at have fundet mange tegn, der kunne bekræfte antagelsen om kommunistisk sabotageaktivitet i Danmark.⁵⁰⁸

I 1951 afleverede PET en beretning om kommunistisk aktivitet i Danmark til Det Nordatlantiske Stedfortræderråd. Heri refereredes en person, der stod DKP's ledelse nær, for at have fortalt en meget pålidelig kilde, at partiet havde organiseret et illegalt apparat: "Det drejer sig om sabotage- og antisabotagegrupper samt efterretningsgrupper ... som instruktører for grupperne fungerer de gammelkendte sabotører, men de skal ikke have noget med sagerne at gøre i påkommende tilfælde. Medlemmerne er så vidt muligt helt nye og fortrinsvis rekrutteret fra DKU."⁵⁰⁹ Det vides ikke, hvem denne person var, eller hvor troværdig kilden var. Det forekommer ikke sandsynligt, at DKP havde planer om at iværksætte sabotage i fredstid, men i lyset af de nye oplysninger om KGB's sabotagenetværk kan det ikke udelukkes, at der blev dannet sådanne grupper, der skulle udføre sabotage og andre aktiviteter i en krise- eller krigssituation.

I 1954 modtog PET de hidtil mest opsigtsvækkende oplysninger om danske kommunisters mulige involvering i sovjetiske sabotageplaner. I 1954 blev KGB-agenten Nikolaj Khokhlov sendt til Vesttyskland for at likvidere den russiske eksilleder Georgij Okolovitj. Khokhlov opgav imidlertid foretagendet og besluttede sig i stedet til at hoppe af til CIA.⁵¹⁰ Under sine debriefinger fortalte han, at han i juli 1951 var blevet sendt til Danmark for at sondere terrænet og finde frem til den mest effektive måde at indsluse sovjetiske agenter på. Ifølge Khokhlov havde Pavel Sudoplatov, lederen af KGB's afdeling for særlige opgaver, oplyst, at

507 Ibid.: Meddelelse, 12. marts 1956.

508 Blandt andre modtagne og ubekræftede oplysninger om planlagt kommunistisk sabotage i Danmark kan nævnes: Svenske aviser berettede i 1949 om, at der på længere sigt var planlagt sabotage mod industrien og jernbanerne i Marshalllandene (PET, Plankartotek: "Spionage i Danmark", oplysning dateret 1. april 1949); i 1951 rapporterede Københavns Politis Efterretningsafdeling, at der blev tilvirket sprængstoffer i en lejlighed i Dronningens Tværgade, der tilhørte den russiske handelsdelegation (ibid.: "Sovjetunionen", oplysning dateret 5. januar 1951); og en anonym brevskriver angav en kinesisk student, der skulle være i færd med at organisere et netværk af kommunistiske studenter i Danmark, som i tilfælde af et krigsudbrud skulle iværksætte sabotage- og propagandaaktioner (ibid.: "Sabotage", oplysning dateret 16. maj 1951).

509 PET, emnesag: "Vedrørende kommunistisk aktivitet indenfor fagbevægelsen i Danmark og den af internationale fredsbevægelsen og andre internationale politiske organisationer her i landet udfoldede aktivitet kan oplyses følgende", 14. juli 1951, vedlagt Mogens Jensen til Justitsministeriet, 16. juli 1951.

510 Christopher Andrew and Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, s. 466-467.

man anså Danmark for et vigtigt mål, idet man antog, at landet i tilfælde af krig ville blive benyttet som base af USA og England. KGB havde derfor til hensigt at infiltrere Danmark med agenter, der i en krigssituation skulle udføre sabotage mod allierede militære anlæg. Det var Khokhlovs opfattelse, at han selv senere skulle have været sendt til Danmark for at etablere et sådant sabotagenetværk.⁵¹¹ KGB-afhopperen hævdede også at have haft kendskab til en anden agent, som i materialet er benævnt "agent X", der i september eller oktober 1952 blev udsendt af KGB-afdelingen i Karlshorst, Østtyskland, med det formål at udøve fredstids-sabotage mod amerikanske og engelske militære installationer i Danmark. Missionen endte imidlertid i en absurd farce: KGB havde glemt at instruere "agent X" om, at han ikke måtte tage kontakt med DKP, og ved ankomsten skyndte han sig at sætte sig i forbindelse med nogle medlemmer af DKP's ledelse, som han informerede om sin opgave. De danske kommunister, der fejlagtigt troede at "agent X" var udsendt af det østtyske kommunistparti (SED) centralkomité, skulle derefter "henrykt" have henvendt sig til SED og udtrykt deres glæde ved at medvirke ved udførelsen af sabotagen, hvis østtyskerne bekræftede instruktionerne. Østtyskerne, der var tydeligt overraskede over henvendelsen, kontaktede øjeblikkeligt KGB i Karlshorst, hvor oplysningerne vakte stor opstandelse: Lederen af operationen blev fjernet af Moskva, og "agent X" vendte tilbage for at aflægge rapport.⁵¹²

Spørgsmålet er, hvor troværdig Khokhlovs historie er. Umiddelbart forekommer det lidet sandsynligt at antage, at DKP var villig til at medvirke i sabotage-handlinger i fredstid. Partiet måtte gå ud fra, at en sådan involvering ville blive opdaget, da kommunisterne var under konstant overvågning i 1950'erne, og at det kunne føre til drastiske modforanstaltninger fra myndighedernes side. Aksel Larsen fortalte nogle år senere en udenlandsk myndighed, at partiledelsen i 1954 eller 1955 var blevet opsøgt af to herrer fra DDR, som anmodede om ledelsens hjælp til at opbygge et illegalt netværk. Aksel Larsen hævdede, at partiledelsen følte sig "ilde tilpas" ved anmodningen, idet den kom fra to ukendte personer, og den blev derfor afvist.⁵¹³ Det er uklart, om der var tale om den samme begivenhed (men fejldateret), og om den tidligere partiformand talte sandt. PET stillede sig også noget skeptisk over for påstandene, og PET's næstkommanderende

511 JM, P.O.-sag: Notits, 19. maj 1954, "Svar ad bilag I" og "Svar ad bilag III", vedlagt Mogens Jensen til departementschef V. Boas, 9. juli 1954.

512 Ibid.: "Svar ad bilag II".

513 PET, personsag: Notits, 17. februar 1961; rapporter, 27. september 1962 og 9. april 1963.

Mogens Jensen understregede over for Justitsministeriet, ”at man bør være noget varsom med uden videre at godtage KHOKLOV’s forklaring om den som ’agent X’ omtalte persons rejse til Danmark og specielt om DKP’s reaktion overfor anmodningen om at bistå med fredstidssabotage her i landet.”⁵¹⁴ Der er heller ikke noget, der tyder på, at den sovjetiske efterretningstjeneste planlagde fredstidssabotage på daværende tidspunkt. Sådanne sabotageaktioner forekommer formålsløse og kunne i værste fald udløse gengældelse mod østblokken. Bortset fra vestlige forsøg på at etablere modstandsbevægelser i de baltiske lande og i Østeuropa i slutningen af 1940’erne og begyndelsen af 1950’erne synes de to blokke da også generelt at have accepteret hinandens interessesfærer. Ifølge Pavel Sudoplatov underskrev KGB og GRU i 1952 en plan om sabotage mod amerikanske og NATO-installationer, men den skulle kun iværksættes i tilfælde af en krise- eller krigssituation. Det første mål var at ødelægge NATO-hovedkvarterets kommunikation, og Khokhlov blev i 1950 sendt til Vesten for at indsamle oplysninger og opbygge et netværk, der skulle udføre sabotagen.⁵¹⁵ Det kan således konstateres, at det forekommer usandsynligt, at Sovjetunionen skulle have besluttet at udføre sabotageoperationer mod vestlige mål i fredstid, og at de danske kommunister skulle have udtrykt deres glæde ved at deltage i operationerne.

Man kan kun gisne om, hvilke motiver Khokhlov havde til at fortælle historien. Det hører med til historien, at Khokhlov ifølge Sudoplatov oprindeligt var skuespiller.⁵¹⁶ En mulig forklaring er, at historien om ”agent X”s fejlslagne mission opstod, fordi Khokhlov misforstod rygter, som han havde hørt i KGB-kredse. En anden mulig forklaring er, at han som afhopper havde brug for at give sine udspørgere interessante oplysninger.

Efter den kolde krigs afslutning modtog PET nye oplysninger fra KGB-afhopperen Vasilij Mitrokhin, der indikerer, at danske kommunister kan have været involveret i KGB’s sabotagenetværk i 1950’erne. Dette netværk skulle aktiveres i forbindelse med et krigsudbrud.⁵¹⁷ Det skal understreges, at oplysningerne er meget fragmentariske og behæftet med stor usikkerhed. Ifølge Mitrokhin var Jesef Amman med kodenavnene *Gregor*, *Konrad* og *Aman* en tysk kommunist,

514 JM, PO-sag: Mogens Jensen til departementschef V. Boas, 9. juli 1954.

515 Pavel Sudoplatov and Andrei Sudoplatov with Jerrold L. and Leona P. Schechter, *Special Tasks*, s. 246-247.

516 Ibid.: s. 246.

517 For en diskussion om Mitrokhins troværdighed henvises til afsnittet om DKP’s kontakt til KGB 1945-50.

som i 1935 flyttede til Danmark, hvor han på partiets ordrer involverede sig i arbejdet med de tyske flygtninge. I 1936 flyttede han til Oslo, hvor han kom i kontakt med den stedlige NKVD-resident, der havde kodenavnene *Anton* og *Ernst*, og som ledede den sovjetiske sabotage i Skandinavien. Året efter rekrutterede *Anton* Amman til at arbejde for NKVD. Amman blev sendt til Danmark, hvor han med Søfyrbødernes formand, Richard Jensens bistand oprettede den gruppe, der udførte sabotageaktioner mod to spanske trawlere i Frederikshavn, der skulle sejle for Franco-styret, og SS Batory, der var ejet af Polish North Atlantic Transatlantic Line.

Amman fik til opgave af Pavel Sudoplatov, der ledede oprettelsen af KGB's sabotagegrupper i de vestlige lande under den kolde krig, at organisere sabotagegrupper i Vesttyskland, Frankrig og Danmark og at lede disse grupper. Omtalen af Vesttyskland indikerer, at dette må være sket efter Forbundsrepublikkens oprettelse i 1949. Ifølge materialet blev Amman kaldt tilbage til Moskva i 1953, hvor han havde to møder med Sudoplatov. Det fremgår af de fragmentariske oplysninger, at møderne drejede sig om organiseringen af et illegalt residentur i Danmark. Det fremgår også, at Amman rekrutterede over 30 personer i den tid, hvor han arbejdede for KGB. En af de personer, han hvervede til sabotageaktiviteter, var *Paul*, som i 1953 og 1954 blev kaldt til DDR,⁵¹⁸ men det fremgår ikke af hvilken årsag. Formodentlig skulle han modtage instrukser. Det er påfaldende, at rekrutteringen skulle være foregået netop i den periode i begyndelsen af 1950'erne, hvor KGB opbyggede sine netværk i Vesten. Der er således en del, der tyder på, at KGB oprettede sabotagenetværk i Danmark og rekrutterede danske sympatisører. Dette mulige netværk skulle efter alt at dømme først aktiveres i forbindelse med et krigsudbrud.

Soldatermytterierne i 1953

Som nævnt indgik det i PET's trusselsopfattelse, at kommunisterne måtte formodes at have til hensigt at infiltrere forsvaret, hvor de kunne lære våbenbrug, sprede propaganda og undergrave de værnepligtiges forsvarsvilje. PET havde siden Danmarks tilslutning til Atlantpagten i 1949 konstateret en stigende kommunistisk agitation mod forsvaret, der bl.a. kom til udtryk i uddelingen af lø-

518 PET, operationssag: Rapport nr. 65, 1. juli 1997.

besedler foran landets kaserner rettet imod forslaget om en forlængelse af den militære tjenestetid.⁵¹⁹

PET fandt tilsyneladende kun spredte og usikre tegn på kommunistisk spionagevirksomhed mod militæret i tiden omkring Danmarks optagelse i NATO og Korea-krigen. I 1951 konstaterede tjenesten godt nok, at der foregik en stigende kommunistisk infiltration inden for værnene,⁵²⁰ og der var flere eksempler på kommunister eller personer med kommunistiske forbindelser, der var ansat på militære arbejdspladser.⁵²¹ Selvom der kan argumenteres for, at de udgjorde en potentiel sikkerhedsrisiko, forelå der i de fleste tilfælde ingen konkrete oplysninger om, at de skulle have foretaget sig noget ulovligt. Undtagelser herfra var en navngiven arbejdsmand, der skulle have kopieret planerne over livgardens mobiliseringsmagasiner i Vindinge og udleveret dem til DKP's afdeling i Roskilde,⁵²² og en magasinassistent ved Hærens ammunitionsarsenal, der ifølge et rygte skulle levere kopier af alle ammunitionsordrer til kommunisterne, men en nærmere undersøgelse havde ikke bragt noget nyt for dagen.⁵²³ Det forlød også, at kommunistiske arbejdere ved en tilbygning til kasernen i Ringsted havde ladet sig fotografere således, at kasernen kunne kortlægges nøje,⁵²⁴ og ifølge en underhåndsoplysning skulle DKP have givet særligt udvalgte kommunister i den faglige fraktion i hær og flåde instrukser om at holde ”øjnene åbne og ørerne stive” ved det engelske hangarskib *Implacable's* besøg i København i juli 1950.⁵²⁵ Endelig havde flere navngivne kommunister udvist påfaldende stor interesse for militære forhold,⁵²⁶ ligesom Land og Folk skulle have afgivet store bestillinger på kort fra Geodætisk Institut.⁵²⁷ Som det bemærkes, var alle disse oplysninger

519 JM, P.O.-sag: Afskrift af Brix til Justitsministeriet, 19. januar 1951. Forsvaret var tidligt på vagt over for kommunister i militæret. Kommunistiske modstandsfolk, der efter krigen forsøgte at gøre karriere som befalingsmænd, synes at være blevet frasorteret. Mette Olsen, ”Da forsvaret snød modstandsfolkene,” *Arbejderhistorie*, nr. 1, marts 1998, s. 53-63.

520 PET, plankartotek: ”Hær og Flåde – Politiske bevægelser indenfor”, oplysning dateret 11. juli 1951.

521 Ibid.: ”Spionage i Danmark”, oplysninger dateret 30. marts 1951, 22. juni 1951, 7. november 1951 og 4. august 1952.

522 Ibid.: ”Fotografering og tegning”, oplysning dateret 10. juli 1952.

523 Ibid.: ”Spionage i Danmark”, oplysning dateret 3. februar 1951.

524 Ibid.: oplysning dateret 15. december 1951.

525 PET, emnesag: ”Kommunismen i Danmark i perioden 1. juli-1. oktober 1950”. Beretning nr. 4/1950.

526 PET, plankartotek: ”Spionage i Danmark”, oplysninger dateret 8. juli 1951 og 18. juli 1952.

527 Ibid.: oplysning dateret 7. maj 1952.

ganske usikre, og det lykkedes tilsyneladende hverken at af- eller bekræfte deres rigtighed.

I februar 1953 opstod der uro og protester på flere garnisoner i kølvandet på regeringens meddelelse om, at de værnepligtiges tjenestetid ville blive forlænget fra 12 til 18 måneder. Omkring 950 soldater var indblandet i urolighederne, og efterfølgende blev 28 ”hovedmænd” idømt fængselsstraffe på op til 12 måneder for mytteri og lydighedsnægtelse, mens 284 fik fængselsstraffe på mellem fire og fem måneder, og endelig fik omkring 400 betingede militære fængselsstraffe på ca. 15 dage.⁵²⁸ Københavns Politis Afdeling E og PET udarbejdede umiddelbart efter mytteriernes redegørelser for DKP og DKU’s kampagne imod forlængelse af tjenestetiden i form af møder, demonstrationer, taler og plakatoptklæbninger. Redegørelserne var formentlig udarbejdet til orientering af Justitsministeriet og byggede bl.a. på oplysninger fra FE og interne DKU-skrivelser.⁵²⁹

Under den efterfølgende efterforskning hæftede PET sig ved, at mytteriernes var opstået på samme tid flere forskellige steder, hvilket kunne tyde på, at de havde været koordineret. Man fandt også tegn på, at DKU havde forberedt indkaldte medlemmer på forlængelsen, at ungkommunisterne havde vundet et vist fodfæste blandt soldaterne, og at man havde arbejdet ihærdigt på at organisere demonstrationer ved de indkaldtes hjemsendelse. Endelig kunne man pege på, at DKP efterfølgende havde rejst en kampagne imod de hårde domme. Alligevel var konklusionen, at kommunisterne ikke havde organiseret uroen. Ifølge en kilde i DKU havde ledelsen intet kendskab til de konkrete forhold på garnisonerne og havde ikke haft nogen planer om mytterier. Kilden var heller ikke i stand til at bekræfte forlydender om, at DKU skulle have oprettet et egentligt soldaterudvalg. Mytteriernes var opstået spontant i utilfredshed med forlængelsen og med forholdene i forsvaret i øvrigt, og det var først bagefter, at kommunisterne havde forsøgt at udnytte uroen til at stille sig i spidsen for soldaterne. Selvom den kommunistiske agitation måske nok havde bidraget til at ophidse gemytterne, fandt PET, at DKP nok tog en større del af æren, end partiet var berettiget til.⁵³⁰

528 Ib Nordby, *Det glemte mytteri. Soldatermytteriernes i 1953* (Syddansk Universitetsforlag, 2004), s. 59.

529 PET, emnesag: Københavns Opdagelsespolitisk Afdeling E, ”Redegørelse over Danmarks Kommunistiske Ungdoms modstand mod den forlængede militærtjeneste”, 22. februar 1953; ”Redegørelse for Danmarks Kommunistiske Ungdoms modstand mod forlængelsen af militærtjenestetiden”, n.d.

530 Ibid.: Notits, 11. marts 1953; ”Soldaterdemonstrationer mod en forlængelse af den militære tjenestetid i Danmark”, 14. april 1953; ”Vedrørende kommunistisk virksomhed efter de den 16-17/2-1953 stedfundne soldaterdemonstrationer”, 29. juni 1953. RB: Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

PET's vurdering svarer stort set til, hvad vi i øvrigt ved fra andre kilder om mytterne. Ifølge Forsvarsministeriet havde DKU siden begyndelsen af 1950 drevet en intensiv agitationskampagne imod de øgede militærbevillinger og planerne om den forlængede tjenestetid, og man kunne i 1951 pege på 53 tilfælde af kommunistisk virksomhed inden for forsvaret. Forsvarsministeriet kunne også oplyse, at aktiviteterne blev styret af et soldaterudvalg under DKU, at der blev forsøgt organiseret kommunistiske celler i forsvaret, og at kommunistiske værnepligtige spredte propaganda og hvervede nye tilhængere.⁵³¹ FE's undersøgelse af soldatermytterne konkluderede, at bortset fra Bornholm var der ikke fundet konkrete beviser på, at kommunister havde været direkte involveret i eller ansvarlige for demonstrationerne. De var opstået spontant som en følge af utilfredsheden med tjenestetidsforlængelsen og med de øvrige forhold på kaserne. Den intensive kommunistiske agitation siden 1950 havde dog spillet en vigtig rolle ved at "berede jorden" og gøre soldaterne modtagelige for de kommunistiske argumenter.⁵³² Det var dog forsvarets generelle vurdering, at den kommunistiske agitation ikke havde haft nogen effekt på det store flertal af de værnepligtige, og at moralen og disciplinen i det store og hele ikke havde lidt noget knæk. Man forudså derfor ingen gentagelser i fremtiden.⁵³³

Demonstrationerne fik imidlertid den følge, at myndighederne intensiverede kontrollen med de indkaldte værnepligtige. I juni 1953 udsendtes en rundskrivelse til samtlige politikredse, hvor de blev anmodet om at underrette PET om personer, der var eller forventedes at blive indkaldt til aftjening af værnepligt, og som var kendt for eller måtte formodes at være "yderligtgående i nationalt henseende."⁵³⁴ PET holdt øje med DKU's 21. kongres i 1954 og noterede sig, at ungtkommunisterne havde besluttet at kæmpe mod militariseringen af ungdommen, Vesttysklands genoprustning og den forlængede tjenestetid. Dette skulle bl.a. ske ved at udspredte propaganda blandt soldaterne, og ifølge PET var målet at skabe et nyt oprør i forlægningerne.⁵³⁵ Kort efter besluttede forsvaret at øge agtpågivenheden over for kommunistisk virksomhed i værnene ved at iværk-

531 JM, P.O.-sag: Afskrift af E. J. C. Quistgaard til Forsvarsministeriet: "Kommunistisk undergravende virksomhed inden for værnene", 13. august 1951.

532 JM, P.O.-sag: Forsvarsstabens Efterretningsafdeling, "Orientering om mytterne i feb. 1953", 15. maj 1953, vedlagt K. G. Konradsen til forsvarets korps, officersskoler m.fl., 28. juli 1953.

533 Ibid.: Udtalelse vedlagt E. Brix til justitsminister Helga Pedersen, 22. juni 1953. Ib Nordby kommer frem til samme vurdering af kommunisternes rolle i *Det glemte mytteri*.

534 PET, ujournaliseret, kasse 2: Notits, 27. august 1954.

535 PET, emnesag: "Vedrørende D.K.U's 21. kongres", n.d.

sætte modforanstaltninger i samarbejde med politiet, forbyde politisk propaganda og afholde sikkerhedsforedrag for soldaterne. Det var PET's opfattelse, at DKU havde intensiveret sin aktivitet i forsvaret siden kongressen, og at den var et led i den Moskva-styrede kampagne imod den tyske genoprustning. PET udarbejdede en notits, som argumenterede for, at politiet kunne bruge de lokale politivedtægter til at stoppe uddeling af politisk propagandamateriale ved kaserne. ⁵³⁶ I 1957 meddelte FE, at DKP forberedte et fremstød for at "forstærke sit greb om de kommunistiske værnepligtige og sin propagandistiske virksomhed indenfor forsvaret." Ifølge FE var DKU's soldaterudvalg begyndt at indsamle adresser på indkaldte kommunister. Formålet var, at ungtkommunisterne skulle bruges til infiltration og spionage, og de ville bl.a. blive instrueret om, at de skulle holde deres partimedlemskab skjult, optræde ulasteligt og forsøge at blive talsmænd eller komme ind på befalingsmandsskolen. Selvom FE ikke mente, at "soldaterarbejdet" havde haft den store effekt, bad PET samtlige politimestre om at indberette eventuelle oplysninger på kommunistisk virksomhed i forsvaret. ⁵³⁷ Et kommunistisk forsøg på at opildne de værnepligtige til lydighedsnægtelse under NATO-øvelsen "Hold fast" i 1960 løb ud i sandet, hvilket ifølge PET's chef skulle tilskrives tjenestens tætte overvågning:

"M.J. [Mogens Jensen] oplyste i tilslutning til oberstens [Lundings] redegørelse, at man gennem efterretningstjenestens kilder på forhånd havde været orienteret om de fleste planlagte propagandaoperationer, og at politiet derfor havde været i stand til bogstavelig talt at tage imod de kommunistiske plakatoptklæbere og løbesedeluddelere, så snart disse viste sig på gaderne."⁵³⁸

Forberedte Stalin et angreb på Vesten?

Som det er fremgået, havde DKP en begrænset indflydelse i det danske samfund, og dets tilslutning var fortsat vigende efter valgnederlaget i 1947. Det var således klart for myndighederne, at partiet kun udgjorde en egentlig fare for statens sikkerhed og det demokratiske system i forbindelse med en eventuel krig og sovjetisk besættelse af Danmark. I tilfælde af en sådan krise var det ikke utænkeligt, at

⁵³⁶ Ibid.: Notits, 28. september 1954.

⁵³⁷ Ibid.: Mogens Jensen til politidirektøren i København og samtlige politimestre, 4. juni 1957.

⁵³⁸ PET, ujournaliseret, PET's interne referater: Møde i koordinationsudvalget den 1. november 1960.

danske kommunister ville deltage i femte kolonneaktivitet og forsøge at overtage magten med hjælp fra Den Røde Hær. Som det tidligere er fremgået, er der intet, der tyder på, at Stalin planlagde et overraskelsesangreb på Vesteuropa i de umiddelbare efterkrigsår. Spørgsmålet er imidlertid, om Stalin i sin sidste levetid overvejede at iværksætte et sådant angreb, og om indikationerne på, at DKP forberedte sig på at gå over i illegaliteten, at danske kommunister muligvis blev hvervet til et sabotagenetværk, og den stigende kommunistiske aktivitet mod det danske forsvar, skal ses i denne sammenhæng.

Flere af DKP's aktiviteter i Stalins sidste år synes at passe ind i et mønster i den internationale kommunistiske bevægelse. DKP ekskluderede partimedlemmer, bl.a. flere fagforeningsfolk, idet der var opstået tvivl om deres loyalitet. På samme tidspunkt gennemgik de østeuropæiske partier udrensninger, skueprocesser og henrettelser, mens vesteuropæiske partier ekskluderede medlemmer, der var mistænkt for "titoisme", dvs. støtte til Jugoslaviens selvstændige kurs over for Moskva.⁵³⁹ Dette kunne tyde på, at Moskva ønskede at disciplinere og ensrette de nationale partier i forbindelse med den skærpede internationale situation.

I 1952 vedtog DKP et nyt partiprogram, *Det danske folks vej*, hvoraf det fremgik, at kommunisterne stræbte efter at erobre magten ved hjælp af et flertal i befolkningen: "Kommunisterne er modstandere af mindretalskup, mindretalsstyre og mindretalsdiktatur. ... Socialismens sejr i en række lande har vist, at der gives forskellige veje til socialismen. Hvert land, hvert folk må gå den vej, der følger af dets egne forhold og betingelser."⁵⁴⁰ Afsnittet om overgangen til socialismen nævnte ikke proletariats diktatur, men beskrev i stedet en udvikling, hvor "arbejderklassens enhed" gennem frie valg ville føre til en "folkeregering", der gradvis ville indføre socialismen, udvide folks rettigheder og beskytte det nye samfundssystem mod den gamle overklasse.⁵⁴¹ Året forinden havde Det britiske Kommunistparti vedtaget et nyt partiprogram, der undlod at nævne proletariats diktatur, afviste at man ville følge Sovjetunionens eksempel og understregede, at man ville arbejde inden for det eksisterende demokrati. Programmet var et resultat af den britiske partiformands drøftelser med Stalin.⁵⁴² Også DKP's

539 For eksempel blev den norske kommunist Peder Furubotn og hans tilhængere ekskluderet fra NKP i 1949-50 – bl.a. med hjælp fra den danske partiformand Aksel Larsen. Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen*, 439-440.

540 *Det danske folks vej*. Programudtalelse fra Danmarks Kommunistiske Parti.

541 Ibid.: s. 39-45.

542 Robert Service, *Comrades*, s. 268-269.

udkast til det nye program blev sendt til Moskva, hvor Aksel Larsen under et besøg fik godkendt udkastet med nogle få rettelser.⁵⁴³ Det indikerer, at Stalin ønskede at skabe et indtryk af, at de vestlige kommunistpartier nu accepterede demokratiet og havde opgivet idéerne om proletariatets diktatur og indførelsen af socialismen med magt.

Endelig var der de ubekræftede oplysninger om, at DKP skulle have forberedt sig på illegaliteten, at der fandtes et illegalt apparat, at KGB skulle have rekrutteret danske kommunister til et sabotagenetværk, og at kommunister infiltrerede og udførte spionage mod forsvaret. Flere udenlandske sager fra denne periode viste, at vesteuropæiske kommunister infiltrerede militæret, udførte spionage og opbyggede sabotagenetværk.⁵⁴⁴ Dette kunne tyde på, at de vesteuropæiske kommunistpartier var ved at blive mobiliseret til at udføre illegale aktiviteter, eventuelt i forbindelse med en krig mellem stormagterne.

Stalins sidste år var præget af en stigende spænding i Sovjetunionen. Den sovjetiske ledelse iværksatte et omfattende oprustningsprogram. Befolkningsgrupper, der blev anset som potentielle fjender, blev deporteret fra de vestlige områder. Den indre sikkerhed blev skærpet, og en række nøglefigurer i den sovjetiske ledelse blev udrenset. Blandt de personer, som syntes at være i farezonen, var udenrigsminister Molotov og chefen for det hemmelige politi Berija. Stalins greb om Østeuropa blev strammet med skueprocesserne mod kommunistiske ledere. Det sovjetiske parti- og statsapparatet blev reorganiseret, hvilket medførte en styrkelse af partiet. En bølge af antisemitisme gik over Sovjetunionen og Østeuropa, som fik ny næring af offentliggørelsen af ”læge-komplottet” i 1953. Det er uvist, hvad der er forklaringen på denne udvikling, idet de vigtigste dele af de sovjetiske arkiver fra denne periode stadig er lukkede. Det er imidlertid muligt at opstille flere forklaringsmodeller.

En mulig forklaring er, at Stalin forberedte et overraskelsesangreb på Vesteuropa. Argumentet for denne teori er, at Stalin var af den opfattelse, at en ny storkrig var uundgåelig, så længe kapitalismen eksisterede. Stalin ønskede ikke en krig på dette tidspunkt, idet han var i færd med at genopbygge det ødelagte land, og fordi Sovjetunionen stadig var USA militært underlegent. Stalin kan imidlertid have frygtet, som han gav udtryk for i forbindelse med Korea-krigen, at tiden var på vestmagternes side, og at de kapitalistiske lande ville blive stær-

543 Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 391, 396.

544 For eksempel i Norge, hvor bl.a. den såkaldte Sunde-sag afslørede kommunistisk spionage- og sabotageaktivitet. Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bd. 1, s. 239-249.

kere med Vesttysklands og Japans genopbygning. Han kan således have kalkuleret med, at det var bedre at få overstået den uundgåelige krig, mens Sovjetunionen stadig havde en konventionel overmagt på det europæiske kontinent. Dertil kommer, at Stalin gennem sine spioner kan være blevet underrettet om de overvejelser og planer, der fandtes i Vesten om et forebyggende angreb på Sovjetunionen, inden det fik opbygget en atomar slagstyrke. Fortalerne for denne teori hævder således, at udviklingen i Sovjetunionen i perioden frem til Stalins død i 1953 har klare paralleller til udviklingen i 1930'erne, hvor Stalin forberedte det sovjetiske samfund til den kommende krig gennem en forceret industrialisering, militær oprustning og udrensning af alle potentielle fjender.⁵⁴⁵ Nye fund i de tidligere kommunistiske landes arkiver viser, at Stalin øjensynligt overvejede at udnytte USA's sårbarhed på grund af dets involvering i Korea-krigen. I 1951 beordrede han de østeuropæiske regimer til at iværksætte en omfattende oprustning, og han skal have lagt planer for etableringen af en flåde af strategiske bombefly, der kunne angribe USA med atombomber i forbindelse med en landgang i Alaska.⁵⁴⁶ Set i sammenhæng med disse oplysninger kan det ikke udelukkes, at DKP's formodede illegale aktiviteter i begyndelsen af 1950'erne skal ses som et led i Stalins forberedelser til en kommende storkrig.

En anden mulig forklaring er, at Stalin ikke havde nogen overvejelser om at starte en angrebskrig. Fortalere for denne opfattelse argumenterer med, at Stalins udenrigspolitik efter 1945 var præget af usikkerhed og økonomisk og militær underlegenhed i forhold til USA. Stalin ønskede at udvide sin indflydelse, men Sovjetunionen var svækket efter krigens ødelæggelser, og Stalin trak sig forsigtigt tilbage, når han mødte modstand fra vestmagterne. Fortalere for denne opfattelse peger også på, at Stalin i sine sidste år reducerede bevillingerne til forsvaret og ikke gav forsvarsindustrien den nødvendige bevågenhed.⁵⁴⁷ Det er også blevet hævdet, at Stalin ikke ønskede at gentage "Den store Terror" fra 1937-38, og at formålet med hans dispositioner var at disciplinere den øvrige ledelse og bevare sin magt. Ifølge denne opfattelse var "læge-komplottet" i 1953 ikke en forløber

545 Denne forklaring er klart formuleret i Niels Erik Rosenfeldt, *Stalin*, s. 348-379.

546 Vojtech Mastny, "Imagining war in Europe. Soviet strategic planning", i: Vojtech Mastny, Sven G. Holtzmark and Andreas Wenger, eds., *War Plans and Alliances in the Cold War. Threat perceptions in the East and West* (London & New York, 2006), s. 18-19. Se også Alter Litvin, "Foreign Policy", i: Alter Litvin and John Keep, eds., *Stalinism. Russian and Western views at the turn of the millenium* (London & New York, 2005), s. 83.

547 Vojtech Mastny, *The Cold War and Soviet Insecurity*, s. 166-167. Se også Vladislav Zubok and Constantine Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War*, s. 67, 72-77.

for nye skueprocesser og deportationer af de sovjetiske jøder, sådan som det er blevet hævdet.⁵⁴⁸ Set i sammenhæng med denne opfattelse kan DKP's aktiviteter forklares med, at den sovjetiske ledelse følte sig usikker og presset af de vestlige magter, der bl.a. udførte hemmelige operationer i Østeuropa i et forsøg på at destabilisere de kommunistiske regimer.⁵⁴⁹ Dette underbygges af, at der ikke er noget i de sovjetiske arkiver, der tyder på, at Stalin reelt frygtede et førsteslag fra Vesten efter dannelsen af NATO. Samtidig måtte han tage hensyn til, at de øst-europæiske allierede var svage, og de sovjetiske krigsplaner fra denne periode var af rent defensiv karakter.⁵⁵⁰ De danske kommunisters aktiviteter var således primært af defensiv art: Partiet skulle forberede sig på at gå under jorden, hvis det blev udsat for forfølgelse, partimedlemmer skulle infiltrere, undergrave og udspionere "imperialisternes" militær, og sabotagenetværket skulle fungere som et stay-behind-netværk, der skulle udføre sabotage bag fjendens linjer i tilfælde af et angreb på Sovjetunionen. På samme måde kan det nye partiprogram forklares som et forsøg på at tilpasse sig demokratiets spilleregler, da mulighederne for en kommunistisk magtovertagelse syntes at være minimale, og dermed gøre partiet mindre sårbar for forfølgelse.

Det skal igen understreges, at det er uvist, hvilke overvejelser Stalin gjorde sig i sine sidste år, og hvilke motiver der lå bag de forskellige afsløringer og udrensninger. Det er derfor ikke muligt at afgøre, om DKP's aktiviteter i tiden frem til Stalins død hang sammen med, at ledelsen i Moskva forberedte et forebyggende angreb på Vesten, eller om man følte sig sårbar og tog visse defensive skridt. Formodentlig var Stalin ikke selv klar over, hvilken kurs han ville følge. Uanset hvad kan det fastslås, at Stalins død den 5. marts 1953 satte en brat stopper for den tiltagende spænding i Sovjetunionen og i stedet førte til en langsom afspænding med Vesten, hvilket også påvirkede DKP's situation.

548 Yoram Gorlizki & Oleg Khlevniuk, *Cold Peace. Stalin and the Soviet Ruling Circle, 1945-1953* (Oxford & New York, 2004), s. 11, 153-159.

549 Vojtech Mastny, *The Cold War and Soviet Insecurity*, s. 116-121.

550 Vojtech Mastny, "Imagining war in Europe. Soviet strategic planning", s. 16-17; Petr Lunak, "War plans from Stalin to Brezhnev. The Czechoslovak pivot", i: Vojtech Mastny, Sven G. Holtsmark and Andreas Wenger, eds., *War Plans and Alliances in the Cold War. Threat perceptions in the East and West* (London & New York, 2006), s. 73-76.

Registreringen lægges i faste rammer

Med virkning fra årsskiftet 1950/51 blev de danske efterretningstjenester reorganiseret, og REA tog navneforandring til Politiets Efterretningstjeneste (PET), der fik status af et selvstændigt politimesterembede. I den forbindelse drøftedes det i Justitsministeriet og i PET, om der var behov for at udarbejde et nyt cirkulære, der skriftligt tillod registreringen af lovlig politisk virksomhed. Nogle medarbejdere i PET synes at have forestillet sig, at tjenesten kunne fortsætte den registrering af kommunister og andre grupperinger, der var blevet iværksat i 1948, ved at holde registreringen adskilt fra tjenestens hovedkartotek. En medarbejder foreslog således, at man skulle overveje, om PET burde ”udskille Registreringen af Kommuniste til et separat Kartotek – hvorved bortses fra Bestemmelsen i Justitsministeriets Ovennævnte Cirkulære.”⁵⁵¹

Både i ministeriet og i tjenestens ledelse var der imidlertid overvejelser om at ændre cirkulæret og dermed skriftligt tillade den registrering, der var blevet sanktioneret i 1948. I ministeriets oplæg til reorganiseringen hedder det således under punkt fem under politiets opgaver: ”udvidet registrering”.⁵⁵² Dette fandt tilslutning hos de to efterretningschefer, oberstløjtnant H. M. Lunding fra FE og politiinspektør Alex Haslund fra REA, der pointerede, at forslaget gav ”en mulighed for registrering af personer ud over de ved justitsministeriets fortrolige cirkulære af 31. maj 1947 fastsatte rammer ... ”⁵⁵³ De to efterretningschefer understregede, at det var ”absolut nødvendigt” at kunne registrere lovlig politisk virksomhed for effektivt at kunne bekæmpe femte kolonnevirksomhed og fjendtlig infiltration, og de sluttede af med at argumentere for en ændring af cirkulæret: ”Det har vist sig, at cirkulærets stive regel på dette punkt har været hemmende for et effektivt efterretningsarbejde, og en ændring af cirkulæret må skønnes påkrævet allerede nu ... ”⁵⁵⁴

På et møde i Justitsministeriet i september 1950, hvor man drøftede planerne om reorganiseringen, gjorde Lunding det klart, hvordan kommunistregistrerin-

551 PET, administrativ sag: Udateret notits uden titel.

552 JM, ujournaliseret vedlagt P.O.-sag: ”Om sikkerhedstjenestens reorganisation”.

553 Ibid.: Lunding og Haslund til Justitsministeriet, 21. juni 1950, med vedlagt betænkning, 21. juni 1950.

554 Ibid.: Lunding og Haslund til Justitsministeriet, 21. juni 1950, med vedlagt betænkning, 21. juni 1950.

gen var et middel til bekæmpelse af spionage, og at dette måtte være PET's opgave:

”Oberstløjtnanten var i det hele af den opfattelse, at den egentlige kontraspionage ligger udenfor de militære opgaver, idet f.eks. dannelsen af et indenlandsk net med det formål at kortlægge medlemmer af det kommunistiske parti måtte være politiets opgave, allerede af den grund at politikredsens medvirken er nødvendig, og at militæret ikke har mulighed for at dække denne opgave.” Dermed er føring af sikkerhedstjenestens hovedkartotek også en opgave for den politimæssige afdeling ...⁵⁵⁵

I forbindelse med den efterfølgende udarbejdelse af en ny instruks for PET's virksomhed lagde tjenestens ledelse betydelig vægt på, at ”det udtrykkeligt og utvetydigt fastslås, at 1947-cirkulærets med dettes forbud mod at registrere kommunister ophæves.”⁵⁵⁶ PET begrundede det med, at personalet på grund af cirkulærets forbud havde følt ”megen utryghed” ved registreringen af kommunister, som af tjenesten selv blev betegnet som ”illegalt”.⁵⁵⁷ Ifølge papiret så personalet i PET derfor ”med den største spænding” frem til, at Justitsministeriet ville ændre formuleringen i cirkulæret: ”Det vil derfor utvivlsomt også være af meget stor psykologisk værdi, at det i Justitsministeriets nye cirkulæreudkast nævnes, at det gamle samtidig er ophævet.”⁵⁵⁸

I januar 1952 udsendte ministeriet den nye instruks for PET's arbejde, der samtidig ophævede og erstattede 1947-cirkulæret. Den nye instruks nævnte ikke det tidligere forbud mod registrering af lovlig politisk virksomhed, eller at det var blevet ophævet. Instruksen omtalte kun, at PET ”virker som central for modtagelse, registrering og bearbejdelse af de fra politikredsene indkomne oplysninger.”⁵⁵⁹ Der var formentlig tale om, at Justitsministeriet bevidst valgte ikke eksplicit at nævne, at det nu var tilladt at registrere alene på grund af lovlig politisk virksomhed. Da justitsminister Helga Pedersen i januar 1953 i forbindelse med debatten om politiets kartoteker orienterede partiformændene om PET's virksomhed, fremgår det af det papir, som ministeriet udarbejdede til mi-

555 PET, emnesag: Referat, 30. september 1950.

556 JM, P.O.-sag: ”Oversigt over de af Justitsministeriet foreslåede ændringer i det fra politiets efterretningstjeneste udarbejdede udkast til cirkulæret vedrørende efterretningstjenesten”.

557 Ibid.

558 Ibid.

559 JM, P.O.-sag: Instruks af 24. januar 1952.

nisteren, at der ”erindres om den passus i cirkulæret af 1947, som er udgået.”⁵⁶⁰ Ministeriet valgte således at ophæve 1947-cirkulærets forbud ved at udsende en ny instruks, som erstattede cirkulæret, men uden klart at nævne, at det nu var tilladt at registrere lovlig politisk virksomhed.

På grund af debatten om PET’s politiske overvågning og registreringer i 1952-53 udarbejdede Justitsministeriet en ny instruks i efteråret 1953. Denne instruks udgjorde grundlaget for PET’s virksomhed under resten af den kolde krig. Justitsminister Hans Hækkerups instruks definerede PET’s overordnede formål som ”at overvåge, forebygge og modvirke foretagender og handlinger, som må antages at rumme en fare for rigets selvstændighed og sikkerhed og den lovlige samfundsorden,” herunder især forbrydelserne omtalt i straffelovens kapitler 12 og 13. Instruksen understregede, at registreringen af oplysningerne skulle indskrænkes til ”det absolut påkrævede.”⁵⁶¹ Dette hindrede imidlertid ikke PET’s fortsatte registrering af kommunister. Det fremgår af en fortegnelse over praksis for personregistreringer fra 1957, at man bl.a. skulle registrere medlemmer af DKP, DKU, kommunistisk prægede organisationer og frontorganisationer, abonnenter på Land og Folk, sympatisører, stillere, mødedeltagere, personer indkaldt til militærtjeneste hvis forældre var kommunister, personer involveret i illegal kommunistisk virksomhed og fredsaktivister.⁵⁶² Det var i høj grad registreringen

560 PET, ujournaliseret, kasse 1: Justitsministerens redegørelse for partiformændene, 8. januar 1953.

561 JM: Instruks til chefen for Politiets Efterretningstjeneste, 30. november 1953. Ifølge manuskriptet, der blev benyttet af justitsminister Helga Pedersen til at orientere partiformændene i forbindelse med kartoteksdebatten, sigtede formuleringen især på medlemmer af frontorganisationer: ”Endvidere vil jeg indskærpe, at registrering af enkeltpersoner fremtidig bør indskrænkes ... altså navnlig således, at der ikke registreres almindelige medlemmer af de kommunistiske frontorganisationer blot på grund af medlemskabet ...”. JM, P.O.-sag: Udateret manuskript med påtegningen ”Ludvigsens udkast”. Blandt de nævnte frontorganisationer var Foreningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen. Brix var uenig i formuleringen, og understregede, at når han havde oplyst over for ministeren, at medlemmerne af frontorganisationerne var uden interesse, så havde han ment, ”at vi naturligvis ikke betragter de menige medlemmer som aktuelt farlige, hvorimod det aldrig har været min hensigt at give udtryk for, at efterretningstjenesten ikke burde være opmærksom også på disse personer.” PET, ujournaliseret, kasse 2: ”Partiformandsmødet d. 8. januar 1953”, brev til departementschef V. Boas, 8. januar 1953. Muligvis blev reglerne lempet som et resultat af Brix’ indvendinger. Ifølge en liste fra 1957 over personer, der kunne registreres, er nævnt ”Medlemmer af frontorganisationer” og ”Medlemmer af jerntæppe-venskabsforeninger (dansk-russ. Samvirke)”. PET, ujournaliseret: ”Praksis vedrørende registrering af enkeltpersoner, 1957”. For 1953-instruksen i øvrigt henvises til Kommissionens beretning, bind 2, om PET 1945-1968.

562 PET, ujournaliseret: ”Praksis vedrørende registrering af personer, 1957”.

af kommunister, der drev PET's arbejde i 1950'erne, og kommunistbegrebet blev tolket meget bredt, idet det omfattede sympatisører, stillere og mødedeltagere. Som et led i registreringen af kommunister forsøgte PET at identificere de partimedlemmer, der kunne betegnes som særligt farlige. I 1954 indhentede tjenesten oplysninger fra politikredsene om kommunister, der havde tjent som frivillige i den spanske borgerkrig på regeringens side mod Franco. Indrulleringen var foregået gennem Komintern, og det var således oplagt, at de Spaniensfrivillige var ideologisk overbeviste kommunister. De havde alle kendskab til våbenbrug og var oplagte kandidater til medlemskab af eventuelle militære grupper. De indsendte oplysninger blev arkiveret i et specialkartotek, der blev opbevaret i Afdeling II.⁵⁶³ Oplysningerne om de Spaniensfrivillige blev sammenholdt med kartotekerne over Wollweber-organisationen, kommunistiske modstandsgrupper (BOPA og Ampa) og Landsforeningen af Besættelsestidens Politiske Fanger. Der blev dog kun konstateret få tilfælde af gengangere. Blandt disse var der imidlertid to personer, der senere har tiltrukket sig interesse. Den ene var den tidligere kommunistiske formand for Arbejdsmandenes Fagforening for Hær og Flåde, Friedrich (Frits) Møller. Om ham hed det, at han skulle have været leder af den "illegale kommunistiske central" i Haderslev, og at han i 1936 skulle have deltaget i et "militærpolitisk kursus" i Moskva.⁵⁶⁴ Som omtalt andetsteds skal Møller have haft kontakt med den sovjetiske legation. Den anden var Fritz Nielsen fra Køge, der blev betegnet som en "fanatisk" og "hensynsløs" kommunist, som var villig til at påtage sig en hvilket som helst opgave på partiets ordre.⁵⁶⁵ Som det senere vil fremgå, var Nielsen på daværende tidspunkt involveret i spionage til fordel for de sovjetiske og østtyske efterretningstjenester (den såkaldte Runa-sag).

Overvågningen skærpes

Selvom det bevarede arkivmateriale er meget ufuldstændigt, er der flere tegn på, at overvågningen af kommunisterne, der synes at have været noget improviseret i den første efterkrigstid, blev mere systematiseret i løbet af 1950'erne. Efter et besøg hos en udenlandsk tjeneste i 1951 udarbejdede tre medarbejdere i PET forslag til retningslinjer for overvågning af kommunisterne. Det var ifølge

563 PET, emnesag: Rundskrivelse, 11. marts 1954, med påtegning, 20. juni 1956.

564 Ibid.: "Vedr.: MØLLER, Friedrich", 25. februar 1955.

565 Ibid.: "Vedr.: NIELSEN, Fritz Christian", 17. maj 1955.

medarbejderne blevet fastslået, at den russiske efterretningstjeneste rekrutterede sine spioner på grundlag af de lokale kommunistpartiers medlemskartotek: ”Man bør derfor skygge alle kadre-medlemmer for at se, hvem af dem der har forbindelse med russere og russiske legationer.” Kommunisterne anvendte frontorganisationer, hvor de skjulte deres kontrol, til at tiltrække ikke-kommunister og sympatisører til at støtte Sovjetunionens interesser: ”Da dette for øjeblikket er en meget udbredt teknik blandt kommunisterne, bør enhver ny organisation nøje undersøges med hensyn til, hvorvidt den i virkeligheden er en frontorganisation, i hvilken kommunisterne lurer i baggrunden.” Den bedste men også mest langvarige og ressourcekrævende metode til at indhente oplysninger om partiets interne forhold og planer var anvendelsen af meddelere. Der blev her skelnet mellem hvervede meddelere, der var villige til at lade sig rekruttere på grund af utilfredshed med partiets kurs, eller som havde bragt sig i en situation, hvor den pågældende kunne presses til at videregive oplysninger, og udefra kommende penetranter. Det blev foreslået, at man burde anvende en talentspejder i en frontorganisation til at identificere egnede emner. Endelig fremgik det, at man omhyggeligt skulle læse Kominforms blade for at danne sig et billede af kommunisternes fremtidige linje, ligesom man så vidt muligt skulle følge den legale og illegale sovjetiske efterretningsaktivitet. Derimod var det begrænset, hvad myndighederne kunne gøre for at modvirke infiltrationen af fagforeningerne, og her måtte fagbevægelsen selv skole sine medlemmer i at identificere og bekæmpe kommunisterne.⁵⁶⁶ Altså nogle ganske ambitiøse forslag, som bl.a. ville indebære, at PET skulle skygge *alle* kadre-medlemmer og undersøge *alle* nye organisationer. I virkelighedens verden var det ikke realistisk, men PET synes dog at have gennemført en ret omfattende overvågning af DKP.

PET byggede som hidtil i et ganske betydeligt omfang på åbne kilder. De årlige beretninger om DKP's virksomhed synes hovedsageligt at være sammen-skrivninger af oplysninger indhentet fra pressen og andre offentlige kilder. En kronologisk oversigt over Aksel Larsens aktivitet under splittelsen af DKP i 1958 synes især at bygge på artikler fra Information og Land og Folk. PET indsamlede også systematisk avisartikler om partiformandens offentlige møder og taler, artikler forfattet af Larsen og interviews med ham.⁵⁶⁷ For at identificere kommu-

566 PET, administrativ sag: ”En efterretningstjenestes tilrettelæggelse af det interne arbejde, observationstjeneste, agentarbejde samt oversigt over kommunistiske organisationer, russisk efterretnings-tjenestes og russiske repræsentationers opbygning og arbejdsmetoder”, november 1951, s. 84-123.

567 PET, personsag.

nister indsamlede man lister over valgmænd og stillere for DKP ved valgmands- og folketingsvalg, og for at følge kommunisternes færden og afdække deres internationale kontakter holdt man øje med ledende DKP'eres ind- og udrejse og besøg fra udlandet.⁵⁶⁸

I begyndelsen af 1950'erne, antagelig forårsaget af den stigende internationale spænding i forbindelse med Korea-krigen, synes PET at have iværksat en egentlig skygning af DKP-toppen. I forbindelse med en indberetning om en DKP'er hed det, at undersøgelsen ”er foretaget som et led i den almindelige kontrol med fremtrædende kommunisters færden ... ”⁵⁶⁹ En række indberetninger viser, at PET overvågede Aksel Larsens møder, og at tjenesten især var interesseret i indholdet af talerne og i at identificere tilhørerne.⁵⁷⁰ Da partiformanden holdt sommerferie i 1953 i et lejet sommerhus, blev der foretaget ”en indgående, diskret undersøgelse” af hans færden og hans gæster.⁵⁷¹ Det følgende år forlød det, at Larsen havde købt sommerhuset, hvilket førte til en instruks fra København om, at hvis købet kunne bekræftes, ”bedes huset fremtidig diskret holdt under observation og underretning sendt hertil om dets beboere, brugere og gæster.”⁵⁷²

PET havde en række meddelere og kontakter i og omkring DKP. Nogle af disse var placeret i lokalafdelingerne. F.eks. kunne en kilde berette om et møde i DKP's Ryvangsdistrikt, hvor Aksel Larsen i 1958 aflagde beretning om striden i centralkomiteén.⁵⁷³ PET var dog ikke altid i stand til at dække møderne i lokalafdelingerne, og på samme tidspunkt forlød det om to lukkede partimøder i Odense: ”Vi var forud orienteret om disse møder, men undtagelsesvis var det ikke muligt for os at få truffet noget arrangement.”⁵⁷⁴

PET's anvendelse af lokale meddelere kan illustreres med et eksempel. I begyndelsen af 1950'erne blev tjenesten opmærksom på en abonnent af Land og Folk i en større provinsby, og den pågældende blev registreret. Senere modtog PET oplysninger om den pågældendes deltagelse i bestyrelsesmøder i DKP's lokalafdeling. Efter nogle år forlød det, at den pågældende var ”ved at ’trække sig

568 Ibid.

569 Ibid.: Notits, 8. juni 1953.

570 Ibid.: Notits, 26. januar 1953, ca. 27. januar 1953, 10. februar 1953, m.fl.

571 Ibid.: Notits, 27. juli 1953.

572 Ibid.: Notits, 6. januar 1954.

573 Ibid.: Notits, 10. september 1958. Der var muligvis tale om den samme kilde, som gav oplysninger til AIC om mødet i Ryvangs-afdelingen, jf. Iben Bjørnsson, *Arbejderbevægelsens Informations-Central*, s. 93-94.

574 PET, personsag: Notits, 15. september 1958.

tilbage, fordi han ikke rigtig kan med den kommunistiske idé.” Det var formentlig denne oplysning, der fik tjenesten til at tage kontakt til den pågældende, der blev hvervet til at rapportere om møder i frontorganisationer mod betaling. I de følgende år holdt meddeleren PET orienteret om aktiviteten i flere venskabsforeninger, besøg af østeuropæiske gæster, receptioner i østlige ambassader og rejser i Østeuropa. Meddeleren udleverede også lister over medlemmerne af venskabsforeningernes lokalafdelinger. Den pågældende blev imidlertid nægtet forfremmelse i sit civile arbejde, hvilket han tilskrev det forhold, at han blev anset for at være kommunist. Ifølge PET's materiale var den pågældende blevet ”en bitter mand”, der nægtede at arbejde mere for PET, hvorfor samarbejdet op-hørte.⁵⁷⁵

Flere kilder må have haft tæt kontakt til partitoppen. I 1953 kunne en kilde oplyse, at der på et internt møde i DKP's ledelse var blevet rejst kritik af parti-formanden i forbindelse med partiets holdning til Slansky-processerne. Under processerne, der foregik i en atmosfære af antisemitisme, blev flere ledere af det tjekkoslovakiske kommunistparti udrenset og henrettet. Det var især Ib Nør-lund, Alfred Jensen og landsrettsagfører Hagens, der deltog i stormløbet mod Larsen. ” [E]t begyndende magtskred,” var den karakteristisk, som kilden benyt-tede til at beskrive Aksel Larsens position i partiet.⁵⁷⁶ Det var sandsynligvis den samme kilde, der af PET blev betegnet som en ”hvis pålidelighed ikke kan drages i tvivl”, og som rapporterede om uenigheden i partitoppen omkring eksklusio-nen af Peter P. Rohde.⁵⁷⁷ En uidentificeret kilde oplyste, at Larsen på et møde i DKP's ledelse i 1956 havde lovet at gå af til fordel for Villy Brauer, mens en anden kilde skulle have underrettet tjenesten om, at der forestod store udrensninger i partiet.⁵⁷⁸ I august 1958 kunne PET referere en kilde, ”der lejlighedsvis er kommet med oplysninger fra DKP's ’inderkreds”, for at have meddelt, at partiforman-den på et møde i inderkredsen var faldet til føje og var gået ind på den hårde kernes krav.⁵⁷⁹ PET havde også flere kilder i miljøet omkring Aksel Larsen. En ”sædvanlig velunderrettet kontakt” oplyste om Larsens bekendte,⁵⁸⁰ mens andre

575 PET, personsag.

576 PET, personsag: Notits, 9. januar 1953.

577 Ibid.: Notits, 2. maj 1953.

578 Ibid.: Henvisning til notits af 7. juli 1956; notits, 20. juli 1956.

579 Ibid.: Notits, 21. august 1958.

580 Ibid.: Notits, 21. oktober 1953.

velunderrettede kilder berettede om partiformandens dårlige helbred og hans hjerteanfald og hospitalsindlæggelse i 1955.⁵⁸¹

Endelig benyttede PET sig af kilder uden for partiet til at holde sig orienteret om DKP's aktivitet. En kilde inden for fagbevægelsen oplyste således, at Børge Houmann skulle have peget på Knud Jespersen som Aksel Larsens sandsynlige afløser i formandsstolen efter splittelsen i 1958.⁵⁸² Flere henvisninger i oversigterne til Alfred Jensens opposition til Aksel Larsen og til tegn på interne modsætninger i "den hårde kerne" kunne tyde på, at PET modtog oplysninger fra Arne Sejr-gruppens aflytningsoperation af Alfred Jensens lejlighed fra 1953 til 1959.⁵⁸³ Derimod er der i det bevarede arkivmateriale ikke fundet spor af, at PET skulle have aflyttet DKP's eller ledende kommunisters telefoner i 1950'erne, sådan som det skete i Sverige.⁵⁸⁴

PET's vurdering af DKP efter Stalins død

PET uarbejdede en række oversigter over kommunismens stilling i Danmark efter Stalins død, og det var PET's overordnede vurdering, at partiet trods sin omfattende agitation havde svært ved at tiltrække nye tilhængere, og at det stod relativt isoleret. PET anslog, at DKP's medlemstal faldt fra 25.000 i 1950 til omkring 10.000 i 1958, Land og Folks oplag blev tilsvarende reduceret, og partiet var konstant plaget af en dårlig økonomi. Ifølge PET's beregninger havde partiet i 1955 et månedligt underskud på 8-10.000 kr., og ledelsen havde i stigende grad svært ved at motivere medlemmerne til at tage aktivt del i partiarbejdet og støtte partiet økonomisk.

581 Ibid.: Notits, 25. marts 1955, m.fl.

582 Ibid.: Henvisning til notits af 14. oktober 1958.

583 PET, emnesag: "Beretning vedrørende DKP i perioden mellem den 18. og 19. (ekstraordinære) partikongres (oktober 1955-januar 1957)", 25. april 1957; "Beretning vedrørende DKP i perioden mellem den 19. (ekstraordinære) og den 20. partikongres (januar 1957-november 1958)", 20. december 1958. Om kontakten mellem en medarbejder i PET og Firmaet under aflytningsoperationen, se Kommissionens beretning, bind 5, om Stay-Behind og Firmaet.

584 Foruden den bevarede del af DKP-sagen er retsbogen for Københavns Byret, Grundlovsafdelingen, gennemgået. For den systematiske aflytning i Sverige, se: Karl Molin, Magnus Hjort, Alf W. Johansson och Lars Olof Lampers, *Övervakningen av "SKP-komplexet"*. Forskarrapport till Säkerhetstjänstkommissionen (Stockholm, 2002), s. 76-83.

I tiden omkring midten af 1950'erne havde DKP dog ifølge PET en vis succes med sin politiske linje efter lanceringen partiprogram *Det danske folks vej* i 1952. Kommunisterne forsøgte at udnytte befolkningens utilfredshed med de sociale vilkår ved at argumentere for, at NATO-medlemskabet havde ødelagt økonomien, indskrænkede ytringsfriheden og ramte arbejderne gennem produktivtetsstigningen og rationaliseringstiltagene. DKP's linje, der bl.a. kom til udtryk i en tilbagevenden til den rene klassekamp, troen på "forarmelsesteorien" og konfrontation med Socialdemokratiet, var ifølge PET i fuld overensstemmelse med Sovjetunionens ønsker og interesser. Den nye linje førte imidlertid ikke til en større opbakning blandt arbejderne, kommunisterne var ikke den drivende kraft i de vigtigste strejker, og DKP fortsatte med at miste bestyrelsesposter i fagforeningerne. Internt i DKP kritiserede man hinanden for manglende initiativ og for at overvurdere modstandernes styrke. PET forudså, at DKP ville forsøge at genvinde initiativet og udnytte overenskomstforhandlingerne i 1956 til at skabe uro på arbejdspladserne og bekæmpe socialdemokraterne.⁵⁸⁵

Det var PET's indtryk, at DKP i første omgang havde en vis succes med denne strategi. Ifølge PET kom omfanget af storkonflikten i 1956 bag på partiet, men kommunisterne genvandt dog hurtigt fatningen, og det lykkedes dem til en vis grad at overtage ledelsen og optræde ansvarligt ved at opfordre de mere yderligtgående blandt de strejkende til at undgå ulovligheder. På kort sigt betød indsatsen, at DKP øgede sin tilslutning blandt arbejderne, og kommunisterne vandt 48 bestyrelsesposter ved fagforeningsvalgene i København.⁵⁸⁶

585 PET, emnesag: "Beretning vedrørende DKP's status omkring den 18. partikongres i oktober 1955", 1. februar 1956.

586 For en mere detaljeret beskrivelse af storkonflikten i 1956 og DKP's rolle heri henvises til Kommissionens beretning, bind 8, om PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989.

Den kommunistiske folketingsgruppe mødes i gruppeværelset på Christiansborg efter folketingsvalget i maj 1957, hvor partiet mistede to mandater. Det er fra venstre Ragnhild Andersen, Laurits Lynnerup, Alfred Jensen, partiformanden Aksel Larsen, Petra Petersen og Villy Fuglsang. På væggen hænger billeder af de tidligere og daværende kommunistiske folketingsmedlemmer; øverste række, nummer to fra venstre, er Arne Munch-Petersen, der døde i NKVD's fængsel i 1940. Aksel Larsen holdt sin viden om partikammeratens skæbne for sig selv indtil sin død (Arbejdermuseet og ABA).

PET fulgte nøje opgøret i DKP fra 1956 til 1958. Det var PET's opfattelse, at partiet led alvorlig skade, da det nedtonede betydningen af Khrusjtjovs hemmelige tale og først kommenterede afsløringerne, da de var blevet offentliggjort i den borgerlige presse. PET vurderede, at det i en vis grad lykkedes for DKP at inddæmme kritikken, selvom Aksel Larsen gav udtryk for, at partiet skulle være mere kritisk og finde sin egen vej. Den efterfølgende debat i Land og Folk rørte ved mange af de ømme punkter, men generelt fandt PET, at medlemmerne var sløve og passive. Ifølge PET lykkedes det partiledelsen at afværge stormen fra især den intellektuelle fløj i partiet ved at dreje debatten over i en diskussion om partiets mere langsigtede politiske strategi hen imod samfundets omvæltning ved at skabe enhed fra neden blandt arbejderne.

Ifølge PET var ledelsen efter Ungarn-krisen splittet i tre fløje, henholdsvis anført af Alfred Jensen, Inger Merete Nordentoft og Aksel Larsen, og kravet om fornyelse kom hovedsageligt fra de intellektuelle. PET kunne berette, at debatten i partiavisen var tilrettelagt, så partiet opnåede støtte til sin generelle linje, og man undgik alvorlig kritik. PET var af den opfattelse, at flertallet af medlemmerne fortsat støttede Sovjetunionen, og partiformanden brugte Mogens Fog, som PET beskrev som ”et stykke sæbe i et badekar”, til at pacificere de intellektuelle kritikere.⁵⁸⁷

PET forklarede den fortsatte uenighed i partitoppen med de politiske og personlige modsætninger, der siden 1949 havde adskilt den Moskva-tro Alfred Jensen fra den mere uafhængige Aksel Larsen. PET bemærkede, at partiformanden fortsatte i 1957 og 1958 med at opfordre til, at DKP skulle følge en mere selvstændig linje, mens ”den hårde kerne” i stedet gav udtryk for sin uforbeholdne loyalitet over for Sovjetunionen og for principperne om demokratisk centralisme, hvilket PET karakteriserede som udtryk for ”en forbløffende utilsløret jesuitisk kynisme.”

PET's vurdering af denne udvikling var, at den mere drejede sig om taktik end om et fundamentalt opgør med kommunismens ideologi og bindinger til Sovjetunionen. PET forklarede Aksel Larsens ”tilsyneladende omvendelse til en mere selvstændig dansk kommunisme” med, at han havde indset, at DKP, efter Khrusjtjovs afsløringer og Ungarn, uundgåeligt ville ende som en lille, isoleret og dogmatisk sekt. Larsens tilhængere, der straks var begyndt på at indsamle underskrifter til Socialistisk Folkeparti, måtte derfor ”fortsat betragtes som kommunister”, og deres uenighed med den hårde kerne var således af ren taktisk karakter og udelukkende et spørgsmål om, hvordan man bedst sikrede opbakning til kommunismen blandt arbejderne. PET vurderede derfor, at folkesocialisterne udgjorde en ny trussel, og mens DKP fortsat var gået tilbage i fagforeningerne og nu kun sad på formandsposterne i 11 afdelinger i København, måtte man forudse, at Larsens tilhængere ville forsøge at vinde fodfæste blandt arbejderne ved at stille nye krav og skabe utilfredshed på arbejdspladserne.⁵⁸⁸ PET havde således et realistisk billede af DKP's indflydelse efter Stalins død, selvom det kan disku-

587 PET, emnesag: ”Beretning vedrørende DKP i perioden mellem den 18. og 19. (ekstraordinære) partikongres (oktober 1955-januar 1957)”, 25. april 1957. For SUKP's direktiver til DKP i forbindelse med storkonflikten i 1956, se Kommissionens beretning, bind 8.

588 PET, emnesag: ”Beretning vedrørende DKP i perioden mellem den 19. (ekstraordinære) og den 20. partikongres (januar 1957-november 1958)”, 20. december 1958.

teres, om uenigheden mellem Aksel Larsen-fløjen og ”den hårde kerne” udelukkende var af taktisk karakter.⁵⁸⁹

Jagten på guldet fra Moskva

Samtidig med at PET udarbejdede oversigterne over den politiske udvikling, søgte man også at få et mere sikkert overblik over partiets økonomi, og i hvilket omfang det modtog hemmelige tilskud fra østblokken. PET modtog i den sammenhæng en række oplysninger fra udenlandske tjenester. Det forlød således, at det italienske kommunistparti modtog 8 millioner dollars om året fra Moskva,⁵⁹⁰ og at der skulle være planer om at oprette en specialbank for de europæiske kommunistpartier i det pågældende land.⁵⁹¹ PET mente at have afdækket en række tegn på, at DKP modtog indirekte tilskud fra Moskva. Hovedcentralen for ulovlige sovjetiske handelstransaktioner i Vesteuropa skulle således være N. V. Handelsverkehr i Rotterdam, der foretog ulovlig handel med strategiske varer og kanaliserede 10 % af fortjenesten videre til de vesteuropæiske kommunistpartier. Danmark skulle være et af de lande, der blev anvendt til transitforretninger.⁵⁹² I begyndelsen af 1956 mente PET for første gang at kunne dokumentere støtten fra Moskva. PET rapporterede, at da DKP's forlag Tiden blev likvideret i 1955, blev dets opgaver overtaget af forlaget MEGA, der bl.a. skulle have modtaget 100.000 kr. fra et sovjetisk forlag.⁵⁹³ PET vurderede også, at sovjetiske kunstnergrupper, der optrådte i Danmark, blev brugt til at maskere støtten, idet entreindtægterne gik ubeskåret til DKP's lokalafdelinger.⁵⁹⁴

PET modtog også en række oplysninger, der antydede, at DKP modtog økonomiske bidrag direkte fra Sovjetunionen. På et møde i Ryvangsafdelingen var det blevet oplyst, at partiet og bladets økonomi var meget ringe, men at Moskva

589 Kurt Jacobsen synes at hælde til den opfattelse, at bruddet var ægte og byggede på vigtige politiske modsætninger (f.eks. *Aksel Larsen*, s. 516), mens Bent Jensen mener, at bruddet havde mere pragmatiske årsager og skyldtes, at Aksel Larsen havde indset, at DKP havde udspillet sin rolle (f.eks. *Bjørnen og haren*, s. 589-591).

590 PET, emnekartotek: ”DKP – Økonomi”, oplysning dateret 5. juli 1957.

591 Ibid.: Oplysning dateret 25. marts 1958.

592 Ibid.: Oplysning dateret 18. maj 1953.

593 PET, emnesag: ”Beretning vedrørende DKP's status omkring den 18. partikongres i oktober 1955”, 1. februar 1956. PET, emnekartotek: ”DKP – Økonomi”, oplysning dateret 4. juli 1957.

594 PET, emnekartotek: ”DKP – Økonomi”, oplysning dateret 13. november 1957.

havde lovet at give økonomisk støtte til informationstjenesten.⁵⁹⁵ Fra udlandet forlød det, at østblokken i 1958 havde besluttet at yde DKP 1½ million kr. til at iværksætte en massebevægelse for Danmarks løsrivelse fra den vestlige blok.⁵⁹⁶ På et partimøde i Aalborg var det blevet nævnt, at partiet havde enkelte store bidragydere, men at det ikke var noget, man talte om,⁵⁹⁷ og fra Grenå forlød det, at en tidligere kommunist havde oplyst, at ”den hårde kerne” i DKP blev finansieret fra Moskva, og at dette blev skjult ved hjælp af fiktive indsamlingstal.⁵⁹⁸ PET vurderede formentlig disse oplysninger som usikre, for i en analyse fra slutningen af 1958 om DKP’s økonomi blev det på den ene side slået fast, at situationen var så dårlig, at det var svært at se, hvordan DKP skulle kunne klare sig uden tilskud udefra, men på den anden side indrømmede PET, at om ”sådanne hidtil er ydet, savnes der holdepunkter for.” PET mente i stedet at kunne påvise, at DKP siden 1945 havde klaret sig ved at trække på en opsparret formue på 5 millioner kr., der bl.a. bestod af erstatningen fra den danske stat efter befrielsen og lån i partihuset i Dronningens Tværgade. Partiet stod imidlertid nu i den situation, at formuen var spist op.⁵⁹⁹ Den analyse af Land og Folks regnskab, som lå til grund for konklusionen, viste, at bladets virkelige underskud i 1957 havde været på omkring 746.901,11 kr.⁶⁰⁰

I lyset af den viden, der er kommet frem siden den kolde krigs afslutning, må PET’s viden om den økonomiske støtte til DKP betegnes som særdeles ufuldstændig og dets konklusion som alt for forsigtig. Ifølge nyåbnede russiske arkiver modtog DKP betydelige beløb i hemmelig støtte fra østblokken i 1950’erne. I 1950 oprettedes den ”Internationale fagforeningsfond til støtte for venstreorienterede arbejderorganisationer”, der blev finansieret af de kommunistiske regimer, og hvis formål var at støtte venstreorienterede partier, fagforeninger og organisationer. DKP modtog store beløb fra fonden op gennem 1950’erne: I 1951 fik partiet bevilget 7.500 dollars, i 1954-56 steg det årlige tilskud til 25.000 dollars, i 1957 var det oppe på 65.000 dollars, og i 1959 var det faldet noget til 50.000 dollars.

595 Ibid.: ”DKP – Økonomi”, oplysning dateret 27. september 1957.

596 Ibid.: ”DKP – Økonomi”, oplysning dateret 23. januar 1959. PET, emnesag: ”Redegørelse vedrørende de på DKP’s 20. repræsentantskabsmøde truffne beslutninger”, 23. januar 1959.

597 PET, emnekartotek: ”DKP – Økonomi”, oplysning dateret 14. december 1960.

598 Ibid.: ”DKP – Økonomi”, oplysning dateret 31. marts 1959.

599 PET, emnesag: ”Beretning vedrørende DKP i perioden mellem den 19. (ekstraordinære) og den 20. partikongres (januar 1957-november 1958)”, 20. december 1958.

600 PET, emnesag: ”Betragtninger i forbindelse med ”Land og Folk’s regnskab pr. 31/12-1957”, 6. november 1958.

Tilskuddene svarer til et samlet beløb på 13,9 millioner nutidskroner over en periode på 9 år, altså noget over 1 million nutidskroner om året. Dertil kom indirekte støtte i form af gratis trykkermaskiner fra Sovjetunionen og DDR.⁶⁰¹ DKP var muligvis også på dette tidspunkt involveret i transaktioner af penge fra østblokken til partier og bevægelser i andre dele af verden. Efter DKP'eren Aage Munkholms død i 1984 blev der i et hemmeligt rum i hans hus i Aalborg fundet 26.000 dollars, trykt i 1950'erne, en maskinpistol og 5.000 patroner. Munkholm havde tætte forbindelser til partitoppen, Knud Jespersen var hans svigersøn, og pengene var muligvis tiltænkt illegale kommunistpartier i udlandet.⁶⁰²

KGB-residenturets virksomhed efter Stalins død

I 1953 blev KGB-residenturet udvidet til fire officerer (residenten, der havde diplomatisk dække som leder af konsular-afdelingen, den næstkommanderende, der var 1. sekretær på ambassaden, og to operationelle officerer), og man havde fire operationelle kontakter,⁶⁰³ som bl.a. omfattende en ny kontakt, *Korporator*, der var handelsattaché på en europæisk ambassade i Danmark. KGB's opgaver i Danmark var fortsat koncentreret om landets tilknytning til den vestlige lejr: Moskva var således interesseret i oplysninger om USA og Storbritanniens planer om at konsolidere deres politiske og økonomiske indflydelse i Danmark og om NATO's Nordkommando. Residenturet blev også pålagt at kultivere danske NATO-modstandere og at bruge dem til at påvirke Danmarks politik i Sovjetunionens interesse. Endelig skulle KGB-officererne forsøge at hverve personer i de amerikanske og engelske efterretningstjenester og i antisovjetiske organisationer, og man skulle fortsætte arbejdet med at forberede oprettelsen af et illegalt residentur.⁶⁰⁴

Ifølge KGB-materialet, som åbenbart bygger på residenturets indberetninger, opnåede man betydelige resultater i midten af 1950'erne. Staben blev udskiftet og erstattet af erfarne efterretningsofficerer. Man intensiverede indsatsen, etable-

601 Morten Thing, "Kommunisternes kapital", s. 175-178; DIIS, *Danmark under Den kolde Krig*, bind 2, s. 344-354.

602 Marianne Harbo, "Kamp om kommunistens kontanter". (www.berlingske.dk, 22.11.2001).

603 PET, operationssag: Rapport nr. 76, 12. november 1998. Ifølge denne kilde var der tale om fire agenter. Enten var de tidligere operationelle kontakter blevet opgraderet til agent-status, eller mere sandsynligt var der tale om en fejl, og de pågældende fire var stadig operationelle kontakter.

604 Ibid.

rede nye kontakter og forøgede arbejdet mod USA. Residenturet fik mere ansvar for føringen af agenter, og officererne skulle ikke bruge så megen tid på at udfærdige rapporter til centeret. Den mest værdifulde agent forekom at være *Molodoj*, som residenturet på et tidspunkt havde afbrudt kontakten med, idet den blev genetableret i 1954. Ifølge materialet infiltrerede *Molodoj* hjemmeværnets kontra-efterretnings-sektion og skal i den forbindelse være kommet i kontakt med politiet og de danske efterretningstjenester. En anden agent var *Kasak*, der blev rekrutteret blandt medlemmerne af en lettisk eksilorganisation. Residenturet forsøgte også at kultivere en embedsmand i Udenrigsministeriet med kodenavnet *Jakobsen*. Det fremgår ikke, om dette var hans rigtige navn, og om han blev rekrutteret.⁶⁰⁵

PET's tidlige overvågning af den sovjetiske ambassade

REA fik i 1947 til opgave at indsamle oplysninger om kræfter, ”som paa ulovlig Vis virker eller kan antages at ville virke opløsende paa det danske Samfunds Eksistens eller Struktur, hvad enten saadanne Angreb rettes fra udenlandske Kredse eller fra Personer og Organisationer, som opholder sig her i Landet.” Blandt de nævnte eksempler på sådanne aktiviteter fremhævedes spionage.⁶⁰⁶ En fortegnelse over REA's arkiv viser, at tjenesten indsamlede oplysninger om udenlandsk gesandtskabspersonale i Danmark og om deres eventuelle illegale virksomhed.⁶⁰⁷ Det er imidlertid tvivlsomt, om den sovjetiske legation blev overvåget systematisk på dette tidspunkt. I 1952 oplyste PET's chef, Ernst Brix, over for justitsministeren, at overvågningen af enkeltpersoner, der var tilknyttet visse udenlandske repræsentationer, var blevet iværksat på hans vegne.⁶⁰⁸ Det tyder på, at den permanente observation af den sovjetiske ambassade først blev etableret efter Brix' tiltræden i 1951. Det er derfor mest sandsynligt, at DKP's kontakter til NKGB/MGB og GRU lige efter krigen ikke kom til den danske tjenestes kendskab. Der er da heller ikke fundet noget, der kan bekræfte MGB's oplysninger

605 Ibid.: Rapport nr. 79, 10. februar 1999.

606 JM, ujournaliseret: ”Cirkulære til Politidirektøren og Politimestrene vedrørende Politiets særlige Efterretningsvirksomhed”, 4. maj 1947. Cirkulæret blev udsendt den 31. maj 1947.

607 JM, ujournaliseret: ”Arbejdskartoteker oprettedes i sin tid i REA i et antal og således som følger”, 29. november 1952.

608 JM, ujournaliseret: Ernst Brix, notat, 1. december 1952.

om, at den danske kontraefterretningstjeneste skulle have aflyttet ambassaden i 1946.⁶⁰⁹

I forbindelse med reorganiseringen i 1950-51 af de danske efterretningstjenester blev det fastslået, at overvågningen af udenlandske repræsentationer og deres forbindelser var en opgave for PET.⁶¹⁰ Da Brix i 1951 udarbejdede et udkast til et fortroligt cirkulære om PET's virksomhed,⁶¹¹ gav spørgsmålet om overvågning af udenlandske repræsentationer anledning til en del diskussion, idet Justitsministeriet var betænkelig ved at nævne den delikate opgave i et cirkulære,⁶¹² mens Københavns politidirektør mente, at opgaven hørte under Københavns Politi, der alligevel skulle udføre observationen.⁶¹³ Brix gik imidlertid sejrende ud af striden, og i Justitsministeriets fortrolige instruks til chefen for PET fremgik det, at det bl.a. var tjenestens opgave at varetage overvågningen af fremmede repræsentationer i et nært samarbejde med Københavns Politi.⁶¹⁴ Det følgende år blev politikredsene anmodet om at indberette alle mistænkelige forhold vedrørende personer med tilknytning til udenlandske repræsentationer, såsom deres rejser, kontakter, faste tilholdssteder, køretøjer og enhver form for konspirativ virksomhed.⁶¹⁵

Den såkaldte kartoteksdebat i 1952-53, hvor PET's politiske registreringer kom til debat i pressen og på Rigsdagen, havde bl.a. den konsekvens, at man forsøgte at sikre sig, at overvågningen af ambassaderne ikke kom til offentlighedens kendskab. Da justitsministeren orienterede Rigsdagen om PET's virksomhed, blev afsnittet om ambassadeovervågningen udeladt, da partiformændene skulle underrettes.⁶¹⁶ I den nye instruks til chefen for PET, der var et resultat af debatten, var det tidligere afsnit om overvågningen også slettet.⁶¹⁷ Hvis det kom til rus-

609 PET, operationssag: Rapport nr. 77, 12. november 1998. Hvis ambassaden blev aflyttet, må det have været FE eller andre vestlige tjenester, der stod bag.

610 JM, P.O.-sag: Udateret og usigneret notat; Lunding og Haslund, notat, 21. juni 1950. JM, ujournaliseret: "Om sikkerhedstjenestens reorganisation", udateret og usigneret.

611 JM, P.O.-sag: Brev til Justitsministeriet fra E. Brix, 24. april 1951.

612 JM, ujournaliseret: Notat, 28. april 1951.

613 Ibid.: Notat fra Københavns politidirektør, 7. maj 1951.

614 Ibid.: Udkast til fortrolig instruks fra Justitsministeriet til chefen for Politiets Efterretningstjeneste, 28. november 1951.

615 PET, administrativ sag: Rundskrivelse nr. 8/1952, 7. april 1952.

616 JM, P.O.-sag: Udateret notat med påtegningen "Ludvigens udkast". På side 2, i marginen ud for ambassade-afsnittet, er der tilføjet i hånden "-partiformænd".

617 JM, ujournaliseret: Brev fra Justitsministeriet til vicepolitichef E. Brix, udateret; "Instruks til chefen for Politiets Efterretningstjeneste", 30. november 1953. JM, P.O.-sag: Brev fra Justitsministeriet til

sernes kendskab, at de blev holdt under observation, kunne det skade forholdet til den store nabo i Øst, ligesom de sovjetiske efterretningsofficerer ville tage skridt til at undgå overvågningen.

Den systematiske overvågning af den sovjetiske ambassade blev således først iværksat i 1951, og flere forhold tyder på, at den ikke var særlig effektiv. Overvågningen blev varetaget af Afdeling IV i PET (efterforskning af spionage og 5. kolonnevirksomhed), der i slutningen af 1950'erne bestod af 12 kriminalpolitifolk og seks kontormedarbejdere. Til at udføre selve observationen af østlige diplomater og deres kontakter havde afdelingen 23 kriminalpolitifolk og ni civile kvinder (de var gift med politifolk) fra Københavns Politis Efterretningsafdeling og ca. 30 politifolk fordelt på fem politikredse i provinsen til rådighed. Et udvalg, der i 1957 undersøgte PET's virksomhed, refererede udtalelser fra ledelsen af Københavns Politi om, at observationstjenesten utvivlsomt ville opnå bedre resultater, hvis den blev tilført flere ressourcer. Det blev således bemærket, at mens den danske tjeneste kun havde 23 kriminalpolitifolk til rådighed i hovedstaden, bestod de tilsvarende tjenester i Stockholm af ca. 100 mand og i Oslo af ca. 50 mand.⁶¹⁸ Noget kunne således tyde på, at observationstjenesten var for lille til effektivt at holde øje med de østlige efterretningsofficerers aktiviteter og deres danske kontakter. Det kunne forklare, hvorfor PET ikke var i stand til at dokumentere DKP's samarbejde med KGB og GRU. I 1958 bemærkede PET's daværende chef, Mogens Jensen, at man i den seneste tid havde registreret flere tilfælde af udenlandsk efterretningsaktivitet. Ifølge PET-chefen var forklaringen nok, at spionageaktiviteten havde været konstant, men at PET ikke tidligere havde haft kendskab til den.⁶¹⁹

Et andet forhold, der bidrog til at svække effektiviteten af PET's overvågning, var, at tjenesten kun i et begrænset omfang analyserede og bearbejdede de indhentede oplysninger om de østlige diplomaters aktiviteter. I stedet anvendte man de indsamlede oplysninger til at udarbejde månedlige beretninger om ambassadernes personale, som indeholdt beskrivelser af de iagttagede aktiviteter. Det var først i slutningen af 1960'erne, at PET begyndte at udarbejde egentlige residenturanalyser af de østlige efterretningstjenesters virksomhed.

vicepolitimester E. Brix, 30. november 1953.

618 JM, ujournaliseret: "Redegørelse for PET-udvalgets undersøgelser og overvejelser", udateret (1957).

619 PET, ujournaliseret, PET's interne referater: Møde i koordinationsudvalget den 1. september 1958.

Endelig skal det nævnes, at indsatsen over for østlandenes spionageaktivitet i nogen grad var hæmmet af tjenestens sikkerhedsregler. Embedsmændene i Udenrigsministeriet mødtes ofte med sovjetiske ambassadefolk, og de havde en naturlig interesse i at vide, om det var diplomater eller efterretningsfolk, som de sad overfor. Men da Udenrigsministeriets departementschef i 1958 anmodede om at få udleveret en liste over de østdiplomater, som PET mistænkte for at være efterretningsofficerer, udtrykte Justitsministeriet i første omgang sin betænkelighed og ønskede at overveje sagen nærmere.⁶²⁰ PET og Justitsministeriets instinktive modvilje mod at delagtiggøre andre i tjenestens viden, gjorde det således svært for embedsmændene at tage de nødvendige forholdsregler mod eventuelle østlige hvervningsforsøg.

Det kan således konkluderes, at PET's overvågning af de formodede østlige efterretningsofficerer frem til begyndelsen af 1960'erne ikke var effektiv nok til systematisk at kortlægge KGB og GRU's aktiviteter og deres kontakter til danske politiske miljøer, deriblandt DKP. Sagt på en anden måde: Flere af PET's antagelser om partiet – at det modtog økonomisk støtte østfra, at der fandtes ”illegale” kommunister, og at partimedlemmer videregav oplysninger om danske forhold til de sovjetiske tjenester – var korrekte, men man var ude af stand til at bevise dem i samtiden.

DKP og den stigende spionage fra østtysk område

Efter oprettelsen af DDR i 1949 begyndte det østtyske kommunistiske regime under ledelse af SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) at opbygge sine udenlandske efterretningstjenester. I 1951 etableredes den civile efterretnings-tjeneste under dæknavnet Hauptverwaltung für Wirtschafts-Wissenschaftliche Forschung. Den blev i 1953 lagt ind under Ministerium für Staatssicherheit (MfS) (ministeren for statssikkerhed var i en periode i 1950'erne Ernst Wollweber) og fik senere navneforandring til Hauptverwaltung Aufklärung (HVA). HVA havde i de første år kun få ressourcer, og tjenesten var domineret af de tilknyttede KGB-rådgivere.⁶²¹ I 1952 begyndte DDR at opbygge sin hær i form af det kasererede folkepoliti (Kassernierte Volkspolizei, KVP), hvor paramilitære enheder var

⁶²⁰ Ibid.: Møde i koordinationsudvalget den 6. juni 1958.

⁶²¹ Markus Wolf, *Manden uden ansigt. En mesterspions selvbiografi* (Munksgaard-Rosinante, 1997), s. 66-69.

kamoufleret som politistyrker. I den forbindelse oprettedes den militære efterretningstjeneste, Verwaltung für Allgemeine Fragen. I 1956 blev KVP omorganiseret til en egentlig national hær, Nationale Volksarmee (NVA), som blev underlagt Forsvarsministeriet, Ministerium für Nationale Verteidigung (MfNV). Også den militære efterretningstjeneste, der senere blev omdøbt til Verwaltung Aufklärung, blev underlagt MfNV.⁶²²

Den østtyske spionage rettet mod Danmark var efter alt at dømme af et begrænset omfang i 1950'erne. Indtil midten af 1950'erne var det Sovjetunionens mål at skabe et forenet, afrustet og neutralt Tyskland. DDR havde derfor begrænset handlefrihed i udenrigspolitiske spørgsmål. Men i 1954 opgav Moskva håbet om et forenet Tyskland, og man anerkendte formelt DDR's suverænitet. DDR kunne således føre en mere aktiv udenrigspolitik over for Danmark med det mål at opnå diplomatisk anerkendelse.⁶²³ DDR's militær og efterretningstjenester var imidlertid defensivt indstillet indtil begyndelsen af 1960'erne, idet man frygtede et angreb fra det genoprustedede Vesttyskland, der i 1955 blev medlem af NATO. Den østtyske ledelse var især forurolet over, at tidligere officerer i Hitlers værnemagt, der kunne tænkes at have revanchistiske planer, havde fået poster i det nye Bundeswehr.⁶²⁴ Dette trusselsbillede betød, at HVA og Verwaltung Aufklärung primært var interesseret i oplysninger om Vesttyskland og NATO, og at Danmark kun var interessant som en del af den vestlige forsvarsalliance.⁶²⁵

Den østtyske spionage mod Danmark var hæmmet af, at Danmark ligesom de øvrige vestlige lande ikke anerkendte DDR diplomatisk, og at DDR derfor ikke havde en ambassade i København, der kunne huse civile og militære efterretningsofficerer under diplomatisk dække (de såkaldte "legale residenturer"). HVA og Verwaltung Aufklärung måtte derfor forsøge at opbygge illegale netværk, hvor de udsendte officerer, der opererede under falsk identitet og uden diplomatisk beskyttelse, forsøgte at hverve danske statsborgere. Det er uklart,

622 Thomas Wegener Friis, *Den usynlige front. DDR's militære spionage i Danmark under den kolde krig* (Lindhardt og Ringhof, 2005), s. 25-27.

623 Thomas Wegener Friis, *Den nye nabo. DDRs forhold til Danmark 1949-1960* (SFAH's skriftserie nr. 43, Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie, 2001), s. 22-23.

624 Thomas Wegener Friis, *Den usynlige front*, s. 60-74.

625 Thomas Wegener Friis, *Den nye nabo*, s. 122-123; Bernd Schäfer, "Stasi Files and GDR Espionage Against the West" (Institut for forsvarsstudier, Oslo, IFS Info 2/2000) (www.isn.ethz.ch/php/collections, 5. oktober 2004); Bernd Schäfer, "The Warsaw Pact's Intelligence on NATO: East German Military Espionage Against the West" (Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact. Stasi Intelligence on NATO, November 2003) (*ibid.*).

hvor stor succes, østtyskerne havde med denne indsats, men der foreligger dog oplysninger om, at en dansk statsborger, der var bosat i DDR, og som havde været politisk flygtning i Danmark i 1930'erne, besøgte Danmark i 1950'erne og etablerede kontakter i den danske centraladministration.⁶²⁶ Det er dog betegnende, at de mest værdifulde oplysninger om Danmarks forsvar og rolle i NATO, som de østtyske tjenester indsamlede i 1950-60'erne, formentlig stammede fra DDR's kilder i vesttyske militære og politiske kredse.⁶²⁷

Efter alt at dømme havde MfS/HVA forbud mod at hverve danske kommunister i 1950'erne. Det var DDR's mål at opnå diplomatisk anerkendelse, og afsløring af spionageaktiviteten ville kompromittere partiet og skade DDR's omdømme i Vesten.⁶²⁸ I et tilfælde opgav MfS/HVA at tage kontakt til en dansker, da tjenesten opdagede, at den pågældende var medlem af DKU,⁶²⁹ og DKP's Centralkomité skulle have pålagt medlemmerne ikke at blive involveret i nogen form for spionage.⁶³⁰

DDR's mangel på kontakter i Danmark i 1950'erne betød, at de østtyske tjenester i et vist omfang ignorerede forbuddet mod at anvende de lokale kommunister til at udføre efterretningsmæssige opgaver.⁶³¹ Dette billede svarer til KGB og GRU's praksis, der gik ud på kun at anvende kommunister i de tilfælde, hvor man ikke havde andre velegnede kontakter. De østtyske tjenester må have haft en grundig viden om DKP. En del af denne viden stammede fra tidligere tyske flygtninge i Danmark fra 1933 til 1945. Nogle af disse blev efter deres hjemkomst til Østzonen anvendt af de østtyske tjenester i deres udenlandske arbejde, da de

626 Charlotte Møller var en dansk statsborger, der var bosat i DDR. Hun var i 1930'erne kommet til Danmark som politisk flygtning og havde tilsluttet sig DKP. Sit danske statsborgerskab fik hun gennem et ægteskab med en dansk statsborger. Under opholdet i Danmark arbejdede hun for Ernst Wollweber. Charlotte Møller, der under sine besøg i Danmark i 1950'erne opholdt sig hos DKP-folketingsmedlemmet Alfred Jensen, havde kontakt til en eller flere embedsmænd i centraladministrationen. Dette fremgik af den private antikommunistiske organisation Firmaets aflytning af Alfred Jensens lejlighed fra 1952 til 1959. Se Kommissionens beretning, bind 5 om Stay-Behind og Firmaet.

627 Thomas Wegener Friis, *Den nye nabo*, s. 134-136; Thomas Wegener Friis, *Den usynlige front*, s. 105-110.

628 MfS/HVA havde også forbud mod at hverve vesttyske kommunister. PET, emnekartotek: "Tyskl./Ø - E-væsen, Agenter, Hvervninger", oplysning dateret juli 1966.

629 Ibid.: Oplysning dateret 9. juni 1965.

630 Ibid.: Oplysning dateret 10. september 1965.

631 Thomas Wegener Friis: *Den nye nabo*, s. 132-134; Thomas Wegener Friis: *Den usynlige front*, s. 53-57.

havde erfaring med illegale aktiviteter. Således rapporterede Kurt Vieweg, der var kommunist og tidligere emigrant i Danmark, i 1953 om personer, han havde kendt i Danmark. Han vurderede, om de pågældende var egnede til efterretningsarbejde, og således kunne de østtyske tjenester bruge oplysningerne til at opbygge netværk i Danmark.⁶³²

Fra slutningen af 1950'erne overtog det østtyske kommunistparti, SED, rollen som DKP's nærmeste kontakt i Østblokken. Repræsentanter for de to partier udvekslede regelmæssigt synspunkter, de overværede hinandens kongresser, og danske kommunister deltog i kurser i DDR. På det mere hemmelige plan modtog DKP økonomisk støtte, den østtyske efterretningstjeneste anvendte danske sympatisører som kurerer til Forbundsrepublikken, og danske kommunister udførte militærspionage. På billedet modtager SED's formand, Walter Ulbricht, Aksel Larsen i Østberlin i december 1957 (Arbejdermuseet og ABA).

Dertil kom, at de danske kommunister opretholdt tætte kontakter til SED. Østtyskerne forsynede DKP med kontorartikler, propagandamateriale og betalte delegationsrejser og ferieophold, og de danske kommunister talte til gengæld DDR's sag og opfordrede den danske regering til at anerkende landet diploma-

632 Michael Scholz, "De tidligere Skandinavien-emigranter og de østtysk-skandinaviske relationer 1945-54", s. 65-68; Thomas Wegener Friis, "H.C. Andersen gør et drømmende, forsovet indtryk", *Arbejderhistorie*, nr. 1, maj 2005, s. 3-5. Om Kurt Vieweg, se også, Lars Halskov, "Den dobbelte mand", *Politiken*, 11., 18. og 25. april 2004.

tisk. Trods splittelsen af DKP i 1958 blev den østtyske støtte intensiveret.⁶³³ PET var velorienteret om disse forbindelser. Man søgte at registrere alle kommunister, der besøgte DDR,⁶³⁴ og i begyndelsen af 1960 konstaterede tjenesten, at SED havde overtaget den kontrollerende og rådgivende rolle i forhold til DKP fra SUKP. Således var der etableret tætte forbindelser med SED's Rostock-afdeling, og i 1959 påbegyndtes en vis skolingsvirksomhed i DDR.⁶³⁵ Senere i 1960'erne modtog PET ubekræftede oplysninger om, at østtyske udsendinge rejste illegalt ind i Danmark, og at DKP blev anvendt til at overføre penge fra SED til det forbudte vesttyske kommunistparti.⁶³⁶

Danske kommunister kan have udført flere opgaver for de østtyske tjenester. Kommuniste, der var sluppet gennem PET's sikkerhedsundersøgelser, og som indtog sensitive stillinger, kunne videregive oplysninger til deres kontakter. Ifølge en indberetning, der tog mange forbehold, skulle en værnepligtig ved Forsvarsstaben således have betroet en kilde, at han var kommunist og kunne give oplysninger til DDR, hvilket ifølge rapporten muligvis allerede var sket.⁶³⁷ Under en udflugt til Rostock arrangeret af DKP gik nogle medbragte kasser itu. De viste sig at indeholde persondataudskrifter. Det fremgår ikke, om det drejede sig om udskrifter fra partiets egne databaser eller fra offentlige eller private institutioner.⁶³⁸ Flere danskere, der besøgte DDR, blev under opholdet opsøgt af MfS-officerer, der havde en detaljeret viden om de pågældendes arbejde og politiske tilhørsforhold.⁶³⁹ Det er tænkeligt, at nogle af disse oplysninger stammede fra danske kommunister. Endelig kan det ikke afvises, at enkelte kommunister fungerede som radioagenter.⁶⁴⁰ I 1959 lykkedes det FE at spore en formodet østtysk

633 Thomas Wegener Friis, *Den nye nabo*, s. 27-32.

634 Der findes et stort antal indberetninger om sådanne rejser i: PET, emnekartotek: "DKP – Udlandet. Tyskland/Ø".

635 PET, emnesag: "Beretning vedrørende den kommunistiske virksomhed i tiden efter den 20' kongres (november 1958 - januar 1960)", 9. marts 1960.

636 PET, emnekartotek: "Tyskl./Ø – Kommunisme", oplysninger dateret 6. november 1967 og 18. oktober 1968.

637 Ibid.: "Tyskl./Ø – E-væsen, Agenter, Hvervninger", oplysning dateret 3. maj 1967.

638 Ibid.: Oplysning dateret 24. marts 1981.

639 Ibid.: Oplysning dateret 14. februar 1966. Ibid.: "Sov – komm., Prop. 'Østersøugen 1965'", oplysning dateret 5. maj 1966.

640 Om PET's jagt på radioagenter under den kolde krig, se: Ib S. Norgaard, *Spionjæger i Danmark. En dansk spionjægers liv og oplevelser i PET* (Borgen, 2003), s. 40-45. I 1967 opsnappede en vesttysk officer en kortbølgesending fra en sender i Danmark til DDR. Den danske operatør, der kaldte

radioagent til to adresser i Tårnbæk i Nordsjælland. De to adresser tilhørte en far og en søn, der ifølge indberetningen begge havde kommunistiske sympatier.⁶⁴¹

En længerevarende operationssag fra 1960'erne kaster nyt lys over DKP's rolle i forbindelse med den østtyske efterretningsvirksomhed. De østtyske tjenester smuglede propagandamateriale ind i Forbundsrepublikken, der havde til formål at underminere de vesttyske soldaters moral. I den forbindelse hvervede østtyskerne en person, der imidlertid var kilde for en vestlig tjeneste. Kilden blev anmodet af sine østtyske opdragsgivere om at tage kontakt til danske kommunister, der kunne bistå med at finde egnede chauffører til operationen.⁶⁴² Kilden tog kontakt til en funktionær i DKP, der var velvilligt indstillet, men som udbad sig en instruks fra SED's centralkomité.⁶⁴³ Kildens østtyske kontakt oplyste efterfølgende, at Østersøkomitéen i Rostock opretholdt den direkte kontakt til DKP, og at der hver uge afgik en kurer til Danmark. Ifølge østtyskeren ville centralkomitéen sende instruksen til DKP, muligvis via Østersø-komitéen.⁶⁴⁴ PET's fællesoperation med den udenlandske tjeneste afslørede en række danske statsborgere, der på grund af deres politiske overbevisning eller andre forhold smuglede østtysk propagandamateriale til Danmark, hvor det blev videresendt til Forbundsrepublikken.⁶⁴⁵ Sagen viser således, at der var tæt kontakt mellem DDR og DKP, at DKP var indforstået med at fungere som talentspejder for østtyskerne, og at danske statsborgere virkede som "brevsmuglere" for DDR.

Eftersom DDR ikke havde nogen officiel repræsentation i Danmark, var de østtyske tjenester tvunget til at operere på eget territorium. Det betød, at østtyskerne måtte forsøge at invitere mulige hvervningsemner til DDR, hvor den egentlige rekruttering kunne finde sted.⁶⁴⁶ I slutningen af 1950'erne kunne PET

sig "Lars", videregav detaljerede oplysninger om fælleskommandoens hovedkvarter BALTAP ved Karup. PET, emnekartotek: "Tyskl./Ø - E-væsen, Agenter, hverv.", oplysning dateret 19. maj 1967.

641 Ibid.: Oplysning dateret 25. juni 1959.

642 PET, operationssag: Notits, 21. december 1960.

643 Ibid.: Notits, 16. januar 1961.

644 Ibid.: Notits, 23. januar 1961.

645 Ibid.: "Vedr.: de østtyske brevforsendelser via Danmark til Vesttyskland", 7. april 1972. Da forholdet ikke var strafbart, blev der ikke rejst sigtelse mod nogen af "brev-smuglerne", ligesom PET på grund af nogle konkrete erfaringer var tilbageholdende med at tage kontakt til dem. Ibid.: "Vedr.: De østtyske brevforsendelser via Danmark til Vesttyskland", 18. februar 1972, 1. maj 1972, 4. maj 1972, 15. maj 1972, 1. juni 1972 og 20. juni 1972.

646 I 1959 fastslog en udenlandsk tjeneste, at 1.731 personer i Forbundsrepublikken var blevet hvervet til at arbejde for østblokken. Flertallet var blevet rekrutteret af de østtyske tjenester, og det var sket på grund af de pågældendes besøg hos slægtninge i Øst, forretningsrejser eller ferieophold i

konstatere en stadig stigende aktivitet rettet mod Danmark fra de efterretnings-tjenester, der opererede fra østtysk område: De østtyske HVA og Verwaltung Aufklärung og de sovjetiske KGB og GRU.⁶⁴⁷ Det var den såkaldte Runa-sag, der for alvor gjorde PET opmærksom på, at danske kommunister var involveret i spionage til fordel for de østlige tjenester, der havde base i DDR.

Spionageringens hovedmænd var tre kommunister. Carl Emanuel Petersen havde siden 1920'erne næret kommunistiske sympatier, men blev først medlem af partiet i 1953. Han ernærede sig under krigen som vragsfisker, samtidig med at han fragtede jødiske flygtninge til Sverige for modstandsorganisationen BOPA. Petersen købte efter krigen skibet Runa, som han anvendte til at fragte gods mellem havnene i Østersøen. I slutningen af 1930'erne mødte han Georg Anton Hegner og Fritz Christian Nielsen, der begge var kommunister. Hegner blev medlem af DKP i 1927 og var aktiv i Søfyrbøderne Forbund; ved et enkelt tilfælde deltog han i en kongres afholdt af de internationale sømandsklubber ISH (Internationale der Seeleute und Hafearbeiter), hvor også Ernst Wollweber var til stede. I 1933 blev Hegner valgt til formand for søfyrbøderne, en post han med en kort afbrydelse beholdt indtil 1945. I midten af 1930'erne var han desuden medlem af DKP's centralkomité, og han var partiets kandidat i København ved kommunalvalget i 1937. Hegner sad interneret fra 1941 til 1943, og ved løsladelsen gik han ind i modstandskampen, hvor han var aktiv indtil efteråret 1944, hvor han flygtede til Sverige. Efter krigen ernærede han sig ved at gå til hånd i sin kones sømandsrestaurant Café West i Nyhavn og ved at gå i kompagniskab med en fotograf. Fritz Nielsen var oprindeligt uddannet skrædder og ernærede sig en overgang som brugtbilsforhandler. Hans hovedbeskæftigelse synes dog at have været forskellige former for økonomisk kriminalitet: Han havde således flere domme for hønsetyveri, almindeligt tyveri og smugling bag sig. Han blev tidligt kommunist og deltog som frivillig i den spanske borgerkrig. Under besættelsen var han aktiv i modstandskampen, men blev anholdt i 1943 og idømt fængsel,

DDR. Kontaktmøderne fandt sted i Østberlin og i neutrale lande som Schweiz. PET, emnekartotek: "Tyskl./Ø - E-væsen, Agenter, hverv.", oplysning dateret 4. april 1960.

647 PET, emnesag: "Runa"-sagen, udateret manuskript [1960]. PET, ujournaliseret, PET's interne referater: Koordinationsudvalget den 7. marts 1960. MfS/HVA's spionage mod de skandinaviske lande hørte under afdeling III, ref. 4, som blev ledet af Hauptmann Günther Müller. Der var placeret agenter på den østtyske handelsrepræsentation og på turist- og trafikinformationskontoret i København, ligesom der fandtes fem illegale agenter, der opererede under dække af at være tilflyttede tyskere. PET, emnekartotek: "Tyskl./Ø - E-væsen, Agenter, hvervn.m.v.", oplysning dateret 24. juli 1963.

som han afsonede i Tyskland. Under fængselsopholdet pådrog han sig tuberkulose, som gjorde ham delvis uarbejdsdygtig. I stedet blev han efter krigen en af de drivende kræfter i DKP's afdeling i Køge, hvor han bl.a. deltog i indsamlingerne til Land og Folk.⁶⁴⁸

I 1946/47 begyndte Carl Petersen regelmæssigt at besejle østtyske og polske havne, og han var især en hyppig gæst i den østtyske by Stralsund, hvor han hurtigt etablerede tætte kontakter til de stedlige myndigheder og partifunktionærer. Da der var mangel på alt i Tyskland efter krigen, skaffede den danske kaptajn mad, sko, tøj, fiskeriredskaber, værktøj og kort til sine nye østtyske bekendte. Han skaffede også vestlige varer til de russiske besættelsesmyndigheder, der som betaling nedskrev hans havneafgift med et tilsvarende beløb.⁶⁴⁹ Petersen genoptog også forbindelsen til en tysk kvinde, Gertrud Rossdeutscher, som han havde lært at kende i 1933. Gennem sine østtyske kontakter skaffede Petersen Rossdeutscher et job som tolk for den lokale afdeling af SED. Senere fungerede Petersens kæreste som kontaktperson til de østtyske myndigheder og oversætter af det indsamlede materiale.⁶⁵⁰

I efteråret 1951 deltog Hegner i et togt med Runa til Stralsund. Under besøget forsøgte de forgæves at arrangere et møde med Wollweber, som Hegner havde truffet tidligere. Der er dog ingen tegn på, at Runa-kredsen på noget tidspunkt havde kontakt med den tidligere sabotagechef. Det følgende år blev Petersen og Hegner involveret i oprettelsen af internationale klubber for søfolk i Stralsund, Rostock og Wismar. Disse klubber blev anvendt af de russiske efterretningstjenester til at hverve vestlige søfolk til at løse efterretningsmæssige opgaver. Carl Petersen fik på dette tidspunkt udbetalt 400 østmark pr. måned som erstatning for de økonomiske tab, han havde lidt i forbindelse med leverancerne af varer til de russiske besættelsesmyndigheder. Samtidig begyndte Petersen og Hegner at fungere som stemningsberettere vedrørende de politiske forhold i de danske fagforeninger. De indsamlede oplysninger blev afleveret til en russisk kontrolofficer i Stralsund, og de blev angiveligt videregivet til det sovjetiske kommunistparti.⁶⁵¹

PET var allerede blevet opmærksom på Runa i begyndelsen af 1950, hvor tjenesten modtog oplysninger om, at Carl Petersen mødtes med østtyske og rus-

648 PET, emnesag: "Udkast til redegørelse i 'Runa-sagen'", udateret [1960].

649 Ibid.

650 PET, emnesag: "Vedr.: østtysk statsborger Gertrud Helene Marie Petersen Fortsættelse af notits af 5. november 1965", 18. november 1965.

651 Ibid.: "Udkast til redegørelse i 'Runa-sagen'", udateret [1960].

siske myndighedspersoner, når han var i østtyske havne.⁶⁵² I april 1952, omtrent samtidig med at Petersen og Hegner begyndte at fungere som stemningsberetere, underrettede en toldembedsmand i Fakse Ladeplads politiet om, at man havde opdaget et falsk toldstempel i Hegners søfartsbog. Stemplet gav det udseendet af, at toldvæsenet havde godkendt Hegners påmønstring på Runa. PET anmodede toldvæsenet om ikke at gribe ind, således at tjenesten kunne følge Petersen og Hegners aktiviteter. I den efterfølgende tid sørgede PET for at holde sig orienteret om, hvornår Runa stak til søs, man undersøgte Hegners forhold, og man indhentede en dommerkendelse til at aflytte hans telefoner, men tilsyneladende uden at man fik afgørende nye beviser på de to kommunisters Øst-kontakter.⁶⁵³

Sagen lå stille frem til december 1955, hvor den tog en dramatisk drejning. Under et ophold i Travemünde kom Carl Petersen i klammeri med en skibsmæglerassistent, som han beskyldte for at have stjålet en pung. Petersen blev så ophidset, at han hentede sin revolver og skød og sårede assistenten. Den danske skipper blev straks anholdt, og de vesttyske myndigheder, der længe havde haft Petersen og Hegner under mistanke for at bedrive spionage, ransagede skibet sammen med to officerer fra FE. Her fandt man bl.a. en ældre udgave af DKP's partilove, en russisk-dansk ordbog med uforståelige notater og en falsk søfartsbog for Petersens østtyske kæreste. De vesttyske myndigheder kom også i besiddelse af et notat, udfærdiget af Petersen, som viste sig at være en liste over stillede efterretningsmæssige opgaver. Et tidligere besætningsmedlem fortalte, at Runa ofte fik besøg af en formodet russisk efterretningsofficer, når skibet anløb Stralsund.⁶⁵⁴ Mistanken mod Runa blev yderligere bestyrket, da flere afhoppere fra DDR kunne berette, at Carl Petersen havde kontakter til østtyske og russiske efterretningsofficerer, og at han på sine togter tog fotografier af vestlige marinefartøjer og af kyststrækninger.⁶⁵⁵ Oplysningerne førte til, at PET i december 1957 indhentede en dommerkendelse, der gav adgang til at åbne Carl Petersens post.⁶⁵⁶

652 Ibid.

653 PET, ujournaliseret: Notits, 1. april 1952, med continuationer; rapport, 10. juli 1952; Haslund til Præsidenten for Københavns byret, 24. sept. 1952.

654 Ibid.: "P.M. vedrørende sagen 'Runa'", 30. august 1956; notits, 6. december 1955; "Vedr. 'Runa'-sagen", 29. maj 1956; notits, 2. august 1956. Carl Petersen blev året efter idømt en bøde for skudepisoden.

655 Ibid.: Rapport, 13. juni 1959.

656 Ibid.: Arne Nielsen, rapport, 27. marts 1958.

I mellemtiden var Petersen og Hegner blevet dybere involveret i spionage. Under besøg i Stralsund i sommeren 1956 traf de to danskere en russer, der præ-senterede sig som Wilhelm Elgin. Elgin var tilsynsførende med det politiske arbejde i området, og han overtalte Hegner til at skaffe politiske oplysninger fra Danmark. Russeren var interesseret i at blive holdt orienteret om stemningen i DKP, og Hegner skrev nogle beretninger om stemningen i Danmark i forbindelse med opstanden i Ungarn og Khrusjtjovs afsløringer om Stalin. Hegner fik også den tidligere omtalte forfatter Kai Moltke til at skrive nogle artikler ved at fortælle ham, at de skulle trykkes et østtysk dagblad. Elgin var imidlertid ikke tilfreds med det modtagne, og i sommeren 1957 indvilligede Hegner i at fungere som kurer og at medbringe oplysninger om NATO på sine besøg i DDR. Elgin bad også Fritz Nielsen om at skaffe militære oplysninger fra Køge-området, men det lykkedes tilsyneladende ikke for danskeren at løse opgaven.⁶⁵⁷

Den 13. februar 1958 henvendte en person, som PET betegnede som "E" sig til et politikontor, og bad om at blive sat i forbindelse med efterretningstjenesten. "E" fortalte, at han var radiooperatør, og at han i sommeren 1956 havde repareret radioanlægget på Runa. Han var derved kommet til at kende Carl Petersen og Georg Hegner, og i august 1957 havde Petersen tilbudt at skaffe ham et vellønnet arbejde i DDR. "E", hvis økonomi var anstrengt, slog til, og kort tid efter fløj han til Berlin, hvor han ved det sovjetiske hovedkvarter i Karlshorst blev modtaget af Elgin. Man blev enige om, at "E" skulle skaffe 5 radioanlæg i Danmark, som ville blive betalt gennem Carl Petersen, og som skulle transporteres til DDR med Runa. Det lykkedes imidlertid ikke for "E" at skaffe de ønskede anlæg, men da han fortalte det til Petersen, fik han at vide, at det var ligeegyldigt, og at han blot skulle møde op i DDR igen i december 1957. Her mødte han igen Elgin i Karlshorst, der nu fortalte ham, at han skulle oplæres som radioagent. Det var hensigten, at han skulle aflytte visse sendefrekvenser og videresende eventuelle modtagne meddelelser, og han ville blive betalt 800 kr. om måneden. "E", der formentlig var motiveret af muligheden for at tjene nemme penge, protesterede ikke, og de følgende 16 dage blev han oplært i brugen af radioapperater. Ved kursets afslutning modtog han 3.000 kr., hvorefter han returnerede til Danmark med Runa.⁶⁵⁸

"E" vendte tilbage til DDR i slutningen af januar 1958, hvor han håbede at kunne afsætte nogle gamle radaranlæg til sine nye arbejdsgivere, hvilket kunne

657 Ibid.: "Udkast til redegørelse i 'Runa-sagen'".

658 Ibid.

indbringe ham 30.000 kr. Russerne krævede imidlertid, at ”E” til gengæld for den indbringende handel skulle skaffe oplysninger om militære radaranlæg på Sjælland, Lolland, Falster og Møn, hvilket ”E” nægtede. Ifølge ”E”s efterfølgende beretning til efterretningstjenesten blev han tilbageholdt i fire til fem dage og pryglet, indtil han gav efter og underskrev en samarbejdsaftale. ”E” blev derefter sendt tilbage til Danmark med instrukser om at kortlægge militære anlæg, ”pumpe” en amerikansk testpilot i Kastrup, indhente oplysninger om garnisonen i Roskilde og skaffe klassificerede håndbøger om marinens operationsmuligheder. Under hjemrejsen på Runa advarede Carl Petersen ”E” om, at han ville blive skudt, hvis han afslørede, hvad der var sket.⁶⁵⁹

Det kan ikke afvises, at historien om mishandlingen var et opspind, der skulle forklare, hvorfor ”E” havde ladet sig hverve af russerne. PET mente da også, at hans beretning indeholdt unøjagtigheder og modstridende oplysninger, men man valgte alligevel at benytte ”E” som dobbeltagent, idet man derved kunne få indblik i den russisk/østtyske spionage og Runa-ringens aktiviteter. I løbet af 1958 foretog ”E” syv rejser til Østberlin, hvor han bl.a. blev pålagt at indsamle oplysninger om danske militære anlæg, flyvepladser, havne, olielagre og rørledninger. Russerne var dog ikke særligt tilfredse med de medbragte oplysninger, hvilket kan skyldes, at de stammede fra PET, der må have sikret sig, at der ikke blev afsløret nogen militære hemmeligheder. Mens ”E” således kunne berette en del om russernes efterretningsaktivitet over for Danmark, var det begrænset, hvor meget lys han kunne kaste over Runa-sagen. Det vigtigste var nok, at han kunne bekræfte, at Carl Petersen og Gertrud Rosssdeutscher fungerede som kontaktpersoner til de russisk/østtyske efterretningstjenester. I januar 1959 påbegyndte ”E” en afsoning af en fængselsstraf for bedrageri, og PET måtte opgive han bruge ham videre i sagen.⁶⁶⁰

”E”s oplysninger førte til, at PET indhentede en dommerkendelse, der gav tjenesten mulighed til at aflytte telefonerne i Georg Hegners bolig og i Cafe West (PET havde allerede adgang til Carl Petersens post). Gennem aflytningerne, observationen af Carl Petersen og afhøringerne af ”E” kom PET på sporet af Fritz Nielsen, der ved flere lejligheder var med Runa på togter til DDR.⁶⁶¹ Ifølge kriminalpolitiet i Køge var Nielsen foruden sin involvering i flere smuglersager kendt som en ”fanatisk kommunist”, der havde forbindelse til partiets inderkreds, og

659 Ibid. Desuden afhøringsrapporter af ”E” dateret 13. og 14. februar 1958.

660 Ibid.

661 PET, emnesag: Arne Nielsen, rapport, 27. marts 1958.

som var villig til at påtage sig enhver opgave.⁶⁶² Efterfølgende blev også Niensens telefon aflyttet og hans post kontrolleret.⁶⁶³

Samtidig med at PET strammede grebet om Runa-ringen, rekrutteredes nye personer til at deltage i spionagen. Benny Svendsen var en automekaniker i Køge, der som ung havde lært Fritz Nielsen at kende. Svendsen beundrede Nielsen for hans deltagelse i den spanske borgerkrig og modstandskampen, og han blev påvirket af den ældre frihedskæmpers kommunistiske idéer. Fritz Nielsen sørgede for, at Svendsen blev optaget i den lokale afdeling af DKU, og i 1951 deltog de sammen i en festival i Østberlin. I 1957-58 drev de sammen et brugtbilsfirma i Køge, og det var i den anledning, at Svendsen mødte Carl Petersen og Georg Hegner. På et tidspunkt i foråret 1958 bad Nielsen Svendsen om at tage nogle fotos af en radarstation ved Vordingborg, og i april deltog Svendsen i en tur med Runa til Stralsund, hvor Carl Petersen satte ham i forbindelse med Elgin. Denne hvervede Svendsen til at indsamle oplysninger om NATO-forhold i Danmark.⁶⁶⁴

Med rekrutteringen af Svendsen tog Runa-ringens militære spionage for alvor fart. Ved hjemkomsten fra DDR fortalte Svendsen om sine oplevelser til en ven, Jørgen Stasig, der var urmager i Køge. Stasig, der ikke var kommunist, men var interesseret i lettjente penge, gik med til at finde egnede emner blandt sine bekendte. Kort tid efter bistod Stasig Svendsen med at fotografere et minedepot nær Køge og indkøbe et generalstabskort. De to virksomme spioner hvervede også Niels Preben Weiergang, der var værnepligtig ved Livgarden, og som fungerede som vagtkompagniets postmester. Han skaffede mod betaling bl.a. nogle militære lærebøger, interne militære dagsbefalinger, en uklassificeret navnefortegnelse over officerer ved hæren og et brev fra den militære attaché ved ambassaden i Washington til chefen for Østre Landsdelskommando. Svendsen og Stasig tog også kontakt til en anden bekendt, Flemming Nyborg Petersen, der netop havde afsluttet sin værnepligt som marinesoldat. Han videregav oplysninger om flere kystbefæstningsanlæg og tegnede et par rids over Stevnfortet mod betaling. Alt dette materiale blev bragt til de sovjetiske efterretningstjenester i DDR af Petersen og Hegner.⁶⁶⁵

662 Ibid.

663 Retsbogen for Københavns Byret, Grundlovsafdelingen, 11. april og 10. juni 1958 og 27. januar 1959.

664 PET, emnesag: ”Udkast til redegørelse i ’Runa-sagen’”, udateret.

665 Ibid.

FE vurderede senere, at Runa-ringens aktiviteter var led i de østlige efterretningstjenesters bredt anlagte forsøg på at indhente oplysninger om Sjællands forsvar, og at virksomheden generelt set havde fremkaldt en væsentlig fare for Danmarks forsvar og statens sikkerhed. Selvom en stor del af Svendsen og Weiergangs materiale ikke indeholdt nogen militære hemmeligheder, var det alligevel af interesse for en fjendtlig efterretningstjeneste, der forsøgte at vurdere det danske militærs styrke. Nogle af Carl Petersens fotografier, der bl.a. viste kystradarstation Møn, Århus havn, Masnedø minedepot og en kyststrækning på Falster, som blev fundet under sagens opklaring, kunne bruges af en fjendtlig magt til at planlægge et militært angreb på Sjælland. Ifølge FE havde tre af de videregivne oplysninger i væsentlig grad skadet Danmarks sikkerhed: Det drejede sig om Flemming Petersens tegning af Stevnsfortet, som kunne bruges til at planlægge et angreb; Fritz Nielsen og Svendsens fotografier af flyradarstationen ved Stensved og Svendsen og Stasigs fotografier af minedepot Køge, der ville gøre det muligt for en eventuel angriber at bombe depotet og dermed forhindre, at Danmark udlagde miner og lukkede Øresund for udsejling.⁶⁶⁶

Den intensiverede militære spionage, der var blevet iværksat af Benny Svendsen, ledte tilsyneladende til et internt opgør blandt de sovjetiske efterretningsofficerer i DDR. Da Carl Petersen i sensommeren eller efteråret 1958 ankom til Stralsund, mødtes han med Elgin og dennes overordnede fra Berlin. Det kom angiveligt til højlydte meningsudvekslinger, hvor chefen kritiserede Elgin og Petersen for deres virksomhed og især for at have inddraget Hegner. Det fremgår ikke af det foreliggende materiale, hvorfor Elgins chef var utilfreds. En forklaring kunne være, at han mente, at brugen af danske kommunister til at udføre spionage udgjorde en sikkerhedsrisiko for den sovjetiske efterretningstjeneste. En anden forklaring kunne være, at russerne anvendte Hegner til andre formål, som ikke måtte afsløres. I hvert fald fik Petersen pålæg om at holde øje med, hvad de øvrige involverede foretog sig, og Elgin blev kaldt hjem til Moskva, hvor han skal være blevet henrettet. Nogen tid senere fortalte Petersen Svendsen, at der ikke var mere at lave, og han indstillede derfor sin virksomhed.⁶⁶⁷

Men Benny Svendsen besluttede at genoptage sin aktivitet. Den 23. februar 1959 henvendte han sig til en bekendt, en oversergent på flyvestation Værløse, og forsøgte at overtale ham til at sælge ham militære oplysninger. Oversergenten

666 PET, emnesag: Oberstløjtnant Schou til politiets efterretningstjeneste, ”Emne: Bedømmelse af efterretningsmateriale”, 30. september 1959.

667 Ibid.: ”Udkast til redegørelse i ’Runa-sagen’”, udateret.

henvendte sig kort tid efter til sin overordnede og informerede ham om rekrutteringsforsøget, og i de følgende uger blev han kørt som dobbeltagent af PET. Tjenesten udstyrede oversergenten med en båndoptager til at optage hans møder med Svendsen, og man udarbejdede lister over lufthavnens fly og vagter, som blev udleveret til spionen. Under møderne afslørede Svendsen, at han havde spioneret mod Stevnstortet og minedepotet ved Køge, og at ”vi” selv bragte oplysningerne ned til DDR.⁶⁶⁸

Benny Svendsens uforsigtige optræden beseglede Runa-ringens skæbne. Den 20. april indhentede Københavns Politis Efterretningsafdeling en anholdelsesbeslutning på de mistænkte,⁶⁶⁹ men man ventede med at effektuere den, formentlig fordi man ønskede at følge gruppens aktiviteter og dermed afsløre eventuelle andre implicerede.⁶⁷⁰ Den 8. juni anholdtes Carl Petersen, Anton Hegner, Fritz Nielsen, Benny Svendsen, Jørgen Stasig og Hegners tidligere kompagnion i en fotovirksomhed (han blev hurtigt rensset for mistanke og løsladt). Senere blev også Niels Preben Weiergang og Flemming Nyborg Petersen anholdt.⁶⁷¹ Tidspunktet for anholdelserne hang sandsynligvis sammen med, at en minister var kommet til at tale over sig og havde afsløret sagen over for Aktuelt.⁶⁷² Den 21. december 1959 fandt et nævningeting ved Østre Landsret alle syv anklagede skyldige. Svendsen og Stasig blev begge dømt for spionage (straffelovens § 107) og for at have bistået en fremmed efterretningstjeneste (§ 108) og fik fængselsstraf på henholdsvis fem år og et år og seks måneder; Flemming Petersen blev foruden spionage fundet skyldig i tyveri (§ 285) og fik to år; sagens bagmænd – Carl Petersen, Hegner og Fritz Nielsen – fik tre års fængsel for at have bistået en fremmed efterretningstjeneste; og endelig blev Weiergang idømt to år og seks måneder for samme forseelse. Weiergang og Fritz Nielsen ankede dommen, som

668 Ibid.: Rapporter, 5. marts, 1. april, 7. april, 9. april, 21. april, 25. april og 4. maj 1959.

669 Ibid.: Udskrift af retsbogen for Københavns byrets afdeling for grundlovsforhør, 20. april 1959.

670 Politinspektør Mogens Jensen oplyste over for Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg, at man var rede til at gribe ind, men at man afventede ”en gunstig lejlighed”. PET, ujournaliseret, PET’s interne referater: Møde i koordinationsudvalget den 2. april 1959. Der var ikke nogen indenrigs- eller udenrigspolitiske hensyn, der var til hinder for, at PET skred til anholdelse. Ibid.: Møde i koordinationsudvalget den 9. marts 1959.

671 PET, emnesag: ”Udkast til redegørelse i ’Runa-sagen””, udateret.

672 PET, ujournaliseret, PET’s interne referater: Møde i koordinationsudvalget den 3. juni 1959. På mødet bemærkede PET’s chef bittert over for de forsamlede embedsmænd, ”at enhver form for efterretningsvirksomhed måtte betragtes som håbløs, hvis det ikke er muligt at hemmeligholde de efterretningsmæssigt tilvejebragte informationer.”

for Nielsens vedkommende blev stadfæstet af Højesteret, medens Weiergang fik nedsat straffen til et år og seks måneder.⁶⁷³

Runa-sagen viser, at sovjetiske og/eller østtyske efterretningstjenester, der opererede med udgangspunkt i DDR, i 1950'erne anvendte danske kommunister til at indsamle og videregive politiske og militære oplysninger.⁶⁷⁴ Sagen var i øvrigt blot en mindre brik i samarbejdet mellem danske smuglerkredse og de østtyske og polske efterretningstjenester. Ifølge en række indberetninger hentede danske smuglere cigaretter og narkotika i de østeuropæiske havne mod at levere oplysninger om danske militære forhold.⁶⁷⁵ Carl Emanuel Petersen spillede en central rolle i etableringen af kontakten mellem smuglerne og de østtyske tjenester. Ifølge oplysninger i pressen var det den tidligere Runa-kaptajn, som efter sin løsladelse havde slået sig ned i Stralsund, der satte danske smuglere i forbindelse med den stedlige Stasi-officer. Denne gav danskerne tilladelse til smugling og adgang til de østtyske frilagre, mod at de pågældende udførte visse tjenester.⁶⁷⁶ I 1966 blev Petersen og Fritz Nielsen tilbageholdt af toldmyndighederne i Skel-skør. De var ankommet i en ikke-indregistreret motorbåd, som ifølge Nielsen tilhørte en organisation i et østland. Nielsen, der havde betalt 40.000 kr. kontant for båden, havde ved købet opgivet adressen på en ejendom, der tilhørte DKP's distriktsafdeling i Valby.⁶⁷⁷ Danske kommunister indgik således i smugler- og spionagenetværket mellem DDR og Danmark.

673 UfR 1960.906. Svendsen, Stasig, Weiergang og Flemming Petersen aflagde hel eller delvis tilståelse under forundersøgelsen, mens "den hårde kerne" (Carl Petersen, Hegner og Fritz Nielsen) nægtede ethvert kendskab til, at de skulle have videregivet militære oplysninger. PET, emnesag: Københavns politidirektør, forelæggelsesskrivelse til statsadvokaten for København, 30. september 1959.

674 En østtysk afhopper, der havde gjort tjeneste for MfS i Stralsund i 1953-57, fortalte senere, at det var den sovjetiske efterretningstjeneste, der havde haft det operative arbejde med Carl Petersen, mens det havde været hans opgave at opretholde venskabelige forbindelser til den danske kaptajn. Afhopperen bekræftede også, at fru Rossedeutscher fungerede som kontaktperson mellem russerne og Petersen, og at hun oversatte det indsamlede materiale. PET, personsag: Beretning, 18. februar 1960. Oplysninger fra de østtyske arkiver bekræfter, at det var den sovjetiske efterretningstjeneste, der styrede operationen. DIIS, *Danmark under Den kolde Krig*, bind 1, s. 494.

675 PET, emnekartotek: "Tyskl/Ø - E-væsen, Agenter, hvervn.", oplysninger dateret 23. april 1968, 13. maj 1970, 23. november 1970, 1. december 1970 og 8. december 1970.

676 PET, emnesag: Henning Læssøe, "Ny smugler-bande klar i Stralsund," *Ekstra Bladet*, 20. juni 1968.

677 PET, emnekartotek: "Tyskl/Ø - E-væsen, Agenter, hvervninger", oplysning dateret 26. november 1966. Petersen og Nielsen var tilsyneladende ikke de eneste fra Runa-sagen, som efter afsoningen af deres domme genoptog deres aktiviteter. Ifølge en anonym henvendelse til politiet i 1969 skulle Benny Svendsen angiveligt arbejde for det østtyske folkepoliti (VOPO) i Danmark. Henvendel-

Hvervning bag jerntæppet: Østersøugerne

Mellem 1958 og 1975 afholdt østtyskerne om sommeren den årlige Østersøuge. Gennem en række arrangementer – massedemonstrationer, konferencer, sport, kulturelle aktiviteter og udstillinger – forsøgte arbejder- og bondestaten at præsentere sig i et så positivt lys for omverdenen som muligt. Hensigten var at bryde den internationale isolation ved at indbyde folk fra de skandinaviske lande og ved hjælp af sloganet ”Østersøen – et fredens hav” at overbevise dem om DDR’s fredelige hensigter. Dermed håbede SED-ledelsen på længere sigt at ændre stemningen i Skandinavien og opnå, at DDR blev anerkendt som selvstændig stat.⁶⁷⁸

PET var fra begyndelsen opmærksom på Østersøugerne, og tjenesten noterede sig, at ledende danske kommunister deltog i forberedelserne, og at partibladet agiterede stærkt for arrangementet.⁶⁷⁹ PET modtog også snart troværdige oplysninger om, at MfS/HVA benyttede Østersøugerne til at skabe kontakt til danske statsborgere med henblik på senere rekruttering. Således kunne en østtysk afhopper, der tidligere havde gjort tjeneste i MfS, berette, at de efterretningsmæssige operationer under ugerne blev ledet af oberst Horst Jaennicke, chef for afdeling III i HVA. Man forsøgte at hverve gæster fra alle de skandinaviske lande, men Danmark blev som NATO-land anset for at være det primære målobjekt. Ugerne blev også benyttet som dække for møder mellem MfS/HVA’s agenter og deres sagsbehandlere og til at indsætte nyhvervede agenter i de skandinaviske lande.⁶⁸⁰

sen indeholdt et foto, der viste Svendsen i VOPO-uniform. Ibid.: Oplysning dateret 25. september 1969.

678 Thomas Wegener Friis, *Den nye nabo*, s. 75-110; DIIS, *Danmark under Den kolde Krig*, bind 1, s. 421-425.

679 PET, emnesag: ”Beretning vedrørende den kommunistiske virksomhed i tiden efter den 20’ kongres (november 1958 – januar 1960)”; ”Oversigt over den af Danmarks kommunistiske Parti – Socialistiske Folkeparti – og frontorganisationerne udfoldede virksomhed i januar kvartal 1960”; ”Oversigt over den af Danmarks kommunistiske Parti – Socialistiske Folkeparti – og frontorganisationerne udfoldede virksomhed i april kvartal 1960”; ”Oversigt over den af Danmarks kommunistiske Parti, Socialistiske Folkeparti og frontorganisationerne udfoldede virksomhed i tiden fra 15. april til 1. oktober 1962”; ”Beretning for tiden 1. april til 15. oktober 1963”.

680 PET, emnekartotek: ”Tyskl./Ø – E-væsen, Agenter, hvervning m.v.”, oplysning dateret 23. april 1964. Ifølge en anden kilde var ”alt hvad der kan krybe og gå” blandt Stasi’s personale mobiliseret under Østersøugerne. Ibid.: Oplysning dateret 14. december 1965. Endvidere, ibid.: ”Sovjet-Kommunisme. Propaganda: Fredsbevægelse – Østersøugen (prcp)”, oplysning dateret 22. januar 1960. Se desuden DIIS, *Danmark under Den kolde Krig*, bind 1, s. 495.

Kvindelige MfS-agenter blev som ”betreuerinnen” (ledsagersker) pudset på de udenlandske gæster med den opgave at udfritte dem om deres aktiviteter.⁶⁸¹

Der findes flere eksempler i PET’s arkiv på danske statsborgere, der blev for- søgt hvervet af den østtyske efterretningstjeneste til at indsamle oplysninger om danske forhold. En elektriker, der i 1959 opholdt sig i Wismar under Østersøu- gen, fortalte, at han havde mødt en dansker på en restaurant. Danskeren havde berettet, at mange af deltagerne havde fået stillet opgaver af den østtyske efterret- ningstjeneste. Selv havde han fået til opgave at skaffe oplysninger om flyveplad- sen i Aalborg, og en student skulle fremskaffe fotografier af Kastellet og informa- tioner om flyvestation Værløse.⁶⁸² I 1966 traf en folkeskolelærer under ugen en ”betreuerin” af dansk afstamning, som han forelskede sig i. Gennem hende kom han i kontakt med en østtysk journalist, som bad ham om at sende ham nogle bøger om Danmark. Senere blev læreren bedt om at berette om en mulig kom- mende dansk folkeafstemning om NATO-medlemskabet og om bestræbelser på at anerkende DDR diplomatisk, og han blev anmodet om at skaffe forskelligt materiale om Socialdemokratiet og SF samt en fortegnelse over den danske flå- des skibe.⁶⁸³ Under Østersøugen i 1970 kom en dansk vognmand via en østtysk kvinde i forbindelse med en anden journalist. Denne gik direkte til sagen og bad danskeren om at levere oplysninger om flyvestation Karup, NATO- og vesttysk militærpersonale udstationeret i Danmark, civilansatte inden for forsvaret og ministerierne, vesttyske handelsrejsende og studenterorganisationer i Danmark. Vognmanden afleverede senere skitser af Avedørelejren og Østerbros kaserne, skriftlige beretninger om sine bekendte og maoistisk litteratur til sine østtyske kontakter.⁶⁸⁴

I mindst et tilfælde blev en kommunist hvervet under en Østersøuge. I de- cember 1960 henvendte to realklasselever sig til politiet og oplyste, at en af de- res bekendte, den 18-årige Søren Kanstrup, spionerede til fordel for en fremmed magt. Kanstrup havde for nylig betroet den ene af de to, at han arbejdede for den østtyske efterretningstjeneste, og han havde overtalt den pågældende til at hjæl- pe ham med at skaffe oplysninger om Kastellet, et raketbatteri på Amager, om de ansatte i det danske efterretningsvæsen og om danske officerers bopæle. Den på-

681 PET, emnekartotek: ”Tyskl./Ø – E-væsen, Agenter, hvervning”, oplysninger dateret 26. juli 1965 og 6. juli 1970.

682 Ibid.: Oplysning dateret 21. januar 1961.

683 Ibid.: Oplysning dateret 15. juni 1967.

684 Ibid.: Oplysning dateret 19. august 1970.

gældende havde også underskrevet en troskabserklæring, hvori han forpligtede sig til at arbejde for DDR i fredens tjeneste.⁶⁸⁵ Kanstrup var allerede kendt i PET, hvor han var registreret for at have kritiseret forholdene på lærlingehjemmene i DKU's blad Fremad, for at have besøgt DDR fem gange i det seneste halvandet år og for forskellige oplysninger om, at han var en ivrig ungenkommunist.⁶⁸⁶ I forbindelse med et indbrud i sommeren 1960 havde Kanstrup indrømmet over for politiet, at han som medlem af DKU havde til opgave at undersøge nynazistiske bevægelser i Danmark og i Norden.⁶⁸⁷

Kanstrup blev straks anholdt og sigtet for spionage. Han indrømmede først, at han var blevet hvervet under Østersøugen i 1960, og at han siden havde mødt sin østtyske kontakt i Østberlin. Hans spionageaktivitet havde imidlertid et noget komisk skær over sig: Han havde fået til opgave at fotografere Kastellet, men havde taget fejl og havde i stedet taget billeder af Artillerivejens kaserne. Oplysningerne om danske officerer havde han fundet i militære håndbøger på biblioteket og i telefonbogen. Senere trak han sin tilståelse delvis tilbage og hævdede, at hele historien var opspind, som han havde fundet på for at imponere kammeraterne. Kanstrups nye forklaring forekom imidlertid ikke overbevisende, idet han først hævdede, at han var blevet presset af politiet til at tilstå, og derpå påstod, at han havde fundet på historien om hvervningen, idet han troede, han hurtigt ville blive løsladt.⁶⁸⁸ De danske myndigheder valgte trods beviserne ikke at forfølge sagen, selvom PET argumenterede for, at de opgaver, som Kanstrup havde fået, mindede om de prøveopgaver, som de østlige efterretningstjenester stillede nyhvervede agenter.⁶⁸⁹ I marts 1961 tiltrådte justitsminister Hans Hækkerup en indstilling fra statsadvokaten for København om, at man undlod at retsforfølge Kanstrup, idet det ikke var muligt at bevise, at han havde arbejdet for en fremmed efterretningstjeneste, og at hans aktiviteter var "af en naiv og stort set harmløs karakter ..."⁶⁹⁰

685 PET, personsag: Notits, 19. december 1960; Notits, 20. december 1960; Notits, 20. december 1960.

686 PET, personsag: Bilag 1, avisudklip; bilag 2, rejsesedler; notits, 23. november 1958; notits, 21. september 1960.

687 Ibid.: Bilag 5, notits, 4. juli 1960.

688 PET, personsag: Rapport, 20. december 1960; bilag 39, notits, 28. januar 1961; Udskrift af retsbogen for Københavns Byrets 10. afdeling, 27. januar 1961.

689 PET, personsag: Bilag 38, Arne Nielsen, "Vedr. sagen mod Søren Herbert Kanstrup", 23. januar 1961.

690 Ibid.: Arrestantsag, frist udløber den 24. februar 1961, til 2. statsadvokat for København, 31. januar 1961, med påtegninger af 2. statsadvokat for København, rigsadvokaten og Justitsministeriet. PET's

PET's overvågning af Østersøugerne

PET var som sagt opmærksom på, at deltagerne i Østersøugerne var mulige mål for hvervningsforsøg, og det var derfor praksis at registrere dem.⁶⁹¹ De første år rejste personale fra PET med færgen fra Gedser til Warnemünde og affotograferede under overfarten festivaldeltagernes pas, hvilket lettede arbejdet med identificeringen og registreringen. Denne fremgangsmåde stoppede i 1964, da den blev kendt i offentligheden.⁶⁹² Den generelle registrering af Østersøuge-deltagere blev dog ikke berørt af regeringserklæringen i 1968, idet det fortsat var muligt at registrere danske statsborgere, der rejste til østbloklande.⁶⁹³ PET stod imidlertid over for det problem, at man flere gange modtog navnefortegnelser over medlemmerne af Den permanente danske Komité for Arbejderkonferencen, der blev afholdt i forbindelse med Østersøugerne, men at man efter 1964 var ude af stand til at bevise, at de pågældende rent faktisk var rejst til DDR; som en PET-medarbejder bemærkede:

”Det kan konstateres, at vi overhovedet ikke kan følge danske statsborgeres og dermed heller ikke potentielt hvervede personers rejser til DDR, hvorfor værdien af en registrering af netop Østersø-uge-deltagerne bliver noget problematisk, forstået således, at vi ikke kan kontrollere, om de efter en eventuel hvervning foretager rejser til DDR for der at afholde møder med en føringsofficer eller instruktør.”⁶⁹⁴

I begyndelsen af 1975 blev det derfor besluttet at begrænse nyregistreringen af deltagere i Østersøugerne til de tilfælde, hvor der var konkrete mistanker om efterretningsmæssig aktivitet. Ellers nøjedes man med at foretage inddækning på allerede registrerede personers sager og at arkivere det indhentede materiale

chef Mogens Jensen beskrev sagen bevismæssigt som ”noget af det tyndeste, man kan forestille sig.” PET, ujournaliseret, PET's interne referater: Møde i koordinationsudvalget den 8. februar 1961. Kanstrup blev løsladt den 13. marts 1961. PET, personsag: Udskrift af retsbogen for Københavns byrets 10. afdeling, 13. marts 1961. Sagen er også beskrevet i H. B. Foged-Christiansen, *Muldvarpekrigen. Østtysk spionage i Danmark* (Forlaget ZAC, 1980), s. 67-70.

691 WU: Referater af møder den 4. februar og 9. november 1966.

692 PET, administrativ sag: ”Vedr.: Registrering af deltagerne i Østersø-uge-arrangementerne i DDR ...”, 28. februar 1975. RB: 22. maj 2001; Ib Norgaard, *Spionjæger i Danmark*, s. 123-125.

693 PET, administrativ sag: ”Foredrag om revision og registreringspraksis (holdt på møde i Jylland d.22/1 1969 og i København d.28/1 1969)”.

694 PET, administrativ sag: ”Vedr.: registrering af deltagere i Østersø-uge-arrangementerne i DDR, ...”, 28. februar 1975.

på emnesagen.⁶⁹⁵ Instruksen fik imidlertid ikke nogen praktisk betydning, da den sidste Østersøuge blev afholdt i 1975, men overvejelserne i forbindelse med beslutningen viser, at PET i midten af 1970'erne ikke mere var i stand til effektivt at følge danskere, der muligvis havde ladet sig hverve af de østtyske tjenester.

PET sendte ved flere lejligheder kilder med til Østersøugerne i håb om, at de ville blive kontaktet af de østtyske efterretningstjenester, således at man kunne identificere deres agenter og kortlægge deres *modus operandi*.⁶⁹⁶ I 1968 anvendte PET en af sine kilder i det trotskistiske miljø, som i en periode blev ført som dobbeltagent overfor MfS/HVA.⁶⁹⁷ I 1970 iværksatte PET endnu en operation. Tjenesten rekrutterede otte unge, som efter strenge formaninger om ikke at tale om deres mission eller falde for nogen fristelser, blev sendt med de øvrige deltagere til Kühlungsborn i DDR. Desværre gik det ikke bedre, end at flere af kilderne hurtigt opdagede, at de ikke var de eneste danskere, der var sendt på hemmelig mission af PET. I det hele taget forstod de otte håbefulde agenter at nyde opholdet: Flere indledte intime forhold til østtyske kvinder, og under de talrige fester kom en enkelt til at afsløre, at han var ”agent 007”. Alle kilder på nær to var således kompromitterede, og selvom flere af de implicerede var udsat for kontaktforsøg fra østtysk side, som efter alt at dømme var forsøg på at hverve dem, måtte PET opgive planerne om at anvende dem som dobbeltagenter.⁶⁹⁸ Den fejlslagne operation gav anledning til, at ledelsen i PET indskærpede, at fremtidige operationer skulle planlægges i bedre tid, og at kilderne skulle udvælges med større omhu.⁶⁹⁹

Dobbeltagentoperationerne viste, at MfS/HVA tilsyneladende ikke havde betæneligheder med at hverve danske kommunister trods det officielle forbud

695 Ibid.: Påført notat, 10. april 1975.

696 RB: Jørn Bro, 24. august 2005.

697 Se Kommissionens beretning, bind 9, om den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om trotskisterne). Det er uvist, om det er denne operation, som en tidligere ansat i PET har beskrevet for Kommissionen: En kontaktmand, der deltog i Østersøugen i 1968, ”havde været så fræk, at han havde sat en båndoptager på bordet og optaget det hele. Der var 10 timers båndoptagelse. Vidnet fik besked på at høre båndene i gennem og læse materialet og udarbejde en beretning. Han opfattede det som sit ’svendestykke.’” RB: 11. oktober 2000. En anden tidligere medarbejder har fortalt, at en af hans kilder blev sendt til Østersøugen uden succes. Kilden blev senere fyret, fordi han selv fandt på oplysninger. RB: 21. maj 2001.

698 PET, operationssag: Notits, 18. august 1970.

699 Ibid.: Notits, 25. august 1970, og kontinueret 26. august 1970. RB: Jørn Bro, 24. august 2005. Så vidt det vides, fandt den sidste PET-operation under Østersøugerne sted i 1972. PET, emnekartotek: ”Tyskl/Ø – Komm. – Prop. Østersøugen 72”, oplysning dateret 4. februar 1972.

mod en sådan kontakt. Julie Szabad⁷⁰⁰ var et 19-årigt medlem af den stærkt høj-reorienterede Frihedsalliancen, da hun i 1967 blev hvervet af PET.⁷⁰¹ Hun blev sendt ind i DKP, hvor hendes første opgave bestod i at deltage i et skolingskursus i DDR.⁷⁰² I juli 1969 blev Szabad sendt til Østersøgen i Kühlungsborn. Her satte rejselederen, Hildegard Millers, hende i forbindelse med en af sine bekendte, Peter Lindner. Lindner var identificeret af PET som en MfS/HVA-officer, der ofte optrådte under Østersøugerne som talentspejder. Ifølge Szabads senere beretning til PET var Lindner ikke afskrækket af hendes medlemskab af DKP:

”Ved præsentationen forklarede fru MILLERS til LINDNER, at kilden var medlem af DKU i Danmark, men at hun på grund af tidnød ikke passede dette medlemskab så godt, som hun burde. En bemærkning, kilden ved en tidligere lejlighed havde ladet tilflyde fru MILLERS, og som så ud til at glæde LINDNER.”⁷⁰³

Lindner inviterede Szabad til at besøge ham i Østberlin to uger senere.⁷⁰⁴ Dette var i overensstemmelse med den østtyske tjenestes procedure, ifølge hvilken den første kontakt blev etableret under Østersøugerne og den egentlige hvervning foregik ved et senere møde i Østberlin. Under deres samtaler borede Lindner i, hvorfor hun, der kom fra et borgerligt hjem, var blevet kommunist, og han blev tydeligt interesseret, da hun fortalte, at hun tidligere havde været frivillig i marinellottekorpset, hvor hun havde gennemgået en uddannelse på Holmen, som beskrevet i den følgende PET-notits:

”LINDNER fandt nemlig, at hun, som overbevist kommunist, kunne og skulle gøre en indsats for fredens, socialismens og frihedens sag, og det kunne hun meget

700 Julia Szabad har fortalt sin version af historien, som er gengivet i Mette Herborg og Per Michaelsen, *Stasi og Danmark* (Holkenfeldt 3, 1996), s. 128-131.

701 Julia Szabad er nævnt på en udateret (men vedlagt notits dateret 10. august 1968) FA-medlemsliste for Østsekretariatet (øerne+kbh) i PET, emnesag. I samme sagsmappe findes en affotograferet kopi af Frihedsalliancens medlems- og kontaktkartotek. Her er et kort under S klippet ud, hvilket måske er et forsøg fra PET's side på at skjule, at PET-kilden havde en baggrund i det højreekstremistiske miljø. Jørn Bro, der ledede operationerne mod Østersøugerne i denne periode, har over for Kommissionen oplyst, at han ikke har kendskab til, hvorfor kortet mangler: ”Vidnet ved således ikke, om der er tale om en tilfældighed eller ’listighed’” RB: Jørn Bro, 24. august 2005.

702 PET, operationssag: Notits, 5. august 1980; FE-notits, 21. oktober 1980. Szabad må have beholdt sit medlemskab af Frihedsalliancen indtil i hvert fald 1970, for på dette tidspunkt gav en kilde PET et internt FA-cirkulære. PET, emnesag: ”Vedr.: FA- Frihedsalliancen”, 13. juli 1970.

703 PET, operationssag: Vedr.: Notits, 15. juli 1969.

704 Ibid.: Notits, 25. juli 1969.

bedre gøre ved at træde ind i marinelottekorpset end deltage i latterlige demonstrationer i København.

Hun kunne nemlig, såfremt hun kunne opnå ansættelse som Plotte, have øjne og øren åbne, suge til sig af oplysninger i tjenesten, og lade sådanne gå videre til 'gode venner' i København.

Hun var, måtte hun vide, jo ikke den eneste, der var villig til at arbejde for fredens sag. Der var andre i København.⁷⁰⁵

Det var således meningen, at den unge danske kommunist skulle udføre militær spionage for østtyskerne. Szabad underskrev ikke nogen troskabserklæring ved denne lejlighed, men Lindner satte hende i forbindelse med en bekendt, Alexander Blank, der præsenterede sig som en embedsmand fra indenrigsministeriet.⁷⁰⁶ Han var sandsynligvis den MfS/HVA-officer, der var tiltænkt rollen som føringsofficer, og han inviterede Szabad til at besøge ham senere i Østberlin, hvor den formelle hvervning formentlig skulle finde sted.

Da Szabad ved hjemkomsten blev debriefet af PET, hævdede hun, at hun var blevet bedøvet og voldtaget af Lindner under besøget i hans lejlighed.⁷⁰⁷ Ifølge en senere indberetning mistænkte hendes sagsbehandler i PET hende imidlertid for ikke at have fortalt den fulde sandhed om forholdet, og han fandt, at hun var for naiv og eventyrlysten til at optræde som dobbeltagent over for østtyskerne.⁷⁰⁸ Hun fik derfor forbud mod at rejse til DDR, hvilket var meget svært for hende at forstå.⁷⁰⁹ Da Lindner nogle måneder senere besøgte København, blev han opsøgt af Szabad, selvom PET havde indskærpet hende, at hun ikke måtte foretage noget på egen hånd. Trods hændelserne i Østberlin var det PET-føringsofficerens opfattelse, at hun var interesseret i at genoptage forholdet. PET gik kun med til, at de mødtes, fordi hun blev udstyret med en sender, således at PET kunne aflytte deres samtale.⁷¹⁰

Efter alt at dømme længtes Julia Szabad tilbage til livet som dobbeltagent. I 1980 tog hun kontakt til PET og gav udtryk for et ønske om, at tjenesten igen sendte hende på opgaver i udlandet. Under samtalerne kom det frem, at hendes historie om voldtægten var opspind, der skulle dække over, at hun var blevet

705 Ibid.: Notits, 20. august 1969. En plotter (plotte er et verbum) er en person, der afmærker flys eller skibes positioner på et kort.

706 PET, operationssag: Notits, 20. august 1969.

707 Ibid.: Notits, 20. august 1969.

708 PET, operationssag: Notits, 16. december 1980.

709 Ibid.: Notits, 9. september 1969.

710 Ibid.: Notits, 11. oktober 1969.

gravid med Peter Lindner. Da PET afviste hende, tilbød hun sine tjenester til FE, der imidlertid også takkede nej. Hun var nu besat af tanken om at arbejde som spion, og ifølge PET's referater af samtalerne med hende sagde hun, at hun ville finde en udenlandsk arbejdsgiver.⁷¹¹ PET, der mistænkte hende for at arbejde for den østtyske efterretningstjeneste, aflyttede hendes telefon, uden at man fandt nogen beviser for et sådant samarbejde.⁷¹² Det blev efterhånden sværere og sværere for PET at kontrollere Szabad, som de følgende år offentligt anklagede tjenesten for at overvåge hende på Københavns Universitet, hvor hun læste jura, og hun påstod at være blevet hvervet af både Stasi og KGB.⁷¹³

Delegationsrejser

PET fortsatte med at følge partimedlemmernes rejser til østblokken. Et af formålene var at identificere ledende kommunisters besøg og fastslå, om de modtog nye instrukser for partiets virksomhed. PET modtog lister over rejsende til østlandene og udvekslede oplysninger med udenlandske tjenester. I 1954 udarbejdede tjenesten en 14-siders oversigt over delegationsrejser til og fra Sovjetunionen siden 1948. Formålet var at skabe sig et samlet overblik over den sovjetiske "kulturoffensiv" i form af udvekslinger af kvinde-, kultur-, arbejder- og ungdomsdelegationer. Det var tjenestens vurdering, at de danske delegationer i almindelighed bestod af mange ikke-kommunister, idet formålet netop var at påvirke personer uden for partiet. Tjenesten fandt også, at det var karakteristisk, at de sovjetiske værter sørgede for, at deltagerne kun fik mulighed for at se det, som værterne ønskede, og at russerne i stigende grad forsøgte at invitere landbrugs- og husmandsorganisationer til at sende delegationer. PET havde i ét konkret tilfælde konstateret, at en deltager i en sovjetisk kulturdelegation under et besøg i Danmark havde forsøgt at hverve en dansk statsborger til at udføre spionage til fordel for Sovjetunionen.⁷¹⁴

711 Ibid.: Notits, 16. december 1980, fortsat 6. og 13. januar 1981; brev, 22. november 1980. RB: Ole Stig Andersen, 26. marts 2003.

712 PET, kildesag.

713 PET, operationssag: Notat, 22. september 1986. I 1984 angav Julia Szabad sin østtyske elsker til de østtyske myndigheder, og seks år senere begik hun selvmord, se Mette Herborg og Per Michaelsen, *Stasi og Danmark*, s. 126-131.

714 PET, emnesag: "Delegationsrejser til og fra Sovjetunionen", 28. august 1954.

Kommunistiske frontorganisationer

Bolsjevikkerne oprettede allerede i 1920'erne internationale organisationer, der havde til formål at skabe sympati i Vesten for den nye sovjetiske stat. Disse organisationer, der blev benævnt "samfundsorganisationer" af Østblokken, men "frontorganisationer" af deres politiske modstandere og de vestlige efterretnings-tjenester, havde officielt til formål at fremme forståelsen for populære emner som fred, demokrati og menneskelige rettigheder. For at skjule den kommunistiske indflydelse var de formelt uafhængige og tværpolitiske, og ophavsmændene forsøgte at tiltrække kendte ikke-kommunistiske intellektuelle og kulturpersonligheder til ledelsen. Kort efter 2. Verdenskrigs afslutning etableredes en række nye internationale frontorganisationer, der havde hver sin befolkningsgruppe som mål: Det drejede sig bl.a. om *Partisans de la Paix* (Fredspartisanerne, der senere blev omdøbt til *World Peace Council* (WPC), Verdensfredsrådet), *World Federation of Democratic Youth* (WFDY), *International Union of Students* (IUS), *Women's International Democratic Federation* (WIDF), *World Federation of Trade Unions* (WFTU), *International Association of Democratic Lawyers* (IADL), *International Resistance Federation* (FIR) og *World Federation of Scientific Workers* (WFSW). Organisationerne modtog instrukser og penge fra Moskva, og de oprettede lokale afdelinger i de enkelte lande.⁷¹⁵

PET var tidligt opmærksom på disse forsøg på skjult meningspåvirkning. Det fremgår af en beskrivelse af tjenestens arbejdskartoteker, der blev omlagt i 1949, at man allerede da registrerede personer med tilknytning til *Fredens tilhængere i Danmark*, *Demokratiske Juristers Verdensforbund*, *Demokratisk Ungdomsverdensforbund*, *Kvindernes demokratiske Verdensforbund* og *Internationale Studenterunion*.⁷¹⁶ PET's ledelse orienterede i 1952 Justitsministeriet om, at tjenesten fulgte, hvad man benævnte "kommunistiske hjælpe- og støtteorganisationer", med "særlig opmærksomhed". Man var fortrinsvis interesseret i organisationernes "tilblivelse, politik og metoder",⁷¹⁷ hvilket dog ikke indebar, at man ikke skulle være opmærksom på deres medlemmer.⁷¹⁸

715 DIIS, *Danmark under Den kolde Krig*, bd. 1, s. 371-374,

716 PET, administrativ sag: "Oversigt over de under gruppe II hørende specialkartoteker", 4. oktober 1951.

717 JM, P.O.-sag: Brix, redegørelse, 1. december 1952, vedlagt Brix til Justitsministeriet, 3. december 1952.

718 PET, ujournaliseret: Brix til departementschef Boas, 8. januar 1953.

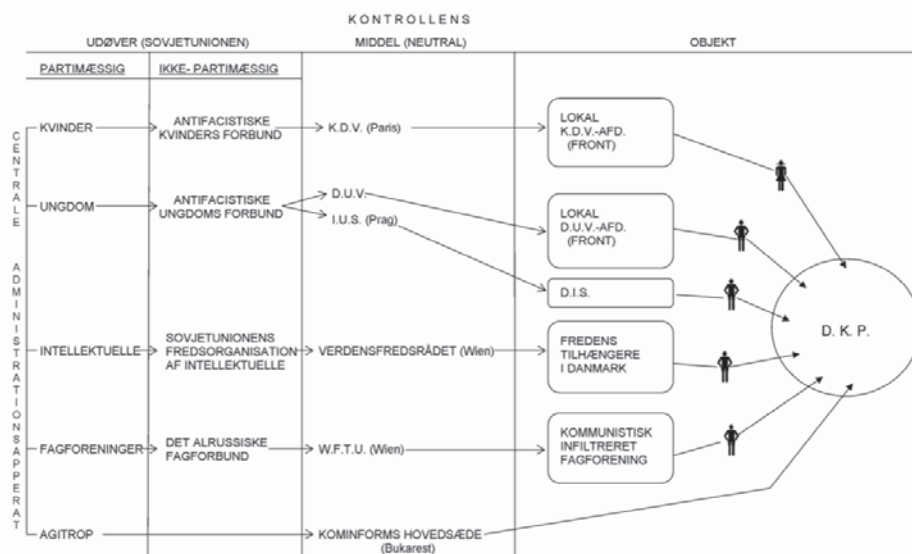
PET's vurdering af organisationerne fremgår af en beretning, som tjenesten i 1952 afleverede til Justitsministeriet. PET definerede en "front- eller dækorganisation" som en organisation, der udadtil fremtrådte som upolitisk, og hvis formål var at arbejde for alment populære mål, men som i virkeligheden stræbte efter:

" – at drage så mange ikke-kommunister som muligt ind i arbejdet for at underminere og mistænkeliggøre det bestående samfund i de vestlige lande og derved lette kommunisterne vejen til det endelige mål: omstyrning af den bestående samfundsorden og skabelsen af et kommunistisk samfund evt. gennem overgangsstadier som f.eks. folkedemokratiet og den socialistiske stat med proletariets diktatur."⁷¹⁹

PET hæftede sig ved, at de nationale organisationer var underordnet et internationalt organ, hvis instrukser de fulgte i overensstemmelse med principperne om "demokratisk centralisme", at kommunisterne dominerede organisationerne, og at de iværksatte identiske kampagner samtidigt i flere lande. Ifølge PET benyttede frontorganisationerne sig af to metoder til at nå deres mål. For det første søgte man at tiltrække det størst mulige antal medlemmer ved at gøre medlemskabet gratis og ved at lade medlemmerne af mindre frontorganisationer indmelde sig kollektivt i større organisationer. Disse medlemmer blev efterfølgende udsat for en konstant holdningspåvirkning gennem organisationens aktiviteter. De måtte også antages at være af interesse for østlige efterretningstjenester, der søgte at undgå at hverve medlemmer af kommunistpartierne. For det andet søgte organisationerne at vinde indflydelse gennem kampagner og ved at knopskyde i nye komitéer, der udgjorde grundstammen i nye frontorganisationer. PET beskrev de frontorganisationer, der havde afdelinger i Danmark – *Fredens tilhængere i Danmark*, *Kvindernes Demokratiske Verdensforbund* (KDV), *Demokratisk Ungdoms Verdensforbund* (DUV) og *Den Internationale Forening af Demokratiske Jurister* – og understregede, at de koncentrerede sig om fredsarbejdet, hvor de fremførte synspunkter, der var i overensstemmelse med Sovjetunionens politik. Således havde *Fredens Tilhængere i Danmark* udbredt påstanden om, at de amerikanske tropper i Korea havde anvendt bakteriologisk krigsførelse, KDV havde opfordret sine medlemmer til at modarbejde våbenfabrikation og våbentransport, og DUV afholdt fredsmøder imod Atlantpagten og oprustningen.⁷²⁰

⁷¹⁹ JM, P.O.-sag: "Kommunistiske frontorganisationer repræsenteret i Danmark", 3. december 1952.

⁷²⁰ Ibid.

PET's oversigt over sovjetiske samfundsorganisationer, internationale frontorganisationer og danske afdelinger. (Justitsministeriets arkiv).

PET var således opmærksom på Sovjetunionens brug af frontorganisationerne til at påvirke den vestlige opinion. Tjenesten noterede eksempelvis, at den franske repræsentant i Kominform, Duclos, havde udtalt i 1949, at Kominform betragtede fredsorganisationerne som et af sine "værdifuldeste redskaber".⁷²¹ Det følgende år konstaterede PET, at fredsforeningerne i stigende grad blev benyttet direkte i den kommunistiske agitation.⁷²² PET's overvågning viste imidlertid generelt, at frontorganisationernes indflydelse på den danske sikkerhedspolitiske debat var begrænset. Dette var, som det tidligere er beskrevet, et realistisk billede af organisationernes betydning.

Den vigtigste kommunistiske fredsorganisation var *Fredens tilhængere i Danmark*, hvis formand var Mogens Fog, som var bredt respekteret for sin indsats under modstandskampen. Ifølge PET's vurdering, der forekommer troværdig, fik organisationen dog aldrig nogen større indflydelse. I 1953 forlød det, at foreningen var i stærk tilbagegang, i 1957 forlod Mogens Fog posten som formand

721 PET, emnesag: "Kommunismen i Danmark i 1949". Beretning nr. 1/1950.

722 Ibid.: "Kommunismen i Danmark i perioden 1. januar - 1. april 1950". Beretning nr. 2/1950.

og foreslog, at foreningen blev opløst, hvilket skete to år senere. Foreningen havde da ifølge PET kun omkring 200 medlemmer.⁷²³

Efterfølgeren, *Dansk Fredskonference*, havde ifølge PET imidlertid ikke større succes end forgængeren. I 1960 beskrev PET foreningens indsats som ”ringe” og ”i tilbagegang”, hvilket af DKP blev forklaret med, at foreningen var præget for meget af intellektuelle og for lidt af arbejdere.⁷²⁴ En anden årsag til organisationens stagnation var splittelsen i DKP og dannelsen af SF. Formanden Thomas Christensen, der hidtil havde fremstået som en ”neutral” leder, tilsluttede sig i 1961 SF, mens foreningens sekretær fortsat var Jørgen Jensen fra DKP.⁷²⁵ I 1963 arrangerede *Dansk Fredskonference* en ”afrustningsuge” sammen med flere andre organisationer, der omfattede optræden af kunstnere, filmforevisninger og konkurrencer. PET vurderede imidlertid, at arrangementet kun havde appelleret til ”de allerede i fredskredse involverede.”⁷²⁶ Samme år indrømmede den fremtrædende fredsaktivist Ester Brinch på et præsidiemøde i WPC, at den danske fredsbevægelse mistede medlemmer og tabte interesse i den danske befolkning, og PET vurderede, at nye initiativer ”ikke vil have mulighed for at vinde bredere fodfæste i den danske befolkning.”⁷²⁷ Året efter betegnede PET *Dansk Fredskonference* som ”stagnerende”, og det havde ikke været muligt for foreningen at vinde større støtte i befolkningen.⁷²⁸ Billedet var det samme, hvad angik de øvrige frontorganisationer: Der var få medlemmer, aktiviteterne var få, og indflydelsen på opinionen var begrænset.⁷²⁹

PET vurderede i midten af 1960'erne, at frontorganisationerne var af begrænset værdi for Sovjetunionen, hvilket skyldtes flere forhold. For det første var organisationernes sande karakter blevet afsløret, hvilket begrænsede deres

723 Ibid.: ”Beretning vedrørende den kommunistiske virksomhed i tiden efter den 20' kongres (november 1958 - januar 1960)”, 9. marts 1960. Se også afsnittet om fredsbevægelserne i Kommissionens beretning, bind 10, om PET's overvågning af politisk-ideologiske bevægelser.

724 PET, emnesag: ”Beretning vedrørende den kommunistiske virksomhed i tiden efter den 20' kongres (november 1958 - januar 1960)”, 9. marts 1961.

725 Ibid.: ”Oversigt over den af Danmarks kommunistiske Parti, Socialistiske Folkeparti og frontorganisationerne udfoldede virksomhed i tiden fra 1. juni til 15. august 1961”, 1. november 1961.

726 Ibid.: ”Oversigt over den af DKP, SF og de kommunistiske frontorganisationer udfoldede virksomhed i tiden fra 1. oktober 1962 til 31. marts 1963”.

727 Ibid.: ”Beretning for tiden 1. april til 15. september 1963”.

728 Ibid.: ”Beretning for tiden 15. oktober 1963 til 15. oktober 1964”.

729 Ibid.: ”Beretning for tiden 1. april til 15. november 1963”; ”Beretning for tiden 15. oktober 1963 til 15. oktober 1964”.

muligheder for at tiltrække ikke-kommunister. For det andet var de internationale organisationer blevet splittet på grund af modsætningerne mellem USSR og Kina. For det tredje opstod der i begyndelsen af 1960'erne en række nye organisationer, der var uafhængige af DKP, og som tiltrak en stor del af de ikke-kommunistiske anti-militarister, der ellers ville have tilsluttet sig frontorganisationer. Det drejede sig således om *Kampagnen mod Atomvåben*, *Gruppe 61* og *Komiteen til bevarelse af Danmarks frihed*.⁷³⁰ PET måtte derfor vende sin opmærksomhed mod de nye grupperinger og på grundlag af deres programmer, aktiviteter og sammensætning forsøge at fastslå, i hvilket omfang de var styret eller infiltreret af kommunisterne.⁷³¹

PET fortsatte med at følge frontorganisationernes aktiviteter under den kolde krig. Således blev de tildelt et afsnit i de halvårslige og kvartalsmæssige oversigter over kommunismens stilling i Danmark.⁷³² Overvågningen synes imidlertid ikke at have været særlig intens. Tjenesten arkiverede gennem årene et omfattende materiale, men det stammede hovedsageligt fra åbne kilder og omhandlede frontorganisationernes offentlige aktiviteter såsom møder, konferencer, appeller og demonstrationer. Dertil kom et stort antal oplysninger om de internationale organisationer fra udenlandske søstertjenester.⁷³³ Kun i enkelte tilfælde synes PET at have benyttet sig af kilder til at opnå indsigt i organisationernes virke. I juni 1953 afholdt KDV kongres i Idrætshuset i København, der ifølge en "fuldtud pålidelig kilde" havde samlet omkring 1.200 til 1.500 deltagere. Det var formentlig denne kilde, der skaffede PET et referat på 219 sider af kongressen.⁷³⁴ I 1958 modtog PET en fortegnelse over medlemmerne af IADL. Det fremgår ikke, hvordan tjenesten var kommet i besiddelse af fortegnelsen.⁷³⁵ Nogle år senere videregav en kilde en liste over ledelsen af den danske afdeling af IADL.⁷³⁶ Endelig modtog PET fra en "sædvanlig pålidelig kilde" beretninger om IUS' kongresser i 1960'erne.⁷³⁷

730 Ibid.: "Beretning for tiden 15. oktober 1963 til 15. oktober 1964".

731 Ibid.: Notits, 7. marts 1962.

732 Der findes en næsten komplet samling i emnesagen.

733 Det fremgår af PET's emnekartotek vedrørende kommunistiske frontorganisationer.

734 PET, emnesag: "Kvindernes Verdensforbund", udateret.

735 PET, emnesag: "Fortegnelse over medlemmer af den danske afdeling af IADL", 4. oktober 1958.

736 PET, emnesag: "Vedr.: IADLs danske afdeling", 29. januar 1968.

737 PET, emnesag: "Vedr.: Den 7. IUS-kongres", 14. december 1962; "Vedr.: IUS – International Union of Students' kongres i Sofia", 8. september 1965; "Vedr.: Møde i forberedelseskomiteen for "Euro-

PET's faldende interesse for frontorganisationerne kan illustreres med overvejelserne om revisionen af arkivet efter vedtagelsen af regeringserklæringen i 1968. I begyndelsen af 1972 foreslog en medarbejder, at et af de sagsområder, der trængte til en oprydning af papirmængden, var frontorganisationerne. Medarbejderen gjorde opmærksom på, at flere af organisationerne ikke blev fulgt mere af tjenesten, og han foreslog kun at bevare oversigterne.⁷³⁸ Forslaget blev støttet af Afdeling C, der bemærkede, at kun halvdelen af de ti internationale organisationer havde afdelinger i Danmark, og at deres aktivitet var ”ringe og er i fortsat støt tilbagegang.” Sagsbehandleren tilføjede, at en stor del af materialet stammede fra udenlandske tjenester, og siden det ikke havde PET's interesse kunne det makuleres ” – om ikke straks ved modtagelsen – så dog efter en kortere opbevaringstid ... ”⁷³⁹

De kommunistiske frontorganisationer er et eksempel på, at de danske myndigheder under den kolde krig kom under pres fra deres allierede i NATO for at forstærke indsatsen for at hindre organisationernes muligheder for at operere i Danmark. Et afgørende skridt i de vestlige landes kamp mod frontorganisationerne blev taget i 1950, da de franske myndigheder forbød de frontorganisationer, deriblandt WFTU, WIDF og WFDY, der havde hovedsæde i Paris. Samtidig iværksatte de vestlige myndigheder propagandakampagner mod frontorganisationerne og støttede oprettelsen af antikommunistiske organisationer.⁷⁴⁰

I 1952 planlagde WIDF at afholde sin 3. Verdenskongres i København, og den danske afdeling anmodede Justitsministeriet om velvillig behandling af de udenlandske deltageres visumansøgninger. PET advarede ministeriet om, at WIDF ”klart hører hjemme blandt de kommunistiske dækorganisationer”, og at kongressen ville blive brugt i den sovjetiske fredskampagne og dermed ”dårligt kunne forenes med den danske regerings officielle standpunkt og Danmarks medlemskab af den nordatlantiske forsvarsunion og FN.” PET rådede derfor ministeriet til at nægte visum.⁷⁴¹ Den danske regering var dog i første omgang indstillet på at tillade de udenlandske deltagere indrejse.⁷⁴² PET fandt imidler-

pean Meeting 1968” afholdt i Budapest 3-4/8 67”, 16. oktober 1967; ”Vedr.: IUS’ 9. kongres i Ulan Bator 26/3 – 8/4 1967”, 10. november 1967.

738 PET, emnesag: ”Afdeling A. Vedr. Årsberetning for året 1971”, 21. januar 1972.

739 Ibid.: ”Kommentar fra afd. C”, 26. april 1972.

740 Richard J. Aldrich, *The Hidden Hand*. s. 122-141.

741 JM, P.O.-sag: Brev til Justitsministeriet, 15. juli 1952 med vedlagte notitser. Også ibid.: E. Brix til Justitsministeriet, 18. marts 1953.

742 Ibid.: Udkast til brev til Ole Bjørn Kraft, 26. august 1952.

tid en allieret i den britiske ambassade, der den 15. juli 1952 afleverede en aide mémoire til Udenrigsministeriet, hvor man redegjorde for, at det var den britiske regerings politik at nægte indrejse for deltagere i møder arrangeret af WPC eller andre internationale organisationer, der måtte anses for at gå Sovjetunionens ærinde. Den britiske regering udtrykte sit håb om, at andre medlemmer af NATO ville følge samme politik, således at organisationerne blev tvunget til at holde deres møder bag jerntæppet ”hvor de passende hører hjemme”.⁷⁴³ Udenrigsminister Ole Bjørn Kraft videresendte memoiret til justitsministeren med en opfordring til at følge det britiske eksempel.⁷⁴⁴ Regeringen holdt imidlertid fast ved den oprindelige beslutning og imødekom visumansøgningerne, dog med den undtagelse, at repræsentanter for befrielsesbevægelser i Thailand, Vietnam og Malaysia blev henvist til at skaffe anbefalinger fra ”de lovlige myndigheder” i deres respektive lande, hvorefter kongressen blev afholdt uden deltagelse fra de østasiatiske befrielsesbevægelser.⁷⁴⁵

Kort tid efter skærpedes imidlertid kursen over for frontorganisationerne. I 1953 ansøgte *Den Internationale Forening af Demokratiske Jurister* Justitsministeriet om indrejsetilladelse til de udenlandske deltagere i et rådsmøde i København. PET argumenterede for, at foreningen måtte anses for at være et instrument for Sovjetunionen i den kolde krig, at den blandt medlemmerne talte en række fremtrædende danske kommunistiske jurister, og at den havde gjort sig bemærket ved at deltage i ”rygtesmederiet” om amerikanernes brug af bakteriologisk krigsførelse i Korea. Det var derfor PET’s indstilling, at der skulle nægtes visum til de tilrejsende jurister.⁷⁴⁶ Udenrigsministeriet indtog samme holdning,⁷⁴⁷ og Justitsministeriet afslog ansøgningerne om indrejsetilladelse, hvilket fik landsretssagfører Christian Wilhelm Hagens fra den danske afdeling af IADL i et åbent brev til at klage over, at afgørelsen var ”i modstrid med den på dette område hidtil fulgte praksis ... ”⁷⁴⁸

743 JM, P.O.-sag: British Embassy Copenhagen, Aide Memoir, 15th July 1952.

744 Ibid.: Ole Bjørn Kraft til justitsminister Helga Pedersen, 18. juli 1952.

745 JM, P.O.-sag: Ole Bjørn Kraft til justitsminister Helga Pedersen, 28. august 1952; Else Lund til justitsminister Helga Pedersen, 13. maj 1953; notits, 23. maj 1953.

746 JM, P.O.-sag: E. Brix til Justitsministeriet, 16. februar 1953.

747 Ibid.: Ole Bjørn Kraft til justitsminister Helga Pedersen, 2. marts 1953.

748 Ibid.: Christian Vilhelm Hagens, Åbent brev til justitsminister Helga Pedersen, 12. marts [1953]. Justitsministeriet besvarede det åbne brev med at begrunde afslaget med, at foreningen ”kun har en ganske ringe tilslutning i danske juristkredse, og at den danske afdeling ikke hidtil har fremtrådt

I begyndelsen af 1954 tog NATO-landene yderligere skridt til at koordinere deres indsats over for frontorganisationerne. På et møde den 26. januar 1954 vedtog Atlantrådet at henstille til medlemslandene ”at træffe enhver foranstaltning, som de har adgang til, for at forhindre visse internationale dækorganisationer i at afholde konferencer” i NATO-landene.⁷⁴⁹ Det blev også vedtaget, at landene skulle aflægge rapport til NATO om deres initiativer. Den danske regering tog det forbehold, at man understregede, at det måtte være op til hvert enkelt land selv at bestemme, hvilke forholdsregler det ville tage i anvendelse for at opfylde formålet, og at man ikke opfattede resolutionen som en forpligtigelse til generelt at nægte visumansøgninger.⁷⁵⁰

NATO-resolutionen fik en umiddelbar konsekvens for IADL, der planlagde et nyt rådsmøde i København i 1954, og som havde fået et forhåndstilsagn fra Justitsministeriet om, at der ikke på det foreliggende grundlag kunne være noget til hinder for at tillade indrejse for de udenlandske deltagere.⁷⁵¹ Udenrigsministeriet gjorde imidlertid Justitsministeriet opmærksom på NATO-vedtagelsen,⁷⁵² og enden blev, at ministeriet med henvisning til tidsnød nægtede at udstede visum til de tilrejsende.⁷⁵³ Dette fik den danske afdeling af IADL til at protestere over ”den hensynsløse fremgangsmåde”, som ministeriet havde anvendt, og som ifølge juristerne skyldtes, at ”man åbenbart har fortrudt eller er blevet bragt til at fortryde” forhåndstilsagnet.⁷⁵⁴

Det blev herefter en fast praksis i den danske forvaltning at afslå visum til udenlandske deltagere i de fleste møder og konferencer arrangeret af kommunistiske frontorganisationer med den formulering, at ”der ikke ses at være nogen dansk interesse forbundet med afholdelsen af det pågældende møde ...”⁷⁵⁵ Det skete således for *World Congress of Doctors*, WPC og WFDY, der af Udenrigsmini-

som en faglig forening.” Ibid.: Brev til Den internationale forening af demokratiske jurister, udateret.

749 JM, P.O.-sag: ”Vedrørende udstedelse af visum til deltagere i kommunistiske dækorganisationers konferencer m.v.”, 1. april 1954.

750 Ibid.

751 Ibid.

752 JM, P.O.-sag: Udenrigsministeriet til Justitsministeriet, 27. februar 1954.

753 Ibid.: Hækkerup til Den internationale forening af demokratiske Jurister, 24. maj 1954.

754 Ibid.: Chr. Vilh. Hagens m.fl., brev af 2. juni 1954, vedlagt lrs. Rützou til justitsminister Hans Hækkerup, 2. juni 1954.

755 Se for eksempel: JM, P.O.-sag: H. C. Hansen til Justitsministeriet, 30. marts 1954.

nisteriet blev betegnet som "para-kommunistiske" organisationer, der var omfattet af NATO-resolutionen.⁷⁵⁶

Selvom den danske regering således fulgte den generelle NATO-linje i spørgsmålet om frontorganisationer, var regeringen også indstillet på at bevare en vis handlefrihed. I september 1954 henledte den britiske repræsentant i Atlantrådets Committee on Information and Cultural Relations opmærksomheden på, at frontorganisationerne havde taget en ny taktik i brug for at omgå forbuddet mod indrejse. Frontorganisationerne oprettede nye ad hoc-komiteer, der stod for arrangementerne, for derved at sløre deres kommunistiske tilhørsforhold. Komitéen opfordrede medlemslandene til at være opmærksom på den nye kommunistiske taktik.⁷⁵⁷ Efterfølgende rejste den britiske ambassade spørgsmålet om frontorganisationerne over for Udenrigsministeriet og forespurgte, om den danske regering var rede til at skærpe indsatsen for at hindre "camouflerede kommunistiske kongressers afholdelse i Danmark". Udenrigsministeriet stod imidlertid fast på, at man kun ville anvende visumreglerne for at begrænse antallet af deltagere, hvilket man i øvrigt fra dansk side mente havde fungeret tilfredsstillende.⁷⁵⁸

Den danske regering kom på direkte kollisionskurs med NATO i 1960. Året før havde Ester Brinch som repræsentant for KDV anmodet om velvillig behandling af visumansøgninger i forbindelse med afholdelsen af en international kvindekongference i København på Den internationale Kvindedag den 8. marts 1960.⁷⁵⁹ Mødet blev arrangeret af WIDF, og i overensstemmelse med praksis blev ansøgningen afslået med den begrundelse, at "der ikke er forbundet nogen dansk national interesse" i mødet.⁷⁶⁰ Protester og en underskriftindsamling fik imidlertid regeringen til at ændre holdning, hvilket formentlig hang sammen med, at den Internationale Kvindedag var resultatet af et dansk initiativ i 1910, og at der dermed var en vis dansk prestige involveret i arrangementet. I hvert fald meddelte regeringen, at den fortsat fastholdt indrejseforbuddet til KDV-mødet, men at den så med sympati på højtideligholdelsen af 50-året for kvindemødet i 1910, og at udenlandske deltagere kunne forvente velvillig behandling af deres visum-

756 JM, P.O.-sag: H. C. Hansen til Justitsministeriet, 16. oktober 1954. JM, P.O.-sag: H. C. Hansen til Justitsministeriet, 14. oktober 1954. JM, P.O.-sag: Udkast til brev fra Hækkerup, 18. januar 1955.

757 JM, P.O.-sag: Ekstraktafskrift af AC/52 - k/21 af 22. september 1954, vedlagt brev fra Udenrigsministeriet til Justitsministeriet, 29. oktober 1954.

758 JM, P.O.-sag: Udenrigsministeriet til Justitsministeriet, 18. november 1954 med vedlagt afskrift.

759 JM, P.O.-sag: Ester Brinch til justitsminister Hans Hækkerup, 27. januar 1959.

760 Ibid.: J. O. Krag til Justitsministeriet, 14. maj 1959.

ansøgninger.⁷⁶¹ Ændringen vakte et vist røre i NATO, hvor repræsentanterne for flere lande udtrykte ”bekymring” over den danske beslutning og udbad sig nærmere oplysninger om arrangementet. Den danske repræsentant argumenterede imidlertid med, at sagen var ”speciel”, og fastholdt den danske regerings beslutning.⁷⁶² Frontorganisationerne er således et godt eksempel på, at de danske myndigheder blev påvirket af NATO til at skærpe indsatsen, men at den danske regering samtidig forbeholdt sig retten til selv at bestemme, hvilke forholdsregler man ville tage.

Venskabsforeningerne og de østlige efterretningstjenester

PET mistænkte også de østlige efterretningstjenester for at benytte venskabsforeningerne til at hverve danske statsborgere som agenter. Venskabsforeningerne var særligt egnet, da de gav de østlige efterretningsofficerer mulighed for under diplomatisk dække at mødes med danskere, der sympatiserede med de kommunistiske regimer. En del af disse sympatisører var ikke partimedlemmer og var derfor ikke kendt af PET, hvorfor de kunne anvendes af de fjendtlige tjenester. PET's vurdering byggede på erfaringerne fra en række udenlandske spionsager, hvor de implicerede var blevet hvervet i forbindelse med deres deltagelse i prokommunistiske organisationer. Således blev franskmanden Pierre-Charles Pathé rekrutteret af sovjetiske agenter, da han var medlem af den fransk-sovjetiske venskabsforening.⁷⁶³

761 Ibid.: J. O. Krag til justitsminister Hans Hækkerup, 20. oktober 1959; Hans Hækkerup, genpart af brev, 30. oktober 1959.

762 Ibid.: Den Danske Repræsentation ved Det Nordatlantiske Råd, 28. januar og 24. februar 1960; Ole Stevns til kontorchef Justitsministeriet, 7. marts 1960. NATO fastholdt kursen over for frontorganisationer op i 1960'erne. I 1963 vedtog NATO's Committee on Information and Cultural Relations således, ”there was no need at this time to change the basic policy towards international communist “front” organization meetings ... “. JM, P.O.-sag: Committee on Information and Cultural Relations, Meeting held on 28th November 1963.

763 PET, emnesag: ”Vedr.: Landsforeningen til samvirke mellem Danmark og Sovjet”, 26. oktober 1981.

Albert Olsen (1890-1949) var formand for Dansk-Russisk Samvirke fra 1940. Han var dr.phil. og fra 1936 professor i Historie ved Københavns Universitet. Han var jødisk gift og måtte i 1943 flygte til Sverige. I 1945 blev han medlem af Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie og formand for Den danske historiske Forening. Albert Olsen var overbevist marxist og tilhørte Socialdemokratiets venstrefløj (Arbejdermuseet og ABA).

Der fandtes venskabsforeninger for alle de kommunistiske lande; den ældste og største var Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen, der blev dannet i 1924 under navnet Dansk-Russisk Samvirke. I løbet af 1950'erne blev der oprettet venskabsforeninger for de øvrige østlande, afsluttende med etableringen af Selskabet Danmark-DDR i 1960. De havde alle som formål at oplyse om de østlige samfund og at udvikle de kulturelle, sociale og økonomiske forbindelser mellem landene. Det skete ved at afholde offentlige møder, foredrag, filmforevisninger og kulturelle arrangementer, udveksle delegationer, udgive blade og afholde sprogkurser. Således begyndte Landsforeningen i 1947 at udgive tidsskriftet *Sovjetunionen i dag*, og de følgende år arrangerede man krydstogtrejser til Riga og Leningrad og afholdt en konference i Studenterforeningen med deltagelse af forfatteren Ilja Ehrenburg.⁷⁶⁴

Venskabsforeningerne havde imidlertid en begrænset gennemslagskraft i de første årtier af den kolde krig. PET's analyser af ledelserne af foreningerne viste, at de var domineret af kendte DKP'ere, sympatisører eller medlemmer af andre frontorganisationer.⁷⁶⁵ Foreningernes propaganda bestod af en ensidig hyldest til landvindingerne i de socialistiske lande, og de tiltrak hovedsageligt kun et lille

764 Alfred Jensen, *Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen 60 år* (Landsforeningen, 1984). PET, emnesag: "Landsforeningen til samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen", 9. januar 1958.

765 PET, emnesag: "Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen", 14. juni 1960; "Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen", 16. marts 1962. PET, emnesag: "Vedr.: 'Selskabet Danmark-DDR'", 10. januar 1961.

antal trofaste partimedlemmer og sympatisører,⁷⁶⁶ hvilket fremgår af følgende oversigt⁷⁶⁷:

Anslået medlemstal for venskabsforeninger

<i>Navn</i>	<i>Oprettet</i>	<i>Medlemstal – År</i>	
Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen	1924	ca. 1500	(1962/63)
Selskabet for kulturel forbindelse med Kina	1952	ca. 300	(1961)
Dansk-Rumænsk Selskab	1953	Ukendt	(1965)
Dansk-Ungarsk Selskab	1953	ca. 50-200	(1959)
Dansk-Bulgarsk Selskab	1955	ca. 100	(1962)
Dansk-Polsk Selskab	1959	ca. 175	(1965)
”Polonia”	?	ca. 220	(1965)
Selskabet Danmark-DDR	1960	ca. 750	(1962)
Dansk-Tjekkoslavisk Selskab	1963	Ukendt	(1965)

Er disse tal korrekte, betyder det, at venskabsforeningerne i begyndelsen af 1960'erne havde i alt omkring 3.500 medlemmer. En del af disse var medlemmer af flere foreninger, hvorfor det reelle tal var noget mindre. Ledelserne i foreningerne var klar over, at det var nødvendigt at tiltrække andre end partimedlemmer for ikke at fremstå som kommunistiske frontorganisationer i den brede offentlighed, men bortset fra forretningsfolk, der handlede med de pågældende lande,

⁷⁶⁶ PET, emnesag: ”Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen”, 6. marts 1953. PET, emnesag: ”Selskabet for kulturel forbindelse med Kina”, 22. december 1953. PET, emnesag: ”Vedr.: Dansk Rumænsk Selskab”, 3. marts 1962. PET, emnesag: Notits, 20. november 1953.

⁷⁶⁷ Forskellige indberetninger i PET's arkiv vedrørende venskabsforeninger.

og nogle sproginteresserede, syntes dette ikke at være lykkedes i nævneværdig grad.⁷⁶⁸ De tætte bindinger til de østlige regimer gjorde heller ikke livet lettere for foreningerne; således fordømte bestyrelsen for Dansk-Ungarsk Selskab i 1956 Sovjetunionen for dets indblanding i Ungarn, hvorefter selskabet var inaktivt de følgende år.⁷⁶⁹ Venskabsforeningerne vedblev under den kolde krig med at fungere som små sekter, medlemmer var ofte passive, og arrangementerne blev af iagttagere betegnet som kedelige. I begyndelsen af 1960'erne udtrykte den sovjetiske ambassade ved flere lejligheder sin kritik af Landsforeningens arbejde og begyndte at forlange betaling for de gæstende russiske kunstnere, hvis optræden indtil da havde været gratis.⁷⁷⁰

Venskabsforeningernes vigtigste opgave var som omtalt at udsprede propaganda til fordel for de socialistiske lande, og i den forbindelse plejede de endog særdeles tætte forbindelser med de kommunistiske regimer. Landsforeningens vigtigste kontakter i Moskva var Ligaen af Sovjetiske Foreninger til Venskabelige og Kulturelle Udvekslinger med Udlandet (indtil 1958 benævnt VOKS) og Den sovjetisk-danske Venskabsforening, der blev oprettet i 1958. Venskabsforeningen Danmark-DDR arbejdede tæt sammen med Liga für Volkerfreundschaft der DDR med hovedsæde i Østberlin. Venskabsforeningerne havde også kontakt til de stedlige østlige ambassader, hvis repræsentanter deltog i foreningernes møder og arrangementer, og som afholdt receptioner for medlemmerne. I hvert fald en del af foreningernes aktiviteter blev finansieret gennem økonomiske bidrag udefra.⁷⁷¹ I 1975 købte den sovjetiske ambassade således ejendommen Vester Voldga-

768 Landsforeningen havde således planer om at tiltrække folk, der havde besøgt Sovjetunionen, og som kunne tænkes at nære sympati for landet. PET, emnesag: "Vedr.: Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen", 19. februar 1964. Selskabet for kulturel forbindelse med Kina ønskede ikke for mange kendte kommunister i ledelsen og forsøgte at få fat i socialdemokratiske fagforeningsfolk og højskolefolk. PET, emnesag: "Vedr.: Selskabet for kulturel forbindelse med Kina", 22. december 1953.

769 PET, emnesag: Notits, 26. november 1956; "Vedr.: Dansk-Ungarsk Selskab, København", 30. januar 1964.

770 PET, emnesag: "Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen", 6. marts 1963; "Vedr.: Danmark og Sovjetunionen-Samvirkes landsgeneralforsamling i København 29.9.63", 5. oktober 1963; "Vedr.: Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen", 19. februar 1964. Se også: Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 144-152.

771 PET anslog i 1961, at Selskabet for kulturel forbindelse med Kina modtog 10.000 kr. om året fra den kinesiske ambassade. PET, emnesag: "Vedr.: Selskabet for kulturel forbindelse med Kina", 13. januar 1961. PET konstaterede også, at Dansk-Polsk Selskab havde fået dækket udgifterne til lokaler og besøg fra Polen af ambassaden. PET, emnesag: "Vedr.: Dansk-Polsk Selskab", 5. marts 1965. Ifølge

de 11 i København og stillede den til rådighed for Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen.⁷⁷²

Spørgsmålet er, om venskabsforeningerne blev anvendt af fjendtlige efterretningstjenester til at kultivere og hverve danske statsborgere. Da PET i 1965 gennemgik foreningernes aktiviteter, konkluderede tjenesten, at selvom der i flere tilfælde var konstateret kontakter med østlige efterretningsofficerer, så fandtes der ingen tegn på, at foreningerne blev benyttet til efterretningsmæssige formål.⁷⁷³ Der findes dog en række oplysninger i PET's sager vedrørende venskabsforeningerne fra 1950-70'erne, der kunne tolkes som tegn på, at de østlige tjenester anvendte foreningerne til rekrutteringsmark. Det skal dog understreges, at de følgende eksempler ikke indeholder nogen endegyldige beviser på en sådan aktivitet.

I 1952 konstaterede PET, at den stedlige repræsentant for SOVEXPORTFILM, Darovski, som tidligere var blevet udvist af Frankrig for efterretningsmæssig aktivitet, færdedes i Landsforeningen, og at han plejede privat omgang med et af medlemmerne. Medlemmets stedfader havde en virksomhed, der lå i nærheden af en vigtig militær installation. I 1958 skulle KGB-officeren Bakej med hjælp fra en ansat i foreningen have forsøgt at hverve et af foreningens medlemmer.

en kilde modtog Dansk-Ungarsk Selskab i 1984/85 en gave på 2.500 kr. af den ungarske ambassade. PET, emnesag: "Vedr.: Dansk-Ungarsk Selskab", 9. april 1985.

772 PET, emnesag: "Vedr.: Ingmar Wagner's køb af 'nyt hus'", 19. august 1975, fortsat d. 22.8.1975; "Notat. Vedr.: Køb af ejendommen Vester Voldgade 11, finansieret gennem Den sovjetiske Ambassade", 2. september 1975. Det skal bemærkes, at Landsforeningen også blev støttet af store danske virksomheder, der havde interesser i Sovjetunionen. I 1963 oplyste næstformanden Alfred Jensen på foreningens generalforsamling, at fire firmaer – F.L.Schmidt & Co., Store Nordiske, a/s Titan og Nordisk Tråd- og kabelvarefabrikker – var kollektive medlemmer af foreningen, og at de gav store bidrag til arbejdet. Han understregede, at dette helst ikke måtte komme til offentlighedens kendskab. PET, emnesag: "Vedr. 'Danmark og Sovjetunionen-Samvirke's landsgeneralforsamling i København 29.9.63", 15. november 1963. For en mere detaljeret analyse af Landsforeningen og Venskabsforeningen Danmark-DDR's finansiering og propaganda, se DIIS, *Danmark under Den kolde Krig*, bind 2, s. 354-382. Se også: Carel Horstmeier, "Særlige forbindelser? Danmark og DDR 1949-1973", i: Thomas Wegener Friis og Andreas Linderoth, red., *DDR og Norden. Østtysk-nordiske relationer 1949-1989* (Syddansk Universitetsforlag, 2005), s. 131-136.

773 PET, emnesag: "Vedr.: Landsforeningen til samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen", 8. marts 1965; "Vedr.: Dansk-Polsk Selskab", 5. marts 1965; "Vedr.: 'Polonia' (Den østorienterede Polske Forening)", 5. marts 1965; "Vedr.: Dansk-bulgarsk Selskab", 4. marts 1965; "Vedr.: Dansk-tjekkoslovakisk Selskab", 4. marts 1965; "Vedr.: Dansk-ungarsk Selskab", 4. marts 1965; "Vedr.: Dansk-rumænsk Selskab", 4. marts 1965.

Bakej var angiveligt interesseret i oplysninger om foreningens medlemmer og i hærens sprogskole, som russerne mistænkte for at uddanne faldskærmsagenter til nedkastning i Sovjetunionen. Et andet medlem af Landsforeningen havde tæt kontakt med den sovjetiske flådeattaché Boris Mikhajlov. PET's materiale viste angiveligt, at medlemmet havde været kompagnichef for et hjemmeværnskompagni under krigen, havde udvist interesse for militære øvelsespladser og havde en søn ved luftvåbnet. Da den pågældende i 1959 pludselig meldte sig ud af DKP og kom i besiddelse af 1.000 kr., fik PET mistanke om, at han var blevet hvervet af Mikhajlov. Endelig forlød det, at et fremtrædende medlem i beruset tilstand skulle have indrømmet, at han var agent for KGB, og at han skulle være blevet set i Sovjetunionen i selskab med den spiondømte svenske officer Stig Wennerström.⁷⁷⁴

Dansk-Russisk Samvirkes møde med deltagelse af en sovjetisk kulturdelegation i KB-hallen i 1951. Ifølge Land og Folk havde mødet "overvældende tilslutning", og de sovjetiske deltagere blev mødt med "begejstret bifald". Det lykkedes dog aldrig for de østlige venskabsforeninger at tiltrække mange ud over partimedlemmerne og sovjetsympatisører (Arbejdermuseet og ABA).

774 PET, emnesag: "Vedr.: Landsforeningen til samvirke mellem Danmark og Sovjet", 26. okt. 1981; notitser dateret 14.10.58, 27.11.58, 25.9.59 og 6.10.59. Den sovjetiske interesse for medlemmerne af Landsforeningen bekræftes af "Firmaets" aflytning af Alfred Jensen, der var næstformand for Landsforeningen. Ifølge dette materiale, som PET modtog i 1963, skal Alfred Jensen have afvist en forespørgsel fra den sovjetiske ambassade om at få udleveret en medlemsfortegnelse, hvorefter ambassaden gennem personlige kontakter forsøgte at få listen. PET, operationssag: Arne Nielsen, rapport, 26. september 1963.

Dobbeltagenten Oleg Gordijevskij berettede om et forsøg fra KGB's side på at hverve et medlem af Landsforeningen, hvilket gør det muligt at beskrive, hvordan tjenesten opererede. I sommeren 1976 var en dansk russiskstuderende i Sovjetunionen som leder af en turistgruppe. Her kom han i kontakt med en KGB-kilde, som han betroede, at han sympatiserede med kommunismen. Han studerede Lenins værker og var medlem af Landsforeningen. Han fortalte også, at han manglede penge, og at han var aktiv i studenterbevægelsen. KGB-residenturet i København, som allerede havde fattet interesse for den pågældende, sandsynligvis på grund af hans medlemskab af venskabsforeningen eller hans russiskstudier, blev orienteret om hans udtalelser og begyndte at studere ham med henblik på at rekruttere ham som agent. Arbejdet med den pågældende blev udført af Vadim Ivanovitj Tjernyj, 3. sekretær ved den sovjetiske ambassade og tilknyttet PR-linjen, der havde planer om at bruge ham til at indsamle oplysninger om Københavns Universitet, skabe kontakter til amerikanske studerende og infiltrere maoistiske organisationer. Residenturet vurderede imidlertid, at den pågældendes tilknytning til venstrefløjen og venskabsforeningen var en hindring for udnyttelsen af ham, og russerne afbrød kontakten til ham i 1978.⁷⁷⁵

Venskabsforeningen Danmark-DDR synes også at have haft de østtyske tjenesters interesse. Ifølge PET var både Liga für Volkerfreundschaft og den østtyske repræsentation i København infiltreret af MfS, der således havde mulighed for at bedrive talentspejdnings blandt foreningens medlemmer.⁷⁷⁶ I flere tilfælde fandtes der mistænkte eller identificerede MfS-officerer blandt østtyskere, der besøgte foreningen.⁷⁷⁷ Ifølge en kilde skulle en stedfortrædende afdelingsleder i Liga für Volkerfreundschaft, Wolfgang Schmidt, under et besøg i 1982 have fået adgang til foreningens medlemskartotek. Hans begrundelse var, at ligaen ønskede at sende oplysningsmateriale til medlemmerne,⁷⁷⁸ men samtidig kan MfS have fået del i oplysningerne. Hvordan den østtyske tjeneste kunne bruge venskabsforeningen til indsamling af oplysninger, fremgår af en indberetning fra 1966. Da en værkfører i 1964 og 1965 besøgte sin moder i DDR, blev han opspøgt af en mand, der åbenbart ikke lagde skjul på, at han kom fra MfS. Officeren vidste, at den pågældende kom fra Viborg og Karup, og han afslørede, at han var

775 PET, operationssag.

776 PET, emnesag: "Venskabsforeningen Danmark-DDR", 8. november 1982.

777 En af dem var den velkendte Kurt Peter Lindner. Ibid.: Notits, 30. oktober 1969.

778 Ibid.: "Vedr.: DDR-interesse for medlemskartotekerne for Selskabet Danmark/DDR", 5. november 1982.

godt underrettet om forholdene dér bl.a. takket være en ”institution” i Aalborg. Ifølge indberetningen var dette muligvis en henvisning til den lokale afdeling af venskabsforeningen.⁷⁷⁹

Mistanken om, at venskabsforeningerne blev benyttet af de østlige tjenester til at operere i Danmark, gjorde, at PET forsøgte at holde sig orienteret om aktiviteterne. Således indsamlede man oplysninger om de kulturelle arrangementer, om de årlige kongresser og generalforsamlinger og om delegationsrejserne til de socialistiske lande. Man fulgte især de østlige diplomaters besøg i foreningerne for at afdække eventuelle efterretningsaktiviteter. PET havde ikke svært ved at infiltrere venskabsforeningerne: Der var eksempler på, at PET's kilder i de venstreorienterede miljøer modtog indbydelser til foreningernes aktiviteter,⁷⁸⁰ og tjenestens meddelere blev modtaget med åbne arme af de medlemssultne foreninger.⁷⁸¹ I alt synes PET at have haft 13 kilder eller kontakter i venskabsforeningerne i tiden fra 1953 til 1979. Dertil kom to kilder, der blev ført af FE. Meddelerne deltog i foreningernes filmaftener, generalforsamlinger og ambassadereceptioner, og de videregav oplysninger om de interne diskussioner, medlemstallet, sammensætningen af bestyrelserne og økonomiske bidrag. I enkelte tilfælde sendte PET kilderne med på besøg i Sovjetunionen og DDR, men det lykkedes ikke at afsløre hvervningsforsøg.⁷⁸²

Selvom foreningernes medlemmer blev anset for potentielle hvervningsobjekter, gennemførte PET ikke en systematisk registrering af alle medlemmer. I praksis synes tjenesten at have begrænset registreringen til venskabsforeningernes hovedbestyrelser,⁷⁸³ lokalafdelingernes bestyrelser⁷⁸⁴ og særligt aktive med-

779 Ibid.: Journalstrimmel dateret 5. april 1966.

780 Ibid.: ”Vedr. møde i selskabet Danmark – DDR, afdeling Fyn”, 3. maj 1973.

781 PET, emnesag: ”Vedr.: Dansk-rumænsk selskab, København”, 30. marts 1962.

782 PET, operationssag: ”Vedr.: Operation Eagle”, 23. marts, 5. april, 13. april og 16. april 1971. PET, emnesag: ”Fællesmøde i Rostock mellem hovedbestyrelserne i ’Selskabet Danmark-DDR’ og ’Deutsch-Nordische Gesellschaft’”, 28. april 1966.

783 PET, emnesag: ”Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen”, 16. marts 1962; ”Vedr.: Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen”, 17. januar 1980; ”Vedr.: Valg til hovedbestyrelsen ...”, 5. maj 1987. PET, emnesag: ”Vedr.: Selskabet Danmark – DDR”, 18. oktober 1963; ”Venskabsforeningen Danmark-DDR – København”, 5. marts 1981. PET, emnesag: ”Vedrørende: Selskabet for kulturel forbindelse med Kina ...”, 22. december 1959. PET, emnesag: ”Vedr.: Det Dansk-Rumænsk Selskab”, København, 2. november 1962.

784 PET, emnesag: ”Vedr.: Landsforeningen Danmark – Sovjetunionen”, 16. august 1985; ”Vedr.: Landsforeningen Danmark – Sovjet, Aalborg Afdeling”, 26. maj 1986. PET, emnesag: ”Vedr.: Stiftende generalforsamling i venskabsforeningen DDR-DK, Silkeborg afdeling”, 30. januar 1986.

lemmer.⁷⁸⁵ Når PET ikke registrerede alle medlemmer, hang det muligvis sammen med, at justitsministeren i begyndelsen af 1950'erne havde lovet at stoppe en sådan bred registrering, og at der tilsyneladende ikke fandtes nogen samlet medlemsfortegnelse i foreningerne.⁷⁸⁶ Når PET kom i besiddelse af medlemsfortegnelser fra lokalafdelingerne, synes praksis at have været, at kun enkelte blev registreret (formodentlig de personer, som man havde andre oplysninger på), mens de øvrige muligvis blev opført i tjenestens arbejdskartoteker.⁷⁸⁷ De eneste undtagelser var Aalborg-afdelingerne af Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen, Selskabet Danmark-DDR og Venskabsforeningen Aalborg-Tulcea, hvis medlemmer systematisk blev registreret i PET fra slutningen af 1950'erne og frem til 1989.⁷⁸⁸ Ifølge PET var forklaringen, at i hvert fald lokalafdelingen af Selskabet Danmark-DDR opretholdt "en særlig omfattende og intens forbindelse med Østtyskland", der bl.a. kom til udtryk i kontakter til den østtyske handelsrepræsentation og besøg af østtyskere, der tidligere havde fungeret som talentspejdere for Mfs.⁷⁸⁹

Planer om internering af kommunisterne

Mens PET i fredstid havde til opgave at holde et vågent øje med DKP's aktiviteter og registrere medlemmerne, var det mere uklart, hvordan man skulle kontrollere

785 Det drejede sig bl.a. om deltagere i Østrejser (PET, emnesag: "Vedr.: Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen", 23. september 1961. PET, emnesag: "Dansk-Ungarsk Selskabs rejse til Ungarn", 21. juli 1955), sprogkurser i DDR (PET, emnesag: "Vedr.: Kursusdeltagere i sommerens sprogkurser i DDR - 1988", 8. april 1988) og deltagere i fredsseminarer (PET, emnesag: "Vedr.: Seminar i Landsforeningen ...", 14. maj 1985).

786 PET, emnesag: "Emne: Venskabsforeningen Danmark-Sovjetunionen", 20. august 1981. C. notits nr. 147/81.

787 PET, emnesag: "Medlemsfortegnelse for DK-DDR på Fyn pr. 1.4.-84. Extrakt"; "Vedr.: Nye medlemmer i Storstrøms Amt.s lokalafdeling", 19. juni 1985; "Venskabsforeningen Danmark - DDR, Silkeborg lokalafdeling".

788 PET, emnesag: "Vedr.: Foreningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen", 21. januar 1959; "Medlemsfortegnelse for lokalafdelingen af 'Foreningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen'", 12. maj 1960. PET, emnesag: "Vedr.: medlemmer af foreningen 'Selskabet Danmark-DDR'", 31. august 1964. PET, emnesag: "Vedr.: Venskabsforeningen Aalborg - Tulcea", 6. august 1982.

789 WU: Referat fra udvalgets møde 31. maj 1972; "Vedr.: registrering af medlemmer af Ålborg-afdelingen af Selskabet Danmark-DDR", 21. marts 1972.

kommunisterne i tilfælde af en krig, og hvem der skulle gøre det. I begyndelsen af den kolde krig var det opfattelsen i REA, at det var en opgave, der skulle løses af det nyetablerede hjemmeværn.⁷⁹⁰ Det var tilsyneladende ikke ualmindeligt, at hjemmeværnet i samarbejde med politiet udarbejdede anholdelseslister, som skulle bruges i en given situation.⁷⁹¹ Nogle af de mere ivrige hjemmeværnsfolk nøjedes angiveligt ikke med at planlægge anholdelser: I oktober 1950 henvendte hjemmeværnet i Nykøbing Falster sig til politiet og spurgte, om politiet ville hjælpe med at udarbejde lister over kommunister. Ifølge en samtidig indføring i REA's journal havde den stedlige politimester fået det indtryk, "at det drejede sig om likvidationslister."⁷⁹² Der er også fundet andre henvisninger til eksistensen af likvidationslister, men det synes at have drejet sig om lokalt opståede fænomener, der hurtigt blev forbudt af myndighederne. Sådanne udførte aktiviteter ville ifølge PET blive sidestillet med drab. Der var således ikke tale om en udbredt praksis i hjemmeværnet. Derimod besluttede PET i 1953 at udarbejde lister over mulige 5. kolonnefolk, som ville blive overdraget hjemmeværnet i tilfælde af krig. Det betonedes, at der ikke måtte skrives ind over for de pågældende (undtagen i nødværge), samt at listerne kun indeholdt navne på de personer, der kunne tænkes at hindre hjemmeværnets taktiske operationer. Listerne måtte kun udleveres efter godkendelse af regeringen.⁷⁹³

Da PET blev reorganiseret i 1950/51, blev tjenestens opgaver defineret, og politimester Ernst Brix søgte energisk at sikre tjenestens jurisdiktion over for andre myndigheder. Det skete også på dette område.⁷⁹⁴ Det er dog uklart, om PET straks overtog arbejdet med at udarbejde anholdelseslister. Imidlertid blev tjenesten snart stillet over for krav om internering af personer, der måtte antages at udgøre en fare for den interne sikkerhed i tilfælde af en international krise eller krig. Kravet blev fremsat af NATO, som i et dokument om medlemslandenes sikkerhedsopgaver i forbindelse med en alarmering eller et krigsudbrud som det første punkt nævnte:

790 PET, emnesag: Notits, 31. august 1950.

791 JM, Kommissionsdomstolen af 13. juli 1977, folder, Diverse dubletter: Rapport, 7. april 1978.

792 PET, Plankartotek: "Hjemmeværnet (VII)", oplysning dateret 3. oktober 1950.

793 Se Kommissionens beretning, bind 5, om Stay-Behind og Firmaet.

794 JM, Kommissionsdomstolen af 13. juli 1977, folder, Diverse dubletter: Rapport, 7. april 1978.

”Anholdelsen og/eller tilbageholdelsen af personer, der er mistænkt for at have forbindelse til spionage, sabotage eller undergravende virksomhed.”⁷⁹⁵

NATO antog, at en sådan aktion forudsatte, at medlemslandene havde udarbejdet en lovgivning, der ville træde i kraft i et givent tilfælde, og som ville give de nationale myndigheder den nødvendige bemyndigelse.⁷⁹⁶

Efter Suez- og Ungarnkriserne i 1956 blev der nedsat et regeringsudvalg for civilt beredskab, der skulle udarbejde et forslag til lov om civilt beredskab. I 1957 sendte PET sine kommentarer til Justitsministeriet om et udkast til et lovforslag om statens beføjelser i tilfælde af en krig.⁷⁹⁷ Det fremgik af forslaget § G, stk. 3 d, at personer, der tilhørte foreninger eller sammenslutninger, der var blevet forbudt og opløst, idet de søgte at ophidse befolkningen mod statens lovlige organer og institutioner, eller andre, der kunne antages at ville forsøge at skabe uro, ” ... kan ... tages i forvaring af politiet, så længe undtagelsestilstanden varer, når det skønnes nødvendigt af hensyn til statens sikkerhed.”⁷⁹⁸ Juristerne i PET var imidlertid skeptiske over for udkastet. Ifølge en kommentar, formodentlig udarbejdet af politifuldmægtig Ole Stevns, var forslaget nok uegnet til at blive fremsat i Folketinget, da det måtte anses for at være i strid med grundloven. Stevns pegede i særlig grad på bemyndigelsen til at tilbageholde personer:

”Særlig klart synes det at være, at de i § G nævnte indgreb i frihedsrettighederne må være i strid med grundloven. Ifølge § G, stk. 3 d, kan personer administrativt tages i forvaring af politiet, så længe undtagelsestilstanden varer, hvilket er i strid med habeas corpus bestemmelsen i grundlovens § 71.”⁷⁹⁹

Da man vurderede, at et forslag, der indeholdt bestemmelser om ”undtagelsestilstand, suspension af borgerlige rettigheder etc.,” ikke ville kunne vedtages i fredstid, blev bestemmelserne fjernet, og de resterende bestemmelser blev vedtaget i 1959 som lov nr. 342 om det civile beredskab. I stedet begyndte Justitsministeriet

795 ”The arrest and/or detention of persons suspected of being associated with espionage, sabotage or subversion.” PET, ujournaliseret: Notits, 16. april 1959.

796 Ibid.

797 JM, P.O.-sag: ”Den civile beredskabsplanlægning”, udateret notat.

798 PET, emnesag: ”Udkast 4 til forslag til lov om myndighedernes særlige beføjelser i tilfælde af krig m.v.,” vedlagt Justitsministeriet til Mogens Jensen, 15. august 1957.

799 Ibid.: ”Bemærkninger til udkast 4 til forslag til lov om myndighedernes særlige beføjelser i tilfælde af krig m.v.,” 28. august 1957.

at arbejde på et udkast til en fuldmagtslov. I august 1959 rejste PET over for ministeriet spørgsmålet om behovet for bestemmelser om internering i krigstilfælde.⁸⁰⁰ Efter forhandlinger med de ministerier, der havde beredskabsopgaver, udarbejdede Justitsministeriet et forslag til fuldmagtslov, der flere gange blev revideret.⁸⁰¹ Dette forslag var imidlertid formuleret i generelle vendinger og var ikke særlig detaljeret ud fra den betragtning, at det ikke var muligt at tage højde for alle de forhold, der kunne opstå i en krigssituation. I stedet skulle de berørte myndigheder udarbejde de nødvendige bestemmelser, således at de på kort tid kunne sættes i kraft i en krisesituation.⁸⁰² I tilfælde af krig ville regeringen således fremsætte forslaget til en fuldmagtslov, og interneringen af personer, der var mistænkt for at ville udgøre en fare for statens sikkerhed eller den indre ro, ville blive udført ifølge Justitsministeriets bestemmelser på ordre fra regeringen.

Forsvarets Efterretningstjeneste pressede også på for at få PET til at forbedre interneringen af, hvad der blev betegnet som subversive personer. I marts 1956 sendte FE med henvisning til de drøftelser, der var foregået mellem de to tjenester, en oversigt til PET over de opgaver, som forsvaret forventede løst i samarbejde med politiet. Det første punkt drejede sig om "[s]ikring eller udskillelse af civilpersoner", som på grund af "formodet national upålidelighed" eller statstilhørsforhold måtte antages at kunne udgøre en sikkerhedsrisiko i en krigssituation. Disse potentielle 5. kolonnefolk blev opdelt i seks kategorier:

- a) ledende og særligt aktive medlemmer af DKP og DKU,
- b) formodede ledere af et illegalt kommunistisk partiapparat,
- c) formodede ledere og aktive medlemmer af en eventuel kommunistisk modstandsorganisation (hemmelig milits),
- d) nationalt upålideligt personel, som er ansat i de af forsvaret som nøglepunkter karakteriserede virksomheder, institutioner m.v., eller i sådanne, som senere vil blive erklæret for nøglepunkter,

800 JM, P.O.-sag: "Den civile beredskabsplanlægning", udateret notat.

801 Ibid.: Indenrigsminister Hans Hækkerup til justitsminister K. Axel Nielsen, 6. juni 1967. Et udkast til Forslag til lov om foranstaltninger til sikring af samfundsfunktionerne under krig eller overhængende fare for krig, 14. august 1975, findes i JM, P.O.-sag.

802 JM, P.O.-sag: "Udkast. Almindelige bemærkninger til lovforslaget", 14. august 1975.

e) personer, der er bosat inden for områder, som indeholder eller vil komme til at indeholde vigtige militære installationer, f.eks. flyvepladser, marinebaser, stabshovedkvarterer m.v.,

f) personer, som er ansat i nøglestillinger inden for den civile administration og i etaterne.”⁸⁰³

Der findes en afskrift af denne del af dokumentet i PET's arkiv dateret 12. april 1957.⁸⁰⁴ Det fremgår af en oversigt udarbejdet i PET i 1959, at interneringen af personer, der formodedes at ville udgøre en sikkerhedsrisiko, skulle ske ”ved politiets foranstaltning”, og at ordren ville blive givet af justitsministeren på regeringens vegne. PET antog, at regeringen ville udskyde iværksættelsen af ”så ekstraordinær og indgribende en foranstaltning” så længe som muligt.⁸⁰⁵

På et tidspunkt, formodentlig i slutningen af 1950'erne, udarbejdede Københavns Politis Afdeling E en plan for arrestation af personer, som blev anset for at udgøre en sikkerhedsrisiko i en krigssituation. I lyset af ovennævnte kategorier må det anses for sandsynligt, at det drejede sig om ledende kommunister. Afdelingen havde udarbejdet et specialkartotek over de personer, der skulle arresteres. De pågældende personer var opdelt i tre grupper efter deres ”formodede farlighed”: Gruppe I omfattede 125 personer, gruppe II 271 personer og gruppe III 606 personer, altså i alt 1.002 personer. Fem hold bestående af særligt udpegede kriminalpolititjenestemænd skulle foretage arrestationerne i København og på Frederiksberg. Hvert hold ville få udleveret personalieblade, sedler på hver af de pågældende som for gruppe I's vedkommende var forsynet med fotografier og beskrivelser af bopælens beliggenhed og adgangsforhold og kort over holdets område med angivelse af bopælene, politistationerne og politivagterne. Der var dog ikke taget stilling til, hvor de pågældende skulle tilbageholdes. I april 1959 foreslog PET, at denne arrestationsplan blev gjort landsdækkende, og at direktoratet for fængselsvæsenet tog skridt til at forberede interneringen af de

803 PET, ujournaliseret: Forsvarsstaben, Efterretningsafdelingen, til chefen for Politiets Efterretningstjeneste, ”emne: Counter Intelligence (CI) funktioner, som kræver rigspolitiets medvirken”, 10. marts 1956.

804 Ibid.: Referat, 12. april 1957.

805 PET, emnesag: Notits, 16. april 1959.

pågældende.⁸⁰⁶ Det fremgår ikke af det bevarede materiale, om dette forslag blev effektueret.⁸⁰⁷

Det kan således konstateres, at der i slutningen af 1950'erne fandtes detaljerede planer for interneringen af omkring tusind ledende kommunister i det stor-københavnske område. Det er uvist, hvor længe disse planer fandtes. Afdeling E, som havde ansvaret for udførelsen af arrestationerne, blev nedlagt i 1966, og dens opgaver blev overtaget af PET. Det er muligt, at arrestationskartoteket på dette tidspunkt var blevet destrueret på grund af den såkaldte kartoteksdebat og nedsættelsen af Wamberg-udvalget i 1964. Vedtagelsen af regeringserklæringen i 1968 betød, at PET ikke mere så sig i stand til at varetage sine forpligtelser i forbindelse med sikringen af nøglepunkter. Nøglepunkter var betegnelsen for de anlæg og institutioner, såsom militære installationer, kraftanlæg, kommunikationsknudepunkter og ministerier, der var af afgørende betydning for forsvarsindsatsen. Tidligere havde aftalen med FE indebåret, at PET i en krigssituation skulle internere nationalt upålidelige personer, der var ansat i nøglepunkter, som boede i nærheden af vigtige militære installationer, eller som var ansat i nøglestillinger i den offentlige administration. Efter 1968 indgik FE og PET en ny aftale, som indebar, at PET kun skulle foretage sikkerhedsundersøgelser af det "strengt nødvendige personel" for hvert nøglepunkt.⁸⁰⁸ Hvis der stadig fandtes interneringslister i 1968, er de sandsynligvis blevet destrueret i forbindelse med revisionen af PET's arkiv efter regeringserklæringen.⁸⁰⁹

Der er således en del, der tyder på, at planerne om at internere de "farligste" kommunister ikke mere var aktuelle efter 1968. På et regionsmøde i 1976 blev der holdt et foredrag om PET's rolle i totalforsvaret, og der blev her henvist til et

806 Ibid. Afdeling E's arrestationsliste var betydeligt mere omfattende end den tilsvarende svenske. I 1962 skulle der ifølge planerne kun arresteres 113 personer i Stockholm-området, se Karl Molin et al., *Övervakningen av "SKP-Komplexet"*, s. 153.

807 Oberst Erik Fournais, der var chef for FE 1963-73, og som derefter var udstationeret ved NATO-hovedkvarteret i Bruxelles, har over for Kommissionen oplyst, at han ikke var bekendt med NATO-planer om internering af kommunister i en krise- eller krigssituation. RB: Erik Fournais, 16. januar 2001.

808 PET, ujournaliseret: Arne Nielsen til politikredsene 9-72, 8. juni 1970.

809 Interneringen af personer inden for forsvaret skulle formentlig udføres af militærpolitiet. Ifølge senere oplysninger skulle FE i 1964 have opbevaret "værnsvis udskrevne lister over personer, som fandtes at burde isoleres som nationalt upålidelige i en krisesituation". JM, Kommissionsdomstolen af 13. juli 1977: Notat til statsministeren om eventuel offentliggørelse af retsbogen for kommissionsdomstolen af 13. juli 1977, 14. juni 1978.

papir med titlen ”Arrestationer eller tilbageholdelse af mistænkte personer”, som indeholdt 19 punkter, der opregnede PET’s opgaver i en krise- eller krigstids-situation. Det var kun et af punkterne, der handlede om mulig internering:

”Fjernelse af sikkerhedsmæssige årsager af personer fra stillinger i statens tjeneste, fra de væbnede styrker og fra visse organisationer og institutioner.”⁸¹⁰

Det fremgik imidlertid af foredraget, at papiret var blevet udarbejdet af en politifuldmægtig i PET, der havde anvendt et NATO-dokument som forelæg. Det drejede sig således ikke om vedtagne retningslinjer for PET’s opgaver i en krigssituation, men om en illustration af de foranstaltninger, ”som udlandet gerne ser politiet – PET – tage sig kærligt af.”⁸¹¹ Politifuldmægtigen tilføjede da også, at der ikke fandtes nogen detailplanlægning for PET’s eventuelle indsats: ”Det er altså hele det problemkompleks, vi har med at gøre i dag, og man kan jo så umiddelbart sige, hvad skal det nytte.”⁸¹² Sandsynligvis fandtes der ikke længere interneringsplaner og -lister i PET, og forklaringen var efter alt at dømme, at de var vanskelige at udarbejde, efter at regeringserklæringen havde begrænset tjenestens politiske registreringer,⁸¹³ og at de under den daværende politiske stemning var for kontroversielle at bevare.

810 PET, administrativ sag: ”Referat fra regionsmødet på ’Fjordgaarden’, Ringkøbing i dagene 9. og 10. november 1976”, bilag 3.

811 Ibid.

812 Ibid.

813 Det skal her bemærkes, at PET efter 1968 fortsat kunne notere oplysninger om personer af interesse (såvel registrerede som ikke-registrerede) i sine arbejdskartoteker. Der fandtes ikke nogen regler herom før 1985.

3. DKP'S KRISEÅR 1960-1968

Den kommunistiske blok under opbrud og afspænding

Under Khrusjtjovs lederskab fortsatte Sovjetunionen i begyndelsen af 1960'erne med at styrke økonomien ved at nedskære de militære udgifter. I januar 1960 foreslog den sovjetiske leder en ensidig reduktion af de sovjetiske styrker med én til halvanden million mand eller en tredjedel af de samlede styrker. Imidlertid førte Khrusjtjovs brug af trusler over for Vesten og Vestens reaktion herpå til en oplussen af den kolde krig. Khrusjtjovs bevidste overdrivelser af Sovjetunionens militære kapacitet medførte en stigende frygt i USA for den sovjetiske ledelses intentioner og militære oprustning. I maj 1960 aflyste Khrusjtjov topmødet med USA's præsident Eisenhower i Paris efter nedskydningen af det amerikanske spionfly U-2 over sovjetisk territorium. I april 1961 nedkæmpede den cubanske leder Fidel Castro en styrke af eksilcubanere, der med amerikansk støtte blev landsat i Svinebugten på Cuba. Under det efterfølgende topmøde i juni 1961 i Wien med USA's nyvalgte præsident John F. Kennedy gik Khrusjtjov i offensiven og krævede militær tilbagetrækning fra det delte Berlin. Khrusjtjov ønskede at styrke det østtyske regime, der var i fare for at kollapse på grund af flytningestrømmen mod Vest, og fjerne de udstationerede styrker fra NATO. Da Kennedy nægtede at opgive Vestberlin, opførte østtyskerne i august 1961 Berlinmuren.

I oktober 1962 kulminerede udviklingen med Cuba-krisen, hvor Sovjetunionen opstillede atombevæbnede mellemdistanceraketter på Cuba, hvilket fik USA til at indføre en blokade af øen. Khrusjtjovs hensigter med operationen var at forsvare Castros revolutionære regime og ændre den strategiske balance, således at Sovjetunionen kunne forhandle om en afmilitarisering af den kolde krig ud fra en styrkeposition. For at undgå en atomkrig indgik parterne en aftale, der bl.a. indebar, at Sovjetunionen trak sine raketter tilbage og tillod inspektion, mod at USA lovede ikke at invadere Cuba og at trække sine mellemdistanceraketter

tilbage fra Tyrkiet. Krisen førte til en ny periode med afspænding mellem blokkene. De to parter oprettede ”den varme linje” mellem hovedstæderne og vedtog et stop for atomprøvesprængninger i atmosfæren, men samtidig fortsatte den militære oprustning på begge sider af Jerntæppet.⁸¹⁴ Efter afsættelsen af Khrusjtjov i 1964 opgav den nye ledelse under Leonid Bresjnev målet om en afmilitarisering af den kolde krig og iværksatte en oprustning af strategiske atomvåben, der skulle give Sovjetunionen ligevægt med USA i slutningen af årtiet.⁸¹⁵

Den kommunistiske blok var under afspændingen præget af tre træk: Sovjetunionens forsøg på at udvide sin indflydelse, moderniseringen af østblokken og bruddet mellem den sovjetiske og kinesiske kommunisme. Afspændingen og idéerne om ”fredelig sameksistens” skabte øgede kontakter mellem østblokken og de vestlige lande og gav dermed Moskva større muligheder for at påvirke de vestlige samfund. Sovjetunionen optrappede i den forbindelse sin propaganda og forsøgene på at påvirke den vestlige opinion.⁸¹⁶ Den sovjetiske ledelse intensiverede også sine forsøg på at udbrede sin indflydelse over for de afkoloniserede lande i Den Tredje Verden. I januar 1961 erklærede Khrusjtjov således Moskvas støtte til befrielseskrigene i Afrika og Asien.⁸¹⁷

Samtidig fortsatte de kommunistiske regimers moderniseringsproces. Under Khrusjtjov og Bresjnev blev produktionen af forbrugsvarer prioriteret højere end tidligere.⁸¹⁸ I Østeuropa fortsatte industrialiseringen og urbaniseringen, levestandarden steg, og sundheds- og uddannelsessektorerne blev udbygget. Men de kommunistiske regimer led samtidig under økonomisk ineffektivitet, korrupsion og mangel på forbrugsvarer. Sovjetunionen led under forsøget på at følge med USA, og den ambitiøse syvårsplan fra 1958 haltede langt bag efter sine mål. Kommunisterne var ikke populære, og selvom stalinismens terror var ophørt, blev oppositionelle grupper overvåget og fængslet af det hemmelige politi. Sovjetunionen tillod ikke de østeuropæiske lande at foretage grundlæggende ændringer af de kommunistiske systemer, og i august 1968 invaderede Warszawa-pagten Tjekkosllovakiet og satte en stopper for Alexander Dubčeks reformstyre. Efterfølgende fremsatte den sovjetiske leder den såkaldte Bresjnev-doktrin, der

814 Aleksandr Fursenko and Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War*, s. 241-528; DIIS, *Danmark under den kolde krig*, bd. 1, s. 114-116; bd. 2, s. 12-18.

815 Richard Rhodes, *Arsenals of Folly. The Making of the Nuclear Arms Race* (London, 2007), s. 94-96; Aleksandr Fursenko and Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War*, s. 540.

816 DIIS, *Danmark under den kolde krig*, bd. 2, s. 300.

817 Aleksandr Fursenko and Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War*, s. 336.

818 Robert Service, *Comrades*, s. 322.

gjorde det klart, at Sovjetunionen ikke ville tillade en tilbagevenden til kapitalismen i de socialistiske lande. Under Bresjnev skete der en bureaukratisering af det sovjetiske system, økonomien gik i stå, og i slutningen af 1960'erne faldt produktiviteten, og forskellene i levestandard mellem Vest og Øst voksede.⁸¹⁹ I Kina medførte forsøget på at iværksætte en forceret økonomisk udvikling på landet, kaldet "Det store spring fremad", og Maos "kulturrevolution" hungersnød og terror mod politiske modstandere.⁸²⁰

Endelig blev den kommunistiske blok præget af bruddet mellem Sovjetunionen og Kina. De to lande stod for to forskellige former for kommunisme, hvor den sovjetiske variant hævdede, at kommunismen kun kunne indføres i et udviklet og industrialiseret samfund, mens de kinesiske kommunister hævdede, at kommunismen kunne indføres i et landbrugssamfund. De kinesiske kommunister tog afstand fra afstaliniseringen og idéerne om "fredelig sameksistens" med de kapitalistiske lande. Mao ønskede i stedet at udbrede revolutionen til de underudviklede lande og talte om mulighederne for socialismens sejr i tilfælde af en atomkrig med Vesten. Samtidig blev forholdet mellem de to partier påvirket af en almindelig rivalisering mellem de to stormagter. I 1960 trak Khrusjtjov sine tekniske rådgivere tilbage fra Kina, i 1964 testede Kina sin første atombombe, og i 1969 kom det til grænsekampe mellem de to kommunistiske stormagter. Opgøret bidrog til at splitte den kommunistiske blok, selvom de fleste kommunister forblev loyale over for Moskva. Udbrydere dannede små maoistiske partier i Vesten, og Albanien valgte Kinas side i opgøret.⁸²¹

Marginaliseringen af de danske kommunister

Samtidig med at Sovjetunionen befæstede sin position som supermagt, faldt de danske kommunisters indflydelse i løbet af 1960'erne. Splittelsen i 1958 og dannelsen af Socialistisk Folkeparti svækkede DKP afgørende, og ved valget i november 1960 måtte partiet med blot 1,1 % af stemmerne forlade Folketinget.

819 Mark Mazower, *Dark Continent*, s. 281-289; Aleksandr Fursenko and Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War*, s. 343-345, 513-514; John W. Young, *America, Russia and the Cold War 1941-1998*, 2nd ed. (London & New York, 1999), s. 106-107, 240-241.

820 Robert Service, *Comrades*, s. 331-341.

821 Aleksandr Fursenko and Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War*, s. 305, 327-328; John W. Young, *America, Russia and the Cold War 1941-1998*, s. 94-95.

I resten af tiåret spillede DKP en marginal rolle i dansk politik, ligesom kommunisterne var isoleret i forhold til protestbevægelserne på venstrefløjen. Selvom partiet stadig havde en vis indflydelse i fagbevægelsen, var det ikke i stand til på afgørende måde at præge periodens arbejdskonflikter. DKP stod også uden for den vigtigste begivenhed i arbejderbevægelsen i 1960'erne, dannelsen af "arbejderflertallet" med Socialdemokratiet og SF i 1966-67.⁸²²

Valgmøde for de tre arbejderpartier før folketingsvalget den 22. november 1966. Billedet illustrerer DKP's politiske marginalisering i 1960'erne: Til venstre er Ivar Nørgaard fra Socialdemokratiet og Aksel Larsen fra SF i venskabelig samtale, mens DKP's formand Knud Jespersen til højre sidder for sig selv. Valget førte til et flertal for Socialdemokratiet og SF og etableringen af "Det røde Kabinet", mens DKP ikke kom over spærregården (Arbejdermuseet og ABA).

Sovjetunionens stilling som supermagt og doktrinen om "fredelig sameksistens" betød, at de nationale kommunistpartier kunne udgøre en hæmsko for tilnærmelsen til Vesten, idet de generelt blev opfattet som redskaber for Moskva. De

822 Steen Bille Larsen, *Kommunisterne og arbejderklassen*. s. 127-128, 134-137, 140-158; Knud Holt Nielsen, *Giv mig de rene og ranke ...*, s. 15-55.

sovjetiske ledere ønskede derfor at slække på båndene til kommunistpartierne, samtidig med at SUKP's lederrolle i den internationale kommunistiske bevægelse fortsat blev anerkendt. Der opstod derfor en form for polycentrisme (begrebet blev lanceret af den italienske kommunistleder Togliatti som reaktion på den 20. partikongres), som gav de nationale partier større handlefrihed og mulighed for at tilpasse sig de enkelte landes særlige forhold. Som teoretisk basis for denne linje udviklede de sovjetiske ideologer teorien om "den statsmonopolistiske kapitalisme" (eller blot "stamokap"). Ifølge denne teori var kapitalismen nået til den afgørende sidste krise, hvor den i forsøget på at redde sig anvendte statsmagten til at regulere økonomien og udbytte den brede befolkning. Det var derfor kommunisternes opgave at skabe enhed med alle demokratiske dele af befolkningen i kampen mod monopolerne. Kampen for sociale forbedringer blev derved til en politisk kamp for socialismen. I 1960 vedtog 81 kommunistiske partier på en konference i Moskva en erklæring om kampen mod "den statsmonopolistiske kapitalisme", hvori der åbnedes op for muligheden af en national overgang til socialismen.⁸²³ Samme år vedtog DKP et ny programudtalelse på landspartikonferencen, *Kommunisternes program for fornyelse af demokratiet*, som slog fast, at partiets vigtigste opgave var at kæmpe for arbejderbevægelsens enhed mod monopolkapitalismen. Den nye linje kom også til udtryk i DKP's programudtalelse fra 1965, *Nye veje for Danmark*, som understregede, at det var muligt at gennemføre overgangen til socialismen ad fredelig vej.⁸²⁴

DKP fortsatte med at fremføre de sovjetiske udenrigspolitiske synspunkter. Partiet hævdede således, at Berlinmuren var et forsvar mod de vestlige imperialisters aggression.⁸²⁵ DKP's muligheder for at påvirke den offentlige opinion var imidlertid begrænset på grund af partiets bindinger til Sovjetunionen. Det gjorde sig gældende i forbindelse med *Kampagnen mod Atomvåben (KmA)*, hvor de danske kommunister ikke kunne støtte kravene om nedrustning på begge

823 Steen Bille Larsen, *Kommunisterne og arbejderklassen*, s. 129-133. Jesper Jørgensen argumenterer i "Mellem nationalt ansvar og internationale forpligtigelser. DKP 1958-1976", *Arbejderhistorie*, nr. 4, december 2004, s. 23-39, for, at partiet gik i en mere selvstændig retning på det indenrigspolitiske felt efter 1960. Imidlertid skete dette inden for de rammer, som SUKP havde udstukket. Se også Knud Holt Nielsen, *Giv mig de rene og ranke ...*, s. xli-xlii.

824 Danmarks Kommunistiske Parti, *Nye veje for Danmark i: Programsamling 1952-74* (1975).

825 DIIS, *Danmark under den kolde krig*, bd. 1, s. 218-220. Se også Ib Nørlund, "Danmark og det tyske spørgsmåls løsning", *Land og Folk*, 22. juni 1961.

sider af Jerntæppet eller idéerne om en fredsmarch i Østeuropa.⁸²⁶ I sidste halvdel af 1960'erne søgte kommunisterne at forhindre, at Danmarks medlemskab af NATO blev forlænget ved udløbet af den oprindelige 20-års periode. I 1967 deltog DKP i et møde i Karlovy Vary i Tjekkoslaviet, hvor kommunistpartierne fra Øst og Vest forsøgte at koordinere deres indsats mod forlængelsen.⁸²⁷ DKP's deltagelse i Vietnambevægelsen gav partiet mulighed for at bryde sin isolation, samarbejde med socialdemokraterne og sammenkæde modstanden mod USA's krigsførelse med kritikken af Danmarks NATO-medlemskab. Partiledelsens moderate enhedslinje, der hang sammen med Sovjetunionens tilbageholdende politik over for konflikten, skabte imidlertid en splittelse med en aktivistisk fløj i partiet, der samarbejdede med den øvrige venstrefløj og ønskede en klarere støtte til fordel for Nordvietnam og den sydvietnamesiske frihedsbevægelse FNL.⁸²⁸

Kernen i de danske kommunisters ideologi var en opfattelse af, at Sovjetunionen var "socialismens fædreland", og at det var enhver kommunistes pligt at forsvare Sovjetunionen. Selvom SUKP havde løsnet båndene til de nationale kommunistpartier, tolkede partiets ledelse SUKP's udmeldinger og politik og tilpassede dem til en dansk virkelighed. DKP udviklede sig til at være et af de mest dogmatiske og Moskvatro kommunistpartier i 1960'erne, og partiet støttede derfor Sovjetunionen i striden med Kina. Efter Moskva-konferencen i 1960 og SUKP's 22. kongres slog partiet fast, at en af de vigtigste opgaver var styrkelsen af enheden i den kommunistiske bevægelse.⁸²⁹ I 1964 ekskluderedes flere maoister med Gotfred Appel i spidsen, mens andre forlod DKP til fordel for det maoistiske Kommunistisk Arbejdsreds (KAK).⁸³⁰ Mens partiideologen Ib Nørlund forsvarede Sovjetunionens politik og anklagede maoisterne for "grov splittelsesvirksomhed",⁸³¹ er der tegn på, at partiformanden, Knud Jespersen, i en periode forsøgte at føre en mere selvstændig og kritisk kurs over for Østblokken.

826 DIIS, *Danmark under den kolde krig*, bd. 1, s. 214, 216, 395; Knud Holt Nielsen, *Giv mig de rene og ranke ...*, s. 19-23.

827 DIIS, *Danmark under den kolde krig*, bd. 2, s. 68, 300-303. ABA, Ib Nørlund arkiv, CK-møder, kasse 55, læg 17: "Kf. i Karlovy Vary og kampen for eur. Sikkerhed", CK 28. maj 1967.

828 Chris Holmsted Larsen, "Tiden arbejder for os. DKP og Vietnam-krigen 1963-1975", *Arbejderhistorie*, nr. 4, december 2006, s. 1-19; Ib Nørlund, "Danmark må genvinde sin neutralitet", *Land og Folk*, 19. november 1967.

829 ABA, Ib Nørlunds arkiv, CK-møder, kasse 54, læg 14: Forslag til resolution, CK-mødet 14.-15. januar 1961; *ibid.*, læg 16: Danmarks Kommunistiske Parti, Centralkomiteemødet 16.-17. december 1961.

830 Steen Bille Larsen, *Kommunisterne og arbejderklassen*, s. 133-134.

831 Ib Nørlund, "Betydningen af Budapest-mødet", *Land og Folk*, 19. marts 1968.

Partiformanden skal i 1964 have udtalt, at man ikke behøvede at forsvare de øst-tyske grænsevagters nedskydning af flygtninge,⁸³² fire år senere forsvarede han ”det tjekkiske forår”,⁸³³ og DKP’s forretningsudvalg og centralkomité fordømte invasionen af Tjekkoslaviet.⁸³⁴ Da den danske partiformand efterfølgende skrev en artikel til det tjekkiske tidsskrift *World Marxist Review: Problems of Peace and Socialism*, forkortede redaktionen et afsnit om Tjekkoslaviet, muligvis fordi Knud Jespersens fremstilling afveg fra den officielle linje.⁸³⁵

PET’s vurdering af DKP: Et instrument for Sovjetunionen

I 1960 blev PET’s oversigter over DKP’s stilling, der hidtil var blevet udarbejdet hvert andet år i forbindelse med partikongressen, afløst af hyppigere halvårslige og kvartalsmæssige beretninger. I de bevarede oversigter (frem til og med 1964) tegnede PET et billede af et parti, hvis langsomme tilbagegang efter splittelsen i 1958 blev afløst af et nærmest frit fald. I sin analyse af valgnederlaget i 1960, hvor DKP forlod Folketinget, fandt PET, at det skyldtes konkurrencen fra SF, at DKP var uden nogen konstruktive idéer, men blot gentog de stereotype paroler, der udgik fra Moskva, at medlemmerne var passive, og at partiet stort set ikke havde vundet genklang blandt arbejderne for sine faglige aktioner.⁸³⁶ Det følgende år kunne PET rapportere, at DKP havde svært ved at indsamle de nødvendige 10.000 underskrifter for at blive opstillingsberettiget til det næste folketingsvalg,

832 Lars Bro Nilsson, ”Danmarks Kommunistiske Parti under den anden kolde krig”, *Arbejderhistorie*, nr. 2-3, september 2006, s. 29.

833 ”Knud Jespersen: Støtte til det socialistiske demokrati”, *Land og Folk*, 20. juli 1968; ”DKP går ind for støtte til czekerne”, *Information*, 20.-21. juli 1968; ”Arbejderklassen og partiet skal sikre et godt resultat”, *Land og Folk*, 21.-22. juli 1968.

834 ”Udtalelse fra Danmarks kommunistiske Parti”, *Land og Folk*, 22. august 1968; ”DKP’s centralkomité om Tjekkoslaviet”, *Land og Folk*, 25. august 1968..

835 Det fremgår af et russisksproget brev fra Leonid Sjkarenkov, redaktør ved tidsskriftet, til Ib Nør-lund, hvori det hedder i dansk oversættelse vedrørende Knud Jespersens artikel: ”Den eneste forkortelse er sket der, hvor der tales om begivenhederne i Tjekkoslaviet (s. 6-7). Det er gjort alene for ikke at give anledning til, at man i andre artikler (om andre kongresser) udbreder sig alt for meget om dette tema.” ABA, Ib Nør-lunds arkiv, CK-møder, kasse 56, læg 2: L. Sjkarenkov til Ib Nør-lund, 28. februar 1969. En tak til Svend Aage Christensen, DIIS, for oversættelsen og oplysningerne om Sjkarenkov.

836 PET, emnesag: PET: ”Oversigt over den af Danmarks Kommunistiske Parti – Socialistiske Parti – og frontorganisationerne udfoldede virksomhed i 2. halvår 1960”, 9. januar 1961.

partiet var præget af pessimisme og træghed efter nederlaget, og det var fortsat et problem at rekruttere nye medlemmer.⁸³⁷ Det mistrøstige billede fortsatte de følgende år, hvor PET anslog medlemstallet til blot 7.000, hvoraf hovedparten var ældre arbejdere, og partibladets hverdagsabonnenter til kun 2.550. Ifølge efterretningstjenesten deltog kun få medlemmer aktivt i partiarbejdet, og det var i det hele taget svært at få øje på nogen egentlig målrettet indsats.⁸³⁸

Det var således ikke DKP's politiske styrke eller indflydelse, der bekymrede PET, men partiets forbindelser til Sovjetunionen. PET slog fast, at kommunistpartier, der havde tilsluttet sig Kominterns oprindelige 21 teser for optagelse i den kommunistiske internationale, "må betragtes som en trussel mod deres hjemlandes ydre og indre sikkerhed," idet de reelt fungerede som instrumenter for Sovjetunionens udenrigspolitik. PET lagde vægt på, at DKP igennem hele sin historie havde fulgt først Kominterns og siden Kominforms svingende kurs. Ifølge PET fulgte DKP den rette linje ved at tage bestik af parolerne i østblokkens officielle blade, besøgte partikammeraterne i Kreml, deltog i SUKP's og i regionale kommunistiske partikongresser og sendte ungkommunister på skolingskurser i Moskva. Samtidig sørgede partitoppen for, at den rette linje blev fulgt disciplineret ved at centralisere magten i partiet. Det var PET's vurdering, at der ikke var konkrete beviser på, at partiet samlede våben eller bedrev spionage.⁸³⁹ I stedet

837 Ibid.: "Oversigt over den af Danmarks Kommunistiske Parti, Socialistiske Folkeparti og frontorganisationerne udfoldede virksomhed i tiden fra 1. januar til 31. maj 1961", 14. juni 1961.

838 Ibid.: "Oversigt over den af Danmarks Kommunistiske Parti, Socialistiske Folkeparti og frontorganisationerne udfoldede virksomhed i tiden fra 1. juni til 15. oktober 1961", 1. november 1961; "Kvartalsberetning af 17.04.62 vedr. den virksomhed, der er udfoldet her i landet siden 01.11.1961 af Danmarks Kommunistiske Parti – Socialistiske Folkeparti – og frontorganisationerne", 17. april 1962; "Oversigt over den af DKP, SF og de kommunistiske frontorganisationer udfoldede virksomhed i tiden fra 1. oktober 1962 til 31. marts 1963", udateret; "Beretning vedrørende den virksomhed, der er udfoldet af Danmarks Kommunistiske Parti, Socialistiske Folkeparti og forskellige yderligtgående danske bevægelser i tiden 1. april-15. oktober 1963", udateret; "Beretning for tiden 15. oktober 1963 til 15. oktober 1964 vedrørende Danmarks Kommunistiske Parti, Ungdomsforbundet (DKU), Socialistisk Folkeparti og kommunistiske frontorganisationer", 29. oktober 1964.

839 Da NATO i 1966 foretog en sikkerhedsinspektion i Danmark, mødtes udsendingene med repræsentanter for PET og Udenrigsministeriet. NATO's sikkerhedsekspert rapporterede efterfølgende om DKP: "The DCP [Danish Communist Party] members going to Moscow are thought to receive only political indoctrination and training, and are not prepared whilst there for a more active role involving sabotage or weapons. There is no indication that the DCP has plans to assume a militant role in time of emergency or war; it wishes to present its image of respectability, and thus could be expected, generally speaking, to confine its activities to subversion. Perhaps for the

var det tjenestens opfattelse, at kommunisterne bedrev såkaldt undergravende virksomhed ved at påvirke den politiske debat, og at de i en eventuel krisesituation kunne tænkes at fungere som en 5. kolonne. For det første agiterede DKP imod den bestående samfundsorden, forsvaret og EF, hvilket kun havde til formål at undergrave Vestens sammenhold og forsvarsvilje og fremme Sovjetunionens interesser. For det andet kunne kommunisterne gennem deres position i fagforeningerne og på arbejdspladserne udløse konflikter og strejker og derved lamme visse nøglestillinger inden for transport- og kommunikationsområdet og kraftværkerne i en eventuel krise- eller krigstid. Og for det tredje udgjorde enhver kommunist en potentiel sikkerhedsrisiko, idet han var skolet til at føle loyalitet over for Sovjetunionen og var rede til at drive spionage og sabotage mod sit fædreland.⁸⁴⁰ PET havde således modtaget en oplysning fra Finland om, at det var SUKP's opfattelse, at splittelsen inden for de skandinaviske kommunistpartier havde medført, at myndighederne havde svækket overvågningen. Det skulle derfor være SUKP's hensigt at organisere en kadre af DKP-medlemmer til specialopgaver og at iværksætte en omfattende infiltration i ikke-kommunistiske kredse. PET vurderede denne oplysning som ganske troværdig.⁸⁴¹

I PET's øjne var det først og fremmest DKP's agitation imod forsvaret, der gav anledning til bekymring. PET var ikke i tvivl om, at kravene om fred og nedrustning i virkeligheden var et dække for forsøget på at svække Vesten og styrke Sovjetunionens stilling. PET var af den opfattelse, at modstanden mod udenlandske baser og atomvåben i Danmark og mod det dansk-vesttyske militære samarbejde var til gavn for Østblokken, og at den kommunistiske agitation ofte blev fremført i et provokerende sprogbrug med personlige angreb på danske officerer.⁸⁴² Kampagnen havde imidlertid ikke den forventede succes, og i begyn-

same reason, there are no indications that Party members are being used for intelligence purposes." Udenrigsministeriet, 103 N. 15: Report by the NATO Security Bureau of an Inspection on Security Arrangements and Their Operation in Denmark, May 1966.

840 PET, ujournaliseret: Udateret manuskript uden titel (ca. 1960); PET, ujournaliseret: Politiets Efterretningstjeneste, "Danmarks Kommunistiske Parti", 11. august 1964, vedlagt brev til departementschef V. Boas, 14. august 1964.

841 PET, ujournaliseret, PET's interne referater: Møde i koordinationsudvalget den 9. marts 1959.

842 PET, emnesag: "Beretning vedrørende den kommunistiske virksomhed i tiden efter den 20' kongres (november 1958 - januar 1960)", 9. marts 1960; "Oversigt over den af Danmarks kommunistiske Parti - Socialistisk Folkeparti - og frontorganisationerne udfoldede virksomhed i januar kvartal 1960; "Oversigt over den af Danmarks kommunistiske Parti - Socialistisk Folkeparti - og frontorganisationerne udfoldede virksomhed i april kvartal 1960", 9. august 1960.

delsen af 1962 kunne PET rapportere, at den finske kommunist Hertha Kuusinen var blevet sendt til Danmark for at vejlede DKP i at oprette frontorganisationer for at kunne nå bredere kredse i befolkningen. Et resultat heraf var *Arbejderkonferencen mod tyske depoter og a-våben* i Århus, populært kaldet *Århuskonferencen*, som ifølge PET var totalt kontrolleret af DKP, og som altid fulgte den rene kommunistiske linje. Det parallelle københavnske udvalg blev ligeledes betegnet som kommunistisk styret eller som ”følgagtigt”.⁸⁴³ I 1963 konstaterede PET, at DKP var begyndt at agitere for det sovjetisk inspirerede forslag om Norden som atomvåbenfri zone.⁸⁴⁴ DKU spillede også en vigtig rolle i den sovjetiske kampagne imod NATO og for Østersøen som ”et fredens hav”. Ungkommunisterne fokuserede især på modstanden mod det militære samarbejde med Vesttyskland og på at forbedre de værnepligtiges forhold, hvilket ifølge PET mere havde til formål at skabe uro blandt de indkaldte end at varetage deres interesser.⁸⁴⁵ Endnu mere urovækkende var oplysninger om, at DKU ville forsøge at få adgang til officersskoler for derigennem at kunne øve indflydelse på soldaterne.⁸⁴⁶ I 1962 noterede PET også, at DKP havde haft en vis succes med at infiltrere de nyoprettede lokalkomitéer imod EF.⁸⁴⁷

Det andet område, hvor DKP ifølge PET's opfattelse udgjorde en umiddelbar trussel, var på det faglige område. Det var PET's generelle opfattelse, at kommunisterne søgte at udnytte overenskomstforhandlinger, regeringsindgreb og arbejdskonflikter til at skabe utilfredshed og uro på arbejdsmarkedet. I 1960 noterede PET, at DKP ”konsekvent og hensynsløst” udnyttede utilfredsheden til at udløse bølger af overenskomststridige strejker med det formål at bortlede opmærksomheden fra partiets splittelse. DKP arrangerede således arbejdsløs-

843 PET, emnesag: Redegørelse, 7. marts 1962, og Bilag A. ”Århuskonferencen’ (Det københavnske og det århusianske arbejdsudvalg)”, 10. februar 1962.

844 Ibid.: ”Beretning for tiden 1. april til 15. oktober 1963 vedrørende Danmarks kommunistiske Parti, de kommunistiske frontorganisationer, Socialistisk Folkeparti og forskellige yderligtgående danske bevægelser i tiden 1. april-15. oktober 1963”.

845 Ibid.: ”Beretning vedrørende den kommunistiske virksomhed i tiden efter den 20' kongres (november 1958 - januar 1960)”, 9. marts 1960.

846 Ibid.: ”Oversigt over den af Danmarks kommunistiske Parti – Socialistisk Folkeparti – og frontorganisationerne udfoldede virksomhed i 2. halvår 1960, 9. januar 1961”.

847 Ibid.: ”Oversigt over den af Danmarks kommunistiske Parti, Socialistisk Folkeparti og frontorganisationerne udfoldede virksomhed i tiden fra 15. april til 1. oktober 1962”, 11. oktober 1962; ”Oversigt over den af DKP, SF og de kommunistiske frontorganisationer udfoldede virksomhed i tiden fra 1. oktober til 31. marts 1963”.

hedskonferencer og benyttede flere strejker til at agitere imod LO's ledelse for klasseforræderi og mod den faste voldgiftsret (den senere Arbejdsretten).⁸⁴⁸ Det følgende år blev det bemærket, at kommunisterne "fisker i rørte vand", og at de havde udnyttet vreden blandt arbejderne til at fremprovokere voldelige sammenstød med politiet, hvilket blev betegnet som "uro for uroens skyld".⁸⁴⁹ I 1962 rapporterede PET, at DKP havde forsøgt at udnytte utilfredsheden med de økonomiske stramninger til at iværksætte en landsomfattende strejkekampagne gennem en "ophidselseskampagne".⁸⁵⁰

Generelt set var det dog PET's vurdering, at DKP ikke havde den store gennemslagskraft blandt arbejderne. Trods forsøg på at forstærke sin stilling ved hjælp af nye tiltag, som f.eks. etableringen af arbejdspladsafdelinger, fortsatte tilbagegangen i fagforeningerne, og kommunisterne var ofte uden kampvilje og evnede ikke at omsætte parolerne til effektiv handling.⁸⁵¹

DKP og SUKP: PET's overvågning af DKP under besættelsen af Tjekkoslavakiet

PET's overvågning af DKP i tiden omkring Warszawapagten's besættelse af Tjekkoslavakiet 20. august 1968 gav tjenesten et tydeligere billede af forholdet mellem DKP og SUKP. En uge inden besættelsen vurderede en PET-medarbejder på grundlag af den kommunistiske presse, at DKP's ledelse ønskede, at den tjekkoslavakiske demokratiseringsproces fik lov til at fortsætte, idet de vesteuropæiske kommunistpartier kunne pege på Tjekkoslavakiet som "et forbillede for et kommunistisk samfund med et minimum af tvang og et maksimum af personlig frihed." Tjenesten havde imidlertid konstateret, at Land og Folk for første gang havde omtalt "broderpartiernes" bekymring for de sikkerhedsmæssige og

848 Ibid.: "Beretning vedrørende den kommunistiske virksomhed i tiden efter den 20' kongres (november 1958 - januar 1960)", 9. marts 1960.

849 Ibid.: "Oversigt over den af Danmarks kommunistiske Parti, Socialistisk Folkeparti og frontorganisationerne udfoldede virksomhed i tiden fra 1. januar til 31. maj 1961", 14. juni 1961.

850 Ibid.: "Oversigt over den af Danmarks kommunistiske Parti, Socialistisk Folkeparti og frontorganisationerne udfoldede virksomhed i tiden fra 15. april til 1. oktober 1962", 11. oktober 1962.

851 Ibid.: "Oversigt over den af DKP, SF og de kommunistiske frontorganisationer udfoldede aktivitet i tiden fra 1. oktober 1962 til 31. marts 1963"; "Beretning for tiden 15. oktober 1963 til 15. oktober 1964 vedrørende Danmarks kommunistiske Parti, Ungdomsforbundet (DKU), Socialistisk Folkeparti, Ungdomsforbundet (SUF) og kommunistiske frontorganisationer", 29. oktober 1964.

internationale konsekvenser af udviklingen. Dette var sket umiddelbart efter, at tjenestens overvågning havde vist, at Knud Jespersen havde afholdt møder på den sovjetiske og polske ambassade. Medarbejderen vurderede derfor, at partiformanden formentlig var blevet udsat for et pres for at lægge afstand til de tjekkoslovakiske reformkommunister.⁸⁵²

PET's overvågning af partihuset i Dronningens Tværgade og den sovjetiske ambassade på Østerbro afslørede den forvirring, der blev udløst af besættelsen. Tidligt om morgenen efter besættelsen indkaldtes DKP's forretningsudvalg til et hastemøde. Knud Jespersen forsøgte at få nye oplysninger om situationen fra den sovjetiske ambassade, men her var man kun i stand til at gengive den officielle forklaring – at den ”broderlige hjælp” var blevet givet efter tjekkoslovakisk anmodning. Om formiddagen mødte en uidentificeret funktionær fra ambassaden op i partihuset for at informere forretningsudvalget om situationen. PET's overvågning viste også, at partiledelsen var blevet udsat for et pres fra medlemmerne for at kritisere besættelsen, og at partiformanden beklagede sig over den manglende orientering fra sovjetisk side. En PET-medarbejder vurderede, at SUKP havde vist sin utilfredshed med DKP's holdning ved at stoppe salget af Land og Folk i Moskva.⁸⁵³ En kilde rapportede også om et møde i partibygningen tre dage efter besættelsen med deltagelse af 3-400 partimedlemmer, hvor Knud Jespersen igen kritiserede besættelsen og manglen på informationer fra den sovjetiske ambassade.⁸⁵⁴

Der gik imidlertid ikke lang tid, før PET kunne konstatere, at DKP's ledelse tilpassede sig de østlige partiers holdning. I slutningen af august rejste partiformanden til Moskva, hvor han i samtaler med repræsentanter for SUKP's internationale afdeling udvekslede synspunkter om besættelsen. Ved hjemkomsten udtalte han imidlertid til Land og Folk, at DKP fortsat var solidarisk med SUKP, og at man aldrig ville tillade, at der blev sået splittelse mellem de kommunistiske partier. Dette fik en PET-medarbejder til at vurdere, ”at så længe JESPERSEN er formand for DKP vil der ikke på noget punkt ske nogen forandring i forholdet til SUKP ... ”⁸⁵⁵ DKP's politik kom endeligt i overensstemmelse med den officielle

852 PET, emnesag: ”Vedr.: DKP's holdning til begivenhederne i Czekoslovakiet i 1968”, 13. august 1968.

853 Ibid.: ”Vedr.: DKP's holdning til de fem socialistiske landes besættelse af Tjekkoslovakiet den 20.8.1968”, 29. august 1968.

854 Ibid.: ”Vedr.: Stillingen i Danmarks kommunistiske Partis hovedkvarter på baggrund af begivenhederne i Czekoslovakiet”, 27. august 1968.

855 Ibid.: ”Vedr.: Knud Wagner Jespersen.s rejse til Sovjetunionen i tiden 31/8-16/9-1968”, 23. oktober 1968.

partilinje under et møde med repræsentanter for SED i oktober-november 1968. Fælleskommunikéet indeholdt ingen kritik af besættelsen, men roste i stedet ”tilbagevisningen af alle imperialistiske forsøg på at undergrave de socialistiske staters enhed og at svække den socialistiske statsmagt.” Formuleringen fik en PET-medarbejder til at konstatere, ”at DKP er i gang med at omvurdere deres syn på besættelsen af Tjekkoslavakiet, idet sætningen synes at antyde, at DKP nu har fået oplysninger, der har retfærdiggjort besættelsen.”⁸⁵⁶ PET’s overvågning gav således et billede af, at DKP’s politik blev fastlagt i et spændingsfelt mellem ledelsens, medlemmernes og østblokkens ønsker. På kort sigt var det muligt for medlemmerne at presse ledelsen til at fordømme indgrebet, men på længere sigt var det de tætte bånd til SUKP og SED, der afgjorde partiets endelige linje.

Økonomisk støtte og illegal aktivitet

PET fortsatte gennem 1960’erne med at lede efter tegn på, at kommunisterne modtog hemmelig støtte østfra. En analyse af Land og Folks regnskab for 1958 viste godt nok, at det tilsyneladende var sminket, og at det virkelige underskud (anslået til 553.589,98 kr.) var betydeligt større end opgivet. Men samtidig havde indsamlingerne i det efterfølgende år indbragt ikke mindre end 759.579 kr. PET kunne med andre ord ikke afvise, at DKP klarede sig selv uden tilskud udefra.⁸⁵⁷ Man fortsatte imidlertid med at modtage oplysninger, der tydede på, at kommunisterne fik støtte udefra. Flere kilder pegede således på Sovjetunionen som den store bidrager: NATO mente at vide, at overskuddet fra samhandelen med Vesten blev kanaliseret videre til de vestlige kommunistpartier,⁸⁵⁸ og ifølge en anden kilde betalte Sovjetunionen overpriser for materiale, fortrinsvis kalendere, leveret af det partiejede trykkeri ”Terpo Tryk”. Det skulle alene for 1967 dreje sig om i alt 7,5 millioner kr.⁸⁵⁹ Andre kilder pegede på DDR: Det skulle foregå indirekte og maskeret i form af en gratis trykkerimaskine,⁸⁶⁰ overskuddet fra Øster-

856 Ibid.: ”Forhandlinger i Østtyskland mellem en delegation fra DKP og en delegation fra det østtyske kommunistparti (SED) i tiden 31/10.-2/11.1968”, 8. november 1968.

857 PET, emnesag: ”Kommentarer til ”Land og Folks” m.v. driftsregnskab og status for kalenderåret 1958”, 20. februar 1960.

858 PET, emnekartotek: ”DKP – Økonomi”, oplysning dateret 30. august 1967.

859 Ibid.: Oplysninger dateret 29. februar 1968, 13. maj 1968 og 6. februar 1969.

860 Ibid.: Oplysning dateret 9. juni 1961.

søugen⁸⁶¹ og vederlagsfri fremstilling af partiemblemer og partikort i DDR.⁸⁶² En udenlandsk tjeneste kunne med Die Welt som kilde oplyse, at det var en offentlig hemmelighed, at SED finansierede DKP, og at valgnederlaget i 1960 havde udløst en krise i den østtyske partitop.⁸⁶³ PET modtog også oplysninger om, at landsretssagfører Chr. Vilhelm Hagens var partiets kontaktperson for den økonomiske støtte fra østlandene,⁸⁶⁴ og på et tidspunkt havde man en bestemt person, der ofte rejste til DDR, under mistanke for at være kurer mellem DKP og SED.⁸⁶⁵ Da Arne Nielsen i 1963 gennemlæste over 3.000 siders aflytninger af det kommunistiske folketingsmedlem Alfred Jensens lejlighed, der var blevet udført af den private antikommunistiske gruppe "Firmaet" fra 1952 til 1959, konstaterede han, at materialet ikke indeholdt afgørende oplysninger om den økonomiske støtte. Alfred Jensen havde øjensynligt ikke haft noget direkte kendskab til sagen, men han havde dog ved et par lejligheder givet udtryk for, at Aksel Larsen efter krigen skulle have hentet penge i Moskva. Materialet giver indtryk af, at partiformanden forholdt sådanne oplysninger for Alfred Jensen.⁸⁶⁶

Det tætteste, PET kom på at bevise den hemmelige støtte, var, da en kilde, der blev betegnet som "absolut pålidelig" og som en, der havde indsigt i Land og Folks interne forhold, i 1967 oplyste, at både DKP og partiavisen modtog økonomisk støtte fra Moskva. Ifølge kilden var det sikkert, at bladet modtog indirekte støtte i form af trykkerimaskiner og levering af tryksager til Sovjetunionen. På daværende tidspunkt skulle trykkeriet være i færd med at opfylde en ordre på lommebøger og kalendere i et millionoplag til Moskva. Sådanne ordrer var af afgørende betydning for Land og Folk, der ellers ikke ville kunne overleve. Kilden var derimod mere usikker på karakteren og omfanget af støtten til partiet. Kilden mente dog, at DKP modtog "en vis form for øk. støtte fra Moskva", men det

861 Ibid.: Oplysning dateret 30. september 1964.

862 Ibid.: Oplysning dateret 21. januar 1966 og 22. april 1966.

863 Ibid.: Oplysning dateret 24. januar 1961.

864 Ibid.: Oplysning dateret 6. februar 1968.

865 Ibid.: Oplysning dateret august 1966.

866 PET, operationssag: Arne Nielsen, rapport, 26. september 1963. Aksel Larsen fortalte på samme tidspunkt en allieret myndighed, at DKP ikke havde modtaget økonomisk støtte fra østblokken efter befrielsen for at opretholde sin selvstændighed. Han gav udtryk for, at det først var efter splittelsen i 1958, at partiet var begyndt at modtage støtte. Personersag: Rapport, 9. april 1963. Som tidligere beskrevet modtog DKP økonomisk støtte fra østblokken fra 1951. Den tidligere partiformand talte således efter alt at dømme mod bedre vidende.

var ikke muligt at oplyse nærmere om beløbets størrelse.⁸⁶⁷ Det betydningsfulde ved denne oplysning synes at have været, at PET for første gang fik bekræftet fra en kilde i partihuset, at kommunisterne rent faktisk modtog hemmelige midler fra Moskva.

PET formodede, at DKP modtog hemmelig økonomisk støtte østfra, men trods modtagelsen af oplysninger fra udenlandske tjenester og egne kilder var man ikke i stand til endeligt at bevise eksistensen af "Moskva-guldet". Det kan konstateres, at PET's kilder undervurderede omfanget af støtten, og at efterretningstjenesten var alt for forsigtig i sine konklusioner. Efter den delvise åbning af de russiske og østtyske arkiver har det vist sig, at DKP fortsat modtog betydelige tilskud fra søsterpartierne. De ufuldstændige tal viser, at de danske kommunister fra 1960 til 1968 modtog mindst 232.000 dollars eller 12,4 mio. nutidskroner i direkte støtte fra SUKP. Dertil kom indirekte tilskud i form af finansiering af litteratur, kursusophold, film, trykkerimaskiner mv. Fra slutningen af 1950'erne betalte SED også skolingkurser i DDR for ungtkommunister, trykkerimaskiner, pjecer og 1. maj-emblemer til de danske kammerater.⁸⁶⁸

PET antog stadig i 1960'erne, at der fandtes et netværk, der forberedte sig på at træde i funktion, hvis ledelsen af DKP blev interneret i en krise- eller krigssituation, ligesom det var sket under besættelsen. PET blev i 1960 bekræftet i sin antagelse, da man modtog en redegørelse fra en venligtsindet tjeneste om oprettelsen eller konsolideringen af illegale apparater i de vestlige kommunistpartier.⁸⁶⁹ Det var dog ikke et spørgsmål, som PET brugte mange ressourcer på at besvare. F.eks. forsøgte man ved læsning af Land og Folk at identificere deltagerne på skolingkurser i Moskva, idet man antog, at de kunne blive hvervet af KGB eller GRU til illegalt arbejde i Danmark.⁸⁷⁰ Man undersøgte også såkaldte "mystiske hændelser" i jagten på spor af kommunistisk sabotagevirksomhed, men det var dog et ufrugtbart arbejde, der med tiden blev bortrationaliseret.⁸⁷¹

PET ledte også efter spor af det radionetværk, som man formodede DKP havde etableret med henblik på at kunne opretholde kontakten med Moskva under en eventuel illegalitet. Man indsamlede således lister over radioamatører med

867 PET, emnesag: "Vedr.: Danmarks Kommunistiske Parti og 'Land og Folk'", 5. december 1967.

868 Morten Thing, "Kommunisternes kapital", s. 178-181.

869 PET, emnekartotek: Oplysning dateret 16. marts 1960.

870 RB: 23. april 2001.

871 RB: Jørn Bro, 13. november 2000.

det formål at identificere ”nationalt upålidelige personer”.⁸⁷² I 1960 identificerede PET på grundlag af Gestapo-dokumenter fra 1942 medlemmerne af DKP's illegale radionetværk under besættelsen og afhørte Karl Marthens Winther, der havde forrådt netværket til den berygtede stikker Rudolf Christiansen, også kaldet ”Hestetyven”. Winther var tidligere kommunist, havde haft kontakt til Wollweber og var blevet uddannet som radiotelegrafist hos Komintern i 1930'erne, og han fortalte PET om, hvordan det illegale netværk havde opereret under krigen og om radiokommunikationen med Moskva.⁸⁷³ Oplysningerne var imidlertid af ældre dato, og PET synes ikke at have fundet konkrete beviser på, at DKP i 1960'erne stadig opretholdt et illegalt apparat.

PET interesserede sig også for DKP's formodede infiltration af samfundsinstitutioner og andre politiske partier. Det var fortsat PET's opfattelse, at nogle af Sovjetunionens mest værdifulde spioner havde været kommunister, hvilket tje-nesten begrundede med erfaringerne fra udlandet og den hjemlige Runa-sag.⁸⁷⁴ I 1959 oplyste en udenlandsk tjeneste, at der på et møde mellem de skandinaviske kommunistpartier i Stockholm i efteråret 1958 var blevet fremlagt en plan om at oprette celler i virksomheder, statsforvaltningen, borgerlige organisationer og inden for den herskende klasse. Cellernes arbejde skulle koordineres centralt, og det fremgik af oplysningen, at planen var mest udviklet i Danmark og Norge og i mindre grad i Sverige.⁸⁷⁵ Det fremgår ikke af det bevarede materiale, om PET fandt konkrete beviser på eksistensen af cellerne i Danmark. Til gengæld viste PET's analyse af materialet fra ”Firmaets” aflytning af Alfred Jensen fra 1952 til 1959, at denne havde haft hyppige besøg af Charlotte Møller. Hun var i 1930'erne kommet til Danmark som kommunistisk flygtning fra Tyskland og havde fået dansk statsborgerskab gennem et ægteskab med en dansker. Under opholdet i Danmark skal hun have arbejdet for Ernst Wollweber. Efter krigen boede hun i Østberlin, hvor hun skal have arbejdet for det østtyske kommunistparti. Under besøgene bad Charlotte Møller Alfred Jensen om at fremskaffe oplysninger om forskellige danske forhold og etablere kontakt til danskere, der skulle bruges

872 JM, P.O.-sag: Notits af AN, 5. august 1954, vedlagt E. Brix til Justitsministeriet, 28. august 1954.

873 PET, emnesag: Oversættelse af Gestapo-dokument af 10. juli 1942, dateret august 1960; notits, 9. august 1960; notits, 25. maj 1960. Om Karl Marthens Winther og DKP's første illegale radio-gruppe under besættelsen, se også Jørgen Grønvald Laustsen, *Medløbere og modløbere*, s. 29-34, 38-64, 69-84, 180-205.

874 PET, administrativ sag: ”Politiinspektør Arne Niensens foredrag i 1965 for medlemmerne af kontrol-udvalget”.

875 PET, emnekartotek: Oplysning dateret 5. november 1959.

til ”illegale formål”. Ifølge materialet havde østtyskeren til opgave at etablere en modstand mod den vestlige militæralliance, og hun havde bl.a. kontakt til en sekretær i Boligministeriet.⁸⁷⁶

I 1967-68 modtog PET en række rapporter fra tjenestens kilde i partihuset om, at DKP skulle have infiltreret eller have andre former for forbindelser til andre partier på venstrefløjen. Ifølge kilden havde DKP mistet troen på, at man nogen sinde igen ville blive repræsenteret i Folketinget, og partiapparatets vigtigste funktion var nu i stedet undergravende virksomhed i andre partier. Kilden mente på det bestemteste, at kommunisterne havde infiltreret SF og pegede på fire navngivne politikere, der angiveligt holdt Dronningens Tværgade orienteret om møderne i SF's ledelse.⁸⁷⁷ Kilden hævdede også, at DKP efter sprængningen af SF fik en meddeler i VS, ligesom kommunisterne skulle have infiltreret venstresocialisterne med to trotskister, der blev anvendt til at indsamle stemningsrapporter.⁸⁷⁸ Set i lyset af fjendskabet mellem kommunisterne og trotskisterne forekommer det ikke sandsynligt, at DKP ville anvende trotskister til dette formål. DKP skulle også have brugt egnede personer fra fredsbevægelsen til at foretage en ”ret omfangsrig infiltration” af Det Radikale Venstre.⁸⁷⁹ Endelig meddelte kilden, at kommunisterne, trods deres offentlige fordømmelser, i det skjulte støttede trotskisternes ulovlige aktioner: ”DKP's ledere lægger ikke skjul på, at de er begejstrede for de forskellige trotskistiske arrangementer, som man er parate til at støtte i vid udstrækning, dog såfremt der er tilstrækkelig garanti for, at DKP ikke kompromitteres derved.”⁸⁸⁰ Det skal dog bemærkes, at den pågældende kilde under tiden synes at have haft en tendens til at overdrive omfanget af kommunisternes ”undergravende” virksomhed.

Den rutineprægede registrering

DKP blev i 1960'erne anset for at udgøre en trussel mod Danmarks indre sikkerhed, fordi partiet opfattedes som et instrument for Sovjetunionens udenrigspolitik. PET vurderede, at kommunisterne søgte at undergrave Danmarks

876 PET, operationssag: Arne Nielsen, rapport, 26. september 1963.

877 PET, emnesag: Notits, 6. november 1967.

878 PET, emnesag: Notits, 22. januar 1968.

879 Ibid.: Notits, 6. februar 1968.

880 PET, emnesag: Notits, 12. december 1967.

tilhørsforhold til den vestlige forsvarsalliance, skabe uro på arbejdspladserne og i et vist omfang var involveret i illegale aktiviteter. Derimod figurerede frygten for egentlige anslag mod statens sikkerhed og sabotageaktioner ikke længere så højt i trusselsbilledet som tidligere. Dette nedtonede trusselsbillede, i tillæg til den generelle samfundsudvikling og det stigende pres udefra om at begrænse de politiske registreringer, synes at have bidraget til, at overvågningen antog rutineprægede former i 1960'erne. Samtidig rettede PET i stigende grad sin indsats mod Det Nye Venstre, der var mere aktive end kommunisterne, og som var drivkraften bag studenteroprøret, Vietnamdemonstrationer og forskellige protestaktioner.

Den ene af PET's hovedopgaver var som tidligere registreringen af kommunister, idet man mente, at den sovjetiske efterretningstjeneste først og fremmest hvervede på et ideologisk grundlag. I begyndelsen af 1960'erne blev det anset som en selvfølge i Justitsministeriet og i PET, at alle, der blev anset for at være kommunister, blev registreret.⁸⁸¹ Ifølge politiinspektør Arne Nielsen skyldtes denne brede registrering, at det simpelthen ikke var muligt at skelne mellem potentielt loyale og illoyale kommunister:

”Dermed skal på den anden side ikke være sagt, at alle, der er knyttet til det danske kommunistparti, eller enhver med sympati for dette parti, kunne få sig selv til i givet fald at glemme deres primære loyalitet over for staten i anliggender, som berører statens sikkerhed. Men det lader sig simpelthen ikke gøre at skelne sådanne personer fra dem, som ved given lejlighed ville være rede til i en anden magts tjeneste at bringe statens sikkerhed i fare.”⁸⁸²

Således måtte hensynet til statens sikkerhed stå over hensynet til den enkelte borgers rettigheder, og alle kommunister burde registreres for, at myndighederne kunne holde dem væk fra sensitive stillinger. Dette havde været den officielle linje siden formuleringen af Justitsministeriets ”meddelelse” af 4. maj 1948. Ifølge en daværende sagsbehandler i PET med kommunisterne som arbejdsområde blev ”revl og krat” registreret på dette tidspunkt.⁸⁸³ Registreringerne blev foretaget på grundlag af lister over stillere og anmeldere for DKP, Land og Folk-abon-

881 RB: Frank Poulsen, 25. januar 2001.

882 PET, administrativ sag: ”Politiinspektør Arne Niensens foredrag i 1965 for medlemmerne af kontroludvalget”.

883 RB: 21. maj 2001.

ninger og personer, der havde været omtalt i partibladet.⁸⁸⁴ Enkelte gange fik PET i forbindelse med en anden efterforskning adgang til medlemskartoteker, og det viste sig generelt, at kommunister, der havde været medlemmer i mere end et år og tre måneder, allerede var kendt i PET.⁸⁸⁵ I 1964 begyndte PET imidlertid at komme under pres fra Wamberg-udvalget for at indskrænke registreringerne. I første omgang blev det bestemt, at abonnenter på Land og Folk ikke mere skulle registreres, men at stillere fortsat kunne registreres.⁸⁸⁶ Kravene om at makulere personoplysninger om kommunister mødte derimod stærk modstand fra PET-chefen Arne Nielsen, Justitsministeriets departementschef Boas og Udenrigsministeriets direktør Paul Fischer, der gentagne gange understregede over for Wamberg-udvalget, ”at især registrering af kommunister var meget vigtig.”⁸⁸⁷ I 1967 blev det besluttet, at personer, der kun var kendte som anmeldere for DKP, skulle udgå af registraturen, dog med den vigtige tilføjelse, at der skulle foretages en særskilt vurdering i hvert enkelt tilfælde.⁸⁸⁸ Det skal imidlertid understreges, at PET fortsat havde bemyndigelse fra justitsministeren til ”på politisk grundlag” at registrere bl.a. kommunister og ledere og initiativtagere i kommunistiske frontorganisationer.⁸⁸⁹

PET's anden hovedopgave bestod i at udarbejde halvårs- og kvartalsberetninger om DKP og frontorganisationernes aktiviteter. Det er slående, at disse beretninger hovedsageligt bestod af beskrivelser af kommunisternes politiske og faglige virke og kun i et meget begrænset omfang indeholdt oplysninger indhentet gennem egentligt efterretningsarbejde. Det generelle indtryk er, at arbejdet med beretningerne i 1960'erne var blevet så rutinemæssigt, at udarbejdelsen af dem næsten var blevet et mål i sig selv i stedet for at være rapporter over resultaterne af PET's indsats. Flere tidligere sagsbehandlere i PET har da også bekræftet, at arbejdet med kommunisterne i denne periode primært bestod i at følge deres aktiviteter gennem pressen, Land og Folk angående de hjemlige kommunister og Neue Zürcher Zeitung angående den internationale kommunisme, og at lægge

884 RB: 22. maj 2001; 11. oktober 2000.

885 RB: Jørn Bro, 13. november 2000.

886 PET, ujournaliseret: ”Forholdsordrer vedrørende registreringsproblemer og revision, møde 14.12.1964.” Bekræftet af RB: Harald Engberg-Petersen, 31. august 2000.

887 RB: Jon Palle Buhl, 30. august 2000.

888 PET, ujournaliseret: ”Direktiv for registrering”, 3. marts 1967; ”Vedr.: Revisionen”, 26. januar 1967.

889 PET, ujournaliseret: ”Notat om PET's personregistrering”, 22. juni 1967.

avisudklip på de relevante sager.⁸⁹⁰ Dertil kom oversigter fra en udenlandsk tjeneste om de internationale frontorganisationer.⁸⁹¹

Indtrykket af, at PET's overvågning af kommunisterne var mindre intensiv i 1960'erne, bekræftes af en beskrivelse udarbejdet af en iagttagere i 1964.⁸⁹² Iagttageren, der understregede, at hans viden kun var overfladisk, betegnede arbejdet i Afdeling II, der bl.a. havde til opgave at følge DKP og udarbejde beretningerne om kommunismens virksomhed, som ”i hvert fald til dels – uproduktivt og nyteløst.” Iagttageren foreslog derfor, at afdelingens arbejde i højere grad skulle fokusere på ”baggrundsstof af betydning for efterforskningen.”⁸⁹³

PET havde dog andre kilder at trække på, men på grund af det ufuldstændigt bevarede materiale har de kun efterladt sig få spor. Observationsholdet, der overvågede den sovjetiske ambassade, udfærdigede lister over de besøgende, der tilgik Afdeling D (det politiske område).⁸⁹⁴ PET indhentede oplysninger om danskere, der rejste til Østeuropa, og de rejsendes pas blev indtil 1964 affotograferet på Gedser/Warnemünde-overfarten. Tjenesten var herved i stand til at identificere 106 danske kommunister, der mellem 1957 og 1964 deltog i kurser på partiskoler i Sovjetunionen og i Østtyskland.⁸⁹⁵ PET fotograferede deltagerne i Østersøugerne, og de blev efterfølgende søgt i registraturen.⁸⁹⁶ Som tidligere omtalt begyndte PET i slutningen af 1960'erne at sende kilder til Østersøugerne for at afdække eventuelle østtyske hvervningsforsøg. PET's daværende operationsleder, Jørn Bro, har oplyst, at PET på et tidspunkt overvejede at hverve en meddeler i DKP's ledelse, men at operationen blev opgivet.⁸⁹⁷ PET havde i slutningen af 1960'erne et par kilder, der videregav oplysninger om DKP,⁸⁹⁸ og tjenesten havde i 1967-68 en kilde, der havde sin daglige gang i partihuset i Dronningens Tværgade.

890 RB: 11. oktober 2000; 21. maj 2001; 23. april 2001.

891 Samtalereferat: 19. marts 2001.

892 Det fremgår ikke af materialet, hvilken stilling den pågældende havde, eller hvorfor han udarbejdede beskrivelsen. Det fremgår af beskrivelsen, at forfatteren i 14 dage havde været ferieafløser for en fuldmægtig i afdelingen for personundersøgelser. JM, P.O.-sag: "Ad PET" [7. december 1964].

893 Ibid.

894 RB: 23. april 2001.

895 PET, ujournaliseret: "Udfindelse af deltagere i kommunistisk skolingsvirksomhed i Sovjetunionen og Østtyskland ved hjælp af rejsekontrollen", 28. december 1964.

896 RB: 22. maj 2001.

897 RB: Jørn Bro, 14. november 2000.

898 RB: Jørn Bro, 1. november 2005.

Det synes at have været en udbredt antagelse blandt kommunisterne, at partiets telefoner blev aflyttet i 1960'erne. F.eks. skal den fremtrædende DKU'er Bodil Emanuel have fortalt, at hun ofte hørte mærkelige klik og lyde i sin telefon. Emanuel kunne også berette, at engang, da hun skulle tale med Knud Jespersen, hørte hun i stedet en politibetjent på Politigården, der talte med en anden person. Ved en anden lejlighed havde en journalist ringet hjem til Land og Folk fra Moskva. Han fik dog ikke fat i partibladet, men i stedet var der en stemme, der sagde: "Politigården – De ønsker?" Da journalisten meddelte, at han ønskede at tale med Land og Folk, blev forbindelsen øjeblikkelig afbrudt.⁸⁹⁹ Der findes dog intet i det eksisterende materiale, der kan bekræfte formodningen om, at danske kommunisters telefoner i større omfang blev aflyttet. PET's oversigter over kommunisternes stilling bærer ikke præg af, at der foregik en aflytning af partihusets telefoner, og der findes ingen dommerkendelser, der bemyndigede en sådan operation. Dette er vigtigt, da der ikke er fundet spor af telefonaflytninger uden dommerkendelser. Enkelte kommunister kan dog være blevet aflyttet i forbindelse med konkrete efterforskningssager eller i de tilfælde, hvor de talte med aflyttede personer.

Aflytningen af Land og Folks hus

Jørn Bro, der på daværende tidspunkt var 2. politiassessor i PET, har forklaret, at PET i slutningen af 1960'erne ønskede større indsigt i, hvad der rørte sig i DKP. Man overvejede, om man kunne købe oplysninger fra et af medlemmerne af ledelsen, eller om man kunne installere mikrofoner i partiledelsens lokaler i Land og Folks hus på hjørnet af Bredgade og Dronningens Tværgade i København.⁹⁰⁰ Planen var omgivet af stor sekretesse, og kun de få, der var direkte involveret, havde som følge af "need-to-know"-princippet kendskab til den.⁹⁰¹ I første omgang var det planen at placere en eller flere mikrofoner i den "store sal" i partibygningen, der blev brugt til fester, møder og det månedlige centralkomitémøde.⁹⁰² PET indsamlede arkitekttegninger over partibygningen og foretog

899 PET, administrativ sag: Kopi af udateret (1967) notits.

900 RB: Jørn Bro, 14. november 2000 og 1. november 2005.

901 PET, operationssag: "Vedr. [-]", udateret.

902 Ibid.: Udateret og usigneret notits med overskriften: "Med henblik på gennemførelsen af ovennævnte operation kan følgende oplyses".

registerundersøgelser af naboerne i de tilstødende ejendomme, sandsynligvis for at finde en lejlighed, hvorfra man kunne bore ind i lokalet og installere mikrofonen.⁹⁰³

Aflytningsudstyret til operationen modtog PET fra en udenlandsk tjeneste, som samtidig foreslog danskerne at udvide operationen til at omfatte hele parti-bygningen.⁹⁰⁴ PET-personalet foretog yderligere rekognoscering, og i december 1968 forelå den endelige operationsplan. Det var nu hensigten at aflytte både DKP's konferenceværelse, der lå på anden sal i Dronningens Tværgade 3, og som blev benyttet til forretningsudvalgets møder, og den "store sal" på 1. sal i venstre sidefløj. Signalerne fra de trådløse mikrofoner i den "store sal" ville blive opfanget af en modtager i et nærliggende hus. PET beregnede også afstanden fra målobjekterne til den sovjetiske ambassade (1.170 m),⁹⁰⁵ formentlig for at sikre sig at russerne ikke kunne opfange de trådløse signaler og dermed opdage aflytningen.⁹⁰⁶

I april 1969 meddelte PET den udenlandske tjeneste: "Der foretages i øjeblikket her en analysering af de hidtil opnåede resultater, og ekstrakter af relevant materiale vil senere blive tilstillet Dem."⁹⁰⁷ Jørn Bro har oplyst over for Kommissionen, at der var tale om en test af det tekniske udstyr, men at selve aflytningen ikke blev iværksat.⁹⁰⁸ Da det samtidig blev understreget, at der ikke var mulighed for at komme ind i lokalerne og afprøve udstyret,⁹⁰⁹ må det betyde, at man havde haft held til at bore sig ind fra en af naboejendommene.

Aflytningsoperationen blev efter alt at dømme aldrig iværksat. I maj 1969 enedes man med den udenlandske tjenestes teknikere om at udarbejde mere nøjagtige planer for aflytningen af den "store sal",⁹¹⁰ men i slutningen af juli 1969 blev de sidste dokumenter i sagen arkiveret.⁹¹¹ Der er ikke fundet konkrete spor af en eventuel aflytningsoperation i arkivmaterialet vedrørende DKP, og flere tidligere medarbejdere, der havde DKP som arbejdsområde, har over for Kom-

903 Ibid.: "Vedr.: [-]", dateret og usigneret.

904 Ibid.: "Vedr.: [-]", 11. oktober 1968.

905 Ibid.: Notits, 19. december 1968.

906 RB: Jørn Bro, 1. november 2005.

907 PET, operationssag: "Vedr.: [-]", 24. april 1969.

908 RB: Jørn Bro, 1. november 2005.

909 PET, operationssag: "Vedr.: [-]", 24. april 1969.

910 Ibid.: "Vedr.: [-]", 16. maj 1969.

911 Ibid.: Påtegning dateret 30. juli 1969.

missionen afvist, at PET skulle have aflyttet DKP.⁹¹² Sandsynligvis blev det på et tidspunkt mellem maj og juli 1969 besluttet at indstille operationen. Den daværende operationsleder Jørn Bro, der havde en central placering i udarbejdelsen af operationen, har over for Kommissionen oplyst, at operationen aldrig blev iværksat af politiske grunde, af kapacitetsmæssige grunde og fordi den var for risikabel.⁹¹³ Der var på daværende tidspunkt stor fokus på efterretningstjenesternes aktiviteter, og det var året efter, at regeringen havde lovet at begrænse den politiske registrering af danske statsborgere. Senere på året vakte det stor opsigt, da det blev afsløret, at FE havde en aflytningscentral i Kejsergade, og VS foreslog at rejse rigsretssag mod justitsministeren, som blev beskyldt for at have fortsat den politiske overvågning. Det er højest sandsynligt, at ledelsen i PET, eventuelt i samråd med Justitsministeriets departementschef, resolverede, at det mulige udbytte af en eventuel aflytningsoperation ikke stod i forhold til den kritik, som regeringen og PET ville blive udsat for, hvis det blev afsløret, at man havde forsøgt at aflytte et lovligt dansk parti.⁹¹⁴

PET's daværende tekniske ekspert, Ib Steinberg Norgaard, har givet en anden version af begivenhedsforløbet. Norgaard har både over for Kommissionen og i sin posthumt udgivne erindringsbog beskrevet, hvordan han borede sig ind gennem væggen til partibygningen fra en naboelighed. Efter beskrivelsen at dømme var der tale om den ”store sal”, og det lykkedes Norgaard at installere aflytningsudstyret.⁹¹⁵ Men ifølge Norgaards offentliggjorte version blev aflytningen aldrig startet:

”Der var nemlig sket det i mellemtiden, at der havde været folketingsvalg, og ved dette valg blev Danmarks Kommunistiske Parti valgt ind i Folketinget med ikke så få mandater. Derfor gik jeg til vor chef, som havde beordret aflytningen etableret, og fortalte, at alt nu var klar til aflytningen – der skulle nu bare skrues to ledningsender ind i to klemskruer. Det nægtede både min makker og jeg at gøre, så hvis man fortsat ønskede aflytningen startet, kunne man blot sende selv en ukyndig ud med en lille skruetrækker.

912 RB: 11. oktober 2000; 23. april 2001.

913 RB: Jørn Bro, 13. november 2000; 14. november 2000; 1. november 2005.

914 Jørn Bro mener, at departementschef Niels Madsen ”helt sikkert” blev informeret om operationen: ”Arne Nielsen kan have erfaret bekymring i ministeriet, og det kan have givet udslag i retningslinjerne.” RB: Jørn Bro, 1. november 2005.

915 RB: Ib Steinberg Norgaard, 21. februar 2001, s. 6; Ib Norgaard, *Spionjæger i Danmark*, s. 141-145.

Jeg er næsten sikker på, at aflytningen aldrig kom i gang, og jeg har heller ikke nogen erindring om, at den blev fjernet heller, men det blev den sikkert. Vi havde ikke for meget materiel dengang heller.”⁹¹⁶

Hvis man følger Norgaards udlægning, må der være tale om en anden aflytning end den beskrevne operation, for DKP forlod Folketinget i 1960 og kom først ind igen ved valget i december 1973, hvor det vandt seks mandater. Jørn Bro har over for Kommissionen påpeget, at Norgaard er meget upræcis i sine tidsangivelser i sin bog, og han har oplyst, at han er sikker på, at der kun blev gjort ét forsøg på at etablere en aflytning i 1969, da Arne Nielsen var chef.⁹¹⁷ Det er selvfølgelig muligt, at Norgaard husker forkert, og at installeringen af aflytningsudstyret var en del af afprøvningen af operationen i 1969. Under alle omstændigheder er der ikke fundet andre oplysninger, der kan støtte Norgaards historie om en afbrudt operation mod DKP i 1973. Det er derfor vurderingen, at PET i 1968-69 forberedte en aflytning af Land og Folks hus, men at operationen aldrig blev iværksat.⁹¹⁸

DKP's forbindelse til de sovjetiske efterretningstjenester i 1960'erne

PET holdt fortsat øje med østblokkens efterretningsofficerer og deres danske kontakter. Det var tjenestens indtryk, at den østlige efterretningsaktivitet i Danmark ikke ændrede sig betydeligt i løbet af 1960'erne; således steg antallet af identificerede eller mistænkte sovjetiske efterretningsofficerer ved ambassaden i København kun svagt i løbet af årtiet:

⁹¹⁶ Ib Norgaard, *Spionjæger i Danmark*, s. 144-145.

⁹¹⁷ RB: Jørn Bro, 1. november 2005.

⁹¹⁸ Om regelgrundlaget for rumaflytning for 1972 henvises til Kommissionens beretning, bind 4, om PET's virkemidler.

KGB- og GRU-residenturet i København, 1961-67⁹¹⁹

	<i>Ambassadepersonel</i>	<i>Heraf efterretningsofficerer</i>
1961	37	13
1967	45	16

Det næststørste residentur var det polske, hvor syv ud af 15 ambassadefunktionærer tilhørte enten den civile (MSW) eller militære (ZII) efterretningstjeneste.⁹²⁰ PET konstaterede også, at de sovjetiske officerer var tilbageholdende med at rekruttere danske agenter, og at de i stedet nøjedes med at dyrke sociale kontakter.⁹²¹ I 1966 blev den sovjetiske indsats åbenbart reorganiseret, hvilket havde den konsekvens, at alle mindre operationer blev indstillet.⁹²²

Flere tidligere PET-medarbejdere, der enten gjorde tjeneste som sagsbehandlere i kontraspionageafdelingen eller på observationsholdene i 1960'erne, har over for Kommissionen beskrevet PET's overvågning af den østlige spionageaktivitet som ret begrænset: For eksempel fandtes der kun to til fire sagsbehandlere på de såkaldte "russer-hold", "DDR-hold" og "polak-hold".⁹²³ At dømme ud fra det bevarede materiale var PET's indsats heller ikke effektiv. Således klagede observationsafdelingen over det dårlige samarbejde med sagsbehandlerne, som havde den konsekvens, at de informationer, medarbejderne i observationsafdelingen modtog, ofte var forældede, og at man ikke fik feed-back på sin indsats.⁹²⁴ En tidligere sagsbehandler på "russer-holdet" har fortalt, at han fik at vide af sin

919 PET, administrativ sag: "Foredrag for Udenrigsministeriets personale vedrørende fremmed efterretningsvæsen (dets organisation, dets arbejdsmetoder og dets mål) (febr. 1961)"; "Politiinspektør Arne Nielsens fortrolige foredrag, skrevet i foråret 1968 for politikredsene, formentlig benyttet ved et særkursus på politiskolen".

920 Ibid. I dette og følgende afsnit besvares delvis folketingsspørgsmål nr. 288 ("Hvilke forbrydelser – mod staten eller enkeltpersoner – er i de sidste 30 år blevet opklaret eller afværget på grund af PET's virksomhed?").

921 JM, ujournaliseret: NATO Special Committee. Standing Requirements List. Note by the Danish Delegation, 17th May 1962.

922 Ibid.: NATO Special Committee. Standing Requirements List. Note by the Danish Delegation, 30th September 1966.

923 RB: 21. februar 2001; 21. marts 2001.

924 PET, administrativ sag: Årsberetning 1970. Afdeling E.

overordnede, ”at de ikke var egnet til at fange spioner, men alene kunne bruges til at regulere trafik på Skt. Hans Torv.”⁹²⁵ Sagsbehandlerne fik dog også ros, og det var den pågældendes indtryk, at de med tiden blev bedre til at følge russernes aktiviteter.⁹²⁶

Den noget tilbageholdende sovjetiske aktivitet og PET's begrænsede overvågning betød tilsammen, at der kun er fundet få og spredte eksempler i det bevarede arkivmateriale på kontakter mellem DKP og KGB/GRU. En kriminalassistent, der var tilknyttet Københavns Politis observationstjeneste i begyndelsen af 1960'erne, erindrer således, at man konstaterede, at sovjetiske diplomater havde kontakter til ledende DKP'ere, men at man i øvrigt antog, at russernes vigtigste forbindelser ikke var kommunister.⁹²⁷ PET's viden om kommunistiske og/eller ideologisk motiverede spioner i 1960'erne stammer derfor fra senere KGB-afhoppere.

I 1969 modtog PET oplysninger via en udenlandsk tjeneste fra en person, der siden 1947 havde arbejdet for KGB, og som kort for inden var hoppet af til Vesten. Den pågældende berettede, at han i begyndelsen af 1960'erne havde fået til opgave at sætte sig i forbindelse med den danske forfatter Rudolf Broby Johansen for at fastslå, om han var egnet som agent.⁹²⁸ Broby Johansen var en kendt og populær formidler af kunst, som siden 1920'erne havde været aktiv i en række socialistiske kultursammenslutninger. Han havde i 1920 medvirket ved oprettelsen af Kommunistisk Studenterfraktion, og året efter deltog han i DKP's partikongres. Som et resultat af modsætningerne mellem arbejderne og de intellektuelle i partiet blev han imidlertid ekskluderet i 1924, men han bevarede resten af livet en stærk venstreorienteret overbevisning. Efter en flirt med maosismen under kulturrevolutionen vendte han tilbage til DKP og meldte sig ind i partiet igen i 1983, 83 år gammel.⁹²⁹

Ifølge KGB-afhopperen fik han gennem Broby Johansens datter, Aud Broby-Ilg, der studerede ved universitet i Greifswald i DDR, kontakt med danskeren,

925 RB: 21. marts 2001.

926 Ibid.

927 RB: 21. maj 2001. En tidligere medarbejder på ”russer-holdet” har givet en lignende beskrivelse: ”Der skete også overvågning af folketingsmedlemmers kontakter til østambassaderne. De mest interessante i denne forbindelse var ikke kommunisterne”. RB: 21. marts 2001.

928 PET, personsag : ”Afhoppers tidligere kontakt med familien Broby-Johansen”, 6. oktober 1969. Afhopperens identitet fremgår af vedlagte notits, ”Vedr.: En afhoppet KGB-agents oplysninger om [-]”, 17. marts 1970.

929 Morten Thing, *Portrætter af 10 kommunister*, s. 151-171.

der på det tidspunkt besøgte DDR. Den pågældende, der optrådte under dække, fandt, at Broby Johansen var en ”overbevist kommunist med aggressive tendenser”, og han skrev en meget positiv rapport til sine arbejdsgivere, hvori han foreslog, at man fortsatte med at kultivere danskeren med henblik på at hverve ham. Selvom KGB-afhopperen mente, at rapporten gjorde indtryk på KGB, havde han ikke mere med sagen at gøre, og han kunne derfor ikke med sikkerhed sige, om hvervningen var blevet gennemført.⁹³⁰

Er det sandsynligt, at KGB overvejede at hverve Rudolf Broby Johansen som agent? PET's analyse af oplysningerne viste, at de ikke umiddelbart kunne afvises som ospind. KGB-afhopperen havde givet oplysninger om vesttyske, engelske og belgiske statsborgere, som havde ført til retsforfølgelse, hvilket tydede på, at hans oplysninger var troværdige. Broby Johansen havde gennemført flere rejser til DDR i begyndelsen af 1960'erne, hvorfor KGB-afhopperen kunne have mødt ham der. KGB kunne have fundet Broby Johansen velegnet som talentspejder på grund af hans brede kontaktflade i befolkningen, hans erklærede venstreorienterede indstilling og hans families mange østkontakter (hans kone var af lettisk oprindelse, den ene datter var bosiddende i DDR og gift med en østtysker, mens en anden datter havde studeret i Peking og opretholdt kontakt til den kinesiske ambassade). På den anden side fandt PET ikke nogen konkrete beviser for, at den danske forfatter skulle være blevet hvervet af KGB, og hans families kontakt til den sovjetiske ambassade forekom ikke usædvanlig. Det var derfor PET's konklusion, som forekommer velbegrundet, at KGB interesserede sig for Broby Johansen, og at man overvejede at forsøge at hverve ham, men at der ikke var noget, der tydede på, at hvervningen var blevet gennemført.⁹³¹ Det skal også understreges, at Broby Johansens datter, Aud Broby-Ilg, senere er blevet renset for alle anklager om samarbejde med Stasi.⁹³²

En anden kilde i KGB var Oleg Gordijevskij, der i 1978 fortalte, at KGB omkring 1960 havde rekrutteret en agent med kodenavnet *Brigadir*. Gordijevskij, der ikke selv havde mødt den pågældende, vidste kun, at hans virkelige navn

930 PET, personsag : ”Vedr. Afhoppers tidligere kontakt med familien Broby-Johansen”, 6. oktober 1969.

931 Ibid.: ”Vedr.: En afhoppet KGB-agents oplysninger om, at han i begyndelsen af 1960'erne havde fået til opgave at undersøge, hvorvidt forfatteren Broby-Johansen ville være egne målobjekt for hvervning”, 17. marts 1970. Det er ikke muligt at forfølge sagen yderligere i PET's arkiv: Broby Johansens personsag blev på et tidspunkt overført til Eino Broby Johansens sag, som blev makuleret i 1992.

932 Mette Herborg og Per Michaelsen, *Ugræs. Danske Stasi-kontakter* (Holkenfeldt 3, 1999), s. 36; Jørgen V. Larsen, ”Sidste time i dansk”, *Politiken*, 5. juni 2003.

var Jensen, at han sandsynligvis var fagforeningsmand, og at han i mange år havde været medlem af DKP. Han havde imidlertid forladt partiet i slutningen af 1950'erne, hvilket gjorde det muligt for KGB at hverve ham, og han blev brugt til KGB's påvirkningsoperationer ("active measures") mod NATO, Vesttyskland og det danske forsvar. Ifølge Gordijevskij døde *Brigadir* i 1969 eller 1970. Kort forinden blev en nær slægtning hvervet, og han blev brugt som "levende postkasse", dvs. modtager af post fra illegale agenter. Den pågældendes kone, der delte dennes venstreorienterede synspunkter, blev også rekrutteret. Samarbejdet ophørte dog allerede i 1973.

På baggrund af disse oplysninger lykkedes det PET at identificere *Brigadir* som Svend Aage Eggert Jensen, tidligere medlem af DKP og indtil sin død i 1970 formand for Jord- og Betonarbejdernes Fagforening. Han var aktiv i Tværpolitisk Kontaktgruppe, som agiterede imod Danmarks medlemskab af NATO og EF. I 1969 var han medudgiver af pjecen *Oberstkup i Danmark*, der angiveligt byggede på stjalne NATO-dokumenter, men som ifølge PET var resultatet af en KGB "active measures"-operation.⁹³³

Det vides ikke, om PET mistænkte Svend Aage Eggert Jensen for at være sovjetisk påvirkningsagent, før de modtog Gordijevskijs oplysninger i 1978.⁹³⁴ Tjenesten modtog nogle spredte oplysninger i samtiden, som med den viden, man har i dag, kan ses som tegn på Jensens aktivitet. I 1956 blev Jensen i en indberetning om generalforsamlingen i Jord- og Betonarbejdernes Fagforening beskrevet som en tidligere kommunist, der imidlertid var på linje med kommunisterne i politiske og faglige spørgsmål.⁹³⁵ I 1968 blev det slået fast, at der nu ikke mere var tvivl om hans kommunistiske sympatier, idet han havde opfordret til at stemme på DKP ved folketingsvalget.⁹³⁶ PET var således klar over Jensens politiske ståsted trods hans partiløse status. Samme år konstaterede PET, at han havde været i telefonisk kontakt med den sovjetiske ambassadefunktionær Va-

933 PET, operationssag : Kort på Brigadir. PET, operationssag: Notitser, 20. marts 1985 og 6. januar 1987. Sagen er også omtalt i Jakob Andersen med Oleg Gordievsky, *De røde spioner. KGB's operationer i Danmark - fra Stalin til Jeltsin, fra Stauning til Nyrup* (Høst & Søn, 2002), s. 144-152. Se også Kommissionens beretning, bind 13, om KGB's agent- og kontaktnet i Danmark under den kolde krig.

934 Svend Aage Eggert Jensens personsag blev makuleret fem år efter hans død. Det kan derfor ikke afvises, at PET i samtiden kan have haft mistanke til ham.

935 PET, emnesag: Notits, 14. august 1956.

936 Ibid.: "Vedr. Jord & Betonarbejdernes fagforening i Kbhvn.", 6. maj 1968.

lentin Lomakin.⁹³⁷ Lomakin var agent for KGB⁹³⁸ og var registreret i PET. Selvom selve kontakten var uskyldig, kan det altså konstateres, at PET også lå inde med oplysninger om en forbindelse mellem Jensen og KGB. Det var imidlertid først i 1978, at disse spredte oplysninger kunne sættes sammen og danne et billede af Svend Aage Eggert Jensens ideologisk motiverede arbejde for den sovjetiske efterretningstjeneste.

Spionen, der slap fri

Den alvorligste ideologisk-motiverede spionageaktivitet foretaget på dansk jord i 1960'erne var efter alt at dømme den såkaldte *Kholm*-gruppe. PET modtog de første oplysninger om gruppens eksistens i 1977, men det var først i begyndelsen af 1990'erne, at tjenesten var i stand til at identificere dens medlemmer.⁹³⁹ Ifølge oplysningerne blev en amerikansk statsborger og dennes danskfødte kone rekrutteret af KGB, mens de opholdt sig i Danmark fra 1963 til 1978.⁹⁴⁰ Han var biokemiker ved et dansk forskningslaboratorium, og ifølge hans daværende arbejdsgiver lagde han hverken skjul på sine kommunistiske sympatier, eller at han havde været på studieophold i Moskva.⁹⁴¹ Amerikaneren, der fik kodenavnet *Kholm*, blev kørt af KGB-residenturets linje X (teknik og videnskab), og det var meningen, at han skulle hverve en gruppe kilder i Danmark, der skulle plantes i USA som illegale agenter. Amerikaneren hvervede flere kilder i Danmark,⁹⁴² og *Kholm*-gruppen, der var aktiv i USA og Danmark frem til 1987, bestod af seks danskere foruden amerikaneren.⁹⁴³

Det lykkedes for PET at identificere flere af de danske agenter i *Kholm*-gruppen. I hvert fald én af dem var ideologisk motiveret, og han var formentlig en af de mest værdifulde KGB-agenter i Danmark under den kolde krig. Den pågældende med kodenavnet *Dat* blev formentlig hvervet i 1961, og han afholdt de følgende 22 år mindst 150 konspirative møder med sine føringsofficerer fra linje X. Han var selv klar over, at det nok var KGB, han mødtes med, og han udle-

937 Ibid.: Journalstrimmel dateret 30. august 1968.

938 PET, operationssag: Kort på Lomakin, Valentin.

939 PET, operationssag: Kommunikation, 2. juni 1993, med bilag.

940 PET, operationssag: Dataudskrift vedrørende [-].

941 Ibid.: Notits, 11. august 1997.

942 Ibid.: Dataudskrift.

943 Ibid.: Notits, 21. marts 1997.

verede uklassificerede videnskabelige rapporter og forskningsmateriale fra bl.a. Danmarks Tekniske Bibliotek, Forskningscenter Risø og Forsvarets Forsknings-tjeneste. Det udleverede materiale bestod af rapporter fra Advisory Group for Aerospace Research and Development, European Space Agency, National Technical Information Service (NTIS), Defence Technical Information Center og Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). Dertil kom forskelligt mikrofilmmateriale og satellitbilleder. Der var således primært tale om rapporter, som danske forskningsinstitutioner havde bestilt hjem fra USA og Storbritannien. *Dat* var værdifuld for KGB, idet USA havde lukket for russernes adgang til NTIS-materiale. Den danske agent modtog afgiftsfri spiritus, cigaretter, smågaver og omkring 500-1.000 kr. pr. møde (i alt 75.000-150.000 kr.). *Dat's* hustru blev også hvervet, og hun fungerede under kodenavnet *Zoya* som kurer mellem manden og føringsofficererne. Hun, der arbejdede for KGB dels af ideologiske årsager, dels efter pres fra manden, holdt 50-80 konspirative møder med KGB i det storkøbenhavnske område.⁹⁴⁴ *Dat* og *Zoya* blev afhørt af PET i 1994, hvor de indrømmede deres samarbejde med KGB, men det blev efterfølgende besluttet af de danske myndigheder ikke at retsforfølge de pågældende.⁹⁴⁵ Kommissionen har derfor valgt ikke at afsløre deres identitet i denne beretning.

PET kom allerede på sporet af *Dat* kort efter dennes hvervning. I december 1965, altså fire år efter at KGB havde hvervet *Dat*, blev PET orienteret af Atomenergikommissionen om, at man undrede sig over, at den pågældende havde lånt en række rapporter fra Risøs bibliotek. Rapporterne, der ikke var klassificeret, men forsynet med en særlig påtegning, omhandlede det såkaldte Dragonprojekt, der drejede sig om en fælleseuropæisk reaktor i England. *Dat* havde også lånt et antal amerikanske rapporter om yderst specielle emner.⁹⁴⁶ Oplysningerne førte til, at PET undersøgte den pågældendes forhold, og at han blev registreret med en personsag.⁹⁴⁷ Efterforskningen viste også, at den pågældende siden 1963 havde lånt 121 Dragon-rapporter, at den sovjetiske videnskabsattaché Kondratenko sammen med to russiske og en kinesisk fysiker også havde udvist interesse for rapporterne, og at den pågældende også interesserede sig for ma-

944 Ibid.: "Vedr.: Afhøring af KGB-agenter i Danmark [-]", januar 1995; dataudskrift.

945 Ibid.: Notits, 21. marts 1997. De amerikanske myndigheder opgav også at retsforfølge den amerikanske statsborger *Kholm*. De andre identificerede, men ikke retsforfulgte danske agenter i *Kholm*-gruppen var *Din*, *Rus* og *Maya*.

946 PET, personsag: H. Toft-Nielsen, Notits, 6. december 1965.

947 Ibid.: Notits, 31. januar 1966.

teriale om det såkaldte UHTREX-projekt, der foregik på atomforsøgsstationen Los Alamos i New Mexico (hvor atombomben var blevet udviklet).⁹⁴⁸ De indhentede oplysninger fra overvågningen af ambassadeaktiviteter godtgjorde, at den pågældende opretholdt kontakter med østlige ambassader, og ifølge en kilde havde han givet udtryk for prokinesiske synspunkter.⁹⁴⁹ Andre kilder mente dog, at selvom den pågældende tidligere havde været venstreorienteret, var han nu at finde på Socialdemokratiets venstrefløj.⁹⁵⁰ En udenlandsk tjeneste videregav oplysninger, der tydede på, at den pågældende kunne være af interesse for den sovjetiske efterretningstjeneste, og at han havde udleveret Dragon-rapporterne til ambasadefunktionæren Kondratenko.⁹⁵¹

Selvom flere vidner fandt den pågældendes interesse for Dragon-materialet påfaldende, og selvom undersøgelsen afslørede hans østkontakter, vurderede PET, at oplysningerne byggede på misforståelser og savnede det fornødne grundlag.⁹⁵² ”Ved de herfra foretagne undersøgelser er intet fremkommet til be styrkelse af denne mistanke, og det er under efterforskningen klarlagt, at de her til indgåede meddelelser i sagen har været behæftet med visse misforståelser.”⁹⁵³ PET's chef, Arne Nielsen, besluttede derfor i marts 1967, at man ikke skulle foretage sig yderligere i sagen.⁹⁵⁴ Det forekommer umiddelbart ejendommeligt, at PET lagde større vægt på usikkerheden i de indhentede oplysninger end på kernen i sagen: At den pågældende havde udvist en påfaldende interesse for rapporter om Dragon- og UHTREX-projekterne (der alle drejede sig om atomreaktorer og -forsøg), at han havde givet udtryk for prokommunistiske synspunkter, og at han havde kontakt til østlige diplomater. PET's procedure fungerede, idet man fandt tegn på en mistænkelig aktivitet ved hjælp af tjenestens kilder, samarbejdspartnere og aflytninger. Men PET var ikke i stand til at følge op på oplysningerne, hvilket gav den pågældende mulighed for at fortsætte sit arbejde for KGB i 16 år.

948 Ibid.: ”Vedr.: Udlån af Dragon-projektets dokumenter fra biblioteket på forsøgsstation Risø”, 21. juli 1966; Notits, 13. juni 1966.

949 Ibid.: Notits, 11. juli og 10. oktober 1966.

950 Ibid.: ”Vedr.: Udlån af Dragon-projektets dokumenter fra biblioteket på Risø ...”, 1. november 1966; samme, 15. november 1966.

951 Ibid.: Notits, 2. juni 1966; notits, udateret.

952 Ibid.: Notits, 10. oktober 1966.

953 Ibid.: ”Vedr.: undersøgelse i forbindelse med udlån af DRAGON-projektets dokumenter fra biblioteket på Risø”, 17. april 1967.

954 Ibid.

Kort efter Arne Nielsens beslutning om at henlægge sagen modtog PET yderligere oplysninger i sagen. En direktør for et elektronikfirma meddelte, at han var blevet kontaktet af den pågældende, der havde opfordret ham til at tage kontakt med en navngiven sovjetisk diplomat, idet hans firma beskæftigede sig med varer, der havde russernes interesse. Virksomheden fremstillede elektroniske komponenter, som for hovedpartens vedkommende var omfattet af forbuddet mod eksport til østlandene.⁹⁵⁵ Dette kunne tyde på, at den pågældende havde til opgave at finde danske firmaer, der var villige til at bryde embargoen. Ifølge en anden indberetning var der en udbredt mistanke blandt de ansatte på biblioteket på Risø om, at den pågældende videregav oplysninger til østfolk, selvom man ikke kunne bevise noget konkret.⁹⁵⁶

I 1979 fik PET en ny mulighed for at komme på sporet af den pågældende agent. Via Oleg Gordijevskij blev tjenesten bekendt med, at linje X-officeren Ivan A. Belov kørte tre agenter i Danmark. KGB-residenturets linje X havde til opgave at indsamle oplysninger om videnskab og teknik. To af agenterne havde dæknavnene *Dat* og *Zoya*, de var muligvis et ægtepar, og de var erfarne agenter.⁹⁵⁷ PET kortlagde Belov og andre KGB-officerers *modus operandi* for derved at kunne identificere deres danske kontakter, men den pågældende agents navn optræder ikke i det indsamlede materiale. Der er intet, der tyder på, at PET's sagsbehandlere i 1979 havde kendskab til undersøgelsen i 1965-67 af den pågældende agent, og han var derfor ikke blandt Belovs mistænkte danske kontakter.

Det var som følge af oplysninger fra udlandet, at PET med sikkerhed kunne identificere den pågældende og dennes hustru som agentparret *Dat* og *Zoya*. Under afhøringen fortalte *Dat*, at han allerede under besættelsen havde haft tæt kontakt med de kommunistiske medlemmer af Frihedsrådet, og at han havde følt en taknemmelighedsgæld over for Sovjetunionen, der havde reddet verden fra nazismen. Senere følte han, at det var en personlig mission for ham at sørge for, at verdens viden blev fællesjendom. Han mødte i 1961 den sovjetiske videnskabsattaché Nikolaj T. Golub, der var identificeret af PET som linje X-officer, ved en middag, og blev efterfølgende rekrutteret. Frem til 1983 blev han bl.a. ført af videnskabsattachéerne Jurij Kondratenko, Valentin Trofimov og Ivan Belov, der alle var linje X-officerer. Det var PET's indtryk, at *Dat* var klar over, at han

955 Ibid.: Notits, 26. juli 1967.

956 Ibid.: Notits, 13. november 1967.

957 PET, operationssag: ”Vedr.: Den sovjetiske ambassades afdeling for Teknik og Videnskab – X-linien”, udateret.

i virkeligheden arbejdede for KGB. Omkring 1966-67 blev den pågældende advaret af en af sine bekendte, som PET havde afhørt under efterforskningen af Dragon-sagen, om, at han blev overvåget af PET. Derefter blev sikkerheden omkring møderne med KGB-officererne strammet op, han fik forbud mod at ringe til ambassaden, og møderne blev afholdt under konspirative former og aftalt fra gang til gang. Samtidig blev *Dats* hustru, *Zoya*, introduceret som kurer mellem parterne. I sommeren 1967 arrangerede KGB som tak en rejse for ægteparret til Sovjetunionen.⁹⁵⁸

Hvor stor skade forøvede *Dat*? Indledningsvis er det vigtigt at slå fast, at den pågældende fungerede som agent for en fremmed efterretningstjeneste: Han var ideologisk motiveret, han var efter al sandsynlighed klar over, at han arbejdede for KGB, han handlede efter ordrer, han mødtes under konspirative former, han modtog betaling for sine tjenester, og han informerede aldrig de danske myndigheder om sine aktiviteter. Hvad angår hans værdi for KGB, skal det imidlertid understreges, at *Dat* ikke havde adgang til klassificeret materiale, og at alle de oplysninger, han videregav, i princippet var offentligt tilgængelige og kunne fremskaffes ad andre kanaler. Da KGB afbrød kontakten i 1983, skete det da også med den begrundelse, at Centeret i Moskva var utilfreds med, hvad agenten fremskaffede.⁹⁵⁹ På den anden side må KGB have ment, at det var besværet værd at føre ham som agent i 22 år. Det kan delvis forklares med, at det gav residenturet en mulighed for at bevise sit værd over for Centeret i Moskva. Hans værdi for den sovjetiske tjeneste lå nok primært i, at man kunne bruge *Dat* til at fremskaffe videnskabelige amerikanske rapporter, uden at det fremgik, at de gik videre til ambassaden. Den pågældende agent gjorde sig således skyldig i at bistå en fremmed efterretningstjeneste i at udføre sit arbejde på dansk område. Alligevel konkluderede PET, at ægteparret ikke havde ønsket eller været i stand til i nogen væsentlig grad at skade danske interesser, og det blev besluttet ikke at rejse tiltale for overtrædelse af straffelovens §§ 107 og 108.⁹⁶⁰

958 PET, personsag: Afhøringsrapport, 15. november 1994.

959 Ibid.

960 Justitsministeriets departementschef og det pågældende ægtepar blev underrettet om, at sagen blev henlagt endeligt i 1996. Den pågældende er senere død. Ibid.: Afhøringsrapport, 15. november 1994; Notat til registraturen vedrørende overførelse af B-sag, 30. juli 1996; notits, 14. marts 2000.

De danske kommunister og Warszawa-pagtens krigsplaner

Der findes ubekræftede tegn på, at Warszawa-pagten havde tiltænkt danske kommunister og sympatisører visse opgaver i forbindelse med udbruddet af en krig mellem de to blokke. I slutningen af 1960'erne modtog PET oplysninger fra en kilde. Ifølge denne frygtede polakkerne ligesom deres østtyske kollegaer, at Forbundsrepublikken havde aggressive planer over for Østeuropa; i 1967 hed det således i et direktiv udsendt af ZII:

”Et studie af den nuværende politiske situation og den tyske Forbundsrepublikks intensive krigsforberedelser har vist, at de militære revanchistiske kredse i Vest-Tyskland fører en farlig politik, som er en trusel mod freden og især mod landene i den socialistiske lejr. Forbundsrepublikken er det eneste land på det europæiske kontinent, som kræver ændring af de bestående grænser, og som for enhver pris ønsker at få adgang til kernevåben.”⁹⁶¹

På grundlag af det polske materiale konstaterede PET, at Danmark indtog en stadig mere fremtrædende plads i Warszawa-pagtens krigsplanlægning, og at det var hensigten, at sovjetiske og polske styrker skulle afskære Danmark fra Vesttyskland ved hjælp af flåde- og luftlandsætningsoperationer. De to landes militære efterretningstjenester (GRU og ZII) havde derfor fået til opgave at foretage en fuldstændig kortlægning af det danske forsvar og undersøge egnede nedkastnings- og invasionssteder. Disse opgaver var hovedsageligt blevet løst gennem indsamling af åbne kilder (aviser, bøger, finanslovsforslag, kort mv.) og ved observation af militære øvelser og installationer. De sovjetiske og polske efterretningsofficerer forsøgte dog også at hverve danskere, der var placeret i forsvarsstaben og i virksomheder, der havde en militær produktion. Desuden havde de østlige planlæggere tiltænkt hvervede danskere to roller i forbindelse med en krig: Tidligere danske modstandsfolk i det sydøstlige Sjælland og sydøstlige Jylland skulle give husly til nedkastede sabotagegrupper, og danske medarbejdere ved den polske radio, som var blevet rekrutteret fra DKP, skulle sende propagandaudsendelser til Danmark i et forsøg på at undergrave den danske modstandsvilje.⁹⁶²

961 PET, operationssag: ”Særlige opgaver vedrørende Vest-Tyskland”, udateret.

962 Ibid.: Notits med overskriften ”A. Spionage”, 23. januar 1969. Det er i denne sammenhæng interessant, at en kilde nogle år senere oplyste, at sovjetiske militærattachéer udviste interesse for tidligere modstandsfolk, der blev inviteret til receptioner i ambassaden. Kilden var af den opfattelse, at år-

Spørgsmålet er, hvor langt man kom med disse planer, og om nogle af de danske kommunister accepterede at løse disse opgaver. ZII vurderede selv værdien af den militære efterretningstjenestes arbejde i Danmark som ”god” trods visse analytiske mangler i de indsendte rapporter.⁹⁶³ Imidlertid hævdede kilden, at de polske militære efterretningsofficerer havde meget svært ved at operere i de vestlige lande, og at ZII-residenturerne i København, Stockholm og Helsingfors de seneste 10 år ikke havde været i stand til at hverve én eneste agent.⁹⁶⁴ I en oversigt over ZII-officerernes aktiviteter i 1968-69, hedder det, at polakkerne, bortset fra observation og indsamling af materiale til dækidentiteter til sabotagegruppernes medlemmer, ikke var kommet længere med opgaven i april 1968, og at ZII-officererne altså endnu ikke havde fundet egnede emner eller havde hvervet danskere til at skjule de nedkastede sabotører.⁹⁶⁵

Det kan ikke afvises, at kilden bevidst gav et fejlagtigt billede af den polske indsats i Danmark, for eksempel for at dække over, at ZII faktisk havde succes med at hverve centralt placerede danskere. På den anden side er der i det ZII-materiale, som PET modtog, adskillige eksempler på, at ZII-officererne rapporterede, at de havde svære arbejdsbetingelser. Selvom dette kunne være et forsøg på at dække over deres egen mangel på evner, er det interessant, at de flere gange rapporterede, at PET's overvågning umuliggjorde en effektiv efterretningsvirksomhed. Således hedder det i en notits fra oktober 1969:

”En vurdering af den herværende kontra-efterretningstjenestes [PET's] virksomhed har vist, at den i den sidste tid har været mere virksom overfor vore medarbejdere end tidligere, idet den har været foretaget på en så åbenlys og demonstrativ måde, at den har fået én til at tro, at den har til formål at udøve et psykologisk pres

sagen til interessen var, at de tidligere modstandsfolk ikke ville blive indkaldt til forsvaret i tilfælde af en krig, hvorfor de kunne bruges til at indsamle oplysninger til GRU. PET, operationssag: ”Vedr.: Generelle ting om GRU, fremkommet ved møde med [-]”, 17. juli 1981.

963 PET, operationssag: ”Vurdering af det af militærattaché-kontoret i København udførte efterretningsarbejde i 1968”, udateret. Ifølge notitsen udarbejdede kontoret i 1968 ca. 55 indberetninger, hvoraf ni blev vurderet som værdifulde, 25 af middelværdi og fem af liden værdi. 60 % af materialet omhandlede ”den operative udbygning af terrainet.”

964 Ibid.: ”Beretning over det hidtidige forløb af [-]”, 12. juni 1968; Hvervningsmulighederne i Danmark for en ”officer med særlige opgaver”, udateret. Polakkerne havde tilsyneladende kun held til at hverve danskere, der opholdt sig i eller besøgte Polen. I 1966 hvervede ZII en dansk skibskaptajn, som var involveret i smugling. Kaptajnen blev efterfølgende tildelt nogle ikke nærmere specificerede efterretningsopgaver. Ibid.: Notits, 29. november 1967.

965 Ibid.: Notits med overskriften ”III. Den polske militærrepræsentation i Danmark”, 29/30. maj 1969.

på vore medarbejdere, samtidig med at man benytter lejligheden til at udføre en temmelig streng kontrol med vor virksomhed.

...

Denne tingenes tilstand hindrer os i at udføre en del af vore planlagte opgaver og tvinger os til at indskrænke vore ophold i denne del af landet [Jylland] til det mindst mulige og kun udføre reserveopgaver samt næsten ingen efterretningsopgaver.⁹⁶⁶

Hvis denne beskrivelse er dækkende, betyder det, at PET's overvågning hindrede ZII i at hverve tidligere modstandsfolk i bl.a. Jylland, som skulle skjule polske sabotører i en krise- eller krigssituation.⁹⁶⁷

Oplysningerne bekræftede PET i antagelsen om, at DKP i tilfælde af en konflikt ville vælge side til fordel for Sovjetunionen. Jørn Bro har således beskrevet PET's trusselsbillede, sådan som det så ud i slutningen af 1960'erne:

"DKP var, udover at være nøje forbundet med moderpartiet SUKP, utrolig morskvatro og var fra 2. verdenskrigs afslutning i usædvanlig grad rede til, når situationen bød sig, at skabe alvorlig uro. Hvis nogen kunne vende op og ned på det hele i byer som København, var det DKP."⁹⁶⁸

PET modtog afskrifter fra de danske udsendelser i sovjetisk, østtysk og polsk radio, og man forsøgte at identificere og registrere de danske medarbejdere.⁹⁶⁹

Samlet kan det således konkluderes, at ifølge oplysningerne havde Warszawa-pagten planer om at anvende danske kommunister til at udsprede propaganda gennem den polske radio og tidligere modstandsfolk (sandsynligvis DKP'ere) til at skjule sabotagegrupper i tilfælde af en krig, men at det formentlig ikke lykkedes for ZII-officererne at udføre disse opgaver. Det skal understreges, at der var tale om planer, og at det er uklart, om de blev gjort til virkelighed. Oplysninger-

966 Ibid.: "Vedr. Den danske Kontra-efterretningstjenestes virksomhed", oktober 1969.

967 Kilder, der nogle år senere gav oplysninger om den rumænske efterretningstjeneste Securitate, bekræftede billedet af PET's kontraefterretningsindsats: "Om de danske tjenester – PET og FE – har kilderne oplyst, at de nyder stor anseelse hos SECURITATE. De anses for at være seriøst arbejdende tjenester, der på dansk område er farlige for de østlige tjenester. Man har ofte i østlige tjenester overvejet mulighederne for penetrering af de danske tjenester, men har altid givet op allerede på planlægningsstadiet. De østlige tjenester er derfor ikke særligt offensive mod danske tjenester for tiden." PET, aftalemapper: Notits, 5. maj 1974.

968 RB: Jørn Bro, 2. november 2005.

969 Ibid.

ne viser imidlertid også, at PET havde grund til at interessere sig for de danske kommunister og deres eventuelle kontakter til de østlige efterretningstjenester.

4. DKP'S RENÆSSANCE OG OPLØSNING 1968-1989

Den anden kolde krig og kommunismens afslutning

De sidste tyve år af den kolde krig var præget af kulminationen på Sovjetunionens indflydelse, Vestens modoffensiv og kommunismens endelige krise. Perioden frem til slutningen af 1970'erne var domineret af den fortsatte afspænding mellem blokkene. Den såkaldte Harmel-rapport fra 1967 havde erklæret, at NATO's hovedopgaver bestod i opretholdelsen af et militært forsvar, samtidig med at alliancen stræbte efter afspænding. Forbundskansler Willy Brandt søgte med sin *Ostpolitik* "forandring gennem tilnærmelse" til østblokken. Den amerikanske præsident Richard Nixon indgik de første våbenkontrollaftaler (SALT I) med Sovjetunionen og anerkendte Kina diplomatisk i 1972. I 1975 afholdtes den fælleseuropæiske sikkerhedskonference i Helsinki med deltagelse af begge supermagter. Begge sider så afspændingen som en måde at udvide deres indflydelse på, og vestlige ledere håbede på længere sigt at svække de kommunistiske regimer ved at binde dem tættere til de demokratiske systemer. Det var også klart for Nixon og dennes nationale sikkerhedsrådgiver Henry Kissinger, at det var formålsløst at fortsætte våbenkapløbet med Sovjetunionen, der i slutningen af 1960'erne havde opnået en form for asymmetrisk ligevægt med USA. Anerkendelsen af Kina kunne bidrage til at presse Moskva til forhandlingsbordet, afslutte Vietnam-krigen og sikre Nixons genvalg i 1972.⁹⁷⁰

Sovjetunionen havde flere grunde til at støtte afspændingsprocessen. Afspændingen og aftalerne med USA var udtryk for, at Vesten anerkendte Sovjet-

⁹⁷⁰ DIIS, *Danmark under den kolde krig*, bd. 2, s. 12-26; Robert Dallek, *Nixon and Kissinger. Partners in Power* (New York, 2007), s. 104-134, 285-305, 360-411.

unionens supermagtsstatus på lige fod med USA. Det betød, at Sovjetunionen som global magt kunne søge at udbrede sin indflydelse i resten af verden. Kreml var også drevet af et ønske om at undgå en alliance mellem USA og Kina. Hel-sinkitraktaten indebar desuden en anerkendelse af grænsedragningerne fra 1945 og dermed en de facto-ankendelse af Sovjetunionens hegemoni i Østeuropa. Endelig havde Sovjetunionen behov for øget samhandel med Vesten. Imidlertid erklærede Bresjnev, at modsætningerne mellem de kapitalistiske og socialistiske systemer bestod, og at den internationale klassekamp ville fortsætte. Samtidig med afspændingen fortsatte Sovjetunionen med at modernisere forsvaret, den sovjetiske flåde udstrakte sin operationsradius, og østblokken støttede marxistiske regimer og oprørsbevægelser i Afrika, Mellemøsten og Latinamerika.⁹⁷¹

Sovjetunionen var imidlertid hæmmet af store økonomiske og politiske problemer, og i 1970'erne blev det sovjetiske system indhentet af sine iboende strukturelle svagheder og modsætninger. Under Bresjnev skete der en ideologisk forstening, de nødvendige reformer af systemet udeblev, og ledelsen manglede fornyelse. Trods forsøg på at effektivisere planøkonomien forblev den bureaukratisk og ineffektiv, industrien og landbruget var uproduktive, teknologien var tilbagestående, og der var mangel på boliger og forbrugsvarer. Den økonomiske vækst, der var startet med den begyndende modernisering af Sovjetunionen i 1928, fladede ud omkring 1973. Den forældede sværindustri var desuden plaget af omfattende miljøforurening. Omkring en femtedel af økonomien blev opslugt af det militær-industrielle kompleks. For at opfylde befolkningens behov voksede det sorte marked, der indebar tyveri af statsejendom, korrupsion og faldende arbejdsdisciplin. De østeuropæiske lande blev i stigende grad afhængige af vestlige lån for at holde økonomierne oven vande. Samtidig blev enhver kritik af systemet overvåget og undertrykt, hvilket førte til en udbredt politisk apati i befolkningerne. Oppositionelle valgte enten "at gå i indre eksil" eller at flygte fra de kommunistiske regimer.⁹⁷²

I slutningen af 1970'erne forværredes forholdet mellem supermagterne og ledte til, hvad der er blevet kaldt for den anden kolde krig. Vestlige kritikere af

971 Mike Bowker, "Brezhnev and Superpower Relations", i: Edwin Bacon and Mark Sandle, eds., *Brezhnev Reconsidered* (London, 2002), s. 90-94; Mark Webber, "'Out of Area' Operations: The Third World", i: *Ibid.*, s. 110-134; DIIS, *Danmark under den kolde krig*, bd. 2, s. 26-29, bd. 3, s. 11-12.

972 Mark Harrison, "Economic Growth and Slowdown", i: Edwin Bacon and Mark Sandle, eds., *Brezhnev Reconsidered* (London, 2002), s. 38-67; Mark Mazower, *Dark Continent*, s. 368-382; DIIS, *Danmark under den kolde krig*, bd. 3, s. 19-21.

afspændingsprocessen havde i nogen tid hævdet, at det ikke var muligt at stole på de sovjetiske ledere, og at de udnyttede processen til at opnå militær overlegenhed. Kritikerne pegede på, at det sovjetiske forsvar syntes at forberede sig på at udkæmpe og vinde en atomkrig, og at Kreml gav militær støtte til socialistiske regimer i Den Tredje Verden. Carteradministrationen forøgede militærbudgetterne, det amerikanske senat nægtede at ratificere SALT II-aftalen fra 1979, NATO vedtog dobbeltbeslutningen i 1979 som svar på Sovjetunionens opstilling af SS-20 mellemdistanceraketter, og i slutningen af året invaderede Sovjetunionen Afghanistan. I 1981 øgede den nyvalgte amerikanske præsident Ronald Reagan presset på Moskva ved at iværksætte en omfattende militær oprustning. Det var Reagans mål at presse den svage sovjetiske økonomi og forhandle ud fra en styrkeposition. I 1983 nåede forholdet mellem supermagterne frysepunktet, da Reagan lancerede det såkaldte "stjernekrigsprojekt" (Space Defense Initiative eller SDI), der skulle forsvare USA mod et atomangreb, sovjetiske fly nedskød et sydkoreansk passagerfly, og de sovjetiske repræsentanter forlod våbenkontrolforhandlingerne i Wien. Sammenbruddet af *détenten* skyldtes den fortsatte konkurrence mellem supermagterne, Sovjetunionens stigende indflydelse og USA's svækkelse efter Vietnam, Watergate og oliekrisen i 1973.⁹⁷³

I 1985 blev Mikhail Gorbatsjov udnævnt som ny generalsekretær for SUKP efter en række aldrende ledere, og det blev nu muligt at gennemføre reformer af det sovjetiske system. Det var Gorbatsjovs mål at bevare og styrke det kommunistiske system, og han ønskede at vende tilbage til Lenins oprindelige idealer. Det stod klart for den nye leder, at det sovjetiske økonomiske system trængte til gennemgribende reformer, og han introducerede idéerne om *perestrojka*, omstrukturering, og *glasnost*, åbenhed. Omstruktureringen var imidlertid ikke tilstrækkelig omfattende, den økonomiske krise forværredes, og åbenheden førte til stigende kritik af det kommunistiske system. Det var en forudsætning for ændringerne af den sovjetiske økonomi, at de militære udgifter blev begrænset, idet det ikke var muligt for Sovjetunionen at følge med den amerikanske oprustning. Gorbatsjov nedtrappede Sovjetunionens aktiviteter i Den Tredje Verden, trak de sovjetiske tropper tilbage fra Afghanistan i 1989, indledte nedrustningsforhandlinger med USA og foretog nedskæringer af de konventionelle styrker i Østeuropa. Den sovjetiske ledelse havde allerede i forbindelse med krisen i Polen i 1980-81, hvor den uafhængige fagbevægelse Solidaritet udfordrede det kommunistiske partis

973 Mike Bowker, "Brezhnev and Superpower Relations", s. 94-104; DIIS, *Danmark under den kolde krig*, bd. 3, s. 12-18; Richard Rhodes, *Arsenals of Folly*, s. 114-184.

magtmonopol, besluttet ikke at følge Bresjnev-doktrinen og intervenere. I stedet indførte den polske ledelse krigsretstilstand og forbød Solidaritet. Gorbatsjov gjorde det klart over for de østeuropæiske ledere, at de ikke kunne regne med at blive reddet af Sovjetunionen, og da Ungarn i sommeren 1989 åbnede grænsen for østtyske flygtninge, udløste det en kædereaktion, der førte til de kommunistiske regimers fald i Østeuropa og Berlinmurens åbning. Udviklingen bredte sig til Sovjetunionen, hvor nationale mindretal krævede selvstændighed og afvikling af det kommunistiske system. I august 1991 førte et fejlslagent kupforsøg fra den ”konservative” fløj i den sovjetiske ledelse til, at SUKP fik suspenderet sin virksomhed, republikkerne erklærede deres selvstændighed, og Sovjetunionen blev opløst ved slutningen af 1991.⁹⁷⁴ Selvom kommunismen overlevede i isolerede regimer som Nordkorea og Cuba, havde den udspillet sin rolle som en verdensomspændende bevægelse.

DKP's renæssance og tilbagegang

DKP's politik i den sidste del af den kolde krig blev formuleret på baggrund af udviklingen i den internationale kommunistiske bevægelse. Siden Stalins død i 1953 var båndene til Moskva gradvis blevet slækket, og det var kommet til et åbent brud mellem de sovjetiske og kinesiske partier. Uenighederne i bevægelsen kom åbent frem på en international konference for de kommunistiske partier i Moskva i 1969. 17 af de 92 partier holdt sig helt væk, blandt de deltagende partier var der stor uenighed og kritik af Sovjetunionens invasion af Tjekkoslovakiet, og flere partier nægtede at underskrive den afsluttende erklæring. Den fastslog, at partierne var ansvarlige over for de enkelte landes arbejderklasse, og at de frivilligt skulle koordinere indsatsen i den antiimperialistiske kamp. Efter konferencen gav Bresjnev udtryk for den opfattelse, at det ville blive vanskeligt for SUKP at styrke sin indflydelse over en række af de mest kritiske partier.⁹⁷⁵ Opbruddet i den kommunistiske bevægelse kom til udtryk i eurokommunismen, hvor en række partier anført af de italienske, franske og spanske partier i stigende grad førte en selvstændig kurs. Det italienske kommunistparti PCI opnåede i 1976

974 DIIS, *Danmark under den kolde krig*, bd. 3, s. 21-69; Mark Mazower, *Dark Continent*, s. 382-396; Robert Service, *Comrades*, s. 415-425.

975 Robert Service, *Comrades*, s. 326-327.

34% af de afgivne stemmer, det havde magten i flere lokalområder, og det udøvede en direkte indflydelse på den kristelig-demokratiske regerings politik.⁹⁷⁶

Moskva-konferencen havde imidlertid stor betydning for DKP, der stadig anerkendte Sovjetunionen som socialismens fædreland. Konferencen bekræftede DKP's løserer forbindelse til SUKP og partiets politiske linje, som omfattede enhed med socialdemokraterne og afgrænsning over for den aktivistiske venstrefløj.⁹⁷⁷ DKP afstemte sin politik med de østeuropæiske kommunistpartier gennem hyppige besøg og møder, og partiets chefideolog Ib Nørlund synes at være blevet værdsat i Moskva for sine evner til at oversætte og tilpasse de sovjetiske signaler og udmeldinger til den danske virkelighed.⁹⁷⁸ Den løserer binding til Moskva kom til udtryk i ungkommunisternes fremstilling af Sovjetunionen, som ændrede sig fra en "Sputnik-socialisme" i slutningen af 1950'erne, der hylkede socialismens teknologiske og økonomiske fremskridt, til en opfattelse af Sovjetunionen som en "hypervelfærdsstat" i 1970'erne. Sovjetunionen blev nu anset for at være den ledende kraft i den antiimperialistiske bevægelse, der skulle føre verden til socialismen.⁹⁷⁹

DKP befandt sig stadig i en isoleret position i slutningen af 1960'erne. Det var ikke repræsenteret i Folketinget, det spillede en marginal rolle i forbindelse med protestbevægelserne på venstrefløjen, og det blev af sine kritikere beskrevet som "et uddøende gammelmands-parti med begrænset magt."⁹⁸⁰ For at bryde isolationen opfordrede partiet derfor på sin kongres i 1969 til, at venstrefløjen fandt sammen, og understregede, at det krævede disciplin, hvis man ville ændre samfundet: "Løber aktivitetstrangen blot ud i frugtesløse følelsesudladninger,

976 Poul Ginsborg, *A History of Contemporary Italy. Society and Politics 1943-1988* (London, 1990), s. 370-400.

977 Steen Bille Larsen, *Kommunisterne og arbejderklassen*, s. 167-173.

978 Dette er indtrykket ved en gennemgang af Ib Nørlands arkiv i ABA. Her findes et omfattende materiale fra danske og udenlandske aviser om kontakterne med de østeuropæiske partier i Ib Nørlands scrapbøger.

979 Knud Holt Nielsen, *Giv mig de rene og ranke ...*, s. lxii-lxiii.

980 Carl John Nielsen og Jørgen Mouritzen, "Aflører Danmarks kommunister", *B. T.*, 18. maj 1970. DKP var også tvunget til at forholde sig til rygter om, at der fandtes en CIA-agent i partiets ledelse. "Balade hos DKP - Jespersen færdig", *Ekstra Bladet*, 23. september 1971; "Tømmermænd på Ekstra Bladet", *Land og Folk*, 24. september 1971; "Panik i DKP", *Ekstra Bladet*, 25. september 1971; "Mere om CIA-agenterne i DKP", *Ekstra Bladet*, 27. september 1971.

næres forvirring og splid til glæde for dem, der vil køre videre i den gamle skure. At være revolutionær betyder netop at forme den samfundsforandrende kraft.”⁹⁸¹

Denne opfordring blev i et vist omfang fulgt af en del af venstrefløjen i begyndelsen af 1970'erne. For en del aktivister fremstod DKP som et disciplineret, effektivt og arbejderbaseret parti, til forskel for f.eks. VS, der var splittet i adskillige fraktioner og domineret af intellektuelle og akademikere. Mens SF's tidligere ungdomsorganisation Socialistisk Ungdoms Forum (SUF) havde slidt sig op på grund af interne magtkampe, og SF's og Socialdemokraternes ungdomsorganisationer (SFU og DsU) holdt lav profil, fremstod DKU for mange unge på venstrefløjen som den mest effektive politiske ungdomsorganisation ved 1970'ernes begyndelse.⁹⁸² Samtidig begyndte partiet at vinde en vis indflydelse gennem sin enhedslinje. I 1969-70 indtog de kommunistiske tillidsmænd en fremtrædende rolle i forbindelse med ”de vilde strejker”, hvor det lykkedes at samle en række fagforeningsfolk i Det københavnske Formandsinitiativ.⁹⁸³ Vietnambevægelsen var i slutningen af 1968 blevet splittet i to fløje, og DKP deltog i dannelsen af Vietnam 69. Her fulgte partiet en moderat linje, der havde til formål at tiltrække socialdemokrater og andre modstandere af USA's krigsførelse. DKP's enhedslinje i Vietnambevægelsen fortsatte i 1972 i Folkebevægelsen mod EF, hvor kommunisterne i en periode spillede en fremtrædende rolle og søgte at skabe en bred enhedsfront ved at betone det nationale aspekt.⁹⁸⁴ Samtidig tiltrak DKU nye medlemmer fra uddannelses- og lærlingeorganisationerne.⁹⁸⁵ Fremgangen udmøntede sig i, at partiet ved jordskredsvalget i december 1973 fik 3,6 % af stemmerne og vendte tilbage til Folketinget med seks mandater.⁹⁸⁶ Fremgangen fortsatte i den følgende tid, hvor DKP'erne gik forrest i protesterne mod den borgerlige Hartling-regerings indgreb over for den økonomiske krise, og

981 *Veje for venstrekræfterne til demokrati og socialisme*. Idépolitisk udtalelse vedtaget på Danmarks kommunistiske Partis 23. kongres 1969, i: *Programsamling 1952-74* (1975). Se også Steen Bille Larsen, *Kommunisterne og arbejderklassen*, s. 164-166.

982 Knud Holt Nielsen, *Giv mig de rene og ranke ...*, s. 54-55.

983 Steen Bille Larsen, *Kommunisterne og arbejderklassen*, s. 180-185.

984 Jesper Jørgensen, ”DKP's politik i forhold til EF frem til folkeafstemningen i 1972”, *Arbejderhistorie*, nr. 3, september 2001, s. 1-16; Chris Holmsted Larsen, ”Tiden arbejder for os”, s. 9-13; Steen Bille Larsen, *Kommunisterne og arbejderklassen*, s. 160-162, 195-200. Se også Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af politisk-ideologiske bevægelser 1945-1989 (afsnittet om EF-modstanden).

985 Knud Holt Nielsen, *Giv mig de rene og ranke ...*, s. 55-58, 100, 266-268, 278.

986 Steen Bille Larsen, *Kommunisterne og arbejderklassen*, s. 200-210.

ved valget i 1975 fik partiet 4,2 % og syv mandater.⁹⁸⁷ Samtidig fortsatte partiet med at fremføre østblokkens udenrigspolitiske synspunkter. Således agiterede kommunisterne imod den vestlige imperialismes forbrydelser,⁹⁸⁸ kritiserede de kinesiske kommunister for at følge en ”splittelsespolitik” og ”eventyrpolitik”,⁹⁸⁹ og argumenterede for anerkendelsen af DDR, afholdelsen af en fælleseuropæisk sikkerhedskonference og indførelsen af en atomvåbenfri zone i Europa.⁹⁹⁰

På den 25. partikongres i 1976 vedtog DKP et nyt program, der afløste *Det danske folks vej* fra 1952, der havde deklareret en folkedemokratisk overgang til socialismen. Det nye partiprogram indeholdt den endelige version af idéerne om kampen mod den statsmonopolistiske kapitalisme gennem enhed i arbejderklassen, der var blevet udviklet siden slutningen af 1950'erne.⁹⁹¹ Ifølge programmet skulle enhedslinjen føre til det ”anti-monopolistiske demokrati”, der med demokratiske midler skulle reformere samfundet hen imod socialismen, og programmet foreslog en udvidelse af de sociale og personlige frihedsrettigheder. Men samtidig hyldede DKP Sovjetunionen som socialismens og fredens forkæmper. Partiet understregede også, at selvom indførelsen af socialismen afhang af de nationale forhold, fandtes der visse ”almengyldige lovmæssigheder” i den marxistisk-leninistiske teori om den ”socialistiske revolution og proletariatets diktatur ... ”⁹⁹² DKP havde således ikke fuldstændig opgivet idéen om at sætte demokratiet ud af kraft i en overgangsfasen og indførelsen af proletariatets diktatur.

Dette skyldtes, at kommunisterne stadig var af den opfattelse, at ”den herskende klasse” ville modsætte sig flertallets ønsker om at indføre socialismen ad fredelig vej. Den måtte derfor ”tvinges” af arbejderklassen til at afgive sine pri-

987 Ibid., s. 210-224.

988 ”Rystende anklage mod imperialismen”, *Land og Folk*, 13. juni 1969.

989 ABA, Ib Nørlund arkiv, CK-møder [26.-27.3.1967], ks. 55, læg 18: ”Kommunike om samtaler mellem delegationer fra Danmarks og Bulgariens Kommunistiske Partiers Centralkomiteér”.

990 ”Anerkendelse af DDR som led i fredsordning”, *Land og Folk*, 22. juni 1969; ”Debattens strateg var tilhører ...”, *Politiken*, 7. maj 1970.

991 *Kommunisternes program vedtaget på Danmarks kommunistiske Partis 25. kongres 23.-26. september 1976* (Forlaget Tiden, 1976). Det nye moderate program blev for meget for en af partiets gamle frontfigurer, landsretssagfører Carl Madsen, der kritiserede ledelsen for at have opgivet ideen om proletariatets diktatur til fordel for et ”statsaccepterende, forfatningstro, reformistisk, revisionistisk og socialdemokratisk” program. Carl Madsen, *DKP's programudkast – en kommentar*. Demos debat 4 (Demos, 1975), s. 4. Carl Madsen blev efterfølgende ekskluderet af partiet. Steen Bille Larsen, *Kommunisterne og arbejderklassen*, s. 246-247.

992 *Kommunisternes program vedtaget på Danmarks kommunistiske Partis 25. kongres 23.-26. september 1976*, s. 63-64.

vilegier og sin magt. Dette blev defineret som ”en kamp for demokrati”.⁹⁹³ Hvad DKP forstod ved demokrati, fremgår af dets planer for det socialistiske Danmark. Der skulle indføres ”et levende demokrati” med frie valg til alle styrende organer, men disse valg var forbeholdt de partier, ”der respekterer det socialistiske samfunds grundlov.”⁹⁹⁴ Modstandere af det socialistiske system ville derfor ikke få mulighed for at udøve deres demokratiske rettigheder. De ”frie valg” ville miste enhver betydning, idet forudsætningen for opbygningen af socialismen var, at ”*arbejderklassens revolutionære parti*” gennem sin indsats vandt anerkendelse ”som den ledende kraft i samfundet.”⁹⁹⁵ Kommunisterne var ikke i tvivl om, hvem der tilhørte det sande revolutionære parti: ”*Danmarks kommunistiske Parti* er dannet og har udviklet sig som den danske arbejderklassens revolutionære parti.”⁹⁹⁶ Det var således stadig DKP’s hensigt at indføre et folkedemokrati efter østeuropæisk model med arrangerede valg, undertrykkelse af systemmodstandere og etpartistyre. DKP’s loyalitet over for SUKP kom også til udtryk ved, at partiet valgte Moskvas side i opgøret med de eurokommunistiske strømninger i de italienske og franske partier.⁹⁹⁷

DKP’s nyvundne indflydelse blev dog kortvarig, og ved valget i 1979 kom partiet med 1,9 % af stemmerne under spærregrensen og måtte forlade Folketinget. I resten af perioden var partiets tilslutning vigende, og ved valget i 1988, som var sidste gang, at DKP opstillede som et selvstændigt parti, fik det blot 0,8 % af stemmerne. En vigtig årsag til partiets tilbagegang var utvivlsomt, at DKP uden forbehold forsvarede østblokkens handlinger såsom Sovjetunionens invasion af Afghanistan i 1979 og indførelsen af krigsretstilstanden i Polen i 1981. Samtidig søgte partiets modstandere at udstille Sovjet som hyklerisk i ”fredskampen”. Forsvaret af Sovjetunionen som socialismens fædreland og enheden i den kommunistiske bevægelse var fortsat den vigtigste opgave for DKP, hvilket imidlertid begrænsede partiets muligheder for at vinde indflydelse i det danske samfund. Partiet formåede heller ikke at drage fordel af Gorbatsjovs popularitet i Vesten.⁹⁹⁸

993 Ibid., s. 16-17.

994 Ibid., s. 64.

995 Ibid., s. 65.

996 Ibid., s. 73. DKP’s cheffideolog, Ib Nørhund, diskuterer overgangen til socialismen i *Det kommunistiske synspunkt* (Stig Vendelkærs Forlag, 1968), s. 117-162.

997 Knud Holt Nielsen, *Giv mig de rene og ranke ...*, s. lxiv

998 Lars Bro Nilsson, ”Danmarks Kommunistiske Parti under den anden kolde krig”, s. 20-38; Knud Holt Nielsen, *Giv mig de rene og ranke ...*, s. 109-111, lxx-lxxiv.

Dannelsen af den uafhængige polske fagbevægelse Solidaritet i 1980 var et forvarsel om opruddet i Østeuropa få år senere. Forholdet til Sovjetunionen var for DKP's ledelse vigtigere end de polske arbejderes krav, og partiet støttede indførelsen af militær undtagelsestilstand i Polen i december 1981. På billedet ses DKP's partiformand Jørgen Jensen og chefideolog Ib Nørhund (til venstre) på besøg hos den polske generalsekretær Stanislaw Kania i januar 1981 (Arbejdermuseet og ABA).

Under den anden kolde krig intensiverede SUKP forsøget på at påvirke opinionen i de vestlige lande til at støtte sovjetiske initiativer. Dette påvirkede også DKP's kurs i 1980'erne.⁹⁹⁹ SUKP orienterede DKP om, at USA havde skylden for optrapningen af den kolde krig, og at amerikanerne brugte våbenforhandlingerne som et dække for opstillingen af mellemdistanceraketter i Europa. SUKP bad derfor DKP om dets råd og hjælp i gennemførelsen af SUKP's udenrigspolitiske program, som skulle foregå i "den bredeste konstruktive dialog" med alle, der var interesseret i opbygningen af "en varig, retfærdig og demokratisk fred."¹⁰⁰⁰ Det var således DKP's hovedopgave i 1980'erne ved hjælp af dets kontakter i

⁹⁹⁹ DIIS, *Danmark under den kolde krig*, bind 3, s. 321-327.

¹⁰⁰⁰ ABA, DKP's arkiv, kasse 271: Udateret brev fra SUKP's centralkomité til DKP.

venskabsforeninger, fagbevægelsen og fredsbevægelsen at skabe en så bred alliance som muligt imod NATO's opstilling af mellemdistanceraketter. Den tætte kontakt til Warszawa-pagtlændene hæmmede imidlertid DKP's muligheder for at udnytte fredsbevægelsen (f.eks. Nej til Atomvåben (NtA), der agiterede for nedrustning i Øst og Vest), og partiet havde også svært ved at følge Mikhail Gorbatjovs reformkurs, der indebar et opgør med den kommunistiske fortid. Da reformfløjen med Ole Sohn i spidsen fik flertallet i 1987, blev partiet yderligere splittet, og i 1989 dannede DKP sammen med andre venstrefløjsgrupper Enhedslisten de rød-grønne, der kom i Folketinget i 1994.¹⁰⁰¹

PET's opfattelse af DKP: Stadig illegal aktivitet?

PET's vurdering af DKP synes i denne periode ikke at have undergået de store forandringer. Efterretningstjenesten understregede, at det uanset doktrinen om fredelig sameksistens stadig var Sovjetunionens langsigtede mål at indføre verdensrevolutionen. PET så Kremles støtte til afspænding og nedrustning som ren taktik, der kunne gavne kommunismens sag. Det var PET's opfattelse, at Moskva oprigtigt ønskede at undgå en åben konfrontation med Vesten, idet tiden arbejdede for Sovjetunionen. I mellemtiden søgte kommunisterne at infiltrere den frie verdens politiske partier, fagforeninger, kulturelle organisationer og frihedsbevægelserne i den tredje verden for at gøre dem til instrumenter for Sovjetunionens udenrigspolitik. Samtidig var det kommunistpartierne opgave at svække de vestlige landes forsvarsvilje og undergrave de bestående samfundssystemer. PET's ledelse mente således, at det var letsindigt og ansvarsløst at tro på muligheden af at indgå gensidige overenskomster med Sovjetunionen.¹⁰⁰²

Mistænksomheden over for kommunisterne kom også til udtryk i en række redegørelser om den eurokommunistiske bevægelse. PET stillede sig skeptisk til spørgsmålet, om det var muligt at være kommunist og demokrat på samme tid, og tvivlede i det hele taget på, om eurokommunisterne, hvis de kom til magten, ville respektere menneskerettighederne. PET vurderede, at eurokommunismen ikke ville få større betydning, idet de tre store kommunistpartier, det franske, det

¹⁰⁰¹ Morten Thing, "DKP", *Leksikon for det 21. århundrede* (www.leksikon.org, 4. august 2005); Knud Holt Nielsen, *Giv mig de rene og ranke ...*, s. 122-132, 183-226.

¹⁰⁰² PET, ujournaliseret: "Efterretninger – en nødvendighed (til brug på 4-ugers kursus)", august 1971 med senere tilføjelser, s. 4-12.

italienske og det spanske, alle var plaget af indtæren uenighed og ikke havde vundet øget popularitet trods den nye uafhængige linje.¹⁰⁰³ PET's vurdering af eurokommunismen må betegnes som ufuldstændig og fejlagtig. Som tidligere omtalt fik det italienske kommunistparti, PCI, 34 % af stemmerne ved valget i 1976, det havde magten i mange lokalområder, og det havde væsentlig indflydelse på den kristelig-demokratiske regering.¹⁰⁰⁴

PET's vurdering af DKP fremgår af en fortrolig analyse, som efterretningstjenesten fremlagde i Embedsmandsudvalget for Sikkerhedsspørgsmål i maj 1968 i forbindelse med drøftelserne om regeringserklæringen. PET argumenterede for, at det ud fra et sikkerhedsmæssigt synspunkt var nødvendigt at opretholde den brede registrering af kommunister, hvilket PET byggede på fire antagelser. For det første vedkendte DKP sig åbent den marxistisk-leninistiske ideologi, og det var partiets erklærede målsætning at omvælte det kapitalistiske system og indføre det kommunistiske samfundssystem ved hjælp af proletariets diktatur. DKP's forbillede var etpartidiktaturet i Sovjetunionen, og PET understregede, at kommunisterne intet sted havde beskrevet, hvordan de efter en magtovertagelse ville beskytte de demokratiske rettigheder. For det andet havde DKP siden sin oprindelige tilslutning til Komintern opretholdt tætte kontakter til Moskva. Ifølge PET havde dette forhold ikke ændret sig væsentligt efter opløsningen af Komintern i 1943, og man kunne pege på de utallige gange, hvor de danske kommunister havde erklæret deres loyalitet over for SUKP, ligesom de modtog tydelig indirekte økonomisk støtte fra sovjetisk side. For det tredje var DKP et stærkt disciplineret parti, hvor magten var koncentreret hos partiets ledelse. For det fjerde hævdede PET, at DKP var involveret i subversiv virksomhed i form af propaganda i forsvaret, uro på arbejdsmarkedet, etableringen af et illegalt apparat og hvervningen af danske kommunister til spionage til fordel for de østlige efterretningstjenester.¹⁰⁰⁵

Mens vurderingen af DKP's målsætning, forholdet til Moskva og den organisatoriske opbygning forekommer dækkende og realistisk, må beskrivelsen af den subversive virksomhed betegnes som noget overdrevet. Påstanden om, at

1003 PET, administrativ sag: Afdeling C's årsberetning 1977, s. 20-28; Afd. C's årsberetning 1978, s. 19-25.

1004 Poul Ginsborg, *A History of Contemporary Italy*, s. 354-400. Carter-administrationen havde også en mere afbalanceret opfattelse af PCI, se: Richard N. Gardner, *Mission: Italy. Gli anni di piombo raccontati dall'ambasciatore americano a Roma 1977-1981* (Milano, 2004), s. 423-432.

1005 ES: Mødereferat 28. maj 1968, med vedlagt: Politiets Efterretningstjeneste, "Danmarks Kommunistiske Parti", 10. april 1968.

den kommunistiske propaganda havde bidraget til at skabe grobunden for soldatermytterne i 1953, byggede på antagelsen om, at propagandaen havde spillet en væsentlig rolle, hvilket er vanskeligt at dokumentere. PET nævnte ikke, at det var tjenestens vurdering i 1953, at der havde været en udbredt utilfredshed blandt de indkaldte værnepligtige med den forlængede tjenestetid og med forholdene i forsvaret generelt, at mytterne syntes at være opstået spontant, og at der kun havde været enkelte kommunister involveret i oprøret. PET hævdede også, at kommunisterne ”stærkt og behændigt” havde udnyttet storstrejken i 1956 til at trodse Folketingets beslutning, og at udviklingen i sommeren 1956 – ”derom kan næppe rejses tvivl” – havde været ”ved at løbe helt løbsk”, og at den kun var vendt på grund af begivenhederne i Ungarn. Indtrykket af PET’s beskrivelse er, at arbejdskonflikten i 1956 på grund af kommunisternes indflydelse var tæt på at udvikle sig til en revolutionær situation. I realiteten fulgte DKP en moderat linje, var mere optaget af at etablere en enhedsfront med socialdemokraterne og modsatte sig krav fra mere yderligtgående elementer om at erklære en generalstrejke. DKP blev i samtiden kritiseret for med sin tilbageholdende kurs at have hindret en mere permanent mobilisering og radikalisering af arbejderne.¹⁰⁰⁶ Endelig hævdede PET, at DKP opretholdt et illegalt apparat, der bl.a. beskæftigede sig med pengesmugling, etablering af kartoteker over politiske modstandere og indsamling af biografisk materiale til brug for den sovjetiske efterretningstjeneste. Som bevis for DKP’s involvering i spionage henviste PET til ”Runa”-sagen fra 1959 og til en række spionagesager fra udlandet, hvor kommunister var blevet fundet skyldige. Som det vil være fremgået, kan det ikke udelukkes, at DKP havde eller havde haft et illegalt apparat. Men PET’s oplysninger herom var af ældre dato (de stammede hovedsageligt fra slutningen af 1940’erne og begyndelsen af 1950’erne), og de bestod hovedsageligt af ubekræftede kilderapporter. Derimod var der flere veldokumenterede eksempler på, at danske kommunister og sympatisører bistod de sovjetiske efterretningstjenester.

PET’s trusselsvurdering i 1968 må generelt betegnes som realistisk, selvom den overdrev DKP’s rolle i soldatermytterne i 1953, fortegnede partiets indsats under storkonflikten i 1956 og ikke dokumenterede eksistensen af et illegalt apparat. Imidlertid var DKP’s ideologi, tilknytning til Sovjetunionen og involvering i spionage nok til at begrunde den fortsatte overvågning og i et vist omfang registrering af partiets medlemmer og sympatisører.

¹⁰⁰⁶Søren Bille Larsen, *Kommunisterne og arbejderklassen*, s. 94-99; Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen*, s. 497.

PET's vurdering af DKP lå til grund for tjenestens overvågning af partiet. Selvom det var gået betydeligt tilbage siden 1945 og ikke mere udgjorde en overhængende fare for nationens sikkerhed, betød dets fortsatte tætte kontakter til Sovjetunionen, at man måtte følge den generelle udvikling:

”Kun den, der kender udviklingen under normale forhold, vil kunne erkende en ekstraordinær ændring, når den indtræder, en ændring som måske i givet fald nødvendiggør modaktion.”¹⁰⁰⁷

PET skulle således fortsat have mulighed for at indsamle og analysere oplysninger om DKP, således at man kunne forebygge eventuelle anslag mod statens sikkerhed. Dertil kom, at tjenesten fortsat burde være i stand til at registrere oplysninger om *alle* kommunister:

”Det kan være – og er vel også tilfældet – at ikke alle medlemmer eller tilhængere af det kommunistiske parti uagtet deres sympati for partiets almene politik vil være illoyale over for vort nuværende samfund. På den anden side kan loyaliteten dog også stærkt betvivles for så vidt angår andre medlemmer af partiet. At drage grænserne mellem sådanne grupperinger inden for et parti – i særdeleshed når det gælder en rutinemæssig ting som registrering – vil være overordentlig svært og oftest helt umulig. Tilstedeværelsen af politisk betingede sikkerhedsrisici inden for en politisk gruppe må derfor have til konsekvens, at opmærksomheden fastholdes om alle medlemmer af og sympatisører med gruppen.”¹⁰⁰⁸

Da det i praksis var umuligt at skelne mellem potentielt loyale og illoyale kommunister, var det ifølge PET's ledelse nødvendigt at registrere alle kommunister for at kunne forebygge, at de blev ansat i sensitive stillinger. Dette ræsonnement havde ligget til grund for PET's registreringspraksis lige siden Justitsministeriets ”meddelelse” af 4. maj 1948, der godkendte kommunistregistreringen.

1007 PET, administrativ sag: ”Politiinspektør A.N.s fortrolige foredrag, skrevet i foråret 1968 for politikredsene, formentlig benyttet ved et særkursus på politiskolen”, s. 10.

1008 Ibid.: ”Pi. Arne Niensens foredrag i maj 1968 (til politikredsenes repræsentanter?) om Efterretnings-tjenestens Organisation. (Manuskript ufuldstændigt ?)”, s. 11-12.

Efter regeringserklæringen: Fortsat kommunistregistrering?

Regeringserklæringen af 30. september 1968 betød ikke, at registreringen af kommunister ophørte fuldstændigt.¹⁰⁰⁹ Flere daværende medarbejdere i PET har hævdet, at regeringserklæringen havde en væsentlig konsekvens for registreringen af kommunister. Jørn Bro, der var operationsleder i PET, har således udtalt, at erklæringen var en kærkommen anledning til at gøre efterretningsarbejdet mere operativt og analytisk. Det var Bros opfattelse, at titusinder af registreringer blev makuleret, og at man kun opretholdt registreringen af et mindre antal ledende kommunister, VSere, SUF'ere og østrejsende.¹⁰¹⁰ I praksis betød PET og Justitsministeriets fortolkning fra den 14. september 1968 imidlertid, at det var muligt for tjenesten at opretholde et vist antal kommunistregistreringer efter 1968.

For det første fastslog Justitsministeriet, at det fortsat var muligt at registrere personer med kontakt til kommunistiske lande. Begrundelsen for dette var, at personer, der kom i kontakt med østlige diplomater eller som rejste i Østeuropa, erfaringsmæssigt kunne blive udsat for hvervningsforsøg fra de østlige efterretningstjenester. PET var fra starten bevidst om, at en sidegevinst ved denne praksis var, at den gjorde det muligt at bevare registreringen af et stort antal kommunister. I en intern orientering fra januar 1969 om den ændrede registreringspraksis hed det således: ”Men, hvor besynderligt det end kan virke, registreringerne kan opretholdes og skal opretholdes, således at man på denne måde – sagt rent ud – kan opretholde registreringen af så mange kommunister o.l. som muligt.”¹⁰¹¹ En tidligere medarbejder i PET har bekræftet, at da de fleste kommunister på et eller andet tidspunkt besøgte en østambassade eller rejste til Østeuropa, var det muligt at bevare et stort antal kommunistregistreringer.¹⁰¹²

1009 For en mere detaljeret fremstilling af overvejelserne i forbindelse med regeringserklæringen se Kommissionens beretning, bind 3, om PET 1968-1989.

1010 RB: Jørn Bro, 13. november 2000. En medarbejder ved ”russer-holdet” har udtalt, at Arne Nielsen og Jørn Bro lagde vægt på, at de nye regler blev overholdt. RB: 23. april 2001. En tidligere sagsbehandler vedrørende kommunisme mente, at som en konsekvens af regeringserklæringen holdt PET op med at registrere *Land og Folk*-abonnenter. RB: 21. maj 2001. Men dette må være en fejl, idet denne registreringspraksis allerede ophørte i 1964.

1011 PET, administrativ sag: ”Foredrag om revision og registreringspraksis (holdt på møde i Jylland d. 22/1 1969 og i København d. 28/1 1969)”, vedhæftet: ”Revision og registreringspraksis”, 1. februar 1969.

1012 ”Beretning om min tid – 010163-300469 i PET – specielt om mit arbejde med revisionen 1968-69” (1998), s. 12.

Den senere PET-chef Ole Stig Andersen har formuleret det på følgende måde: ”Man kunne normalt altid finde en registreringsgrund for dem, der betød noget for PET’s efterforskning.”¹⁰¹³ Denne registreringspraksis blev bekræftet i PET’s retningslinjer fra 1983 og opretholdt indtil 1986, hvor der blev tilføjet et krav om, at registreringen kun skulle foretages i tilfælde hvor ”det pågældende forhold konkret skønnedes at være af efterretningsmæssig interesse i relation til vedkommende person.”¹⁰¹⁴

En anden kategori var medlemmerne af venskabsforeningerne. I december 1968 bestemte souschefen Hans Toft-Nielsen, at registreringen af sådanne medlemmer kunne bevares på grund af foreningernes tætte kontakter til de østlige efterretnings tjenester.¹⁰¹⁵ Da Wamberg-udvalget i 1972 blev opmærksom på forholdet, udtrykte det sin betænkelighed ved en sådan praksis, idet man måtte antage, at mange medlemmer var upolitiske og udelukkende interesseret i at forbedre det mellemfolkelige samvirke.¹⁰¹⁶ En gennemgang af PET’s sager viste imidlertid, at tjenestens registreringspraksis varierede meget: Alle medlemmer af Dansk-Polsk Selskab og de polske foreninger i Danmark (såkaldte hjemstavnsforeninger) blev registreret, medlemmerne af Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen blev kun registreret, når PET i anden anledning modtog oplysninger om deres tilhørsforhold, og kun bestyrelsesmedlemmerne i Venskabsforeningen Danmark-DDR blev systematisk registreret (undtagelsen var Aalborg-afdelingen, hvor alle indberettede medlemmer blev registreret på grund af afdelingens særlig tætte forbindelse til østtyske myndigheder).¹⁰¹⁷ Da spørgsmålet to år senere blev rejst under Wamberg-udvalgets drøftelser med justitsministeren, udtrykte et af medlemmerne forståelse for problemerne med

1013 RB: Ole Stig Andersen, 24. oktober 2000. Se også samme, 7. februar 2001.

1014 PET, *Redegørelse vedrørende dele af PET’s virksomhed* (marts 1998), s. 14-15.

1015 PET, administrativ sag: Notitser, 16, 17, 18 og 19. december 1968; ”Foredrag om revision og registreringspraksis (holdt på møde i Jylland d.22/1 1969 og i København d. 28/1 1969)”. Denne afgørelse blev formelt skrevet ind i regelsættet for PET’s registrering. PET, ujournaliseret: ”Den røde”.

1016 WU: Referat af udvalgets møder 2. og 31. maj 1972.

1017 Ibid.: Referat af udvalgets møde 31. maj 1972, vedlagt notitser: ”Vedr. De polske foreninger i Danmark”, 13. juni 1972; ”Vedr. Dansk-Polsk Selskab”, 13. juni 1972; ”Vedr.: Landsforeningen til samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen”, 7. august 1972; ”Vedr. registrering af medlemmer af Ålborg-afdelingen af Selskabet Danmark-DDR”, 21. marts 1972; ”Vedr. registrering af medlemmer af Selskabet Danmark-DDRs Ålborg-afdeling”, 7. april 1972. PET, emnesag: ”Venskabsforeningen Danmark-DDR”, 8. november 1982.

foreningerne,¹⁰¹⁸ og resultatet af overvejelserne blev, at Justitsministeriet anbefalede, at PET's registreringspraksis blev taget til efterretning.¹⁰¹⁹ Det var således stadig muligt for PET at registrere personer alene på grund af deres tilhørsforhold til venskabsforeningerne. Flertallet af disse personer var efter alt at dømme kommunister eller sympatisører.

For det tredje gav Arne Nielsen i december 1968 ordre til revisionsudvalget, der var i færd med at slette registreringer, som alene hvilede på politiske tilhørsforhold om, at bevare registreringerne af medlemmerne af DKP's centralkomité og Københavnsledelse og DKU's hovedledelse og Københavnsledelse.¹⁰²⁰ Denne praksis blev dog allerede ophævet igen i august 1974 af Jørgen Skat-Rørdam.¹⁰²¹ Det er uvist, hvorfor dette skete, og hverken Skat-Rørdam eller Bro erindrer det passerede.¹⁰²²

For det fjerde herskede der åbenbart en vis usikkerhed i regionerne om den nye registreringspraksis, og der er tegn på, at man i et vist omfang var fortsat med at indsamle oplysninger om kommunister. Så sent som i 1982, 14 år efter regeringserklæringen, spurgte en medarbejder fra Region IV på et møde for sagsbehandlere inden for subversionsområdet, om medlemmer af DKP var registreringsværdige. Svaret fra Centralafdelingen var ikke helt klart, for ifølge referatet hed det, "at man, så vidt han vidste, registrerede amts- og kredsformænd og naturligvis medlemmer af DKP, der foretog østrejser." Den nye registreringspraksis efter 1968 synes ikke fuldstændigt at være trængt ned i regionerne: "Mødedeltagerne konstaterede herefter, at man ikke var vidende om de forskellige registreringsbestemmelser. Flere havde forskellige meninger om, hvem der kunne registreres."¹⁰²³ Det synes altså i flere år efter regeringserklæringen at have været op til medarbejderne i regionerne at afgøre, i hvilket omfang de fortsat ville indsamle oplysninger om bl.a. kommunister. Der findes flere eksempler på, at regionsafdelingerne opstillede og indsendte lister over kommunister.¹⁰²⁴

1018 WU: Referat af udvalgets møde 19. marts 1974.

1019 WU: "Notat om spørgsmål rejst af Wamberg-udvalget vedrørende politiets efterretningstjenestes registreringer". Justitsministeriet, 21. juni 1974.

1020 PET, ujournaliseret: Notits, 19. december 1968. Ordren omfattede også ledelserne af VS og SUF.

1021 PET, ujournaliseret: Notits, 21. august 1974.

1022 RB: Jørgen Skat-Rørdam, 22. november 2000; Jørn Bro, 27. november 2000. Se Kommissionens beretning, bind 3, om regeringserklæringen og PET's registreringer 1968-1989.

1023 PET, administrativ sag: "Referat vedr. møde i Odense den 23.11.1982 for sagsbehandlere af afd. C-stof i regionerne".

1024 PET, emnesag: Notits'er, 3. marts 1983, 5. juli 1983 og 30. januar 1984.

Det kan således konstateres, at vedtagelsen af regeringserklæringen i 1968 i praksis ikke forhindrede PET i fortsat at registrere kommunister på grund af deres ledende stillinger i DKP og DKU, rejser til Østeuropa, kontakt til østambassader og medlemskab af venskabsforeninger. Det er ikke muligt at fastslå nøjagtigt, hvor mange det drejede sig om, men det må have omfattet flere hundrede danske kommunister. Desuden kunne tjenesten frem til 1985 notere oplysninger om kommunister i tjenestens arbejdskartoteker.

PET's overvågning af DKP 1968-1989

En væsentlig del af PET's oplysninger om DKP's virke stammede primært fra åbne kilder, dvs. kommunisternes egne publikationer og avisartikler. F. eks. byggede PET's indberetning om DKP's 24. partikongres i 1973 på pressens omtale og partiets kongresmateriale.¹⁰²⁵ De forskellige oversigter over aspekter af kommunisternes aktivitet og årsberetningerne bærer også præg af at være sammen-skrivninger af avisartikler.

Der er bevaret flere kilderapporter fra tiden efter 1968, primært fra 1980'erne, hvilket gør det muligt i højere grad end for de tidligere perioder at beskrive PET's brug af meddelere og kontakter i DKP. Ifølge Jørn Bro overvejede man i 1969 at hverve en meddeler i DKP's ledelse, eventuelt mod en god betaling, men projektet blev aldrig realiseret.¹⁰²⁶ I det bevarede arkivmateriale optræder der 21 kildenavne i indberetningerne vedrørende DKP, DKU og Land og Folk efter 1968. Dertil kommer 15 kildenavne i materialet vedrørende venskabsforeningerne. Dette betyder imidlertid ikke, at PET havde 36 forskellige kilder i det kommunistiske miljø. Nogle kilder havde flere forskellige kildenavne, og nogle kilder fandtes i andre miljøer, der kom i kontakt med kommunisterne.

Det er imidlertid et spørgsmål, hvor effektiv PET's indsats på dette område var, og hvilken nytte man havde af de indhentede oplysninger. PET havde åbenbart kun sat få ressourcer af til den egentlige bearbejdning og analyse af materialet. I 1982 fandtes der kun én medarbejder i Centralafdelingen, der beskæftigede

¹⁰²⁵ PET, emnesag: "Vedr. DKPs 24. kongres 12.-14. januar 1973 i Odd Fellow palæet", 23. januar 1973. I det følgende besvares folketingsspørgsmål nr. 340 ("Havde PET i 1980'erne agenter eller meddelere placeret i DKP, eller overvågede PET DKP?").

¹⁰²⁶ RB: Jørn Bro, 14. november 2000.

sig med DKP, DKU og Komm.S.¹⁰²⁷ Koordineringen med arbejdet i regionerne synes heller ikke at have været det bedste. På et regionsmøde i slutningen af 1982 oplyste en repræsentant for Centralafdelingen, at man havde iværksat en efterforskning af DKP's økonomi. Flere af deltagerne fra regionerne kritiserede, at de ikke var blevet underrettet herom, da de mente, at de eventuelt kunne have bidraget med oplysninger om sagen.¹⁰²⁸ Endelig havde PET anvendt betydelige kræfter lige siden 1950 på at skrive mere eller mindre regelmæssige oversigter over kommunismens stilling i Danmark. Disse oversigter bestod primært af sammenskrivninger af avisartikler om DKP's politiske aktivitet. Derimod savnede de egentlige analyser og trusselvurderinger. I referatet fra PET's årsmøde i 1982 hedder det: "Set i lyset af politimesterens udtalelser om, at vore sammenskrivninger om DKP og international kommunisme ikke bliver læst uden for huset, da de kun er afskrivninger af Land og Folk, må vi konstatere, at vi i årevis har brugt vore ressourcer forkert på dette område."¹⁰²⁹

Stigende kommunistisk infiltration

Udviklingen i PET's vurdering af DKP efter 1968 gennemløb tre faser: Fra 1968 til 1979, som var præget af DKP's fremgang; fra 1980 til 1985, hvor DKP udfoldede en stor aktivitet i fredsbevægelsen; og tiden fra 1986, som var præget af intern uro og partiets tilbagegang og opløsning efter murens fald i 1989.

PET's vurdering i den første fase fra 1968 til 1979 var præget af DKP's fremgang, og efterretningstjenesten fokuserede i særlig grad på fire aspekter af partiets virke: Dets forhold til Moskva, indflydelsen i fagbevægelsen, infiltrationen i forskellige organisationer og dets aktivitet i forsvaret. Det var et gennemgående tema i PET's årsberetninger fra 1970'erne, at man vurderede DKP til at være et af de mest Moskvatro kommunistpartier i Vesten, hvilket bl.a. kom til udtryk i partiets kritik af den eurokommunistiske bevægelse.¹⁰³⁰ PET hæftede sig ved, at det nye partiprogram fra 1976 fortsat afspejlede de tætte forbindelser til Sovjetunionen, ligesom tjenesten havde kortlagt de ledende kommunisters hyppige

1027 PET, administrativ sag: "Referat vedr. møde i Odense den 23. 11. 1982 for sagsbehandlere af afd. C-stof i regionerne".

1028 Ibid.

1029 PET, administrativ sag: "Referat af gruppearbejdet på årsmødet den 20.4.1982", 28. april 1982.

1030 PET, administrativ sag: Afdeling C's årsberetning 1977; Afd. C's årsberetning 1978.

kontakter til østlige diplomater og deres intensive rejseaktivitet i Østeuropa.¹⁰³¹ PET betegnede DKP's loyalitet over for Moskva som total og "plus royal que le roi", hvilket var blevet illustreret af hændelsesforløbet omkring partiformanden Knud Jespersens død i 1977. Udvælgelsen af Jørgen Jensen til ny formand viste ifølge PET, at vigtige beslutninger ikke blev taget i DKP, men i SUKP's internationale afdeling: "Det synes helt klart at fremgå, at valget af en partiformand i en situation, som den her foreliggende, ikke alene kan varetages af det lokale parti, men at dette er et anliggende som kræver medvirken og et 'blåt stempel' fra SUKP."¹⁰³²

Et andet aspekt, der tiltrak sig PET's opmærksomhed, var DKP's fornyede aktivitet i fagforeningerne. Ifølge PET havde kommunisterne benyttet deres indflydelse i fagforeningerne til at skabe uro på arbejdspladserne, der skulle anvendes til at forkaste overenskomstaftaler og mæglingforslag. Det var PET's vurdering, at denne aktivitet blev styret af DKP's faglige sekretariat, der stod i forbindelse med WFTU, den kommunistiske internationale faglige sammenslutning. Der blev også udfoldet en mere direkte aktivitet fra sovjetisk side: SUKP havde givet direktiver til de nordiske partier om at arbejde for oprettelsen af industriforbund, der ville gøre det lettere at organisere strejker, og arbejdsattachéen ved den sovjetiske ambassade søgte at skabe kontakter til fagbevægelsen. PET vurderede dog, "at den russiske indflydelse på danske fagforeningsforhold er uden nævneværdig betydning, og at de kontakter, der søges knyttet fra russisk side, i væsentlig grad har et informativt sigte."¹⁰³³

Det var PET's opfattelse, at det kommunistisk dominerede københavnske formandsinitiativ havde tiltrukket flere tusinde tillidsmænd med sin kompromisløse linje: "Det kan se ud som et kommunistisk forsøg på at fravriste det socialdemokratiske ledede LO magten i fagbevægelsen."¹⁰³⁴ Selvom kommunisterne forsøgte at udnytte utilfredsheden i forbindelse med den økonomiske krise, havde partiets doktrin om "aktionsenhedens metode", hvor DKP lagde op til et samarbejde med socialdemokraterne, og opgivelsen af de revolutionære teser på partikongressen i 1976, imidlertid skabt en vis modsætning til den øvrige venstrefløj. DKP var blevet overhalet venstre om af mere militante grupper

1031 PET, emnesag: "Årsoversigt over Danmarks Kommunistiske Parti/Danmarks Kommunistiske Ungdom stilling, indflydelse og aktivitet i 1976", 11. marts 1977.

1032 PET, ujournaliseret: "Danmarks Kommunistiske Parti (DKP)", juni 1979.

1033 PET, emnesag: Notits, 16. april 1969.

1034 Ibid.: "Vedrørende: DKP's fremgang og stigende aktivitet og indflydelse", 19. september 1974.

som trotskisterne, der ønskede et åbent opgør med det arbejdsretlige system. Kommunisterne havde således svært ved at samle venstrefløjen omkring en fælles faglig linje, og i 1978 hed det i en vurdering af PET's indsats på det faglige område, at tjenesten i fremtiden burde prioritere overvågningen af trotskister og andre ekstreme elementer højere i forhold til den hidtidige ensidige fokusering på DKP's rolle.¹⁰³⁵

Det var PET's opfattelse, at den største trussel lå i den stigende kommunistiske infiltration af en række interesseorganisationer, først og fremmest blandt de uddannelsessøgende og på lærlingeområdet. Det var PET's vurdering, at kommunistisk aktivitet altid var et led i partiets langsigtede samfundsundergravende strategi: "Gennem aktiv indsats i adskillige organisationer skaffer og udøver DKP stigende indflydelse i samfundet med den sikre målsætning at nedbryde det bestående samfund og i stedet etablere et socialistisk samfund."¹⁰³⁶ PET havde konstateret en betydelig infiltration i foreninger inden for undervisningsområdet, bl.a. LOE (Landsorganisationen af Elever), der efterfølgende var kommet til udtryk i demonstrationer mod størrelsen af Statens Uddannelsesstøtte (SU). De kommunistiske studerendes organisation, Komm.S., var i stærk vækst ikke mindst på Odense Universitet, ligesom De Uddannelsessøgendes Samarbejdsudvalg (DUS) var kommunistisk ledet og udfoldede stor protestaktivitet. PET mente også, at DKP havde vundet fodfæste på Københavns Universitet med valget i 1978 af en kommunistisk rektor og en kommunistisk tillidsmand for det tekniske personale. PET kunne også pege på en øget kommunistisk aktivitet i Dansk Ungdoms Fællesråd, blandt lærerne og på de kommunistiske højskoler, Tidens Højskole og Den røde Højskole. Lærlingenes Landsorganisation (LLO) var kommunistisk ledet og havde tætte forbindelser til DKP, der ifølge PET anvendte organisationen til at påvirke fremtidens faglige ledere i kommunistisk retning. PET frygtede, at det derved ville blive muligt for kommunisterne at besætte topposterne i LO. PET noterede sig også DKP's indflydelse i Folkebevægelsen mod EF.¹⁰³⁷

1035 PET, ujournaliseret: "Vedr.: Yderligtgående venstregrupper infiltration af konflikter på arbejdsmarkedet", maj 1978.

1036 PET, emnesag: "Vedrørende: DKP's fremgang og stigende aktivitet og indflydelse", 19. september 1974.

1037 Ibid.: "Vedrørende: DKP's indflydelse og placering indenfor studenter-, uddannelsessøgendes- og andre ungdomsorganisationer", 21. januar 1975; "Vedrørende: DKP's fremgang og stigende aktivitet og indflydelse", 19. september 1974. PET, administrativ sag: Afdeling C's årsberetning 1977, s. 20-28; Afd. C's årsberetning 1978, s. 19-25; Afdeling C's Årsberetning 1979, s. 21-25.

Endelig var PET opmærksom på, at kommunisterne i 1970'erne genoptog virksomheden fra 1950'erne med at infiltrere og undergrave forsvaret. PET noterede sig, at DKP stadig arbejdede på at få Danmark ud af NATO, og at DKU opfordrede sine medlemmer til at aftjene deres værnepligt som ”politiske soldater”, hvor de skulle undergrave forsvarsviljen ved at drive propaganda.¹⁰³⁸ At dømme ud fra det bevarede materiale var det dog ikke et problem, der blev prioriteret højt af efterretningstjenesten. Jørn Bro har oplyst, at FE var meget bekymret over spørgsmålet, og at PET var opmærksom på fænomenet. Men PET kunne intet gøre, idet det var op til styrelserne selv at løse problemet.¹⁰³⁹ Udsagnet skal nok forstås sådan, at PET foretog de nødvendige sikkerhedsundersøgelser for forsvaret, men at det var forsvarets egen opgave at handle ud fra PET's oplysninger.

PET noterede sig også DKP's nedgang fra slutningen af 1970'erne, hvor kommunisterne efter valgnederlaget i 1979 måtte forlade Folketinget, og formanden for Sømændenes Forbund Preben Møller Hansen blev ekskluderet af partiet efter lang tids uro. Det var PET's vurdering, at DKP ved indgangen til det nye årti var svækket, idet partiet havde mistet halvdelen af sine vælgere og havde været nødt til at nedskære antallet af partifunktionærer.¹⁰⁴⁰

DKP og fredsbevægelserne

Fra omkring 1980 konstaterede PET, at DKP i stigende grad koncentrerede sig om kampen for at forhindre NATO's opstilling af 572 mellemdistanceraketter i Vesteuropa. Ifølge PET var DKP's involvering i fredsbevægelsen et led i Sovjetunionens forsøg på at undergrave den folkelige støtte til NATO og dermed den vestlige forsvarsvilje. Den sovjetiske påvirkningskampagne foregik ved hjælp af ”active measures”, af PET betegnet som ”politiske efterretningsaktiviteter (PEA)”, og blev udført af SUKP's International Department (ID) og International Information Department (IID) i samarbejde med KGB. Formålet med PEA var at manipulere og påvirke meningsdannelsen og beslutningsprocessen i de vestlige lande med brug af bevidste eller ubevidste ”indflydelses-agenter” og ved hjælp af desinformation, brevaktioner, udnyttelse af medierne, sabotage og voldsanvendelse. Den vigtigste opgave i 1980'erne var at skabe splittelse mellem USA og

1038 Ibid.: Afdeling C's årsberetning 1977.

1039 RB: Jørn Bro, 27. november 2000.

1040 PET, administrativ sag: Afdeling C's Årsberetning 1979, s. 21-25.

Vesteuropa og få NATO til at opgive udstationeringen af raketterne. PET mente, at fredsbevægelserne blev udnyttet af Kreml til at styrke Sovjetunionens stilling, og tjenesten henviste til, at fredsbevægelserne først havde opnået en bred folkelig tilslutning efter, at kommunistpartierne og frontorganisationerne var gået ind i sagen, og at SUKP's generalsekretær Bresjnev i 1981 havde opfordret til samarbejde med socialdemokraterne og fagbevægelsen i fredskampen.¹⁰⁴¹

PET var ikke i tvivl om, at DKP's indsats i fredskampagnen var styret fra Moskva og havde til formål at gavne Sovjetunionens interesser.¹⁰⁴² I en oversigt over DKP's tidlige involvering i fredsbevægelserne argumenterede efterretningstjenesten for, at fredsgruppernes aktiviteter i de vestlige lande var nøje koordinerede, og at DKP's agitation mod NATO-raketterne var i nøje overensstemmelse med de sovjetiske såkaldte fredsinitiativer. Oversigten konkluderede med spørgsmålet, om formålet med fredskampagnen ikke var at styrke socialismens stilling.¹⁰⁴³ Ifølge PET's oplysninger havde en stor del af DKP's ledelse deltaget i et vigtigt møde i Moskva i 1980, hvor de åbenbart havde fået instrukser om partiets linje i forholdet til NATO's raketter.¹⁰⁴⁴ PET mente også, at en række fredsresolutioner, der var blevet fremsat i fagforeningerne i 1982, var et resultat af danske kommunisters deltagelse på WFTU-kongressen på Cuba kort forinden.¹⁰⁴⁵

1041 Ibid.: Årsberetning for Afdeling C 1981, s. 35-47. For en mere detaljeret beskrivelse henvises til Kommissionens beretning, bind 10, om fredsbevægelserne.

1042 Dette bekræftes af de nyåbnede østlige arkiver, se: DIIS, *Danmark under Den kolde Krig*, bind 3, s. 324-327.

1043 PET, emnesag: "Vedr.: DKP's holdning til TNF-spørgsmålet og fredskampen", 15. juni 1981.

1044 PET, administrativ sag: Årsberetning 1980, Afdeling C.

1045 Ibid.: Årsberetning 1982, Afdeling C.

DKP's ledelse holdt ofte konsultationer med den østtyske ledelse under Warszawapagtens kampagne imod NATO's dobbeltbeslutning. I december 1980, kort efter valget af præsident Ronald Reagan, mødtes en dansk partidelegation anført af Jørgen Jensen (til venstre) med politbureauemedlem Harry Tisch (til højre) (Arbejdermuseet og ABA).

Det var PET's vurdering, at DKP's vigtigste talerør var Samarbejdskomitéen for Fred og Sikkerhed. Ifølge flere PET-indberetninger havde DKP reklameret for komitéen, der sad flere kommunister i dens ledelse, de tilsluttede fagforeninger var kommunistisk dominerede og komitéens forslag om Norden som atomvåbenfri zone og dens modstand mod NATO's dobbeltbeslutning var i nøje overensstemmelse med DKP's linje. PET bed mærke i, at komitéen havde erklæret, at man ville skabe en folkelig opbakning til fredssagen og henviste til, at det radikale præsidiemedlem Meta Ditzel skulle have sagt, at man ville mobilisere en hel hær af demonstranter til aktioner, hvis det kommende forsvarsforlig indeholdt tilladelse til stationering af fremmede tropper i Danmark i tilfælde af krig. PET synes således at have frygtet, at kommunisterne ved hjælp af Samarbejdskomitéen kunne skabe uroligheder imod forsvarspolitikken. I PET vurderede man, at det ikke syntes at bekymre den "brede masse", at Samarbejdskomitéens lokalkomitéer ofte var styret af kommunisterne, fordi fredsbudskabet var så po-

pulært.¹⁰⁴⁶ En anden aktiv deltager var Komm.S., der ifølge PET beskæftigede sig mere med fredskampen end med de studerendes vilkår. I 1980 udsendte organisationen forfalskede breve, der havde til formål at skabe mistillid til NATO, og efterretningstjenesten gættede på, at aktionen var styret af DKP.¹⁰⁴⁷

PET konstaterede, at DKP fejrede flere triumfer i første halvdel af 1980'erne: Kommunisterne havde spillet en vigtig rolle i fredsbevægelserne og i Folkebevægelsen mod EF, DKU noterede en vis tilgang blandt lærlinge og uddannelsessøgende, den årlige Land og Folk-festival tiltrak op til 200.000 deltagere, og partibladet var stadig i stand til at indsamle fire millioner kr. fra de offervillige partimedlemmer. Alligevel var det et gennemgående træk i PET's vurderinger i denne periode, at indsatsen i fredsarbejdet ikke havde forbedret DKP's generelle stilling. I sin årsberetning for 1984 noterede PET, at kommunisterne ved folketingsvalget var blevet reduceret til 0,7 %, og at partiets paroler var karakteriseret af de samme gamle fraser om imperialisme og kapitalisme. Det eneste nye indslag var, at kommunisterne nu lovede at afgive magten igen, hvis et flertal var imod dem.¹⁰⁴⁸ En af årsagerne til denne tilstand var ifølge PET, at der var en stigende utilfredshed blandt medlemmerne over partiets linje og med ledelsens forsøg på at undertrykke enhver form for kritik. I begyndelsen af 1980'erne blev en række kendte DKP'ere, bl.a. Hanne Reintoft, enten ekskluderet eller forlod partiet frivilligt i protest mod ensretningen og ledelsen med partiformanden Jørgen Jensen i spidsen. En anden årsag var de tætte bånd til Moskva. DKP's trofaste forsvar af Sovjetunionens optræden i Polen og Afghanistan undergravede partiets indsats i fredskampen og hindrede det i at hverve nye tilhængere.¹⁰⁴⁹ Det var således PET's konklusion, at når DKP gav sin tilstedeværelse til kende i en

1046 PET, emnesag: "Danmarks Kommunistiske Partis indflydelse i Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed i 1980", 4. november 1980; "Vedr.: Danmarks Kommunistiske Parti", 5. februar 1981; "Vedr.: DKP's holdning til TNF-spørgsmålet og fredskampagnen/fredskampen", 15. juni 1981. PET, administrativ sag: Årsberetning 1980, Afdeling C.

1047 PET, emnesag: "Vedr.: Danmarks Kommunistiske Parti", 5. februar 1981. PET, emnesag: "Vedr.: Kommunistiske Studenters (Komm.S.) kongres i 1981", 19. februar 1981; "Vedr.: Kommunistiske Studenters (Komm.S.) 10 års jubilæum samt 7. kongres i dagene 16.-18. november 1984", 15. januar 1985.

1048 PET, administrativ sag: Årsberetning 1984, Afdeling 2.

1049 PET, emnesag: "Vedr.: Uroen i Danmarks Kommunistiske Parti", 28. februar 1982; "Vedr.: DKP's 27. partikongres", 8. juli 1983; "Vedr.: DKP-Fyn's ekstraordinære distriktskonference den 12.3.1983", 24. marts 1983. PET, administrativ sag: Årsberetning 1982, Afdeling C; Årsberetning 1983, Afdeling C.

folkelig bevægelse, mistede bevægelsen indflydelse, og at den kun var i stand til at spille en rolle, hvis kommunisterne holdt deres tilhørsforhold skjult.¹⁰⁵⁰

Sovjetunionens brug af venskabsforeningerne i fredskampagnen

Venskabsforeningerne fik en ny rolle i 1980'erne, hvor de skulle fremføre øst-blokkens fredsforslag. I januar 1980 konstaterede PET, at Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen havde opfordret regeringen til at støtte Sovjetunionens seneste fredsudspil og opfordret foreningens medlemmer til at bakke op om Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed, som foreningen var kollektivt medlem af. Det var PET's opfattelse, at der var tale om en ny linje i foreningens arbejde, der hang sammen med Warszawa-pagtens kampagne mod NATO's opstilling af mellemdistanceraketter i Vesteuropa.¹⁰⁵¹ Landsforeningen fortsatte de følgende år med at kritisere USA for dets oprustning og roste Sovjetunionen for dets fredsiniciativer.¹⁰⁵² Samtidig begyndte Venskabsforeningen Danmark-DDR at advare mod en ny kold krig og de amerikanske raketter, som ifølge foreningen udgjorde en trussel mod freden.¹⁰⁵³ Venskabsforeningen hævdede gentagne gange, at revanchistiske kredse i Forbundsrepublikken planlagde at tilbageerobre de tabte tyske områder i Østeuropa,¹⁰⁵⁴ og som en del af fredskampagnen udgav foreningen en pjeces med titlen *Opdragelse til fred i DDRs skoler*,¹⁰⁵⁵ forsvarede DDR mod kritik for overtrædelser af menneskerettighederne¹⁰⁵⁶ og ifølge en kilde betegnede deltagerne i de uofficielle fredsbevægelser i DDR som ”ballademagere og skøre individer.”¹⁰⁵⁷

1050 Ibid.: Årsberetning 1984, Afdeling 2.

1051 PET, emnesag: ”Vedr.: Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen og Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed”, 25. januar 1980. For de østlige regimers brug af venskabsforeningerne i fredskampagnen, se også: DIIS, *Danmark under Den kolde Krig*, bind 3, s. 327-331.

1052 PET, emnesag: ”Vedr.: Landsforeningen Danmark/Sovjetunionens kongres den 21.-22. februar 1987”, 17. marts 1987.

1053 PET, emnesag: ”Emne: Generalforsamling i Venskabsforeningen Danmark-DDR den 19 Mar 1980”, 27. marts 1980, C.notits nr. 63/80.

1054 Ibid.: ”Emne: Generalforsamling i venskabsforeningen Danmark-DDR den 5 Mar 1981 kl. 1930”, 9. april 1981, C.notits nr. 61/81; ”Vedr.: Landsforeningen Danmark/DDR”, 6. april 1983.

1055 *Opdragelse til fred i DDRs skoler* (København, u.å.).

1056 PET, emnesag: ”Vedr.: Venskabsforeningen Danmark-DDR”, 6. marts 1984.

1057 Ibid.: ”Emne: Venskabsforeningen Danmark-DDR”, 22. marts 1985, C.notits nr. 47/85.

PET var ikke i tvivl om, at venskabsforeningerne handlede efter inspiration fra østlandene. I 1980 meddelte Landsforeningens sovjetiske samarbejdspartner, Sammenslutningen af Sovjetiske Foreninger for Venskab og Kulturelle Forbindelser med Udlandet (SSOD), at man havde besluttet, at venskabsforeningerne skulle deltage i kampen for fred og afspænding.¹⁰⁵⁸ I de årlige samarbejdsaftaler mellem SSOD og Landsforeningen forpligtede danskerne sig til at oplyse offentligheden om Sovjetunionens fredspolitik, at støtte kampen mod NATO's raketter og arbejde for forslaget om at gøre Nordeuropa til en atomvåbenfri zone.¹⁰⁵⁹ De sovjetiske venskabsforeninger i Norden mødtes også med repræsentanter for SSOD for at koordinere indsatsen i fredskampagnen.¹⁰⁶⁰ Det var også PET's indtryk, at Liga für Völkerfreundschaft anvendte Venskabsforeningen Danmark-DDR til at fremføre østtyske synspunkter. Det var således ligaen, der i flere tilfælde bestemte, hvilke østtyskere, der skulle besøge Danmark og venskabsforeningen.¹⁰⁶¹ I 1987 deltog 24 ledende medlemmer af venskabsforeningen i et seminar i Fincken, DDR, hvor repræsentanter for ligaen bl.a. orienterede om DDR's syn på fredssagen.¹⁰⁶²

Den østeuropæiske indflydelse på venskabsforeningerne hang ikke mindst sammen med, at en betydelig del af deres aktiviteter blev finansieret østfra. PET's oplysninger viste således, at Landsforeningens næstformand, DKP'eren Ingmar Wagner, ved flere lejligheder skulle have indrømmet, at foreningen modtog sovjetiske penge, og at ambassaden insisterede på, at forholdet blev holdt hemmeligt.¹⁰⁶³ Ifølge en kilde var foreningen i konstant pengenød, og det blev klaret ved, at Valentin Kurentsov fra den sovjetiske ambassade afleverede penge til Wagner.¹⁰⁶⁴ Samme kilde rapporterede, at en lokalafdeling havde haft besøg af SSOD's finanschef fra Moskva, som havde lovet at betale for den endelige indretning af

1058 PET, emnesag: "Vedr.: Landsforeningen til samvirke mellem Danmark – Sovjet", 20. maj 81.

1059 Ibid.: "Vedr.: Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen", 14. februar 1984;

"Vedr.: Samarbejdsplan for SSOD, Foreningen USSR-Danmark og Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen", 29. juni 1988.

1060 Ibid.: "Vedr.: Fredskonference i Stockholm den 7.-8. april 1984 ...", 3. maj 1984.

1061 PET, emnesag: "Vedr. DDRs deltagelse i L&Fs festival i august 1982", 13. august 1982; "Vedr. 'Venskabsforeningen Danmark-DDR'", 20. oktober 1982.

1062 Ibid.: "Vedr.: Seminar afholdt i Fincken (DDR) i tiden 22.-25. januar 1987 for ledelsesmedlemmer af Venskabsforeningen Danmark-DDR's forskellige afdelinger", 5. februar 1987.

1063 PET, emnesag: "Vedr.: Landsforeningen til samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen", 13. oktober 1981; "Vedr.: Venskabsforeningen Danmark-Sovjet", 14. december 1982.

1064 Ibid.: "Vedr.: Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen", 2. november 1982.

afdelingens lokaler og de årlige driftsudgifter på 50.000 kr.¹⁰⁶⁵ En kilde mente også at vide, at Venskabsforeningen Danmark-DDR's regnskaber blev fikset for at skjule pengeoverførelser.¹⁰⁶⁶

Sovjetunionens tætte styring af Landsforeningens aktiviteter kan illustreres ved hjælp af de kildeoplysninger, som PET modtog om foreningens oplysningsudvalg. På udvalgets første møde i efteråret 1983 besluttede deltagerne, at man ville prioritere den sovjetiske fredspolitik højest (de andre emner var: Det planøkonomiske system, det socialistiske demokrati, socialpolitikken i Sovjetunionen, kulturpolitikken og Sovjet-pædagogikken). Det var hensigten at udbrede offentlighedens kendskab til disse emner ved at korrigere ukorrekte oplysninger i pressen, skrive artikler i fagblade, udgive pjecer, distribuere materiale fra det sovjetiske pressebureau APN og udarbejde lister over foredragsholdere.¹⁰⁶⁷ I et forsøg på at skjule Moskvas indflydelse planlagde man at skrive debatindlæg, der på overfladen forekom neutrale, og hvoraf det ikke fremgik, at de var skrevet af foreningen.¹⁰⁶⁸

Ifølge PET's oplysninger stod det hurtigt klart, hvem der bestemte over udvalget. På et møde i februar 1984 fik medlemmerne kort og godt at vide, at den tidligere Moskva-korrespondent for Land og Folk Palle Andersen på foranledning af kulturattaché Kurentsov havde fået sæde i udvalget. Det fremgik også af udvalgets drøftelser, at udvalget skulle basere sine skrivelser på en ny sovjetisk pjece om sikkerhedspolitik, at man skulle bruge en sovjetisk bog til at vise, at Sovjetunionen ikke stod bag terroraktioner, og at man skulle skrive positivt om de sovjetiske fagforeninger. Siden Kurentsov havde besværet sig over NATO's embargo af computersystemer over for Warszawa-pagtens lande, skulle udvalget udgive materiale imod embargoen.¹⁰⁶⁹ Det var således tydeligt, at oplysningsudvalget tog imod instruktioner fra den sovjetiske ambassade.

Efter et års arbejde kunne udvalget fremlægge syv "arbejdsrapporter" vedrørende sikkerhedspolitiske emner. De handlede generelt om NATO's oprustning og krigsplaner og den socialistiske lejrs fredsforslag. Udvalget havde valgt betegnelsen "arbejdsrapporter", da det gav et indtryk af objektivitet og videnskabelighed. Ifølge PET's oplysninger bistod den sovjetiske ambassade med oplysninger,

1065 Ibid.: "Vedr.: Landsforeningen DK-USSR.s lokalafdeling ...", 3. marts 86.

1066 PET, emnesag: "Vedr.: Uoverensstemmelse i bestyrelsen i Københavns afdelingen", 17. februar 1987.

1067 PET, emnesag: "Vedr.: Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen", 13. marts 1984.

1068 Ibid.: "Vedr.: Oplysningsudvalget i Landsforeningen Danmark-Sovjet", 21. marts 1984.

1069 Ibid.: "Vedr.: Oplysningsudvalget i Landsforeningen Danmark-Sovjet", 21. marts 1984.

Ingmar Wagner skaffede pengene til udgivelsen via DKP's forretningsudvalg, og papirerne blev trykt på Land og Folk.¹⁰⁷⁰ Udvalget skulle også udarbejde en tryksag om Norden som atomvåbenfri zone, hvilket var Sovjetunionens officielle politik, og ifølge PET's kilderapport var der ingen tvivl om, hvem der betalte for materialet:

”Ingmar WAGNER kunne i den lukkede forsamling, hvor alle tilhørte såvel parti som bevægelse, oplyse, at ”vore venner” – dvs. Sovjetunionen – har lovet at betale udgivelsen af såvel den før omtalte tryksag som andre fredsaviser.”¹⁰⁷¹

Landsforeningens ”kassimester” tilføjede, at han skulle til Moskva for at besøge den sovjetiske fredskomiteé og hente ”yderligere inspiration til sagen.”¹⁰⁷²

Det fremgår af en kilderapport om nogle uoverensstemmelser i foreningen i 1985, at foreningen varetog Sovjetunionens interesser. Oplysningsudvalget skulle drøfte udgivelsen af en avis med kritik af det amerikanske stjernekrigsprojekt, SDI. Dette skete på trods af en protest fra foreningens formand, Hermod Lannung fra Det Radikale Venstre, der var en modstander af at udgive antiamerikansk propaganda. Man havde imidlertid andetsteds allerede besluttet at udgive avisen, idet det afslutningsvis hedder i kilderapporten: ”Avisen bliver udgivet på russernes forlangende og for deres penge.”¹⁰⁷³

De østlige regimer udnyttede deres indflydelse på venskabsforeningerne på andre måder. Medlemmerne modtog ”personlige” breve fra Østeuropa, som opfordrede dem til at støtte de socialistiske landes fredsudspil.¹⁰⁷⁴ Venskabsforeningerne blev også benyttet til at afholde møder, arrangere udstillinger og sørge for indkvartering for gæster fra Østeuropa i forbindelse med fredskonferencer.¹⁰⁷⁵ Et

1070 Ibid.: ”Vedr.: 7 arbejds-papirer fra Landsforeningen DK/USSR”, 25. september 1984.

1071 Ibid.: ”Vedr.: Møde i Landsforeningen Danmark-Sovjets oplysningsudvalg d. 11. januar 1985 kl. 1700”, 13. august 1985.

1072 Ibid.

1073 PET, emnesag: ”Vedr.: Tidsskrift mod stjernekrig, udarbejdet af oplysningsudvalget i Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen”, 31. maj 1985.

1074 PET, emnesag: ”Vedr.: Venskabsforeningen Danmark – DDR, Århus afdelingen”, 18. november 1983.

1075 PET, emnesag: ”Vedr.: Landsforeningen Danmark-Sovjetunionens forsøg på at arrangere møde om Tysklands genforening”, 13. september 1983; ”Vedr.: Den sovjetiske delegation til Verdensfredskonferencen, oktober 1986”, 17. marts 1986. PET, emnesag: ”Vedr. DDR – presse- og kulturattaché Bernd Petschick”, 27. oktober 1982.

ledende medlem af Venskabsforeningen Danmark-DDR udleverede navne og adresser på danske fagforeningsfolk til den østtyske ambassade, som østtyskerne kunne bruge til at etablere kontakter til den danske fagbevægelse.¹⁰⁷⁶ Ifølge en kilde var det hensigten, at venskabsforeningen på vegne af DDR skulle "infiltrere" de danske fagforeninger.¹⁰⁷⁷ Formålet var sandsynligvis at forsøge at påvirke fagbevægelsen i en mere radikal retning og at influere den til at støtte de østlige fredsforslag. Endelig rapporterede en kilde, at et medlem af venskabsforeningen var blevet opsøgt af en fremtrædende medarbejder i Liga für Völkerfreundschaft, der beklagede sig over noget vesttysk undervisningsmateriale, som blev brugt i de danske skoler. Det pågældende medlem, der også var aktiv i Kommunistiske Pædagoger, "konfiskerede" straks noget af materialet fra den skole, hvor han underviste, og sendte det til DDR. Ifølge kilden var det DDR's planer at fremstille noget nyt oplysningsmateriale, som ved hjælp af danske sympatisører skulle udspredes i de danske skoler.¹⁰⁷⁸

1076 Ibid.: Ekstrakt af notits af 23. november 1988; "Vedr.: Studierejse til DDR af Dansk EI-Forbunds Fyns Kreds", 11. januar 1989; "Vedr.: Dansk statsborgers forbindelse til Østtysk fagforeningsmand", 5. januar 1989.

1077 Ibid.: "Vedr.: Generalforsamling i 'Venskabsforeningen DK/DDR'", 13. februar 1989.

1078 Ibid.: Notits, 9. december 1982.

Begyndelsen til enden: DKP's formand Jørgen Jensen hilser på den nye energiske sovjetiske leder Mikhail Gorbatjov. Det danske parti var et af de mest Moskvatro, men det havde ikke altid let ved at følge Gorbatjovs reformkurs. Opfordringen til åbenhed førte bl.a. til nye afsløringer af stalinismens forbrydelser og diskussioner om det sovjetiske styres problemer (Arbejdermuseet og ABA).

Udviklingen i de kommunistiske lande i 1980'erne indebar nye udfordringer for venskabsforeningerne. Under Gorbatjov begyndte Sovjetunionen at udvise større åbenhed og at se mere kritisk på udviklingen under socialismen. Dette bragte Landsforeningen i en prekær situation, da mange danske kammerater, især fra den ældre generation, altid havde støttet på Sovjetunionen. Ifølge PET's oplysninger skal Ingmar Wagner have givet udtryk for et ønske om, at russerne var lidt mere tilbageholdende i deres selvkritik, da de mange negative nyheder østfra truede med at få mange kommunisters verden til at falde sammen.¹⁰⁷⁹ I det hele taget følte Landsforeningen sig noget overflødiggjort under de store om-

¹⁰⁷⁹ PET, emnesag: "Vedr.: Hovedbestyrelsesmøde den 16. januar 1988 i Landsforeningen DK/Sovjet", 27. maj 1988.

væltninger i Sovjetunionen, da mange debatter og arrangementer foregik uden for foreningens regi.¹⁰⁸⁰ For at gøre foreningen mere slagkraftig anbefalede den sovjetiske ambassade, at man forsøgte at tiltrække flere socialdemokrater, radikale og SF'ere, og på et møde i januar 1987 drøftede ledelsen en lang række kendte navne, som ville "pynte" på foreningens ansigt udadtil.¹⁰⁸¹

Hvor Landsforeningens problem var Sovjetunionens åbenhed, havde Venskabsforeningen Danmark-DDR det stik modsatte, nemlig østtyskernes modvilje mod Gorbatsjovs reformer og deres fortsatte forsøg på at dominere foreningen. Medlemmer af venskabsforeningen ruskede sig ifølge PET flere gange i tøjret og klagede over, at østtyskerne ville bestemme alt.¹⁰⁸² De kritiserede også ved flere lejligheder ledelsens udemokratiske styring og den østtyske ambassades inkompetence.¹⁰⁸³ Ifølge en kilde havde flere ledende medlemmer i april 1986 for første gang rettet en skarp kritik mod ambassadens indsats, og forholdet mellem de to parter var tydeligvis blevet forværret.¹⁰⁸⁴ Foreningen protesterede også mod det østtyske styres dogmatiske linje. Det vakte bestyrtelse, da DDR-myndighederne i 1985 nægtede at give udrejsetilladelse til præsten Rainer Eppelmann, der var aktiv i fredsbevægelsen og havde kritiseret det kommunistiske styre. Foreningen frygtede, at episoden ville skade DDR's forhold til Danmark og de danske fredsbevægelser.¹⁰⁸⁵ Da 17 medlemmer i 1988 besøgte Østberlin besværede ledelsen sig over, at den endnu engang skulle opleve, at deltagerne ikke fik mulighed for at stille spørgsmål, da de blev orienteret om de aktuelle forhold i DDR.¹⁰⁸⁶ En

1080 Ibid.: "Emne: Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen", 4. august 1988, C notits nr. 102/88.

1081 Ibid.: "Vedr.: Kongresudvalgmøde den 7. januar 1987", 13. februar 1987.

1082 PET, emnesag: "Vedr.: Landsmøde i Venskabsforeningen DK/DDR 19.11.83", 10. januar 1984; "Vedr.: bestyrelsesmøde i Venskabsforeningen Danmark-DDR Storstøms Amt torsdag den 6. marts 1986", 12. marts 1986; "Vedr.: Bestyrelsesmøde i Venskabsforeningen Danmark-DDR i Storstrøms Amt den 10. april 1986", 15. april 1986.

1083 Ibid.: "Emne: Venskabsforeningen Danmark-DDR", 16. marts 1987, C. notits nr. 55/87; "Vedr.: bestyrelsesmøde i venskabsforeningen Danmark-DDR afholdt den 14. august 1986", 27. august 1986; "Vedr.: oplysninger omkring Ligaen für Völkerfreundschaft og Venskabsforeningen Danmark-DDR", 31. juli 1987.

1084 Ibid.: "Emne: Venskabsforeningen Danmark-DDR", 10. april 1986, C.notits nr. 61/86.

1085 Ibid.: "Vedr.: Venskabsforeningen DK-DDR.s problemer i forbindelse med nægtelse af udrejsetilladelse for 2 DDR præster, som skulle deltage i Fredsstævne på Ryslinge Højskole", 12. december 1985.

1086 Ibid.: "Emne: Rikscha", 25. januar 1989, C. notits nr. 7/89.

kilderapport betegnede et møde i venskabsforeningen med en repræsentant fra DDR som et ”rivegilde” med adresse til systemet i DDR.¹⁰⁸⁷

PET's overvågning af venskabsforeningerne

En gennemgang af det bevarede materiale i PET's arkiv efterlader det indtryk, at overvågningen af venskabsforeningerne blev intensiveret fra slutningen af 1970'erne.¹⁰⁸⁸ Årsagen var foreningernes tætte bånd til de kommunistiske lande og deres rolle i fredskampagnen. Dertil kom frygten for, at østlige efterretnings-officerer under diplomatisk dække brugte foreningerne til at komme i kontakt med danske sympatisører.¹⁰⁸⁹ Den intensiverede overvågning afspejlede sig således i, at PET i perioden 1979-89 havde mindst 17 kilder i venskabsforeningerne. PET havde syv kilder i henholdsvis Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen og Venskabsforeningen Danmark-DDR, som var de to vigtigste foreninger. PET havde desuden to kilder i Venskabsforeningen Danmark-Rumænien, hvilket nok skyldtes, at den rumænske efterretningstjeneste var aktiv i Danmark. Desuden fandtes en enkelt kilde i henholdsvis Dansk-Ungarsk Selskab og Venskabsforeningen Danmark-Tjekkoslaviet.

PET's succes med at infiltrere venskabsforeningerne kan illustreres med tre eksempler.¹⁰⁹⁰ Den første kilde havde meldt sig ind i Venskabsforeningen Danmark-DDR, hvilket gjorde det nemmere at besøge DDR. Den pågældende henvendte sig til PET, da han under et sprogkursus i Leipzig var kommet i besiddelse af oplysninger om et østtysk raketbatteri. PET hvervede den pågældende som kilde, da man vurderede, at han kunne give oplysninger om venskabsforeningen og om østtyskernes brug af den i fredskampagnen.¹⁰⁹¹ Kilden videregav de føl-

1087 Ibid.: ”Vedr.: medlemsmøde i Venskabsforeningen Danmark-DDR kbh. afd. torsdag den 10. november 1988”, 7. december 1988.

1088 Det modsatte var tilfældet i Sverige, hvor Säpo i 1980 besluttede at nedprioritere overvågningen. Karl Molin et al., *Övervakningen av ”SKP-komplexet”*, s. 168.

1089 PET, emnesag: ”Venskabsforeningen Danmark-DDR”, 8. november 1982.

1090 I et konkret tilfælde overvejede PET at forsøge at hverve en DKP'er som kilde i en venskabsforening. PET, kildesag: ”Vedr.: Oplæg til hvervning af kilde”, 16. september 1983. En tidligere PET-medarbejder med kendskab til sagen har oplyst over for Kommissionen, at planerne blev opgivet, da det viste sig, at den pågældende DKP'er havde ”en dybere ideologisk forankring i partiet”, end tjenesten tidligere havde troet. Kommissionens arkiv: Telefonnotits, 15. maj 2008.

1091 PET, kildesag: Intern notits, 3. oktober 1984.

gende år en lang række oplysninger om venskabsforeningens forskellige aktiviteter, møder, generalforsamlinger, fester og seminarer i DDR.¹⁰⁹² Kildens største succes var, da han blev formand for en nyoprettet lokalafdeling af venskabsforeningen.¹⁰⁹³ Den anden kilde kontaktede PET, fordi han var blevet opfordret af nogle ungarske forretningsfolk til at overtræde embargobestemmelserne. Han blev af sin føringsofficer betegnet som en ”fræk sælgertype”, og da han af PET blev bedt om at overvære generalforsamlingen i en nyoprettet lokalafdeling af en venskabsforening, lykkedes det ham at blive valgt som afdelingens kasserer og bestyrer af medlemskartoteket.¹⁰⁹⁴ Afdelingen førte imidlertid en noget hensygnende tilværelse, og kilden blev efter nogen tid afviklet af PET.¹⁰⁹⁵ Den tredje kilde var medlem af DKP og af flere venskabsforeninger. Den pågældende rapporterede til PET om aktiviteterne i lokalafdelingerne og landsledelsen af foreningerne. I en periode var kilden lokalformand for en af foreningerne.¹⁰⁹⁶

Andre af PET's kilder viste sig at være mere problematiske. Nogle kunne være svære at samarbejde med. En kilde var en studerende, der var medlem af en venskabsforening. Han henvendte sig til PET efter at have deltaget i en underskriftsindsamling til fordel for et atomvåbenfrit Norden. Han havde fået betænkeligheder, da det gik op for ham, at underskrifterne skulle afleveres til den kommunistisk dominerede Samarbejdskomitéen for Fred og Sikkerhed, selvom mange af underskriverne ikke sympatiserede med østblokken. Han erklærede sig villig til at infiltrere kredse, der lod sig udnytte af udenlandske efterretningstjenester, såsom venskabsforeningerne, og i lidt mere end et år rapporterede han om venskabsforeningen. Kilden, der betegnede sig selv som til venstre for Socialdemokratiet, syntes imidlertid snart at få nye betænkeligheder over sit samarbejde med PET, han var bange for at blive set under møderne med sine kildeførere, og han svarede kun modvilligt på spørgsmål. PET afbrød derfor samarbejdet.¹⁰⁹⁷ Andre kilder kunne være lidt for ivrige efter at lege hemmelige agenter. En kilde tilbød sine tjenester i forbindelse med et studieophold i Sovjetunionen. Han rapporterede efterfølgende om Landsforeningens aktiviteter, men

1092 PET, emnesag: Notits, 24. august 1983, 15. december 1983, 12. marts 1986, 27. august 1986 og 5. februar 1987.

1093 Ibid.: Notits, 11. juni 1985.

1094 PET, kildesag: ”Vedr.: Notits”, 26. november 1985; notits, 20. december 1985.

1095 Ibid.: Notits, 20. august 1990.

1096 PET, emnesag: Forskellige notits.

1097 PET, kildesag: Telex, 3. juli 1986; notits, 26. februar 1982.

PET fandt, at han var upålidelig og overivrig efter at blive involveret i efterretningsmæssige aktiviteter.¹⁰⁹⁸

I forbindelse med den intensiverede overvågning overvejede PET tilsyneladende at aflytte Landsforeningens bygning i Vester Voldgade i København. Omkring 1979 indhentede tjenesten således arkitekttegningerne over bygningen og identificerede medarbejdernes kontorer og de forskellige mødelokaler.¹⁰⁹⁹ Operationen blev efter alt at dømme ikke gennemført, formentlig fordi PET fik de ønskede oplysninger ad andre kanaler. PET havde siden 1973 modtaget indberetninger fra FE, der indeholdt kildeoplysninger om Landsforeningens virksomhed.¹¹⁰⁰ I december 1980 begyndte PET at modtage båndoptagelser fra Landsforeningens hovedbestyrelses- og forretningsudvalgsmøder.¹¹⁰¹ Det fremgår, at FE havde en kilde i Landsforeningens ledelse, som havde en båndoptager med til møderne: Da FE i august 1981 afleverede en 3½ times båndoptagelse fra et forretningsudvalgsmøde, bemærkede FE, at optageudstyret var blevet anbragt et andet sted end tidligere på grund af de temperaturmæssige forhold i mødelokalet. Derved var lyd kvaliteten blevet forringet.¹¹⁰² Aflytningen holdt efter alt at dømme op i starten af 1980'erne, men FE fortsatte frem til 1988 med at videregive kildeoplysninger om Landsforeningens møder.¹¹⁰³ FE forsynede også PET med kildeoplysninger om Venskabsforeningen Danmark-DDR frem til Murens fald i 1989.¹¹⁰⁴

PET aflyttede i enkelte tilfælde venskabsforeningernes telefoner. Landsforeningens Odense-afdelings telefon blev aflyttet fra april 1983 til februar 1984.

1098 PET, emnesag: Notits, 6. marts 1986; notits, 10. februar 1987.

1099 PET, emnesag: "Landsforeningen til samvirke mellem Danmark og Sovjet. Bygningen".

1100 Ibid.: "Emne: Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen", C. notits nr. 38/73, 8. februar 1973.

1101 Ibid.: "Emne: Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen", C. notits nr. 241/80, 15. december 1980; "Emne: Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen", C. notits nr. 159/81, 11. september 1981.

1102 Ibid.: "Emne: Venskabsforeningen Danmark-Sovjetunionen", C. notits nr. 147/81, 20. august 1981. Ved samme lejlighed afleverede FE 2-timers båndoptagelse af en samtale mellem et medlem af Landsforeningen og den sovjetiske kulturattaché Kurentsov.

1103 Ibid.: "Emne: Landsforeningen DK - SU's hovedbestyrelsesmøde 14 sep 1984 m.v.", C. notits nr. 197/85, 2. december 1985; "Emne: Hovedbestyrelsesmøde i landsforeningen Danmark-Sovjetunionen", C. notits nr. 12/87, 20. januar 1987; "Emne: Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen", C. notits nr. 59/87, 23. marts 1987; "Emne: Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen", C. notits nr. 102/88, 4. august 1988.

1104 PET, emnesag: "Emne: Generalforsamling i Venskabsforeningen Danmark-DDR", C. notits nr. 63/80, 27. marts 1980; "Emne: Rikscha", C. notits nr. 7/89, 25. januar 1989.

PET havde mistanke om, at KGB-officerer udnyttede afdelingen til at påvirke fredsbevægelsen, og aflytningen bekræftede da også, at ambassaden havde tætte kontakter til Odense-afdelingen.¹¹⁰⁵ Venskabsforeningen Danmark-DDR's telefoner på kontoret i København blev aflyttet fra september 1986 til februar 1987. Anledningen var den kommunistisk dominerede Verdensfredskongres, der blev afholdt i København i oktober 1986, og som tiltrak gæster fra bl.a. DDR.¹¹⁰⁶ Sidst i 1980'erne iværksatte PET observation af offentlige møder i Landsforeningen for at konstatere, om sovjetiske efterretningsofficerer forsøgte at tage kontakt til de tilstedeværende danskere. Det konstateredes imidlertid ikke.¹¹⁰⁷

DKP og den sovjetiske ambassade

I sidste halvdel af 1970'erne og første halvdel af 1980'erne modtog PET et stort antal oplysninger om den sovjetiske ambassade og KGB's aktiviteter i Danmark fra KGB-officereren Oleg Gordijevskij, der var blevet hvervet af PET og en anden vestlig tjeneste. I den sammenhæng kunne Gordijevskij kaste nyt lys over DKP's tætte kontakt med ambassaden. Den daglige, administrative kontakt blev varetaget af en forbindelsesofficer ved ambassaden. Denne opgave blev i 1974-79 og 1981-87 udført af attaché, senere 1. og 2. sekretær, Sergej N. Shisjkin. Han blev med ambassadørens tilladelse i 1977 hvervet som agent af KGB under forudsætning af, at han ikke foretog sig noget, der stred mod hans status som diplomat.¹¹⁰⁸ PET konstaterede i forbindelse med overvågningen af ambassaden, at Shisjkin havde hyppige kontakter til ledende kommunister i DKP, DKU, Komm.S. og Land og Folk.¹¹⁰⁹

Vigtigere politiske spørgsmål blev varetaget af ambassadøren selv. Ambassaden modtog løbende telegrammer fra SUKP's Centralkomité, der indeholdt

1105 PET, emnesag: Anmodning om dommerkendelse, 11. april 1983; udskrift af retsbogen i Odense, 25. april 1983; anmodning om forlængelse af kendelsen, 20. juli 1983; udskrift af retsbogen i Odense, 20. juli 1983; anmodning om forlængelse af kendelsen, 19. januar 1984; udskrift af retsbogen i Odense, 19. januar 1984; operation [-], 29. februar 1984.

1106 PET, operationssag: Notits, udateret.

1107 PET, emnesag: "Vedr.: Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen", 31. oktober 1988; "Vedr.: Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen", 2. december 1988.

1108 PET, operationssag: "Danmarks kommunistiske Parti (DKP)s forbindelse til Sovjetunionens kommunistiske parti (SUKP), den sovjetiske ambassade i København og KGB", udateret.

1109 PET, personsag: "Vedr.: Sovjetisk 1. sekretær Sergej Nikolajevich Shishkin ...", 7. juni 1988.

redegørelser for det sovjetiske kommunistpartis synspunkter og instruktioner til DKP's ledelse. Ambassadøren orienterede de danske kommunister om telegrammernes indhold i et særligt lokale i DKP's bygning på Dronningens Tværgade. Ambassadøren viderebragte også SUKP's ønsker om, hvad der skulle stå i Land og Folk, mens partiledelsen blev instrueret om mere sensitive emner under besøg i Sovjetunionen.

Som tidligere omtalt blev Moskvas indflydelse på DKP åbenbar i forbindelse med partiformanden Knud Jespersens sygdom og død i 1977. Da det i september stod klart, at partiformanden var alvorligt syg, overlod hans danske læge en kopi af lægejournalen og røntgenbillederne til ambassadør Jegorytjev. Han tog dem med til Moskva, hvor en ledende kræftekspert bekræftede diagnosen og tilføjede, at Knud Jespersen kun havde få måneder tilbage at leve i. Ambassadøren vendte tilbage til København sammen med to ledende embedsmænd fra SUKP's Centralkomité's Internationale Departement (ID), hvor de sammen med KGB-residenten og Ib Nørlund drøftede spørgsmålet om Jespersens afløser. Man valgte til sidst at følge ambassadørens råd om at udpege folketingsmedlem Jørgen Jensen. Det fremgår ikke af Gordijevskijs oplysninger, hvilken rolle repræsentanterne for Moskva spillede i formandsvalget, men i hvert fald overtog Jørgen Jensen formandsposten ved Knud Jespersens død i december 1977. Efter en indledende uoverensstemmelse om eurokommunismen viste Jørgen Jensen sig hurtigt at leve op til Moskvas forventninger. Han orienterede bl.a. Shisjkin om sine samtaler med formanden for det franske kommunistparti George Marchais, og i hans formandsperiode frem til 1986 fulgte DKP en dogmatisk Moskvatro linje.¹¹¹⁰

Skolingskurser i Østeuropa

Det var en vigtig opgave for DKP at skole partiets medlemmer i den marxistisk-leninistiske ideologi og praktisk politik og dermed gøre dem i stand til at tage aktiv del i partiets arbejde.¹¹¹¹ Ifølge PET havde denne virksomhed i de første efterkrigsår haft en "tilfældig karakter", men var omkring 1950 kommet i fastere rammer. DKP afholdt en toårig partiskole, kortvarige skolingskurser og studie-

1110 PET, operationssag: "Danmarks kommunistiske Parti (DKP)s forbindelse til Sovjetunionens kommunistiske Parti (SUKP), den sovjetiske ambassade i København og KGB", udateret; "Forholdet til DKP efter formandskiftet", udateret.

1111 DIIS, *Danmark under Den kolde Krig*, bd. 2, s. 330-336.

kredse, mens DKU arrangerede aftenkurser og sommerlejre.¹¹¹² I 1952 besluttede centralkomiteén at styrke skolingsvirksomheden, og 1952-53 blev udråbt som "et læreår" for hele partiet. Årsagen var, at uddannelsen af partimedlemmerne, de såkaldte kadre, havde vist sig at være utilfredsstillende.¹¹¹³ I midten af 1950'erne konstaterede PET, at partiets skolingsprogram bestod af tredages kurser i partiprogrammet, toårige partiskoler og den centrale aftenskole i København om emner inden for Sovjetunionens historie, DKP's historie og nationaløkonomi, særlige kurser for partiets ledelse, selvstudium om marxismen-leninismen og studiekredse. PET bemærkede, at formålet var at uddanne yngre partimedlemmer til at tage aktiv del i arbejdet i partiet og frontorganisationerne, men at skolingsarbejdet var behæftet med mange svagheder.¹¹¹⁴

I slutningen af 1950'erne begyndte særligt udvalgte danske kommunister at deltage i skolingskurser af kortere og længere varighed i Sovjetunionen og DDR. I 1956 blev partiskolen i Moskva, der var tilknyttet SUKP's centralkomiteé, udvidet til at omfatte udvalgte udenlandske kommunister, og den afholdt kurser på et års varighed. Senere kom den Højere Komsomol Skole i Moskva til, og den arrangerede hel- og halvårskurser for ungtkommunister fra hele verden.¹¹¹⁵ Den tætte kontakt mellem SED og DKP betød, at en betydelig del af de danske kommunisters skolings- og kursusvirksomhed foregik i DDR. Medlemmer af DKU deltog i etårige skolingskurser afholdt af Freie Deutsche Jugend (FDJ) på Jugendhochschule Wilhelm Pieck nord for Berlin. Højskolen havde plads til 300 elever, og her blev de danske deltagere sammen med andre europæiske ungtkommunister bl.a. undervist i marxistisk filosofi, den internationale arbejderbevægelse og SUKP's historie, de kapitalistiske og socialistiske økonomier og tysk sprog.¹¹¹⁶ Kurser af kortere varighed på to-tre uger blev afholdt på partiskoler som SED-Bezirkparteischule i Rostock (John Scher) og SED ZK's Sonderschule i Klein-

1112 PET, emnesag: "Kommunismen i Danmark i perioden 1. juli - 1. oktober 1950". Beretning nr. 4/1950.

1113 ABA, Ib Nørlands arkiv, kasse 53, læg 15: Noter fra CK-møde 22.6.1952; *ibid.*, kasse 53, læg 17: "Forslag til udtalelse om studiet af marxisme-leninisme", CK-møde 22.-23. september 1952; *ibid.*, kasse 53, læg 18: "Udkast til indledning. Partiet og SUKPs 19. kongres", november 1952. Ib Nørland, "Kommunister skoler sig politisk", *Land og Folk*, 27. december 1952.

1114 PET, emnesag: "Beretning vedrørende DKP's status omkring den 18. partikongres i oktober 1955"; "Beretning vedrørende DKP i perioden mellem den 18. og 19. (ekstraordinære) partikongres (oktober 1955 - januar 1957)".

1115 Knud Holt Nielsen, *Giv mig de rene og ranke ...*, s. 169.

1116 PET, emnesag: "Vedr.: Kursus fra 1/9-1964 til 30/6-1965 på 'Jugendhochschule Wilhelm Pieck' for udenlandske ungtkommunistiske funktionærer", 17. februar 1964.

machnow. Her blev der også undervist i politisk-ideologiske emner, men ifølge PET's kildeoplysninger havde danskerne ofte svært ved at tilpasse sig den tyske disciplin og det doktrinære indhold.¹¹¹⁷ I slutningen af 1970'erne stillede SED i stigende grad sine partiskoler til rådighed for udenlandske kommunister i sommertiden. Alene i løbet af ét år deltog 300 DKP-medlemmer i forskellige korte kurser i påske-, sommer- og efterårsferien.¹¹¹⁸ Dertil kom, at Den danske komité for Arbejderkonferencen hvert år sendte omkring 2.000 arbejdere med familie på ophold i DDR.¹¹¹⁹

Ifølge den seneste forskning deltog omkring 200 DKP'ere, 400 DKU'ere og 50 Komm.S.ere i langvarige skolingsophold i Sovjetunionen eller DDR fra 1960 til 1989.¹¹²⁰ PET fulgte denne skolingsvirksomhed ud fra en formodning om, at de udvalgte måtte udgøre den kommende generation af ledere i DKP, og at de blev uddannet til at arbejde for Sovjetunionens interesser i Danmark. PET anvendte en række metoder til at identificere deltagerne. Gennem folkeregistret modtog tjenesten oplysninger om personer, der havde meldt flytning til Sovjetunionen. Disse oplysninger blev sammenholdt med lister over østrejsende og hilsner i Land og Folk til og fra personer, der opholdt sig i Moskva.¹¹²¹ Endelig kunne PET anvende skatteoplysninger, kilder og aflytninger til at fastslå identiteten på deltagerne og varigheden af deres ophold.

Kommissionen har modtaget oplysninger om, at den danske ambassade ved en lejlighed blev anmodet af Udenrigsministeriets Sikkerhedskontor (A.III) om at foretage en registrering af de danske statsborgere, der opholdt sig i Moskva, og som skulle afgive deres brevstemme til et folketingsvalg. Ifølge oplysningerne skulle "bestillingen" stamme fra PET, og formålet skulle være at registrere de danske kommunister, der var på skolingsophold, og som udgjorde halvdelen af den stedlige danske koloni.¹¹²² Kommissionen har gennemgået den relevante sag fra Udenrigsministeriets arkiv. Den 28. december 1981 indberettede ambassaden i Moskva til Udenrigsministeriet en liste over danske statsborgere, der var blevet

1117 Ibid.: "Vedr.: Partiskole John Scher i DDR", 22. marts 1983.

1118 Ibid.: "Vedr.: Kadreuddannelse af unge kommunister fra skandinaviske lande", 13. april 1977. Tallet bekræftes af, at DKU i 1982 bad DDR's ambassade om 300 ansøgninger til sommerkurser. PET, emnekartotek: "DKP - forh.t.udl. Tyskland/Ø", oplysning dateret 8. juni 1982.

1119 PET, emnekartotek: "DKP - forhl. T.udl. Tyskland/Ø", oplysning dateret 5. marts 1976.

1120 Knud Holt Nielsen, *Giv mig de rene og ranke ...*, s. 170.

1121 PET, ujournaliseret: "Udfindelse af deltagere i kommunistisk skolingsvirksomhed i Sovjetunionen og Østtyskland ved hjælp af rejsekontrollen", 28. december 1964.

1122 Beretning vedlagt brev til Kommissionen, 6. september 2007.

registreret ”i forbindelse med valgene i dette efterår.”¹¹²³ Der var både kommunalrådsvalg den 17. november og folketingsvalg den 8. december 1981. Listen omfattende 43 navne, fordelt på 32 personer med deres hjemadresser i Danmark og for de flestes vedkommende tillige cpr-nummer eller fødselsdato og fire fastboende danskere (fortrinsvis journalister) med familie. Af de 27 ikke-fastboende danskere, hvor der var angivet fødselsdato eller cpr-nummer, var 24 mellem 20 og 30 år på registreringstidspunktet.¹¹²⁴ Det kunne tyde på, at der var tale om DKU'ere og DKP'ere, der var på skolingsophold i Moskva. Det kan således bekræftes, at den danske ambassade i forbindelse med valgene i november og december 1981 registrerede et antal danskere, der opholdt sig i Moskva på daværende tidspunkt, og at over halvdelen af de registrerede kan have været danske kommunister på skolingsophold.

Det er derimod ikke muligt at bekræfte formodningen om, at det var PET, der rekvirerede listen. Formodningen bygger på det forhold, at Udenrigsministeriets Sikkerhedskontor (A.III) var et formidlerkontor, der ikke havde nogen selvstændig interesse i listen, og kontoret havde et veletableret forhold til PET.¹¹²⁵ Det fremgår ikke af de bevarede akter i Udenrigsministeriet, hvilken instans der anmodede om registreringen. Akterne indeholder således ikke dokumentation for, at det var PET, der stod bag anmodningen.¹¹²⁶ Kommissionen har ikke fundet tegn på, at PET modtog en liste over danskere på skolingsophold i Moskva på dette tidspunkt.¹¹²⁷ Anmodningen kunne således lige så godt stamme fra Udenrigsministeriets Sikkerhedskontor selv eller fra andre myndigheder.

Det er heller ikke muligt at bekræfte formodningen om, at registreringen var rettet mod skolingsdeltagerne. Det fremgår af den beretning, som Kommissio-

1123 Udenrigsministeriet, 17.Sovj.12.a: Ambassaden i Moskva til Udenrigsministeriet, Nr. 624, ”Liste over i Moskva værende danske”, 28. december 1981.

1124 Ibid.

1125 Kommissionens arkiv: Notat om samtale, 27. marts 2008.

1126 Listen fra Moskva er påført et andet oprindeligt journalnummer (35.DAN.1). Denne sag eksisterer imidlertid ikke længere, idet den ifølge reglerne blev makuleret efter 10 år. Brev fra Udenrigsministeriet til Undersøgelseskommissionen vedrørende PET, 21. november 2007. Det er uvist, om denne sag har indeholdt oplysninger om baggrunden for registreringen.

1127 Det fremgår af en gennemgang af PET's emnekartotek vedrørende ”DKP – partiskoler. Studie- og uddannelse”, og ”Sovjet – Kommunisme. Skoler” for den relevante periode. Det fremgår derimod, at PET ved to lejligheder i 1982 modtog lister over henholdsvis 27 og 41 DKU'ere, der formentlig skulle på Komsomol-skolen (oplysninger dateret 19. januar, 18. februar og 26. juni 1982). Ingen af listerne passer på registreringslisten fra december 1981, idet de pågældende først rejste til Moskva i begyndelsen af 1982.

nen har modtaget, at det er en antagelse, at det var skolingsdeltagerne, der var målene for registreringen.¹¹²⁸ En anden forklaring på registreringen kan være, at formålet var at konstatere, hvor mange og hvilke danske statsborgere der opholdt sig i Moskva på daværende tidspunkt. En sådan liste kunne anvendes til at komme i kontakt med eller evakuere danskere i forbindelse med en international krise eller katastrofesituation.¹¹²⁹ Forholdet mellem supermagterne blev netop forværret på daværende tidspunkt, og listen kan være blevet udarbejdet med henblik på beredskabstiltag under en eventuel fremtidig krise. Listen findes i en sag, der omhandler bistand til danske statsborgere og fremmede i specielle anliggender. Det fremgår af sagen, at den danske koloni i Moskva inklusive de danske kommunister, der opholdt sig i byen, blev orienteret af ambassaden om ulykken på atomkraftværket i Tjernobyl i 1986.¹¹³⁰ Listen fra 1981 blev formodentlig benyttet til at komme i kontakt med danskere, der opholdt sig i Moskva på dette tidspunkt. Det forklarer imidlertid ikke, hvorfor listen oprindeligt blev udarbejdet i 1981.

PET var interesseret i at fastslå, om der blev undervist i illegale aktiviteter eller lignende på skolingsopholdene. Efter alt at dømme var det hovedsigtet med skolingskurserne at give deltagerne en intensiv indføring i de grundlæggende marxistisk-leninistiske principper. De vigtigste emner på de sovjetiske og øst-tyske kurser var således den marxistiske-leninistiske filosofi, politisk økonomi, den videnskabelige kommunisme og den internationale arbejderbevægelses historie. Dertil kom kurser om FDJ's og Komsomols historie og om det sovjetiske samfund. Der var således tale om en politisk-ideologisk skoling med henblik på den praktiske brug i det politiske arbejde. På partiskolen i Moskva blev der desuden undervist i beskyttelse mod efterretningstjenesternes infiltration i illegale partier, men dette blev anset for ubrugeligt af de danske deltagere.¹¹³¹

PET konstaterede flere gange, at de længerevarende skolingskurser hovedsageligt havde et teoretisk indhold.¹¹³² Det var således PET's vurdering i 1964, at der

1128 Det fremgår også af Kommissionens arkiv: Notat om samtale, 27. marts 2008.

1129 Udenrigsministeriet har på Kommissionens forespørgsel dog ikke fundet instrukser om at udarbejde sådanne lister fra denne periode.

1130 Udenrigsministeriet, 17.Sovj.12.a: Telegram, Udenrigsministeriet til ambassaden i Moskva, 2. maj 1986.

1131 Knud Holt Nielsen, *Giv mig de rene og ranke ...*, s. 170-175.

1132 PET, emnesag: "Beretning vedrørende DKP i perioden mellem den 19. (ekstraordinære) og den 20. partikongres (januar 1957 - november 1958)"; "Oversigt over den af Danmarks kommunistiske

ikke var noget tegn på, at danske kommunister havde deltaget i skolingskurser om ”subversiv virksomhed”:

”I løbet af de sidste 5-6 år har over 100 danske kommunister været sendt til skoling i Sovjetunionen, og man har ikke i noget tilfælde konstateret, at formålet har været kursus i subversiv virksomhed. Tværtimod peger alt på, at det har drejet sig om politisk skoling, hvilket bestyrkes ved den kendsgerning, at adskillige af deltagerne efter hjemkomsten har intensiveret deres virksomhed for DKP og i flere tilfælde senere er blevet lokale afdelingsformænd eller endog er blevet indvalgt i centralkomiteen.”¹¹³³

I 1980'erne blev fredsarbejdet et fremtrædende emne i skolingskurserne i Østeuropa. DKP arrangerede selv fredskurser i DDR,¹¹³⁴ og en række partimedlemmer skal have deltaget i skolingskurser med overskriften ”Taktik for fredsaktivister”.¹¹³⁵

Spørgsmålet er, om der foregik andre, mere illegale aktiviteter på skolingskurserne. Ifølge oplysninger fra udenlandske tjenester skal kommunister fra lande, hvor partierne var forbudt, have modtaget træning i illegalt arbejde og våbenbrug ved de sovjetiske og østtyske skoler. Det skal bl.a. have drejet sig om kommunister fra Vesttyskland (hvor KPD var forbudt) og Afrika.¹¹³⁶ PET modtog også ubekræftede kildeoplysninger om, at visse danske kommunister skulle have modtaget en sådan træning. Ifølge en kilde i DKU skal ”særligt kvalificerede kandidater” på Komsomol-skolen have haft mulighed for at deltage i ”et slags fortsættelseskursus”, der omfattede andre emner end politisk undervisning. Kilden var i første omgang ikke i stand til at oplyse nærmere om indholdet i

Parti, Socialistisk Folkeparti og frontorganisationerne udfoldede virksomhed i tiden fra 1. juni til 15. oktober 1961”.

1133 PET, emnesag: ”Vedr.: Danske kommunisters skoling i Sovjetunionen”, 3. februar 1964. PET understregede også over for NATO, at danske kommunister i Moskva deltog i politisk undervisning, og at den danske tjeneste ikke mente, at de modtog træning i våben eller sabotage. Udenrigsministeriet, A.III.j.nr. 103.T.4: Report by the NATO Security Bureau of an Inspection on Security Arrangements and Their Operation in Denmark, May 1966.

1134 PET, emnekartotek: ”DKP – Partiskoler. Studie- og Uddannelse”, 25. marts 1983 og 5. august 1986.

1135 Ibid.: 9. og 12. december 1983, 9. januar 1984, 6. marts 1984.

1136 PET, emnesag: ”Vedr.: Skoling af illegale vesttyske kommunister i Østtyskland”, 25. april 1967. PET, emnesag: ”Vedr.: Skoling af ungkommunister på Komsomol-skolen i Moskva”, 31. marts 1966; ”Vedr.: Skoling af ungkommunister på Komsomol-skolen i Moskva”, 8. marts 1968.

dette kursus.¹¹³⁷ To år senere blev oplysninger uddybet, idet en kilde i DKP, der sandsynligvis var identisk med den foregående kilde, nu ”med rimelig sikkerhed” meddelte, at der ud over den politiske undervisning blev givet træning i ”våbenbrug og militære discipliner”. Ifølge kilden var det kun et fåtal DKU’ere, der havde modtaget denne træning, og kilden oplyste identiteten på to af disse.¹¹³⁸ Det skal understreges, at det er uklart, hvor troværdige disse oplysninger var. Den pågældende kilde er kendt i andre sammenhænge, hvor kilden i flere tilfælde synes at have overdrevet den fare, som DKP udgjorde på daværende tidspunkt. På den anden side kan det ikke afvises, at enkelte DKU’ere har modtaget undervisning i illegale aktiviteter, så de kunne udføre særlige opgaver for de sovjetiske tjenester. Det er dog vanskeligt at se, hvad danske kommunister skulle bruge ”våbenbrug og militære discipliner” til i 1960’ernes Danmark. DKP førte på daværende tidspunkt en moderat politisk kurs, og det var andre grupperinger som trotskister, maoister og anarkister, der gik forrest i venstrefløjens aktioner.

Det udelukker dog ikke, at de sovjetiske og østtyske tjenester kan have benyttet kurserne til at udføre talentspejdning. Udenlandske tjenester identificerede enkelte af de sovjetiske lærere på partiskolen og en sprogskole som KGB-officerer, og man gættede på, at de havde til opgave at finde egnede hvervningsemner blandt de udenlandske ungtkommunister.¹¹³⁹ Det forlød også, at svenske kommunister under et ophold i DDR havde været under observation med henblik på at identificere de personer, der måtte have kvalifikationer til at udføre illegalt arbejde.¹¹⁴⁰ Under DKP’s politiske kursus i Lütten-Klein i 1971 bemærkedes gentagne gange en østtysk mand, som ivrigt studerede deltagerens færden. Ifølge PET’s oplysninger var der muligvis tale om en efterretningsmæssig talentspejder.¹¹⁴¹ På den anden side kunne der også blot være tale om en mere uskyldig politisk-ideologisk vurdering. Ifølge en deltager på et sprogkursus foretog østtyskerne rutinemæssige bedømmelser af deltagerens kundskabsmæssige og politiske evner.¹¹⁴² I sommeren 1982 deltog 26 DKU’ere og 50 Komm.Sere i et kursus på Bezirkspartei-schule i Leipzig. Ifølge PET’s oplysninger var formålet at finde emner

1137 PET, emnesag: ”Vedr.: Skoling af ungtkommunister på KOMSOMOL-skolen i Moskva”, 21. juni 1966.

1138 Ibid.: ”Vedr.: Skoling af ungtkommunister på Komsomol-skolen i Moskva”, 6. maj 1968.

1139 PET, emnesag: Notits, 8. februar 1972; Notat, 27. februar 1984.

1140 PET, emnesag: ”Vedr.: Skoling af svenske kommunister på østtyske partiskoler”, 13. februar 1962.

1141 PET, emnekartotek: ”DKP – forh.t.udl. Tyskl./Ø”, oplysning dateret 11. august 1971.

1142 PET, emnesag: ”Vedr.: Dansk statsborger ...”, 23. august 1982.

til en videre skoling på Den centrale Partiskole i Moskva.¹¹⁴³ Overvågningen kan altså både have haft ideologiske og efterretningsmæssige formål.

PET forsøgte også at følge de hjemvendte kursisters aktivitet for at fastslå, hvad formålet med skolingsopholdet havde været, og om de var involveret i illegal virksomhed. Ifølge den seneste forskning blev de fleste skolingsdeltagere indsat på forskellige niveauer i DKU. Formålet med skoling var således at uddanne de mest lovende ungkommunister til at styrke DKU's organisatoriske indsats.¹¹⁴⁴ Det bekræftes delvis af en analyse, som PET foretog i 1961 af de 71 danskere, der siden 1957 havde været på skolingsophold i Moskva. Ifølge PET's oplysninger havde deltagerne inden afrejsen indtaget ledende poster i DKP og DKU, formålet var at styrke den organisatoriske indsats, og flere af deltagerne blev efter hjemkomsten medlemmer eller kandidater til centralkomitéen, afdelingsformænd eller redaktører, mens andre var aktive i partiet. PET bemærkede imidlertid, at der fandtes en undtagelse fra dette billede. Ni kommunister havde i 1959-60 været på et etårigt skolingsophold i DDR. Efter hjemkomsten havde ingen af dem intensiveret deres politiske arbejde, og flere var flyttet. Disse forhold fik PET til at gætte på, at formålet med opholdet i DDR havde "haft andet sigte end almindelig politisk skoling",¹¹⁴⁵ selvom tjenesten på den anden side ikke havde nogen klare indikationer på, at de pågældende skulle være involveret i former for illegal virksomhed.¹¹⁴⁶ Der er i PET's materiale tegn på, at skolingsdel-

1143 PET, emnekartotek: "DKP – forh.t.udl. Tyskl./Ø", oplysning dateret 9. marts 1983.

1144 Knud Holt Nielsen, *Giv mig de rene og ranke ...*, s. 175-178.

1145 PET, emnesag: "Oversigt over den af Danmarks kommunistiske Parti, Socialistisk Folkeparti og frontorganisationerne udfoldede virksomhed i tiden fra 1. juni til 15. oktober 1961". Desuden PET, emnesag: "Beretning vedrørende den kommunistiske virksomhed i tiden efter den 20' kongres (november 1958 - januar 1960)". I 1961 noterede PET, at der var blevet rejst kritik i DKP af, at nogle dygtige partimedlemmer, der havde været på skolingsophold i Moskva, efterfølgende var sendt til udlandet for at arbejde. Det fremgår ikke, hvilket slags arbejde der var tale om. PET, emnekartotek: "DKP – Partiskoler. Studie- og Uddannelseskursus", oplysning dateret 16. september 1961.

1146 Ifølge PET's kildeoplysninger skal skolingsopholdene i nogle tilfælde have fungeret imod hensigten. Flere af deltagerne skal have udtrykt utilfredshed med indholdet af undervisningen, og nogle blev angiveligt skuffet over mødet med den sovjetiske hverdag. Det betød, at deltagerne ikke spillede den rolle i intensiveringen af DKP's og DKU's indsats, som havde været hensigten. PET mente dog ikke, at antallet af udmeldelser var steget som et resultat af skolingsopholdene. PET, emnesag: "Vedr.: Danmarks kommunistiske Ungdom's forbindelse med den russiske Komsomol-skole", 6. december 1967; "Vedr.: Skoling af ungkommunister på Komsomol-skolen i Moskva", 19. januar 1968; "Vedr.: Skoling af ungkommunister på Komsomol-skolen i Moskva", 6. maj 1968; "Vedr.: Den Centrale Partiskole i Moskva", 30. oktober 1984.

tagere i 1980'erne efter hjemkomsten i et vist omfang gik ind i fredsbevægelserne. Tjenesten modtog således oplysninger om, at et DKP-kursus for fredsaktivister, der blev afholdt i Tjekkoslaviet, havde til formål at træne aktivister, der kunne placeres i fredsgrupperne.¹¹⁴⁷ PET noterede flere eksempler på DKP'ere, der havde været på skolingsophold i Moskva, og som var aktive i fredsbevægelsen.¹¹⁴⁸

DKP og de østlige efterretningstjenester

Efter alt at dømme optrappede de østlige efterretningstjenester deres indsats over for Danmark sidst i 1960'erne. Således synes de at have høstet en af deres største succeser i netop denne periode. Ifølge den tidligere KGB-officer Vasilij Mitrokhin, der hoppede af til Vesten efter Sovjetunionens fald, lykkedes det en østlig sikkerhedstjeneste at penetrere en dansk ambassade i et østblokland.¹¹⁴⁹ En ansat ved ambassaden gik i en klassisk fælde og blev presset af den stedlige sikkerhedstjeneste til at give den adgang til ambassadens sikrede område. Operationen var muligvis en af de alvorligste kompromitteringer af danske sikkerhedspolitiske interesser under den kolde krig. Den stedlige sikkerhedstjeneste affotograferede 150 NATO-dokumenter med klassifikationen hemmelig og top-hemmelig, ambassadens sikkerhedsinstruktioner, lister over identificerede efterretningsofficerer fra Warszawapagtlandene, reglerne for afsendelse af breve og 16 sider med udkast til telegrammer og breve til Udenrigsministeriet. Endelig fik den østlige sikkerhedstjeneste fingrene i blysegl med stempler fra diplomatsækkene, hvilket kunne tyde på, at tjenesten kunne bryde ind i den danske diplomatpost, uden at det efterfølgende blev opdaget. Sikkerhedsofficererne installerede også en UHF-sender i kodemaskinen, hvilket gjorde det muligt for den østlige tjeneste at læse ambassadens kodede kommunikation.¹¹⁵⁰ I en anden sag skal den

1147 PET, emnekartotek: "DKP- Partiskoler. Studie og Uddannelse", oplysning dateret 20. september 1988.

1148 Ibid.: Oplysning dateret 3. september 1982 og 7. oktober 1982.

1149 For de kildemæssige problemer ved Mitrokhin-materialet se det tidligere afsnit om DKP's kontakt til KGB 1945-60. Ifølge Mitrokhin hvervede KGB så tidligt som i 1939 en tolk ved den danske ambassade i Moskva. Hun fik tildelt kodenavnet *Ida*. I 1941 genetablerede KGB kontakten til hende i København, hvor hun nu arbejdede for et dansk flyselskab. PET, operationssag: Rapport nr. 39.

1150 PET, operationssag: Rapport nr. 15 og 57. Efter at have modtaget oplysningerne fra Mitrokhin i 1994 og 1996 blev flere af enkelthederne bekræftet af Udenrigsministeriet. Ibid.: "Vedr.: Oplæg til samtaler med danske identiteter, der optræder i operation [-]", 9. september 1997. PET orienterede

sovjetiske efterretningstjeneste KGB have forsøgt at hverve en højtstående dansk diplomat.¹¹⁵¹ En østlig efterretningstjeneste skal i 1973 have haft adgang til seks landes sikkerhedskoder, deriblandt det danske Udenrigsministeriums koder. Dette skal have gjort det muligt for østblokken at afkode omkring tusind telegrammer om året.¹¹⁵²

De østlige efterretningstjenesters virksomhed på dansk jord intensiveredes i betydelig grad efter 1968. Ifølge PET's overvågning af de østlige diplomatiske repræsentationer voksede det samlede personale fra 219 i 1969 til 342 i 1988. PET vurderede, at antallet af udstationerede civile og militære efterretningsofficerer i samme periode steg fra 51 til 94, altså næsten en fordobling.

Embedsmandsudvalget for Sikkerhedsspørgsmål om sagen i januar 1998 og afhørte den pågældende dansker uden sigtelse i februar 1998. Denne nægtede at have bistået den østlige tjeneste med at penetrere ambassaden. PET, personsag: Afhøringsrapport, udateret, og båndafskrift af afhøring. Efterfølgende blev Rigsadvokaten orienteret om beslutningen om ikke at rejse tiltale, hvilket Rigsadvokaten erklærede sig tilfreds med. I juli 1998 meddelte PET den tidligere agent, at han ikke ville blive retsforfulgt. Ibid.: ”Notat om sagerne vedrørende de personer der er nævnt af [-]”, udateret. Den vigtigste årsag til, at danskeren ikke blev retsforfulgt, var nok, at Mitrokhin-materialet ikke kunne fremlægges i retten

1151 PET, operationssag: Rapport nr. 32/A; PET, operationssag: Rapport nr. 35.

1152 Ibid.: Rapport nr. 52. Den polske efterretningstjeneste penetrerede den danske ambassade i Warszawa i begyndelsen af 1970'erne. Se DIIS, *Danmark under Den kolde Krig*, bd. 1, s. 468-477.

*Østlige efterretningsofficerer i Danmark 1969-1988*¹¹⁵³

Personalet ved østlige repræsentationer i Danmark.

	1969	1978	1988
Sovjetunionen	80 (25)	102 (30)	121 (38)
Polen	38 (10)	50 (10)	41 (13)
Tjekkoslaviet	24 (4)	31 (7)	32 (11)
Ungarn	14 (3)	17 (2)	20 (10)
DDR	18 (1)	24 (?)	44 (7)
Rumænien	15 (3)	18 (6)	13 (4)
Bulgarien	15 (2)	13 (0)	27 (4)
Kina	15 (3)	26 (11)	40 (4)
Nordkorea	-	-	4 (3)
<i>I alt</i>	<i>219 (51)</i>	<i>281 (66)</i>	<i>342 (94)</i>

Tallene i parentes angiver antallet af mistænkte og identificerede efterretningsofficerer.

Samtidig begyndte PET i 1968 at bemærke tydelige tegn på, at kvaliteten af de udstationerede efterretningsfolk var bedre end tidligere. KGB-officererne var således velklædte, talte fremmedsprog, var veluddannede og godt orienterede om danske forhold. Især de russiske og polske officerer tog mere aktivt del i det sociale samvær med danske embedsmænd, militærfolk og journalister.¹¹⁵⁴ Denne kvantitative og kvalitative forøgelse af den østlige spionageaktivitet tvang PET til

1153 JM, ujournaliseret: NATO Special Committee. Standing Requirements List. Note by the Danish Delegation. 22nd July 1969. PET, administrativ sag: Årsberetning 1977. Afdeling D; Årsberetning 1987.

1154 JM, ujournaliseret: NATO Special Committee. Standing Requirements List. Note by the Danish Delegation, 12th March 1968 og 20th September 1968. PET, administrativ sag: "Møde på hotel Munkebjerg ved Vejle i dagene 20.-22. januar 1969". RB: Jørn Bro, 13. november 2000. For KGB og GRU's overordnede efterretningsaktivitet i Danmark, se også: DIIS, *Danmark under Den kolde Krig*, bd. 2, s. 436-445, 480-482; *ibid.*, bd. 3, s. 393-409.

at reorganisere sin kontraspionageindsats. Flere tidligere PET-ansatte har over for Kommissionen beskrevet, hvordan PET blev mere udfarende og operativ: Tjenesten begyndte at udarbejde residenturanalyser, hvor man kortlagde de udenlandske efterretningsfolks arbejdsmetoder og kontakter, og man anvendte i stigende grad dobbeltagentoperationer for at identificere spionernes *modus operandi*. PET intensiverede også samarbejdet med udenlandske søstertjenester i forsøget på at hverve østlige efterretningsofficerer.¹¹⁵⁵

Der skete således en professionalisering af PET's kontraspionageindsats efter 1968: Spørgsmålet er, om denne intensiverede indsats resulterede i en større og mere sikker viden om danske kommunisters eventuelle samarbejde med de østlige efterretningstjenester? Overvågningen af den sovjetiske ambassade bekræftede, at russerne opretholdt en tæt kontakt til DKP. PET var imidlertid ikke i stand til nærmere at fastslå karakteren af kontakterne med ambassaden. Man antog dog, at DKP havde rige muligheder for at yde en effektiv efterretningsmæssig støtte i form af indsamling af oplysninger fra åbne kilder, videregivelse af indberetninger fra medlemmerne, udarbejdelse af baggrundsundersøgelser og talentspejdnin, men nogen beviser på en sådan ulovlig aktivitet havde tjenesten altså ikke.¹¹⁵⁶

Senere oplysninger fra KGB-afhoppere har kastet nyt lys over DKP's forhold til de sovjetiske efterretningstjenester. Ifølge Oleg Gordijevskij havde KGB forbud mod at hverve agenter i DKP eller andre kommunistpartier. KGB anvendte heller ikke DKP til at indhente operative oplysninger, da man anså partiet for at være upålideligt i sine vurderinger. I det hele taget forsøgte KGB-officererne på residenturet i København at holde deres eksistens hemmelig for DKP, da man havde erfaring for, at selv uskyldige henvendelser blev opfattet af de danske kommunister som forsøg på at involvere dem i spionage.¹¹⁵⁷ Det samme forbud

1155 RB: Jørn Bro, 13. november 2000; 23. april 2001; 23. april 2001; 12. marts 2002. Erindringen om, at PET begyndte at udarbejde residenturanalyser i 1970, bekræftes af PET's arkiv. Kommissionen har haft mulighed for at gennemse en række dobbeltagent- og fællesoperationer fra slutningen af 1960'erne og frem til 1989.

1156 PET, administrativ sag: "Beretning om de sovjetiske efterretningstjenester (KGB og GRU)s konstaterede og formodede aktivitet i Danmark i året 1970". I 1977 bemærkede PET: "Det har fortsat ikke været muligt at fremskaffe eksakte oplysninger om karakteren af den nære forbindelse mellem ambassaden og partiet." Ibid.: "Beretning om de sovjetiske efterretningstjenester (KGB og GRU)s konstaterede og formodede aktivitet i Danmark i året 1977".

1157 PET, operationssag: "Danmarks kommunistiske Parti (DKP)s forbindelse til Sovjetunionens kommunistiske parti (SUKP), den sovjetiske ambassade i København og KGB", udateret.

omfattede den militære efterretningstjeneste, GRU. Ifølge en GRU-officer, der hoppede af til Vesten i slutningen af 1970'erne, anså GRU ideologisk motiverede agenter for at være de mest pålidelige, men i de sidste årtier af den kolde krig var det sjældent, at personer lod sig hverve på grund af deres overbevisning. GRU havde direkte forbud mod at gøre tilnærmelser til udenlandske kommunister, da man gik ud fra som givet, at de lokale kommunistpartier var infiltreret af sikkerhedstjenesterne, og at en afsløring af kontakten ville kompromittere partierne.¹¹⁵⁸

Forbuddet mod at rekruttere danske kommunister som agenter blev tilsyneladende overholdt af KGB. Ifølge Gordijevskij havde KGB-officeren Albert A. Mironov kontakt til en dansk cand.mag., der blev kørt som *rasrabotka*, dvs. en kontakt, der blev kultiveret med henblik på senere hvervning. Den pågældende dansker var ifølge Gordijevskij villig til at samarbejde og fik tildelt kodenavnet *Clyde*, men da han insisterede på at melde sig ind i DKP, afbrød KGB hvervningsforsøget.¹¹⁵⁹ Samtidige kildeoplysninger viser, at den pågældende forlod sin tidligere politiske bevægelse og meldte sig ind i DKP i 1971.¹¹⁶⁰ En anden angivelig *rasrabotka* blev kørt af KGB-residenten Alfred F. Mogulevtjik. Det var Jens Peter Bonde fra Det Radikale Venstre, der fik tildelt kodenavnet *James*, og som blev betegnet som en potentiel modelagent af Gordijevskij. Bonde videregav angiveligt ”politiske efterretninger”, hvilket nok var generelle oplysninger om den politiske situation, og blev anvendt til ”active measures”, hvormed der formentlig mentes, at han skulle påvirke den offentlige debat i overensstemmelse med sovjetiske interesser. Bonde, der var ideologisk motiveret i sit samarbejde med KGB, insisterede imidlertid på at melde sig ind i DKP, hvilket fik KGB til at afbryde dyrkningen.¹¹⁶¹ PET var opmærksom på kontakten, men det lykkedes ikke tjenesten at skabe klarhed over dens karakter.¹¹⁶² Ifølge ubekræftede kildeoplysninger var det DKP, der havde betinget sig, at Bonde meldte sig ind i partiet, hvis han skulle være redaktør for anti-EF bladet *Det ny Notat*.¹¹⁶³ Hvis dette er rigtigt, bekræfter det, at DKP ikke havde kendskab til KGB's agentoperationer i Danmark.

1158 PET, operationssag: ”Vedr.: Oplysninger givet af russisk afhopper [-]”, udateret.

1159 PET, operationssag: Rapport nr. 22.

1160 PET, personsag: Notitser, 9. oktober 1970, 25. maj 1971 og 21. juni 1971.

1161 PET, operationssag: Rapport nr. 22. Sagen er også beskrevet i Jakob Andersen og Oleg Gordievsky, *De røde spioner*, s. 208.

1162 PET, personsag: ”Vedr.: Forbindelsen mellem Mogulevtjik og Jens Peter Bonde”, 16. april 1975, og 24. april 1975.

1163 Ibid.: ”Vedr.: Folkebevægelsen mod EF – Det ny Notat – Jens Peter Bonde”, 25. januar 1978. For denne sag se også Kommissionens beretning, bind 10, vedrørende PET's overvågning af EF-mod-

KGB havde større held til at forhindre, at forfatteren og oversætteren Arne Herløv Petersen meldte sig ind i DKP.¹¹⁶⁴ Petersen var mistænkt for at fungere som en såkaldt ”påvirkningsagent” for KGB og blev i den forbindelse overvåget af PET. I forbindelse med telefonaflytningen af den danske forfatter i 1979-81 stødte PET flere gange på oplysninger om, at Arne Herløv Petersen var blevet frarådet af den sovjetiske ambassade at melde sig ind i DKP. Således indskærpede KGB-officeren Vladimir Merkulov danskeren i en telefonsamtale den 29. oktober 1979 nødvendigheden af, at han holdt sig væk fra DKP, og den 10. januar 1980 fortalte Herløv Petersen en bekendt, at ambassaden havde anbefalet ham ikke at melde sig ind, da han ville kunne gøre bedre fyldest, hvis han stod udenfor. Ambassaden havde også advaret ham om, at de ville afbryde forbindelsen med ham, hvis han blev partimedlem.¹¹⁶⁵

Disse eksempler bekræfter således antagelsen om, at KGB undgik at rekruttere DKP-medlemmer som agenter. Derimod benyttede de sovjetiske tjenester partimedlemmer til at fremskaffe oplysninger fra åbne kilder. GRU opererede med betegnelsen ”betroede personer”, der omfattede såkaldte ”ikke-hvervede agenter”. Det var kontakter, der hjalp russerne af ideologiske årsager, de var ofte medlemmer af kommunistpartiet, og de skaffede oplysninger fra åbne kilder og fungerede som talentspejdere. Der blev ikke taget særlige forholdsregler for at skjule kontakterne, og GRU-officererne mødtes åbent med de ”betroede personer” i det lokale partihovedkvarter eller til ambassadereceptioner.¹¹⁶⁶ I 1979 konstaterede PET, at ambassaderåd Vladilen A. Andropov, der var identificeret som KGB-officer ved linje X (videnskab og teknik), havde kontakt til tre navngivne danske DKP-medlemmer, deriblandt et byrådsmedlem. De var alle kendt for talrige rejser til østblokken og længerevarende skolingsophold i Sovjetunionen. To af de pågældende havde i kraft af deres stillinger adgang til tekniske og videnskabelige publikationer, og det var PET’s vurdering, at de fungerede som ”betroede personer”, der muligvis også holdt KGB orienteret om udviklingen i DKP.¹¹⁶⁷

standen.

1164 For en mere detaljeret fremstilling af Arne Herløv-Petersen-sagen, se Kommissionens beretning, bind 13, om KGB’s agent- og kontaktnetværk i Danmark under Den kolde krig.

1165 PET, operationssag: ”DKP-KGB-forbud mod indmeldelse i partiets”.

1166 PET, operationssag: ”Vedr.: Oplysninger givet af russisk afhopper [-]”, udateret.

1167 PET, operationssag: ”Vedr.: Ambassaderåd, Vladilen Aleksandrovich Andropov, herværende sovjetiske ambassade”, 19. marts 1979. Det hedder i PET’s notits om sagen, at da de tre danskere havde udleveret oplysninger fra åbne kilder ” ... kræver [det] derfor ikke nærmere efterforskning i form af skærpet observation eller telefonaflytning fra vores side.” PET, operationssag: ”Vedr.: Ambassa-

Imidlertid besluttede KGB i begyndelsen af 1970'erne at benytte de vestlige kommunistpartier til at finde egnede emner til rekruttering. Årsagen til, at KGB tog denne chance – en eventuel afsløring af partiernes direkte involvering i den sovjetiske efterretningsvirksomhed ville have gjort dem stor skade – var sandsynligvis, at KGB siden begyndelsen af den kolde krig havde haft svært ved at finde ideologisk motiverede personer, der var villige til at gå i Sovjetunionens hemmelige tjeneste.

Den 8. april 1971, i forbindelse med SUKP's 24. partikongres i Moskva, mødtes lederen af 1. Direktorat af KGB's afdeling for efterretningsvirksomhed i udlandet, L. S. Sajtsev, med partiformand Knud Jespersen på hotel Sovetskaja. Mødet kendes fra to KGB-afhoppere: Oleg Gordijevskij, der havde været udstationeret i København, og som var tolk under mødet, og Vasilij Mitrokhin, der angiveligt så Sajtsevs rapport om mødet i KGB's arkiv.¹¹⁶⁸ Ifølge Gordijevskijs samtidige oplysninger havde den danske partiformand fået tildelt dæknavnet *Martin*.¹¹⁶⁹ Ifølge Mitrokhins gengivelse af KGB-rapporten anmodede Sajtsev under samtalen Knud Jespersen om at udvælge to eller tre personer, der skulle arbejde som særlige agenter for Sovjetunionen. Kandidaterne skulle være fuldstændig pålidelige og hengivende over for kommunismens sag og Sovjetunionen. De pågældende emner skulle helst ikke være kendt som DKP-medlemmer, men være hemmelige medlemmer. Det er ikke klart, om dette betyder, at DKP i 1970'erne havde et illegalt apparat med hemmelige medlemmer, eller om der blot var tale om, at de pågældende ikke måtte være offentligt kendt som medlemmer, således at de kunne sættes i forbindelse med partiet. Sajtsev anmodede desuden om, at kandidaterne skulle være mellem 20 og 40 år gamle, helst ugifte, uddannede og velinformerede og helst være journalister, forretningsmænd eller studenter med kendskab til et fremmedsprog. Ifølge Mitrokhin var Knud Jespersen positivt indstillet, han havde allerede en egnet kandidat i tankerne, og han lovede at finde en eller to yderligere kandidater. De nærmere oplysninger om kandidaterne ville blive overgivet til KGB-residenten i København, A.A. Danilov, som undertiden

deråd ... ”, 19. marts 1979. Det fremgår ikke, hvorfor man valgte ikke at fortsætte efterforskningen og eventuelt forsøgte at rejse tiltale mod de tre DKP-medlemmer for overtrædelse af straffelovens § 108.

1168 Mitrokhins version har været offentliggjort i Christopher Andrew & Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, 367. Se også: Michael von Bülow, ”Røde Knud hjalp KGB”, *B.T.*, 16. september 1999, s. 4. Gordijevskijs version er gengivet i Jakob Andersen og Oleg Gordievsky, *De røde spioner*, 540-542, hvor mødet fejlagtigt er dateret til 1972.

1169 PET, operationssag: Rapport nr. 25.

mødtes med partiformanden. Knud Jespersen skal under mødet have givet udtryk for, at han fuldt ud forstod, hvilket ansvar han påtog sig, og han lovede ikke at fortælle om sagen til nogen andre i DKP.¹¹⁷⁰

Det er uvist, om henvendelsen førte til rekruttering af ”hemmelige” danske partimedlemmer som KGB-agenter. Det er også uklart, om Knud Jespersen i det hele taget havde forudsætningerne for at finde personer, der havde de rette kvalifikationer; da Sajtsev henviste til den berømte sovjetiske agent fra 2. Verdenskrig Richard Sorge som et forbillede, skal DKP-formanden ifølge Gordijevskij have spurgt: ”Hvem er Richard Sorge?”¹¹⁷¹ Det var dog Gordijevskijs opfattelse, at oplysninger på de foreslåede kandidater blev sendt til KGB-hovedkvarteret i Moskva, og at der blev gjort yderligere, men uspecificerede fremskridt i nogle af tilfældene.¹¹⁷² Der findes en personsag i PET’s arkiv, som muligvis kunne hænge sammen med Knud Jespersens søgen efter egnede kandidater. I 1974, tre år efter mødet i Moskva, konstaterede PET, at partiformanden havde lagt pres på den sovjetiske ambassade for at få udstedt et visum til en dansk journalist.¹¹⁷³ Oplysningen er interessant i lyset af, at ifølge Mitrokhins optegnelser fra KGB-arkivet havde KGB på et tidspunkt en efterretningsmæssig interesse i den pågældende, der fik tildelt dæknavnet *Dan*. Det fremgår ikke af den kortfattede rapport, hvornår KGB fattede interesse for den danske journalist, eller hvori interessen bestod, men rapporten nævner, at han studerede ved Humboldt Universitetet i DDR i 1972.¹¹⁷⁴ Dette var muligvis tidspunktet for KGB’s interesse for ham, hvilket altså var året efter mødet i Moskva. Det skal understreges, at det er uvist, hvorfor KGB var interesseret i *Dan*, men den pågældendes profil passede på flere punkter på kravene til kandidaterne: Han var journalist, var endnu ugift, kunne tysk og sandsynligvis også russisk og var overbevist kommunist. Det fremgår ikke

1170 PET, operationssag: Rapport nr. 50.

1171 PET, operationssag: Rapport nr. 10.

1172 Ibid.

1173 PET, personsag: Notits, 31. maj 1974.

1174 PET, operationssag: Rapport nr. 31. Oplysningerne blev delvist bekræftet af PET’s efterforskning, der viste, at den pågældende vendte hjem fra DDR i 1972. Ibid.: Notits, 27. november 1997. Efter tjenesten havde modtaget oplysningerne fra Mitrokhin, bad man om yderligere oplysninger i Stasi-arkiverne, og en medarbejder anbefalede i slutningen af 2001, at man ikke skulle foretage sig yderligere, da der ikke forelå nogen konkrete beviser for, at den pågældende var blevet kultiveret eller hvervet af KGB. En anden medarbejder anbefalede, at eftersom vedkommende var blevet tildelt et kodenavn, skulle der eventuelt foretages en afhøring af den pågældende. Ibid.: Notat om relevante personer i sagen i sagen [-], 14. december 2001. Dette er tilsyneladende ikke sket.

af PET's sag, om han var medlem af DKP på daværende tidspunkt, kun at han tidligere havde været DKU'er. Det kan således ikke afvises, at *Dan* var en af Knud Jespersens kandidater. Det skal dog understreges, at der kan være andre og mere uskyldige forklaringer på forholdet.

KGB gentog anmodningen om at finde en egnet agentkandidat over for den nye partiformand, Jørgen Jensen. Han havde ganske som sin forgænger tætte kontakter til den sovjetiske efterretningstjeneste: Ligesom Knud Jespersen blev han brugt i forbindelse med hemmelige pengeoverførelser (se senere om Moskvas økonomiske støtte til DKP), og han var tildelt dæknavnet *Marat*. Han var også klar over, at det var KGB og ikke det sovjetiske diplomati, han havde at gøre med; da ambassadens kontaktofficer til DKP, Sergej Sjisjkin, skulle orientere partiformanden om resultaterne af nedrustningskonferencen i Helsinki, understregede KGB-residenten, Mikhail Ljubimov, vigtigheden af, at det blev gjort klart for Jørgen Jensen, at Sjisjkin kom på vegne af KGB-residenten.¹¹⁷⁵ I hvert fald i ét tilfælde bad Ljubimov partiformanden om at skaffe oplysninger om en dansk statsborger.¹¹⁷⁶

Ifølge Gordijevskij var Ljubimov i starten forbeholden over for den nye partiformand og frygtede, at han var på vej over i den eurokommunistiske lejr. Ljubimov havde imidlertid ændret mening i 1978, hvilket bl.a. skyldtes, at han havde let ved at samarbejde med Jørgen Jensen. Dette fik KGB-residenten til at genoplive idéen om at bruge partiformanden til at finde en egnet agentkandidat, hvilket han foreslog KGB-centeret.¹¹⁷⁷ Ifølge Mitrokhin mødtes Jørgen Jensen i januar 1979 i Moskva med N. V. Posjatajev fra KGB's udenrigsafdelings Direktorat S, der havde illegale agenter som sit arbejdsområde. Posjatajev anmodede den danske partileder om at vælge to eller tre personer, der skulle udføre opgaver for KGB mod NATO, og en eller to kandidater, der skulle arbejde med forskellige former for "dokumentation". Det sidste drejede sig muligvis om fremskaffelse

1175 PET, operationssag: Rapport nr. 41.

1176 Ibid.: Rapport nr. 38.

1177 Ibid. PET, operationssag: "Danmarks kommunistiske Parti (DKP)s forbindelse til Sovjetunionens kommunistiske Parti (SUKP), den sovjetiske ambassade i København og KGB", udateret. I den offentliggjorte version af Gordijevskijs erindringer (Jakob Andersen og Oleg Gordievsky, *De røde spioner*, 542-544) fortæller han om Jørgen Jensens møde med Posjatajev i Moskva. Der findes ingen beskrivelse af mødet i PET's Gordijevskij-materiale. Det skyldes nok, at mødet fandt sted i 1979, hvor Gordijevskij var tilbage i Moskva og ikke kunne videregive oplysninger til de vestlige tjenester. Han daterer i øvrigt mødet fejlagtigt til december 1979, og indholdet af samtalen adskiller sig markant fra beskrivelsen i Mitrokhins udsmuglede oplysninger fra KGB's arkiv.

af materiale til opbygning af falske identiteter til illegale KGB-agenter. Jørgen Jensen erklærede sig angiveligt rede til at løse opgaven, men han understregede, at det ville tage tid og ville blive svært.¹¹⁷⁸ Det fremgår ikke af de foreliggende oplysninger, om Jørgen Jensen fandt egnede kandidater, og om de blev rekrutteret og optrænet af KGB.

Som nævnt rejser oplysningerne om KGB's forespørgsler til DKP's partiformænd det spørgsmål, om der fandtes "hemmelige" partimedlemmer, og om det indebærer, at der fandtes et illegalt apparat – hvad PET altid antog, men var ude af stand til at bevise i samtiden. Som tidligere omtalt skal KGB i begyndelsen af den kolde krig have anvendt sømænd, der var "hemmelige" DKP-medlemmer, til at fungere som kurerer. Disse oplysninger rejser igen spørgsmålet om DKP's rolle i en eventuel konflikt mellem Øst og Vest. Da Gordijevskij blev debriefet efter sin afhøring i 1985, understregede han, at han ikke havde nogen konkret viden om sovjetiske planer om at benytte DKP i en spændingsperiode. Men han henviste til det tætte forhold mellem SUKP og DKP og antog derfor, at den sovjetiske ledelse kunne tænkes at anvende DKP. Han hæftede sig også ved det forhold, at de to partiformænd ikke havde rejst indvendinger mod KGB's henvendelser, hvilket han tolkede som en indikation på, at DKP havde "hemmelige" medlemmer, som kunne tænkes at udføre opgaver for de sovjetiske tjenester. Gordijevskij tilføjede dog, at det ikke var alle lederne i DKP, som den sovjetiske ambassade havde fuld tiltro til. Således mistænkte flere ambassadefunktionærer Ingmar Wagner for at være i forbindelse med en vestlig efterretningstjeneste.¹¹⁷⁹

Stasi og de danske kommunister

Efter Murens fald og det østtyske regimes kollaps er det blevet bekræftet, at et antal danskere under den kolde krig arbejdede for den østtyske civile efterretningstjeneste MfS' udenrigsafdeling, HVA.¹¹⁸⁰ Det rejser spørgsmålene: Hvor mange af disse personer handlede efter ideologisk overbevisning? Var nogle af

¹¹⁷⁸ PET, operationssag: Rapport nr. 51.

¹¹⁷⁹ PET, operationssag: "Emne: Afhøring af afhoppet KGB-oberst Oleg A. Gordievski", C. notits nr. 214/86, 27. november 1986, med vedlagt notat.

¹¹⁸⁰ Mette Herborg og Per Michaelsen, *Stasi og Danmark og Ugræs. Danske Stasi kontakter*. For en beskrivelse af den østtyske efterretningsaktivitet i Danmark, se: DIIS, *Den kolde Krig i Danmark*, bd. 2, s. 448-460, 482-489; *ibid.*, bd. 3, s. 391-393, 410-418, 560-569.

dem organiserede kommunister, og var DKP involveret? Og hvor meget kendte PET til dette samarbejde, og hvad gjorde de for at forhindre det? For at besvare disse spørgsmål har Kommissionen haft adgang til et omfattende materiale fra PET's arkiv og det såkaldte Gauck-arkiv, der administrerer adgangen til de bevarede Stasi-sager.¹¹⁸¹

Årsagen til, at PET kun havde begrænset succes med at afsløre den østtyske spionageaktivitet under den kolde krig, hang dels sammen med østtyskernes operative metoder, dels med PET's begrænsede ressourcer. DDR opnåede først diplomatisk anerkendelse af Vesten i 1973, og det var først på dette sene tidspunkt, at staten fik mulighed for at åbne ambassader i NATO-landene. Det betød, at DDR indtil 1973 var forhindret i at placere civile og militære efterretningsofficerer – såkaldte legale efterretningsfolk – under diplomatisk dække på ambassaderne. De østtyske tjenester havde derfor været tvunget til i højere grad end deres sovjetiske kollegaer at benytte sig af illegale agenter, dvs. agenter der opererede under falsk identitet og uden diplomatisk beskyttelse. Nogle af disse var østtyske statsborgere, der blev hvervet af MfS/HVA og sendt til Danmark under falsk vesttysk identitet.¹¹⁸² MfS/HVA anvendte også østtyske stipendiater i Danmark som talentspejdere og til at udføre industrispionage,¹¹⁸³ og østtyskerne benyttede Danmark til at indsluse agenter med falske vesttyske identiteter til Vesttyskland.¹¹⁸⁴ Den militære efterretningstjeneste benyttede sig af østtyske lastbilschauffører til at indhente oplysninger om veje, broer og andre installationer af militær interesse.¹¹⁸⁵

Efter åbningen af den østtyske ambassade i København i 1973 var PET længe i tvivl, om der fandtes et residentur. Først i 1980 mente tjenesten med nogen sik-

1181 Materialet består af følgende samlinger: 1) 107 personsager fra PET's arkiv; 2) oplysninger fra det såkaldte "Rosenholz"-arkiv, der indeholder personkort på MfS/HVA's agenter, som som blev udleveret af en venligtsindet tjeneste til PET i 1994-95; 3) udskrifter fra SIRA-databasen, der indeholder oplysninger om de informationer, som blev indhentet af MfS vedrørende Danmark fra slutningen af 1960'erne; 4) forskellige enkeltsager vedrørende danske forhold og danske statsborgere fra Gauck-arkivet. Hele MfS/HVA's arkiv blev destrueret i 1989/90. For en beskrivelse af "Rosenholz"- og SIRA-materialet se Bernd Schäfer, *Stasi files and GDR Espionage Against the West*. IFS Info 2/02 (www.isn.ethz.ch/php/collections).

1182 To af disse var Gustav Holm Haase og Jörg Meyer, som blev dømt i henholdsvis 1968 og 1979 for spionage mod Danmark.

1183 PET, administrativ sag: Afdeling E.s årsberetning 1979; Afdeling F.s årberetning 1980.

1184 PET, emnekartotek: "Tyskl./Ø – E-væsen. Agenter, Hvervning m.m.", oplysninger dateret 25. maj og 4. juni 1976.

1185 PET, administrativ sag: Afdeling F.s årsberetning 1980.

kerhed at kunne fastslå, at MfS/HVA var repræsenteret på ambassaden, hvilket man bl.a. udledte af oplysninger fra en østtysk afhopper. Der var dog intet, der tydede på, at residenturet var involveret i egentlige operative opgaver som hvervning og føring af agenter.¹¹⁸⁶ Den manglende viden om residenturets aktiviteter skyldtes PET's begrænsede overvågningsmuligheder. Personalet i tjenestens DDR-afdeling klagede gentagne gange over, at de kun havde været i stand til at udføre begrænsede undersøgelser.¹¹⁸⁷ Så sent som i 1987 udtrykte DDR-holdet et "hjertesuk" over det forhold, at det ofte ikke var muligt at få iværksat den nødvendige overvågning af de mistænkte efterretningsfolk.¹¹⁸⁸

PET var også hæmmet af, at østtyskerne var tilbageholdende med at bruge ambassaden til efterretningsaktivitet, da en afsløring heraf kunne skade DDR's omdømme, som det havde taget så længe at bygge op. De civile og militære efterretningstjenester fik i 1973 tilladelse af den østtyske ledelse til at placere officerer under diplomatisk dække på ambassaderne, men de fik forbud mod at iværksætte operationer, der kunne skade DDR's forbindelser. Dette betød, at residenturerne i København ikke forsøgte at hverve danske agenter.¹¹⁸⁹ Ifølge en residenturanalyse, der blev udarbejdet af PET efter åbningen af de østtyske arkiver, havde der mellem 1973 og 1989 i alt været udstationeret 24 efterretningsofficerer på DDR's ambassade og handelsafdeling i København. Dertil kom fem efterretningsfolk i den østtyske trafikafdeling og to i et østtysk ejet firma.¹¹⁹⁰ Men det foreliggende materiale tyder på, at de kun i yderst begrænset omfang var involveret i hvervning og føring af agenter i Danmark.¹¹⁹¹

Alt peger således på, at DDR's efterretningstjenester efter den diplomatiske anerkendelse i 1973 fortsatte med at foretage de fleste hvervninger af udenlandske statsborgere i DDR. Ifølge en oversigt over spionageaktiviteten i Forbundsrepublikken i 1967 var 80% af agenterne blevet hvervet under besøg i DDR eller

¹¹⁸⁶ Ibid.: Årberetning 1977; Afdeling F.s årsberetning 1979; Afdeling F.s årsberetning 1980; Afdeling F.s årsberetning 1982.

¹¹⁸⁷ Ibid.: Afdeling F.s årsberetning 1978.

¹¹⁸⁸ Ibid.: Årberetning 1987. Afdeling 3.

¹¹⁸⁹ Werner Grossmann, *Den sidste spionchef* (Forlaget Friis, 2004), s. 127; Thomas Wegener Friis, *Den usynlige front*, s. 175-182; DIIS, *Danmark under Den kolde Krig*, bind 2, s. 458-460.

¹¹⁹⁰ PET, Stasi-materiale: "Residenturanalyse", 29. februar 2000. Thomas Wegener Friis mener på grundlag af SIRA-databasen, at MfS/HVA kun havde 7 "legalister" udstationeret på ambassaden 1973-89. PET's residenturanalyse omfatter både den civile og militære efterretningstjeneste.

¹¹⁹¹ For nogle spredte eksempler herpå: PET, emnekartotek: "Tyskl/Ø - E-væsen, Agenter, hvervning m.m.", oplysninger dateret 9. februar 1979, 14. februar 1979 og 12. april 1984.

et andet østeuropæisk land.¹¹⁹² Der var flere eksempler på, at danskere modtog breve fra østtyskere, som de ikke kendte. Ifølge PET var formålet at invitere danskerne til DDR for at forsøge at hverve dem.¹¹⁹³ PET modtog da også flere indberetninger om danskere, der under ophold i DDR var blevet kontaktet af uidentificerede personer, der havde udfrittet dem om danske forhold eller forsøgt at overtale dem til at afgive stemningsberetninger om situationen i Danmark.¹¹⁹⁴ En nøgleinstitution i denne sammenhæng var Nordisk Institut ved Greifswald Universitetet, som ifølge den såkaldte Z-plan var blevet pålagt at identificere personer i de nordiske lande, som var egnede til at blive inviteret til DDR med henblik på hvervning.¹¹⁹⁵ En dansker, der havde deltaget i en ”kammeratskabsaften” på universitetet, berettede, at han havde fået udpeget en person, der angiveligt arbejdede for MfS, og som havde til opgave at kontakte deltagere, der var villige til at arbejde for den østtyske tjeneste.¹¹⁹⁶ En af de opgaver, som de pågældende danskere kunne blive pålagt, var at medtage breve, der var frankeret med danske frimærker, og som skulle sendes til vesttyske adresser fra Danmark. Brevene indeholdt østtysk propagandamateriale, der var tiltænkt vesttyske soldater.¹¹⁹⁷ Det gjorde det selvfølgelig svært for PET at følge kontakten mellem danskere og de østtyske tjenester. PET’s arbejde blev heller ikke lettere, da man i midten af 1960’erne besluttede at ophøre med at affotografere passene for alle, der besøgte DDR. PET klagede også over, at tjenesten ikke kunne få udleveret navnene på de danske stipendiater, der i overensstemmelse med den dansk-østtyske kulturaf-tale opholdt sig i DDR.¹¹⁹⁸ Det var således PET’s opfattelse, at man ikke havde mulighed for at komme på sporet af de danskere, der blev kontaktet og muligvis hvervet af de østtyske myndigheder.

Spørgsmålet er, om de østtyske efterretningstjenester forsøgte at hverve danske kommunister under deres talrige besøg i DDR. Mulighederne var i hvert fald til stede på grund af de tætte bånd mellem SED og DKP, der havde eksisteret siden slutningen af 1950’erne. I slutningen af 1973 besøgte en delegation fra SED’s centralkomité DKP, hvor den studerede det danske partis arbejde. Ifølge PET’s

1192 PET, emnekartotek: ”Tyskl./Ø – E-væsen, Agenter, hvervn.”, oplysning dateret 30. september 1968.

1193 Ibid.: Oplysning dateret 17. oktober 1979.

1194 Ibid.: Oplysninger dateret 23. juni 1969, 25. februar 1970 og 15. juni 1971.

1195 PET, administrativ sag: Afdeling F.s årsberetning 1982.

1196 PET, emnekartotek: ”Tyskl./Ø – E-væsen, Agenter, hvervning m.v.”, oplysning dateret 26. september 1986.

1197 Ibid.: Oplysninger dateret 9. marts 1970, 6. november 1970 og 1. december 1971.

1198 PET, administrativ sag: Afdeling F.s årsberetning 1982.

oplysninger hang besøget sammen med sovjetiske ønsker om, at østtyskerne skulle udbygge og styrke det bestående samarbejde med danskerne.¹¹⁹⁹ Samarbejdet udmøntedes i en formel aftale, som formentlig drejede sig om gensidige besøg, kadreuddannelse, agitation og propaganda-aktiviteter.¹²⁰⁰ De tætte forbindelser kom også til udtryk ved, at repræsentanter for de to partier overværede hinandens partikongresser, og partimedlemmer deltog i hinandens festivaler og ungdomslejre.

De østtyske tjenester havde formentlig ligesom deres sovjetiske kollegaer forbud mod at hverve udenlandske kommunister som agenter, da risikoen for afsløring var for stor. Men virkeligheden tvang østtyskerne til at bløde reglerne op. På grund af DDR-regimets ideologiske konservatisme blev det sværere for MfS/HVA og Verwaltung Aufklärung at hverve ideologisk motiverede agenter i Vesten i 1980'erne. I hvert fald den militære tjeneste skal derfor have været villig til at slække på sikkerheden og forsøge at hverve personer med tilknytning til kommunistpartier, venskabsforeninger, fagforeninger og fredsbevægelsen.¹²⁰¹ Tjenesterne havde også mulighed for at anvende medlemmer af de stedlige kommunistpartier som såkaldte "Vertrauenspersonen", dvs. personer der af ideologiske årsager var villige til at løse opgaver for residenturerne på ambassaderne. Det svarede til KGB og GRU's brug af kommunister til at indsamle oplysninger fra åbne kilder og til at fungere som talentspejdere. Imidlertid synes de militære efterretningsofficerer på ambassaden i København ikke i noget større omfang at have benyttet sig af denne indhentningsmulighed.¹²⁰²

Der er informationer i PET's indsamlede materiale, der tyder på, at danske kommunister kan have udført konspirative opgaver for DDR. En række navngivne kommunister er nævnt som mulige kurerer mellem DKP og SED.¹²⁰³ Ifølge en uidentificeret kilde skulle der i begyndelsen af 1970'erne have været omkring 10 kurerer, der blev anvendt til post- og pengeforsendelser mellem Dronningens Tværgade og DDR.¹²⁰⁴ Partisekretær Ingmar Wagner, der var tilknyttet flere af partiets "firmaer", og som blev kendt, da han i 1982 blev frastjålet et større

1199 PET, emnekartotek: "DKP – Forh.t.udl. Tyskl./Ø.", oplysninger dateret 15. februar og 11. september 1974.

1200 Ibid.: Oplysning dateret 3. januar 1980.

1201 Thomas Wegener Friis, *Den usynlige front*, s. 178, 237-239.

1202 Ibid., s. 183-184.

1203 PET, emnekartotek: "Tyskl/Ø – E-væsen, Agenter, hværn.m.v.", oplysninger dateret 13. december 1971 og 18. april 1974; *ibid.*: "DKP – forh.t.udl", oplysning dateret 1. april 1974.

1204 Ibid.: Oplysning dateret 18. april 1972.

beløb i vesttyske Mark, synes at have indtaget en særlig stilling i forholdet til DDR. Wagner synes at have fungeret som mellemmand for pengeoverførelser fra SED til vesttyske kommunister.¹²⁰⁵ Flere indberetninger beskriver hændelser, der kunne ses som eksempler på, at de omtalte kommunister fungerede som "Vertrauenspersonen" og videregav forskellige oplysninger fra åbne kilder til østtyskerne.¹²⁰⁶ Der foreligger ubekræftede oplysninger om en række navngivne kommunister om, at de pågældende skulle have forbindelse med de østtyske efterretningstjenester.¹²⁰⁷

Ifølge PET's Stasiefterforskning er der fundet oplysninger i Rosenholz-arkivet og i Stasi-arkivet, der viser, at MfS/HVA i 1970-80'erne hvervede mindst seks organiserede danske kommunister. Dertil kommer fire personer, der blev rekrutteret ud fra ideologiske motiver, hvilket må betyde, at de sympatiserede med det østtyske regime og den kommunistiske bevægelse. Alle disse personer blev hvervet af MfS/HVA under ophold i DDR, hvilket understreger, at det var yderst vanskeligt for PET at opdage sådanne hvervninger. Disse sager vil blive beskrevet i det følgende. Da ingen af de pågældende danske statsborgere er blevet dømt for deres forbindelser til den østtyske efterretningstjeneste, har Kommissionen valgt at anonymisere sagerne.

Det skal indledningsvis bemærkes, at brugen af Rosenholz- og Stasimaterialet er forbundet med alvorlige kildekritiske problemer. Det faktum, at en navngiven person er registreret i materialet som agent, betyder ikke nødvendigvis, at den pågældende fungerede som sådan. PET meddelte således en af de personer, der dukkede op i forbindelse med efterforskningen: "Man er naturligvis i tjenesten helt på det rene med, at mange personer uden egentlig grund og uden deres viden er blevet omtalt i relation til den tidligere østtyske sikkerhedstjeneste."¹²⁰⁸ I en anden sag kom PET frem til, at en konstabel og dennes kone, der var registreret som agenter med dæknavne, sandsynligvis blev brugt af MfS/HVA til at dække over to andre danske kontacters identitet. Dette fik PET til at understrege, at man skulle være opmærksom på, at noget lignende kunne være tilfældet i andre sager.¹²⁰⁹ PET mente også, at flere forretningsfolk, der optrådte i Stasi-materialet

1205 Ibid.: Oplysninger dateret 6. august 1971, 25. februar 1974 og 26. november 1987.

1206 PET, emnekartotek: "Tyskl/Ø – E-væsen, Agenter, hvervn.", oplysninger dateret 16. marts 1970 og 24. marts 1981; "DKP – Forh.t.udl. Tyskl/Ø", oplysning dateret 31. januar 1985.

1207 Ibid.: "Tyskl/Ø – E-væsen, Agenter, hvervn.", oplysninger dateret 21. september 1970, 2. februar 1971, 18. oktober 1971 og 27. oktober 1983.

1208 PET, personsag: Brev fra Birgitte Stampe, 3. juni 1996.

1209 PET, personsag: Oplysningsrapport, 18. januar 2000.

som agenter, blot havde udført forretninger med DDR og ikke havde været klar over registreringen.¹²¹⁰ Endelig kan det ikke udelukkes, at en eller flere danskere blev hvervet under falsk flag og således ikke var klar over, at de arbejdede for den østtyske efterretningstjeneste.¹²¹¹

De fire personer, hvorom det vides, at de blev hvervet på et ideologisk grundlag, er kendt fra Rosenholz-arkivet. Da der ikke foreligger yderligere oplysninger i sagerne, er det ikke muligt at fastslå de pågældendes politiske tilhørsforhold. Men det må som sagt antages, at de har sympatiseret med det østtyske regime og den kommunistiske ideologi. *Axel* var en pensioneret boghandler, som blev hvervet i DDR i 1974 af en MfS-agent. Hans føringsofficer var Dietrich Villwock, og hans opgave bestod i at stille en dæklejlighed til rådighed for den østtyske tjeneste ("Safehouse Keeper").¹²¹² *Rita* blev også hvervet af en MfS-officer under et besøg i DDR i 1974. Hun studerede og boede i Bonn, hvor hun var gift med en vesttysker, der også var hvervet af østtyskerne med den opgave at spionere mod SPD. *Rita* fungerede som "Sicherungs-IM", dvs. støtteagent for sin mand, f.eks. ved at ledsage ham under rejser. Efter Murens fald blev ægtemanden, *Akker*, idømt en bøde på 25.000 DM for spionage til fordel for DDR, mens sigtelsen mod *Rita* blev frafaldet.¹²¹³ *Filius* blev hvervet af en MfS-agent i Østberlin i 1975. Han var en 23-årig gift mand fra København, der talte både tysk og engelsk. Han var udset til at skaffe oplysninger om danske ungdoms- og studenterorganisationer. Han fik stillet en dækadresse til rådighed i DDR, og han mødtes med MfS-instruktører i Vesten. På grund af de sparsomme oplysninger i Rosenholz-arkivet har det ikke været muligt at identificere *Filius*.¹²¹⁴ *Ole* blev hvervet af en MfS-agent under et besøg i DDR i 1984. Hans føringsofficer var Udo Jaehnert. *Ole* var en lærer fra København, og hans mål var ifølge Rosenholz-arkivet ud-

1210 PET, personsag: Notits, 14. august 2000. PET, personsag: Oplysningsrapport, 20. juni 2000. Ifølge MfS/HVA's sidste chef, Werner Grossmann, blev udlændinge, der talte med østtyske diplomater, der i virkeligheden var Stasi-agenter under dække, registreret i tjenestens arkiv med dæknavn. Werner Grossmann, *Den sidste spionchef*, s. 127.

1211 For et udenlandsk eksempel på en sådan operation se: PET, emnekartotek: "Tyskl/Ø – E-væsen, Agenter, hvervning m.v.", oplysning dateret 16. november 1973.

1212 PET, operationssag: Notits, 22. november 1995. Den pågældende er senere død.

1213 PET, personsag. Sagen blev ikke efterforsket af PET, da den pågældende ikke havde udøvet spionage mod danske interesser.

1214 PET, operationssag: Notits, 22. november 1995.

dannelsesinstitutioner. Det fremgår ikke, om han skulle skaffe oplysninger om skolerne, fungere som talentspejder eller påvirke eleverne.¹²¹⁵

De sidste seks sager fra de østtyske arkiver dokumenterer, at MfS/HVA i de sidste årtier af den kolde krig var villig til at løbe den risiko at hverve organiserede kommunister. *Lenz*-sagen kom til offentlighedens kendskab i december 1999, da en dansk embedsmand ved Europa-Kommissionen i Bruxelles under sin juleferie i Danmark blev anholdt og sigtet for overtrædelse af straffelovens § 107, stk. 1 og 2, jf. § 109, stk. 1, for at have videregivet oplysninger til Stasi.¹²¹⁶ Efter flere måneders efterforskning, hvor den sigtede sad varetægtsfængslet i isolation,¹²¹⁷ indstillede rigsadvokaten i slutningen af maj 2000 til Justitsministeriet, at man opgav at rejse tiltale på grund af forældelse.¹²¹⁸ Indstillingen blev tiltrådt af justitsminister Frank Jensen kort tid efter.¹²¹⁹

Den sigtede nægtede under hele sagens gang, at han havde udøvet spionage, eller at han var identisk med agenten *Lenz*.¹²²⁰ Rigsadvokaten gjorde det imidlertid klart i sin indstilling til Justitsministeriet, at det var hans opfattelse, at der kunne føres bevis for, at den sigtede var identisk med *Lenz*. Rigsadvokaten lagde især vægt på, at personoplysningerne i Rosenholz-arkivet passede på den sigtede, at de registrerede bipersoner havde nær tilknytning til ham, og at det materiale, som *Lenz* ifølge SIRA-databasen havde videregivet til MfS/HVA, stemte overens med den sigtedes omgangskredse, uddannelsesforløb og karriere.¹²²¹ Trods nogle uoverensstemmelser i materialet, der ikke er blevet forklaret af PET, er det Kommissionens vurdering, at den sigtede var identisk med *Lenz*.

Ifølge Rosenholz-arkivet var *Lenz* en ugift dansk embedsmand, født i 1956, som talte engelsk, tysk og fransk, og som var bosiddende i Bruxelles. Han blev

1215 PET, personsag: Notits, 3. oktober 1995.

1216 Kriminalpolitiet i København, *Lenz*-sagen, mappe 8: Udskrift af retsbogen for Københavns Byrets afdeling for Grundlovsforhør, 21. december 1999.

1217 I første omgang fandt Københavns Byret, at mistanken mod den sigtede ikke var tilstrækkelig begrundet og løslod ham. Ibid. Afgørelsen blev kæret af anklagemyndigheden til Østre Landsret, der isolationsfængslede den sigtede. Ibid.: Udskrift af Østre Landsrets dombog, 24. december 1999. Den sigtede blev løsladt den 12. april 2000. Ibid.: Udskrift af Østre Landsrets dombog, 12. april 2000.

1218 PET, personsag: Skrivelse fra rigsadvokat Henning Fode til Justitsministeriet, 29. maj 2000.

1219 Ibid.: Pressemeldelse. *Lenz*-sagen, 7. juni 2000. Samtidig oplyste ministeren, at han ville sørge for, at sagens akter ville blive stillet til rådighed for PET-Kommissionens undersøgelse.

1220 Kriminalpolitiet i København, *Lenz*-sagen, mappe 8: Udskrift af retsbogen for Københavns Byrets afdeling for grundlovsforhør, 21. december 1999.

1221 PET, personsag: Skrivelse fra rigsadvokat Henning Fode til Justitsministeriet, 29. maj 2000.

hvervet i 1974 i DDR af en MfS-officer på et ideologisk grundlag, og hans førings-officerer var Heinz Becker og Gerhard Sand fra MfS' afdeling XII, der beskæftigede sig med NATO og EF. *Lenz'* målobjekt var EF og Ministerrådet, og han kommunikerede med sine føringsofficerer via en dæklejlighed i DDR, en kurer og møder i Vesten med en udsendt instruktør. Det fremgår af arkivet, at *Lenz* blev klassificeret som en "rigtig kilde", og at han blev vurderet som troværdig.¹²²²

Rosenholz-arkivet viste også, at *Lenz* var en yderst produktiv agent. Selve sagen i MfS-arkivet, der angiveligt blev destrueret efter Murens fald, fyldte otte journalbind på i alt ca. 2.400 sider, hvilket ifølge en ekspert ved Gauck-arkivet var "en usædvanlig stor sag,"¹²²³ hvilket nok hang sammen med, at han fungerede i så lang en periode. En søgning i SIRA-databasen (MfS/HVA's registratur over indhentet materiale) på *Lenz'* journalnummer (XV/6991/75) afslørede 89 dokumenter fra perioden januar 1977 til december 1987. I alle tilfælde var kildens troværdighed bedømt som "A", hvilket var den højst mulige.¹²²⁴

En sammenligning mellem SIRA-materialet og den sigtedes karriereforløb viser en generel overensstemmelse. I 1977-78 modtog MfS/HVA oplysninger fra *Lenz* om den danske venstrefløj, anti-EF-bevægelsen og om DKP. I denne periode studerede den sigtede ved Københavns Universitet. I 1979-81 videregav

1222 Kriminalpolitiet i København, *Lenz*-sagen, mappe 1: Udskrift af Rosenholz-arkivet vedrørende *Lenz*; "Vedr. Bundesbeauftragtes fortolkning af Rosenwood-rapport 'Lenz' og 'Roma'", 20. december 1999. Der findes nogle uoverensstemmelser mellem oplysningerne på det kort i Rosenholz-arkivet, der identificerer *Lenz*, og den sigtede. Kortet er dateret den 17. december 1975, og det fremgår, at den pågældende var studerende ved Københavns Universitet. Men den sigtede startede først på universitetet i 1976. Muligvis er forklaringen, at denne del af kortet er udfyldt på et senere tidspunkt. Den anden uoverensstemmelse drejer sig om, at på bagsiden af kortet er der tilføjet en oplysning, dateret 23. november 1987, ifølge hvilken den pågældende havde skiftet adresse og nu var ansat i Finansministeriet. Men i 1987 boede den sigtede stadig i Bruxelles og arbejdede stadig for EF-Kommissionen. Der er i det gennemgåede materiale om sagen ikke fundet nogen forklaring på denne uoverensstemmelse. En kopi af personkortet i Rosenholz-arkivet findes i: PET, personsag: Kriminalpolitiet i København, Afdeling A, "Redegørelse vedr. efterforskning i *Lenz*-sagen". Personkortets oplysninger er også gengivet i: Kriminalpolitiet i København, *Lenz*-sagen, mappe 1: Bilag 20 (A). Kommissionen har forespurgt PET om en forklaring på uoverensstemmelserne, men hverken en gennemgang af sagsmaterialet eller en forespørgsel til de relevante medarbejdere har givet nogen forklaring. Politiets Efterretningstjeneste til Undersøgelseskommissionen vedrørende PET, 6. juli 2007.

1223 Kriminalpolitiet i København, *Lenz*-sagen, mappe 1: "Vedr. Bundesbeauftragtes fortolkning af Rosenwood-rapport 'Lenz' og 'Roma'", 20. december 1999.

1224 Kriminalpolitiet i København, *Lenz*-sagen, mappe 1: Rapport, 22. december 1999.

Lenz en række dokumenter vedrørende dansk udenrigspolitik og internationale forhold. Det drejede sig bl.a. om en 43-siders rapport om udenrigsminister Kjeld Olesens fortrolige møder med danske ambassadører, den danske Moskva-ambassadørs analyse af Norden som atomvåbenfri zone, en udenrigsministeriel vurdering af situationen i Polen i februar 1981 og en 5-siders rapport om den kinesisk-sovjetiske konflikt i 1981. I denne periode var den sigtede ansat som studentermedhjælper i Udenrigsministeriets Danida-kontor. Fra sommeren 1981 til sommeren 1983 modtog den østtyske tjeneste intet materiale fra agenten. Netop i en del af denne periode, fra juni 1981 til august 1982, opholdt den sigtede sig ved Stanford University i Californien. Fra sommeren 1983 til sommeren 1984 modtog MfS/HVA igen oplysninger fra *Lenz*, nu om sovjetisk energipolitik og om den økonomiske udvikling i Polen. Fra december 1983 til juni 1985 var den sigtede sekretær i Tilsynet med Banker og Sparekasser. Endelig afleverede *Lenz* fra 1985 til 1987 forskelligt materiale om EF. Det stemmer overens med, at den sigtede fra september 1985 var ansat ved EF-Kommissionen i Bruxelles.¹²²⁵ Selvom der ikke er registreret yderligere oplysninger i SIRA-databasen efter 1987 må *Lenz* have fortsat sin virksomhed i hvert fald frem til begyndelsen af 1989. Ifølge en kassebog fra MfS/HVA, som indeholder oplysninger om udbetalinger til agenter, modtog *Lenz* 45.000 belgiske Franc i marts 1989. Beløbet blev udbetalt af MfS/HVA's residentur i Belgien.¹²²⁶

Ifølge Rosenholz-arkivet blev *Lenz'* moder, *Nelly*, også hvervet af østtyskerne. Det skulle være sket i 1979 i DDR og ud fra ideologiske motiver. *Nellys* opgave var at optræde som kurer, og hun kom i kontakt med MfS/HVA ved hjælp af en kortbølgeradio, en dækadresse i DDR og møder med en udsendt instruktør.¹²²⁷ Efterforskerne gættede derfor på, at hun var blevet rekrutteret til at bringe søn-

1225 Kriminalpolitiet i København, *Lenz*-sagen, mappe 1: Bilag 31. PET, personsag: Indstilling fra rigsadvokat Henning Fode til Justitsministeriet, 29. maj 2000. Det skal bemærkes, at den del af sagen, der drejer sig om spionage mod Udenrigsministeriet (1979-81), er bedre belyst end tiden efter (1981-87). Under efterforskningen lykkedes det Udenrigsministeriet at identificere hovedparten af de udleverede dokumenter. De var alle uklassificerede eller kun klassificeret "Rammefortroligt", og en studentermedhjælper kunne således have haft adgang til dem. Derimod lykkedes det kun at identificere tre dokumenter fra tiden efter 1981, og det blev ikke sandsynliggjort, hvorledes den sigtede kunne have haft adgang til dem. PET, personsag: Indstilling fra rigsadvokat Henning Fode til Justitsministeriet, 29. maj 2000. Kriminalpolitiet i København, *Lenz*-sagen, mappe 10: Udenrigsministeriets vurdering af SIRA-dokumenter.

1226 PET, personsag: Oplysningsrapport, 20. marts 2000.

1227 PET, personsag: Bilag nr. 2.

nens materiale til Østberlin.¹²²⁸ At hun har fungeret som kurer understøttes af, at hun i 1985 ifølge kvitteringer i Stasis arkiv fik udbetalt 5.000 kr. af den østtyske efterretningstjeneste.¹²²⁹

Det kom frem under sagen, at den sigtede var vokset op i et stærkt kommunistisk miljø.¹²³⁰ Dette blev bekræftet under efterforskningen af den sigtedes tidligere kammerater¹²³¹ og den sigtede selv. Forældrene var begge aktive i DKP. Faderen havde tilhørt den kommunistiske modstandsorganisation BOPA og havde siddet i tysk kz-lejr. Efter krigen var han journalist og fotograf på parti-bladet Land og Folk, mens moderen var aktiv i Sachsenhausen-komiteén for tidligere kz-ofre. Under sin opvækst var den sigtede flere gange i DDR; han deltog således i Østersøugerne, hvor faderen var rejseleder, og i en af FDJ's pionerlejre. Han blev tidligt politisk aktiv. Da han var omkring 14 år gammel, meldte han sig ind i DKU, hvor han nogle år senere blev formand for Sydvest-afdelingen i København. Han var efter sit eget udsagn meget seriøs i sit politiske arbejde, og han deltog i husbesættelser og Vietnamdemonstrationer. Da han begyndte på universitetet i 1976, var han aktiv i Studenterfronten og i kollegierådet på 4. maj Kollegiet. Det er uklart, hvornår han brød med partiet. Han huskede ikke, om han nogen sinde formelt meldte sig ud af partiet, eller hvornår han ophørte med at betale sit kontingent. Det mest sandsynlige er, at det skete i forbindelse med, at han flyttede fra kvarteret for at studere i 1976. Ifølge hans egen version mistede han troen på sovjetkommunismen i slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne, da det gik op for ham, hvilke menneskelige omkostninger systemet havde haft. Han bevarede dog troen på den socialistiske ideologi.¹²³²

I 1976 blev et medlem af DKP hvervet af MfS/HVA under et besøg i DDR. Han fik dæknævnet *Kaj Nordstrom*, og han videregav forskellige danske publikationer til østtyskerne. Samarbejdet blev imidlertid afbrudt i 1980, da den østtyske tjeneste var utilfreds med agentens indsats. Fire år senere blev samarbejdet

1228 Ibid.: Rapport, 1. februar 2000.

1229 Ibid.: Oplysningsrapport, 20. marts 2000. *Nelly* blev sigtet for overtrædelse af straffelovens § 107. I juli 2000 tiltrådte justitsministeren rigsadvokatens indstilling om at opgive tiltale, da det ikke kunne forventes, at hun ville blive dømt. Ibid.: Henning Fode til advokat Jørgen Jacobsen, 25. juli 2000.

1230 F.eks. Hans Davidsen-Nielsen, "Spionage: Spionsigtet mor tiltales ikke", *Jyllands-Posten*, 19. juli 2000.

1231 Kriminalpolitiet i København, Lenz-sagen, mappe 3: Rapporter, 27. januar og 14. april 2000. Ibid.: Mappe 5: Rapport, 11. januar 2000.

1232 Ibid.: Mappe 5: Rapport, 18. januar 2000. Ibid.: Mappe 7: Rapport, 19. januar 2000.

genoptaget, og danskeren, der nu opererede under dæknavnet *Ernest Lehmann*, indhentede oplysninger om forbindelsen mellem Rødby havn og Puttgarden og om den danske fredsbevægelse og indsamlede nogle landkort. I 1985 afbrød MfS/HVA definitivt forbindelsen på grund af agentens levevis og mangeårige partimedlemskab.¹²³³ PET kom allerede på sporet af agenten i 1984-85, da den pågældende i Sønderjylland viste interesse for, hvordan man kunne komme uset over grænsen. Dette havde medført en regulær ”skideballe” fra DKP, hvorfor den pågældende havde meldt sig ud af partiet. Trods aflytning og forhør lykkedes det ikke PET at underbygge mistanken mod ham, og det var først efter Murens fald, at PET modtog sikre beviser for agentaktiviteten.¹²³⁴

Maria er endnu et eksempel på en dansker, der voksede op i et kommunistisk miljø, og som lod sig hverve af den østtyske tjeneste. Faderen var en glødende kommunist og aktiv i modstandskampen mod tyskerne. *Marias* opvækst var stærkt præget af faderens politiske arbejde, og der kom mange ledende danske og udenlandske kommunister i hjemmet. På grund af sine gode tyskkundskaber blev *Maria* ofte brugt som tolk, når der kom gæster fra DDR, og det var også hendes sprogkundskaber, der førte til, at hun og hendes søster i julen 1974 flyttede til Dresden, hvor de blev ansat som oversættere ved forlaget Zeit im Bild, der udgav det østtyske propagandablad *DDR Revy*. Kort før afrejsen meldte de to søstre sig ind i DKP. *Maria* var en stærk tilhænger af den kommunistiske sag og så med sympati på det østtyske regime, og hun var derfor positivt indstillet, da en repræsentant for MfS i 1979 anmodede hende om at samarbejde med tjenesten. Hendes føringsofficer navngav sig som Hans Gohritz, og hun fik hurtigt et stærkt tillidsforhold til ham. I februar 1980 underskrev hun en samarbejds erklæring, og hun begyndte med at rapportere om sine kollegers og bekendtes aktiviteter og politiske indstilling. Hun blev også sendt på opgaver i udlandet, bl.a. skulle hun indsamle oplysninger om Det frie Universitet i Vestberlin og forsøge at skabe kontakt til en sekretær i EF-Parlamentet i Bruxelles. Efterhånden kølnedes hendes entusiasme for agentarbejdet dog noget, og hun tog en længerevarende orlov fra MfS fra 1983 til 1988. Da hun blev reaktiveret, fik hun nye føringsofficerer, som hun ikke havde et godt forhold til, og forholdene i DDR havde ændret sig. *Marias* indstilling til regimet havde også ændret sig. Hun nægtede at udspionere

1233 PET, operationssag: Notits fra udenlandsk tjeneste, 14. april 1993.

1234 Ibid.: ”Vedr.: Resumé af [-]”, 13. november 1985; håndskrevet notat, 28. juni 1993.

systemkritikere og at udlevere oplysninger om danske forhold, og kort før Murens fald sagde hun sin stilling op og vendte hjem til Danmark.¹²³⁵

Det sidste eksempel på danske kommunister, der havde kontakt til den østtyske efterretningstjeneste, drejer sig om det unge søskendepar med dæknavnene *Bende* og *Stoppel*. De var begge ivrige kommunister, og en af dem var medlem af Komm.S. Hun var desuden aktiv i det antifascistiske netværk ANTIFA, og hun besøgte ofte den østtyske afdeling i Østberlin. Under et sådant besøg i begyndelsen af 1980'erne fortalte *Bende* sine østtyske værter, at hendes bror havde en bekendt, der var ansat i NATO. Østtyskerne var meget interesseret i oplysningen, og de to søskende blev efterfølgende inviteret til Østberlin, hvor *Stoppel* blev udspurgt om sin bekendte. Han oplyste, at vennen var godkendt til Cosmic Top Secret, den højeste sikkerhedsgodkendelse inden for NATO, og han lovede at forsøge at komme i kontakt med ham. Søskendeparret fik som tak 3.000 kr. til dækning af deres rejseudgifter. Der er intet, der tyder på, at de var klar over, at de havde med Stasi-folk at gøre, at de udførte andre opgaver for østtyskerne, eller at MfS/HVA tog kontakt til den pågældende NATO-ansatte.¹²³⁶

Det kan således konkluderes, at den østtyske efterretningstjeneste i en række tilfælde i 1970'erne og 1980'erne hvervede såvel organiserede kommunister som sympatisører. Det kan skyldes, at der var færre danskere uden for de kommunistiske kredse, der var villige til at hjælpe regimet. Det fremgår også, at alle hvervningerne fandt sted under de pågældendes besøg i DDR, hvilket gjorde det svært for PET at opdage aktiviteten. Agenterne udførte et bredt spektrum af opgaver: "Safehouse keeper", støtteagent, talentspejder, kurer, operativ agent, spionage og overvågning. Der er intet i det bevarede materiale, der indikerer, at partitoppen eller DKP som sådan på nogen måde havde kendskab til eller var involveret i denne aktivitet. Eksemplet fra Sønderjylland viser derimod, at partiledelsen så med stor alvor på medlemmernes kontakt til MfS/HVA, sandsynligvis fordi et sådant forhold ville skade partiets anseelse i befolkningen.

1235 Beskrivelsen bygger på *Marias* forklaring til PET. PET, personsag: Rapport, 1. november 2001. Den støttes i det væsentlige af oplysningerne i hendes sagsmappe i Gauck-arkivet (BStU XV 82/80). Sagen blev henlagt, da hun aldrig deltog i operationer mod danske interesser.

1236 PET, personsag: Afhøringsrapport, 2. juli 2001; Konklusionsrapport, 31. januar 2002. PET, personsag: Afhøringsrapport, 2. juli 2001. PET, personsag: Afhøringsrapport, 11. juli 2000.

Forberedelser til illegale aktiviteter?

Samtidig med at DKP blev stadigt mere marginaliseret, synes PET i stigende grad at have haft kommunisterne mistænkt for at være involveret i illegale aktiviteter. I første halvdel af 1970'erne modtog PET en række foruroligende meldinger fra udenlandske søstertjenester om den internationale kommunismes illegale apparat og om forsøg på infiltration af bl.a. fagbevægelsen og spionage mod militæret.¹²³⁷ På de vesteuropæiske sikkerhedstjenesters chefmøde i Haag i 1974 diskuterede man bl.a. den kommunistiske infiltration af statsstyrelserne og fagforeningerne,¹²³⁸ og efter den europæiske sikkerhedskonference i Helsinki i 1975 oplyste en venligtsindet tjeneste, at Sovjetunionen havde intensiveret sine bestræbelser på at påvirke den vestlige opinion ved at få kontrol med politiske partier, parlamenter, fagforeninger, studentergrupper, journalister og andre progressive kræfter.¹²³⁹

Ifølge flere af de udenlandske kilder skulle den internationale kommunisme sågar have planer om sabotageaktioner i Vesteuropa. I 1975 fortalte en tjekkoslovakisk afhopper, den tidligere general og centralkomiteemedlem Jan Sejna, at Warszawapagt-landene i 1977 ville være parate til at foretage sabotagehandlinger over hele Vesteuropa. Sejna kunne berette, at Tjekkoslaviet havde en faldskærmsbrigade på 1.200 soldater uddannet i sabotage, at der i begyndelsen af 1960'erne havde været placeret tre illegale agenter i Danmark, og at det var kommunisternes vigtigste opgave at infiltrere og ødelægge Socialdemokratiet og fagbevægelsen, idet de blev anset for at være hovedfjenden.¹²⁴⁰ Oplysningerne er ikke usandsynlige. Det vides i dag, at KGB havde lagt planer for sabotageaktioner mod militære installationer i NATO-landene i tilfælde af krise eller krig, og i flere vesteuropæiske lande havde man nedgravet hemmelige våbendepoter.¹²⁴¹ Ligeså opsigtsvækkende, men vistnok mindre sandsynlige, var oplysningerne fra en udenlandsk tjeneste om, at ortodokse kommunistpartier gav støtte til terrorgrupper i Vesteuropa. Ifølge vesttyskerne skulle den sovjetiske ambassadør i Lissabon have godkendt "Operation Europa". Planen, som skulle være lagt i

1237 PET, emnekartotek: "International kommunisme. Infiltration", oplysninger dateret januar 1969, marts 1971, 6. januar 1975, 31. juli 1975, 30. juli 1975, 4. september 1975.

1238 Ibid.: Oplysning dateret 24. juni 1974.

1239 Ibid.: Oplysning dateret 25. august 1975.

1240 Ibid.: Oplysning dateret 16. oktober 1975.

1241 Christopher Andrew & Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, s. 474-476.

hænderne på det portugisiske kommunistparti, gik angiveligt ud på at iværksætte bankrøverier og gidseltagninger i Vesteuropa med det formål at skabe panik og afpresse den vesttyske regering til at løslade fængslede medlemmer af Baarder-Meinhof-gruppen.¹²⁴² I 1976 forlød det, at det cubanske kommunistparti havde besluttet at oprette en "Europa Brigade", der i samarbejde med de stedlige sovjetiske ambassader skulle give støtte til de vesteuropæiske kommunistpartier i form af infiltration, agitation og organisatorisk aktivitet. Brigaden skulle angiveligt bestå af 1.500-2.000 "agenter", hvoraf cubanerne stillede med halvdelen og Uruguays illegale kommunistparti med 50 mand. Det fremgår ikke, hvor resten af agenterne kom fra.¹²⁴³ Det er uvist, hvor meget hold der var i disse påstande, men de må have bidraget til at øge PET's vagtsomhed over for DKP's mulige forbindelser til illegale aktiviteter.

Denne mistanke syntes at blive bekræftet i 1983, hvor PET modtog oplysninger om, at DKP havde overvejet at forberede en overgang til illegaliteten. Fra en kilde i DKP forlød det, at DKP efter valgnederlaget i 1979, Sovjets invasion i Afghanistan og NATO's dobbeltbeslutning på ekstraordinære partimøder uden for protokollen havde diskuteret "den grå periode". Begrebet sigtede til en forværret international situation, hvor kommunisterne forventede, at venstreorienterede ville blive interneret. På møderne foreslog nogle partimedlemmer, at partiet oprettede illegale net, så kommunisterne kunne gå under jorden, mens andre mente, at en sådan oprettelse ville blive kendt og blive opfattet som en provokation. Desuden ville mange utvivlsomt blot lade sig internere. På grund af uenigheden appellerede man til DKP's ledelse via distriktsledelsen: "Svaret fra partiledelsen var, at man frarådede, at man på indeværende tidspunkt organiserede noget som helst, men man ville, hvis det blev nødvendigt, prøve at organisere noget med kort varsel. Samtidig tilføjede ledelsen, at man havde sikret en evakuering af ledende kommunister." Ifølge kilden skulle svaret være faldet mange medlemmer for brystet, idet de følte, at de menige medlemmer blev ofret, og i hvert fald en navngiven fortaler for oprettelsen af illegale net havde efterfølgende forladt partiet. Det var i øvrigt kildens opfattelse, at diskussionen var startet af ledelsen, der havde ønsket at sondere stemningen i partiet.¹²⁴⁴ Det forlød også, at en af DKP's distriktsledelser var så nervøs for, hvad der kunne ske i "den grå periode", at den

1242 PET, emnekartotek: "International kommunisme – Illegal virksomhed", oplysning dateret 20. november 1975.

1243 Ibid.: "International kommunisme – Infiltration", oplysning dateret 24. marts 1976.

1244 PET, emnesag: Notits, 10. marts 1983.

havde forsøgt at infiltrere hjemmeværnet for at indsamle oplysninger.¹²⁴⁵ PET interesserede sig også for DKP's ordensværn, der blev anvendt til at holde ro under demonstrationer, og hvis optræden blev betegnet som ”paramilitært”: ”Man bør være opmærksom på, at et sådant ordensværn i langt alvorligere situationer kan ses som begyndelsen til en 5. kolonne.”¹²⁴⁶ Diskussionerne om ”den grå periode” skal nok ses i sammenhæng med det forværrede klima mellem supermagterne i første halvdel af 1980'erne. I 1983 var den sovjetiske ledelses frygt for at blive udsat for et angreb fra NATO på sit højeste, og de sovjetiske efterretningstjenester arbejdede på højtryk med at afsløre Vestens forberedelser til en atomkrig.¹²⁴⁷ Det er derfor sandsynligt, at diskussionerne i DKP om illegale net netop drejede sig om at forberede sig på at gå under jorden, hvis kommunistinternerne af 22. juni 1941 skulle gentage sig.

På den anden side så PET med skepsis på påstande om, at kommunisterne skulle have illegale våbendepoter og skulle træne i skydning. I december 1971 henvendte en inspektør i et forsikringsfirma sig til en udenlandsk repræsentation med en utrolig historie. Under et besøg hos en nazistisk våbenhandler havde denne åbenlyst givet udtryk for sin ærgrelse over, at han af vanvare var kommet til at sælge våben til kommunisterne. Ifølge nazisten trænede ”ungkommunister” i skydeøvelser på et sted, der hed ”Den Røde Pil”. Forsikringsmanden hævdede også, at han havde besøgt et ægtepar, hvor det var blevet antydnet, at bevæbnede grupper pønsede på at overtage magten i landet. Danskeren tilbød derfor den udenlandske repræsentation at infiltrere DKP for at indhente oplysninger om kommunisternes hemmelige våbenlagre.¹²⁴⁸ Den udenlandske repræsentation var imidlertid ikke synderligt interesseret, idet oplysningerne forekom usandsynlige, og fordi forsikringsmanden forventede at blive betalt for sine ydelser. PET fandt heller ikke oplysningerne særlig troværdige. Tjenesten havde intet kendskab til et sted, der skulle hedde ”Den Røde Pil”, og det blev understreget, ”at et mangeårigt kendskab til unggkommunisterne (DKU) ikke på noget tids-

1245 Ibid.: Notits, 8. april 1983.

1246 Ibid.: Notits, 31. oktober 1983.

1247 Christopher Andrew & Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, s. 512-513, 565-566. Gordijevskijs samtidige oplysninger om den sovjetiske ledelses frygt for et vestligt overraskelsesangreb findes i PET, operationssag: ”Vedr.: USSR's frygt for et vestligt First strike atomangreb”, januar 1986. Se også DIIS, *Danmark under Den kolde Krig*, bd. 3, s. 503-516. Spørgsmålet er omdiskuteret, men at den sovjetiske ledelse skulle have frygtet et vestligt overraskelsesangreb i 1983 bekræftes af præsident Ronald Reagans dagbøger. Ronald Reagan, *The Reagan Diaries* (New York, 2007).

1248 PET, emnesag: Oplysning til PET, 3. januar 1972.

punkt har medført, at der er fremkommet informationer om, at sådanne skydeøvelser skulle finde sted,” hvorfor man betegnede oplysningerne som givetvis opdigtede.¹²⁴⁹

Ingmar Wagner-sagen og den økonomiske støtte østfra

Det var først i de sidste år af den kolde krig, at PET fik konkrete beviser for, at DKP var involveret i hemmelige økonomiske transaktioner med østblokken. Som tidligere nævnt havde det været en almindelig antagelse lige siden slutningen af 1940'erne, at de danske kommunister fik del i ”guldet fra Moskva”, men PET havde aldrig været i stand til at bevise noget. Dette var stadig billedet frem til 1970'erne. PET bemærkede således, at forklaringen på, at DKP ikke åbent kritiserede invasionen i Tjekkoslaviet i 1968, var partiets økonomiske afhængighed af stormagten,¹²⁵⁰ ligesom en kilde kunne oplyse, at SUKP ydede en betydelig støtte til DKP, som det over for andre kommunistpartier roste for dets loyalitet.¹²⁵¹ PET modtog oplysninger fra en række kilder om, at DKP modtog forskellige former for indirekte støtte, f.eks. i form af overpriser for Land og Folk, vederlagsfri offsettrykkemaskine og kursusgebyrer.¹²⁵² PET's manglende viden kan illustreres med en oversigt over DKP's økonomi fra begyndelsen af 1970'erne. Heraf fremgår det, at PET antog, at der kun var et ringe beløb tilbage til partiets drift, efter de øvrige udgifter til lønninger og repræsentation var dækket, men, blev det tilføjet, ”her er det som tidligere nævnt, at Moskva kommer ind i billedet med økonomisk hjælp.”¹²⁵³ Det er tydeligt, at PET på dette tidspunkt ingen konkrete beviser havde på hemmelig økonomisk støtte.

Det var først i slutningen af 1970'erne, at PET modtog mere holdbare oplysninger om den sovjetiske støtte. Oleg Gordijevskij rapporterede i 1975, at DKP modtog ca. én million kr. om året fra Sovjetunionen. Formålet var både at støtte partiets aktiviteter og sikre sig dets loyalitet over for Sovjetunionen. Beløbet blev udbetalt kvartalsvis i varierende summer, og dertil kom ekstraordinære tilskud i

1249 Ibid.: Notits, 18. januar 1972.

1250 PET, emnekartotek: ”DKP- Økonomi”, oplysning dateret 25. marts 1969. Dette var ikke helt korrekt.

Som tidligere nævnt kritiserede DKP's ledelse invasionen af Tjekkoslaviet.

1251 Ibid.: Oplysning dateret 12. maj 1970.

1252 Ibid.: Oplysninger dateret 12. oktober 1970, 1. februar 1971 og 6. august 1971.

1253 PET, ujournaliseret: ”Danmarks Kommunistiske Partis historie”, udateret (ca. 1971).

tilfælde af valg og lignende. Man tog omhyggelige forholdsregler for at hemmeligholde transaktionerne, da det ellers ville kompromittere såvel DKP som Sovjetunionen i offentlighedens øjne. Det var derfor kun en snæver kreds i partitoppen, der havde kendskab til støtten, og selve udbetalingen foregik under strenge sikkerhedsforanstaltninger. Partiformanden fik overdraget pengene i kontanter på den sovjetiske ambassade, og han blev kørt hjem til partihuset i en sovjetisk diplomatbil, således at PET eller andre ikke kunne gribe ind.¹²⁵⁴

På grund af Gordijevskijs oplysninger kunne PET følge overdragelsen af penge fra KGB til DKP i en periode i 1970'erne. I 1977, da Knud Jespersen lå syg på Rigshospitalet, modtog han personligt 325.000 kr. Han kvitterede for pengene og gav dem straks videre til sin sekretær.¹²⁵⁵ Da Jørgen Jensen overtog partiformandsposten, var han i begyndelsen af 1978 til et møde med den sovjetiske ambassadør. KGB-residenten meddelte efterfølgende til Centeret i Moskva, at "tobaksoperationen" kunne fortsætte. Det betød, at KGB kunne fortsætte med at overføre penge til partiformanden.¹²⁵⁶ I begyndelsen af februar 1978 var Jørgen Jensen til frokost på ambassaden. I den anledning modtog han 415.000 kr. af Ljubimov, som han kvitterede for.¹²⁵⁷ I slutningen af april blev DKP-lederen inviteret til et møde med ambassadøren, hvilket var et dække for, at han skulle modtage 277.000 kr. af KGB-residenten.¹²⁵⁸

Det andet gennembrud i sagen om den østlige støtte kom, da DKP's parti-sekretær Ingmar Wagner i 1982 fik frastjålet omkring en halv million DM, som han havde liggende i rede penge på sin bopæl.¹²⁵⁹ PET fulgte nøje udviklingen i sagen og modtog flere oplysninger om, at pengene stammede fra Sovjet eller DDR. PET kom bl.a. i besiddelse af en kodet meddelelse, fundet i Venskabshuset i Odense, hvor der kryptisk stod: "Ingmar Wagner-Krwliov Vallentin.penge fredskamp Odense-MP".¹²⁶⁰ Ifølge en kilde skulle et medlem af Landsforeningen

1254 PET, operationssag: Rapport nr. 6; "Danmarks kommunistiske Parti (DKP)s forbindelse til Sovjetunionens kommunistiske parti (SUKP), den sovjetiske ambassade i København og KGB", udateret.

1255 PET, operationssag: Rapport nr. 31/A.

1256 Ibid.: Rapport nr. 34/B.

1257 Ibid.: Rapport nr. 35.

1258 Ibid.: Rapport nr. 38. DKP-formændenes modtagelse af penge fra KGB er også beskrevet i Jakob Andersen og Oleg Gordievsky, *De røde spioner*, s. 544-552.

1259 "Ib Nørlund: Pengene må være plantet af agenter", *Ekstra Bladet*, 22. marts 1982; Arne Thing, "Wagner giver sig selv silke-snoeren", *Aktuelt*, 25. marts 1982.

1260 PET, emnesag: Notits, 2. november 1982. Ifølge en kilde modtog Odense-afdelingen af Venskabsforeningen Danmark-Sovjetunionen en fast økonomisk støtte fra foreningen i København. Beløbet

til samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen i fuldskab have udtalt, at Wagners penge stammede fra DDR.¹²⁶¹ PET iværksatte en efterforskning af DKP's økonomi og analyserede regnskaberne i partiets efterhånden vidtforgrene netværk af selskaber: Ejendomsselskabet af 29.9.1945 APS, Foreningen Folkepressen, Dagbladet Land og Folk (inkl. Land og Folk-festivalen, Landsindsamlingen og Garantfonden), Forlaget Tiden, Andelsforeningen Rota Tryk, Hansa Folketurist Rejsebureau A/S, Sputnik International Import og Boghandel, Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen, Fonden af 9.11.1919 og DKP. Konklusionen var, at DKP i regnskabsåret 1981 havde haft 7.788.790 kr. i indtægter og 8.800.000 kr. i udgifter. Partiet måtte således have et årligt underskud på omkring 1 million kr., hvilket fik PET til at slutte noget kryptisk: "At underskuddet dækkes (bevilges) af personer, der har en vis indflydelse i samfund, hvis struktur er opbygget på en sådan måde, at man har en tungtvejende interesse i, at DKP – og "koncernen" omkring partiet – overlever i et kapitalistisk land, er hævet over enhver tvivl." Budskabet var dog ikke til at misforstå: DKP måtte modtage støtte fra østblokken, og PET gættede på, at tilskuddene blev overført med kurer, idet der ikke var indgået større beløb på partiets bankkonti.¹²⁶²

Efter afsløringen af Wagners rolle synes PET at have fokuseret på rejseselskabet Hansa Folketurist A/S' rolle.¹²⁶³ Ifølge en redegørelse fra 1986 var det PET's opfattelse, at de vesteuropæiske kommunistpartier havde et illegalt apparat, der stod i forbindelse med partiernes udenrigsafdeling, og som kanaliserede store pengebeløb videre fra SUKP til partier og bevægelser i den øvrige verden. PET identificerede Ingmar Wagner og en anden DKP'er som medlemmer af DKP's illegale apparat. Efter afsløringen af Wagners rolle i 1982 havde DKP ifølge PET ændret sin procedure, og Wagner var begyndt at indbetale de beløb, han modtog

20.000 kr. blev nævnt. PET, emnesag: Notits, 10. marts 1983. Forbindelsen til provinsen blev varetaget af en navngiven sekretær, der ifølge kilden tidligere havde sørget for økonomiske overførsler fra DDR til DKP, og som blev betegnet som "specialist i penge og Kurérrejser". PET, emnesag: Notits, 10. februar 1983.

1261 PET, emnekartotek: "DKP – Økonomi", oplysning dateret 28. juni 1983.

1262 PET, emnesag: Notits, 17. februar 1983. Fonden af 9. november 1919 var oprettet i 1978 af en velhavende arving, der havde indbetalt 6,2 mill. kr. til fonden. I fondens bestyrelse sad bl.a. den kommunistiske landsretssagfører Vilhelm Hagens, og fondens midler gik til fredsbevægelsen, venstreorienterede kulturaktiviteter og DKP. PET, emnesag: "Vedr: Fonden af 9. november 1919", 19. og 20. november 1981.

1263 PET, emnekartotek: "DKP – Økonomi", oplysninger dateret 28. januar 1983, 29. marts 1983, 25. januar 1983, og 27. januar 1983.

østfra, til Hansa Folketurist A/S. Her blev de vekslet og tilbagebetalt til Wagner i hans position som næstformand for Landsforeningen til Samvirke mellem Sovjetunionen og Danmark. Denne virksomhed blev dog standset i 1984, da Hansa gik i betalingsstandsning, og boets kurator krævede et beløb på i alt 650.000 kr. tilbagebetalt. Wagner måtte gå til bekendelse og indrømmede, at pengene var blevet indsat på DKP's særlige fond til internationalt solidaritetsarbejde. PET kunne derfor konkludere, at det "illegale apparat er således SUKP's redskab til transport, veksling og distribution af den skjulte økonomiske støtte til kommunistiske revolutionære bevægelers subversive arbejde."¹²⁶⁴

DKP's rolle som videreformidler af SUKP's transaktioner er ikke særlig vel-dokumenteret. Derimod kan det konstateres, at PET's mistanke om, at DKP modtog betydelige hemmelige tilskud østfra, var velbegrundet. Ifølge de russiske arkiver modtog DKP fra 1969 til 1989 et beløb mindst svarende til i alt 52,36 millioner 1998-kroner. I slutningen af 1970'erne modtog DKP 300.000 dollars årligt (svarende til omkring to millioner 1998-kroner), som blev overdraget af KGB til partiformanden i Hareskoven. Dertil kom støtte fra Sovjetunionen og DDR i form af betalte rejser til partiledelsen, seminarer, abonnementer på Land og Folk, trykkerimaskiner, trykkeriopgaver og tilskud til Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen, Folketurist, boghandelen Sputnik og forskellige festivaler. Det synes rimeligt at antage, at DKP kun overlevede splittelsen i 1958 i den form, det gjorde, med omkring 100 fastansatte funktionærer, egen partiavis og trykkeri, på grund af støtten fra østblokken.¹²⁶⁵

Betydningen af den økonomiske støtte østfra understreges af en hændelse i Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen i november 1990. Det var kort før Sovjetunionens opløsning, og pengestrømmen østfra var ved at slippe op. Under et hovedbestyrelsesmøde drøftede man de kommende nedskæringer i støtten, og pludselig stod tre af funktionærerne frem og fortalte, at de da blev lønnet direkte fra den sovjetiske ambassade hver måned. Ifølge PET's kilde "tryglede og bad" Ingmar Wagner de tilstedeværende om at tilbageholde oplysningerne for offentligheden af hensyn til den kommende omorgani-

1264 PET, emnesag: Notits, 16. september 1986. PET fortsatte med at interessere sig for DKP's økonomiske situation, f.eks.: PET, personsag: Notits, 27. november 1989.

1265 Morten Thing, "Kommunisternes kapital", i: Morten Thing, red., *Guldet fra Moskva*, s. 179-184. Mikhail Ljubimov, der blev KGB-resident i Danmark i 1976, har berettet om de natlige overdragelser af penge til partiformanden i Hareskoven, i: Helen Womack, *Undercover Lives. Soviet Spies in the Cities of the World* (London, 1998), s. 190.

sering i Moskva og Landsforeningens forestående kongres. Kilden mente også, at det nys overståede Østersøtræf 90 havde været styret og finansieret af den sovjetiske ambassade.¹²⁶⁶

Gorbatjovs åbenhed udløste debat i det sovjetiske samfund om partiets fortid og ikke mindst undertrykkelsen under Stalin. Debatten forplantede sig til den internationale kommunistiske bevægelse og udløste diskussioner om de nationale partiers forhold til SUKP. I 1987 samlede DKP de debatindlæg, der havde været trykt i partiavisen Land og Folk, i en række hæfter (PET's arkiv).

DKP og afslutningen på den kolde krig

Partiformanden Jørgen Jensens død i 1987 udløste en magtkamp mellem en fløj med den nye formand Ole Sohn i spidsen, der ønskede at forny partiet, og en fløj med gamle partiledere som Ib Nørlund og Poul Emanuel i spidsen, der modsatte sig forandringer. I begyndelsen af 1988 konstaterede PET, at det var tydeligt, at fornyerne havde svært ved at få kontrol med partiet, og at de gamle ledere fortsat sad og trak i trådene.¹²⁶⁷ Denne vurdering var uændret ved slutningen af året,

¹²⁶⁶ PET, emnesag: Notits, 11. december 1990.

¹²⁶⁷ PET, emnesag: Notits, 28. april 1988.

hvor det hed, at partiet var lammet af uenigheden i synet på de sovjetiske reformer, nødvendigheden af fornyelse af DKP, og om man skulle gå i alliance med resten af venstrefløjen. Ifølge PET lå partiarbejdet brak, medlemmerne flygtede og det endelige opgør forventedes på partikongressen i 1990.¹²⁶⁸ Da fornyerne på kongressen endeligt overtog magten i partiet, viste det sig imidlertid at være en Pyrrhusejrr: 800 medlemmer forlod partiet og organiserede sig i Kommunistisk Forum. På partiets sidste kongres i 1991 vedtog de tilbageblivende at fortsætte deres politiske arbejde i Enhedslisten, men flertallet i centralkomiteén med Ole Sohn i spidsen havde set, hvor det bar hen og genopstillede ikke. PET vurderede, at DKP havde 2.600 medlemmer, hvad der svarede til *DKP-Bladets* oplag, og fandt, at kommunismens krise var et udtryk for, at ingen havde et realistisk bud på, hvordan man skulle gennemføre et demokratisk og levedygtigt socialistisk samfund.¹²⁶⁹ Det fremgår af en oversigt fra 1993, at PET anslog medlemstallet af det parti, der i befrielsessommeren havde haft 60.000 medlemmer, til ca. 1.500. PET kunne om sin tidligere hovedmodstander konstatere, at økonomien var meget anstrengt, og at partiet gik trange tider i møde. Efterretningstjenesten mente, at DKP havde gjort sit program mere spiseligt for at kunne samarbejde med de øvrige deltagere i Enhedslisten, og det var vurderingen, at kommunisterne ville forsøge at indordne sig for derved at udøve indflydelse.¹²⁷⁰

1268 Ibid.: Notits, 19. december 1988.

1269 PET, emnesag: Notits, 27. maj 1991.

1270 Ibid.: Notits, 1. marts 1993.

KONKLUSION

PET's overvågning af Danmarks Kommunistiske Parti 1945-1989

Denne delberetning indledtes med et citat fra Mogens Fog, som sammenfattede de to kernespørgsmål for denne undersøgelse: Hvad var karakteren af DKP's kontakter til de kommunistiske regimer i Østeuropa? I hvilket omfang overvågede PET de danske kommunister?

DKP var et marxistisk-leninistisk parti, og dets mål var indførelsen af et folkedemokratisk system efter østeuropæisk forbillede, hvor partiet var anerkendt som den ledende kraft i samfundet. DKP blev oprindeligt oprettet som en sektion af Komintern, og som en del af verdenskommunismen var det partiets opgave at bane vejen for revolutionen i Danmark. Da det i løbet af 1920'erne stod klart, at revolutionen ikke ville brede sig, blev det i stigende grad partiets opgave at varetage Sovjetunionens interesser. Sovjetunionen var socialismens fædreland, ifølge Stalins formulering blev kvaliteten af enhver kommunist målt på dennes loyalitet til Sovjetunionen, og det var enhver kommunist pligt at forsvare ”den reelt eksisterende socialisme” mod de imperialistiske aggressorer. DKP var et af de mest dogmatiske og moskvatro kommunistpartier i Vesteuropa gennem hele efterkrigsperioden, og det fulgte loyalt Kremles linje, der svingede fra samarbejde med andre progressive kræfter (”enhedslinje”) til en uforsonlig og dogmatisk politik (”de to lejre”). Partiet var afhængig af de hemmelige økonomiske tilskud fra Moskva, partilederne besøgte jævnligt de østlige partikammerater for at modtage inspiration og instrukser om kommende opgaver, og partikadrerne blev sendt på politiske skolingsophold i de kommunistiske lande. DKP organiserede også en række frontorganisationer – fortrinsvis venskabsforeninger og fredsgrupper – der under dække forsøgte at skabe sympati for den socialistiske lejrs synspunkter. Efter Stalins død søgte Sovjetunionen ”fredelig sameksistens” med Vesten, og båndene til de nationale kommunistpartier slækkedes. Det ændrede imidlertid ikke ved DKP's forsvar for ”socialismens fædreland”.

Da KGB efter krigen skulle genoprette sin virksomhed i Danmark, reaktiverede det sit gamle netværk fra 1930'erne. De fleste medlemmer af netværket var DKP'ere, der i kraft af deres stillinger kom i besiddelse af oplysninger, som de videregav til russerne. Ledende medlemmer af partiet videregav også fortrolige oplysninger til den sovjetiske ambassade, og i 1947 afleverede DKP-ledelsen oplysninger om militære lyttestationer, som blev videregivet til den sovjetiske militære efterretningstjeneste, GRU. GRU havde flere kilder, der skaffede oplysninger om det danske forsvar, og det må antages, at det drejede sig om kommunister eller andre, der sympatiserede med Sovjetunionen. Andre sympatisører bistod den sovjetiske legation med at indsamle oplysninger om fremtrædende danskeres politiske tilhørsforhold og holdning til Sovjetunionen.

I 1948 blev forholdet mellem stormagterne forværret, og efter det kommunistiske kup i Tjekkoslaviet svirrede det med rygter om kommende sovjetiske fremstød eller kup. Der er ikke fundet tegn på, at Kreml planlagde en invasion af Vesteuropa i denne periode, og det forekommer ikke sandsynligt, at DKP skulle have fået instruks om at holde sig rede. PET var heller ikke i stand til at bekræfte rygterne om, at partiet skulle være indstillet på at deltage i sabotage i fredstid, at man organiserede bevæbnede grupper, eller at Wollweber-netværket skulle være blevet gendannet. Der forekom da heller ingen sabotageaktioner imod de første amerikanske militærleverancer i 1950.

Det må dog antages, at DKP ville have taget visse forholdsregler, hvis krigen mellem de to blokke var brudt ud. Ifølge partiets selvforståelse ville en krig per definition blive udløst af de vestlige imperialisters angreb på fredens og socialismens lejr, og flere udtalelser tyder på, at partitoppen i så fald ville støtte Sovjetunionen. Partiet havde planer om at infiltrere forsvaret og hjemmeværnet, som de så som redskaber for borgerskabet, og det synes troligt, at der fandtes grupper, der skulle gå i aktion i tilfælde af en konflikt. Det er et åbent spørgsmål, om DKP planlagde sabotageaktioner i tilfælde af et krigsudbrud, og om partiet i slutningen af 1940'erne havde en form for sabotageudvalg. Det skal dog understreges, at oplysningerne herom er få og usikre. Måske vil fremtidige arkivåbninger kaste nyt lys over dette spørgsmål.

Omkring 1950 strammede det lokale KGB-residentur sine sikkerhedsprocedurer, og kommunisterne blev fjernet fra agentnettet. Det betød dog ikke, at residenturet helt holdt op med at benytte sig af kommunister. De kunne fortsat anvendes som talentspejdere, og i 1951-52 blev mindst tre hemmelige medlemmer af DKP anvendt som kurerer til USA. På dette tidspunkt begyndte KGB at forberede sabotageaktioner, der skulle iværksættes bag fjendens linjer i tilfælde af et krigsudbrud, og ifølge oplysninger fra KGB's arkiv skal i hvert fald en kendt

dansk kommunist være blevet hvervet til et sådant netværk. Flere forhold tyder på, at DKP i Stalins sidste leveår gjorde visse forberedelser til at virke illegalt. Partimedlemmer, hvorom der herskede en vis usikkerhed, blev ekskluderet, partiet skal have planlagt en omorganisering, og der skal være blevet etableret illegale grupper. De samme fænomener forekom i andre kommunistpartier, men det er uvist, om disse forberedelser havde et offensivt eller defensivt sigte.

I løbet af 1950'erne steg efterretningsvirksomheden, der udgik fra Østtyskland, og flere forhold tyder på, at de russiske og østtyske tjenester hvervede danske kommunister til at udføre militær spionage. DKP'ere fungerede muligvis som talentspejdere for de østtyske myndigheder, og danske kommunister kan have optrådt som radioagenter for østtyskerne. Runa-sagen afslørede, at flere kommunister havde videregivet oplysninger om politiske og faglige forhold, bedrevet militærspionage og rekrutteret nye agenter til de russiske tjenester i DDR. MfS/HVA benyttede også Østersøugerne til at forsøge at hverve danskere, deriblandt nogle enkelte ungtkommunister. Efterhånden som Warszawapagten oprustedes, fik dens krigsplaner et mere offensivt præg, og den polske militære efterretningstjeneste skal have overvejet at benytte tidligere danske modstandsfolk, sandsynligvis kommunister, til at huse polske sabotagegrupper, og DKP'ere ansat ved den polske radio til at undergrave den danske forsvarsvilje. Det er dog usikkert, hvor langt den polske tjeneste kom med disse planer.

I den sidste del af den kolde krig fremstod de kommunistiske regimer i stigende grad som forstenede og undertrykkende, og de østlige tjenester havde svært ved at hverve sympatisører i de vestlige lande. Dette var formentlig forklaringen på, at man så sig nødsaget til at gå på kompromis med sikkerheden og hverve partimedlemmer. I 1970'erne anmodede KGB således DKP-partiformændene Knud Jespersen og Jørgen Jensen om at finde egnede emner til agenter. Begge erklærede sig villige til at udføre opgaven, men det vides ikke, om planerne blev ført ud i livet. MfS/HVA hvervede også flere DKP'ere i 1970-80'erne til at udføre forskellige opgaver.

Det kan således konkluderes, at DKP's involvering i spionage og anden aktivitet til fordel for de østlige efterretningstjenester under den kolde krig var mere omfattende end hidtil antaget. Oplysningerne viser også, at det både var partiledelsen og individuelle partimedlemmer, som deltog i virksomheden. Oplysningerne fra 1950'erne og 1970'erne om hemmelige partimedlemmer rejser spørgsmålet, om DKP under den kolde krig havde et egentligt illegalt apparat eller særligt udvalgte partikammerater, der udførte opgaver for de sovjetiske efterretningstjenester.

Det kan overordnet konstateres, at PET's trusselsvurdering af DKP forekommer realistisk, men at tjenesten på flere områder ikke var i stand til at underbygge den. Ifølge PET udgjorde DKP en særlig fare mod Danmarks sikkerhed på grund af partiets tætte kontakt til Sovjetunionen, og der eksisterede en reel fare for, at partimedlemmer i fredstid kunne udføre holdningspåvirkning og spionage og i krigstid 5. kolonneaktivitet. PET var imidlertid ikke fuldt ud i stand til at afdække karakteren af DKP's kontakter til den sovjetiske ambassade, partiets samarbejde med de østlige efterretningstjenester eller omfanget af den økonomiske støtte (PET fik først sikre oplysninger om disse forhold, da KGB-officeren Oleg Gordijevskij blev hvervet af PET i samarbejde med en vestlig tjeneste). Der kan nævnes fire årsager til den manglende effektivitet af PET's overvågning.

For det første opererede de østlige efterretningstjenester meget konspiratorisk, og det var derfor vanskeligt for PET at identificere deres danske kontakter. Fra slutningen af 1950'erne spillede de østtyske tjenester, først og fremmest MfS/HVA, en stigende rolle i arbejdet over for Danmark, og de foretog deres hverninger i DDR, hvilket vanskeliggjorde PET's kontraefterretningsindsats. PET blev fra midten af 1960'erne også begrænset i sine muligheder for at følge personer, der rejste østpå, og det viste sig vanskeligt at gennemføre dobbeltagentoperationer på østligt territorium. Det sidste skyldtes nok i høj grad vanskelighederne ved at rekruttere pålidelige og troværdige dobbeltagenter. Den store succes i denne forbindelse må nok siges at være Runa-sagen, hvor PET over flere år var i stand til at følge gruppens aktiviteter ved hjælp af observation, telefonaflytning, poståbning og dobbeltagenter. Dobbeltagentoperationerne bidrog dog til at identificere MfS/HVA-folk og gav en vis indsigt i østtyskernes *modus operandi*. Set fra PET's perspektiv understregede disse sager, at det var nødvendigt at kunne følge og registrere alle østrejsende.

For det andet lykkedes det aldrig PET at komme tæt på ledelsen i DKP. PET havde flere gange overvejelser om at hverve en person i partitoppen, men det lykkedes tilsyneladende aldrig, ligesom planerne om at aflytte partihuset i slutningen af 1960'erne efter alt at dømme heller aldrig blev iværksat. Der er heller ikke fundet spor af systematiske telefonaflytninger af ledende kommunister, sådan som det skete i Sverige. PET måtte nøjes med en række kilder på lavere niveauer i partiet og aflytning af kommunistiske møder uden for partihuset omkring 1950. Således var PET's viden om DKP's ledelse og dens overvejelser under den kolde krig relativt begrænset. PET synes at have haft langt større held med at anbringe kilder i ledelserne af venskabsforeningerne.

For det tredje blev den permanente overvågning af de østlige ambassader iværksat relativt sent, hvilket kan være årsagen til, at PET tilsyneladende ikke

opdagede DKP'ernes kontakter til den sovjetiske ambassade og de sovjetiske efterretningstjenester i 1940'erne. Under hele den kolde krig var observationsholdene underbemandede (de var væsentlig mindre end i Sverige og Norge), og koordineringen med sagsbehandlerne var ikke optimal. Selvom kontraefterretningsvirksomheden blev professionaliseret og effektiviseret fra slutningen af 1960'erne, var tjenesten stadig ikke i stand til at afdække karakteren af DKP's kontakter til den sovjetiske ambassade. Det hører dog med til billedet, at den polske militære efterretningstjeneste beklagede sig over, at den ikke var i stand til at udføre sine opgaver på grund af PET's tætte overvågning.

For det fjerde var PET's indsats over for kommunisterne under den kolde krig præget af den brede registrering og den manglende analyse af det indhentede materiale. Indtil midten af 1960'erne, hvor Wamberg-udvalget begyndte at presse på for at indføre begrænsninger, var det den brede registrering af alle kommunister, der drev PET's arbejde. Mens denne brede indhentning af personoplysninger synes at have været effektiv, kunne fokuseringen på registrering indebære, at oplysninger om mulige efterretningsmæssige aktiviteter druknede i mængden. Samtidig bar indsatsen præg af, at sagsbehandlerne lagde de indsamlede oplysninger på sagerne og foretog kvartalsvise og halvårslige sammenskrivninger af avisartikler og i mindre grad af, at tjenestens medarbejdere foretog en egentlig analyse og trusselsvurdering. Et godt eksempel er sagen om KGB-agenten *Dat*, som PET tidligt kom på sporet af takket være tjenestens arbejdsprocedurer, men som man opgav at forfølge tilsyneladende på grund af en mangelfuld analyse. Dertil kom, at den manglende styring og koordination af regionernes indsats hæmmede efterforskningen af DKP's østkontakter. Den brede registrering af personer på grundlag af deres politiske tilhørsforhold omfattede personer, hvis sympati for kommunismen og Sovjetunionen kom til udtryk gennem medlemskab af DKP, venskabsforeninger og frontorganisationer eller ved at optræde som stillere, anmeldere, abonnenter eller rejsende til de kommunistiske lande. Registreringerne blev anvendt i forbindelse med sikkerhedsundersøgelser, der havde til formål at sikre, at personer, der eventuelt kunne udgøre en fare for statens sikkerhed på grund af deres sympati for en fjendtlig magt, ikke fik adgang til klassificerede oplysninger. Efter begrænsningerne i registreringerne fra midten af 1960'erne blev det sværere for PET at opfylde denne del af det sikkerhedsmæssige arbejde. Et eksempel er *Lenz*, der selvom han havde været DKU'er, blev ansat i Udenrigsministeriet og EF, hvor han udførte spionage til fordel for DDR.

Retlig vurdering for så vidt angår perioden 1968-1989

Kommissionen har ikke ved gennemgang af PET's virksomhed i forbindelse med overvågning af Danmarks Kommunistiske Parti fundet holdepunkter for, at PET har overtrådt regler og retningslinjer fastsat af Folketinget eller regeringen.

Om registreringer i henhold til PET-notitsen af 19. december 1968 henvises til beretningens bind 3.

KILDE- OG LITTERATURFORTEGNELSE

1. Upublicerede kilder

Statslige arkiver

PET's arkiv, PET

Emnesager

Personsager

Operationssager

Stasimateriale

Kildesager

Administrative sager

Aftalemapper

Juristernes kopimapper

Ujournaliserede sager

Plankartotek

Emnekartotek

Wamberg-udvalget (WU)

Justitsministeriet (JM)

P.O.-sager

Ujournaliserede sager

Departementschefens pengeskab

Rigspolitchefen

Ujournaliserede sager

Københavns Politi

Kriminalpolitiet, Lenz-sagen

Statsministeriet:

Regeringens Sikkerhedsudvalg (RSU)

Udenrigsministeriet (UM)

Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg (ESU)

Rigsarkivet

FE's arkiv, P.A. Mørchs embedspapirer

Landsarkivet for Sønderjylland

Politiadjudanten for Sønderjylland

Kommissionens arkiv

Retsbøger [RB]

Korrespondance

Private og ikke-statslige arkiver:

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv (ABA)

Danmarks Kommunistiske Partis arkiv

Ib Nørlunds privatarkiv

Udenlandske arkiver

National Archives II, College Park, Maryland

Record Group 59, Records of the Department of State

Record Group 263, Records of the Central Intelligence Agency

Record Group 319, Records of the Army Staff

2. publicerede kilder

Officielle publikationer:

UfR (Ugeskrift for Retsvæsen)

Rigsdagstidende

Aviser

Aktuelt
 Berlingske Tidende
 B.T.
 Ekstra Bladet
 Information
 Jyllands-Posten
 Land og Folk
 Politiken
 Socialdemokraten
 Aalborg Stiftstidende

Internetressourcer

Commissione parlamentare d'inchiesta concernente il "dossier Mitrokhin" e l'attività d'intelligence italiana, dokument XXIII, nr. 10, bis: "relazione di minoranza" (www.parlamenti.it/bicamerale/2/25/sommario.htm)

Marianne Harbo, "Kamp om kommunistens kontanter". (www.berlingske.dk, set 22. November 2001).

Kommunisterne og den kolde krig, udgivet af DKP, DKP/ml og KpiD, august 2003 (www.kpid.dk/Koldkrig/Koldkrig_main.html, set 16. december 2003).

"Kommunisterne har intet at skjule. Udtalelse af Danmarks Kommunistiske Parti," *Arbejderen*, 6. september 2002 og "Kommunister tæt overvåget," *ibid.*, 15. oktober 2003 (www.arbejderen.dk/front, set 28. november 2003)

"Operational Plan for the Dislocation of the 1st and 2nd Polish Armies in Case of War Operations in 1951." *The Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact* (www.isn.ethz.ch/php)

Pozniakov, Vladimir, "A NKVD/NKGB Report to Stalin: A Glimpse into Soviet Intelligence in the United States in the 1940's." *Cold War International History Project* (www.cwihp.si.edu/cwihplib.nsf).

Referat af samtale 24. december 1946 mellem Ib Nørlund og 2. sekretær ved USSR's gesandtskab i Danmark B. F. Jelsukov (www.koldkrigsudredningen.dk, Dokument nr. 1, set 11. maj 2006)

Schäfer, Bernd, "The Warsaw Pact's Intelligence on NATO: East German Military Espionage Against the West" (Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact. Stasi Intelligence on NATO, November 2003 (www.isn.ethz.ch/php/collections), set 5. oktober 2004)

Schäfer, Bernd, "Stasi Files and GDR Espionage Against the West" (Institut for forsvarsstudier, Oslo, IFS Info 2/2000) (www.isn.ethz.ch/php/collections), set 5. oktober 2004)

Yuri N. Smirnov, "The KGB Mission to Niels Bohr: It's Real 'Success'", *Cold War International History Project*, Bulletin 4, (<http://cwihip.si.edu/cwihiplib.nsf>, set 29. november 2001).

Morten Thing, "DKP", *Leksikon for det 21. århundrede* (www.leksikon.org, set 4. august 2005)

Torggrim Titlestad, "A Comparison of Communist politics in the Nordic countries in relation to the so-called Moscow-line" (www.hf.uio.no/hi/prosjekter/norcom/Titlestadpaper.htm, set 1. august 2005).

3. Litteratur

A

- Agrell, Wilhelm, *Venona. Spåren från ett underrättelseskrig* (Lund, 2003)
- Aldrich, Richard J., *The Hidden Hand. Britain, America and Cold War Secret Intelligence* (London, 2001)
- Andersen, Jakob med Oleg Gordievsky, *De røde spioner. KGB's operationer i Danmark – fra Stalin til Jeltsin, fra Stauning til Nyrup* (Høst & Søn, 2002)
- Andersen, Tage Revsgård, *Spionjæger i Danmark* (egen kopiering, 25. november 2003)
- Andrew, Christopher & Oleg Gordievsky, *KGB. The Inside Story of Its Foreign Operations From Lenin to Gorbachev* (London, 1990)
- Andrew, Christopher and Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive. The KGB in Europe and the West* (London, 1999)
- Andrew, Christopher and Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive II. The KGB and the World* (London, 2005)
- Appelbaum, Anne, *Gulag – historien om de sovjetiske straffelejre* (Schønberg, 2004)
- Arbejderbevægelsens hvem-hvad-hvor* (Politikens Forlag, 1974)

B

- Bacon, Edwin and Mark Sandle, eds., *Brezhnev Reconsidered* (London, 2002)
- Banac, Ivo, *The Diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*. Introduced and edited by Ivo Banac (New Haven & London, 2003)
- Benson, Robert Louis and Michael Warner, eds., *Venona. Soviet Espionage and the American Response, 1939-1957* (Washington, D.C., 1996)
- Bergh, Trond og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen. Overvågning i Norge 1914-1997* (Oslo, 1998)
- Bjørnsson, Iben, *Arbejderbevægelsens Informations-Central. Socialdemokratisk antikommunisme under den kolde krig 1944-73* (upubliceret konferensafhandling, Københavns Universitet, 2008)
- Bloch-Poulsen, Jørgen og Morten Thing, *Danmarks Kommunistiske parti 1918-1941* (Politisk Revy, 1979)
- Blüdnikow, Bent, red., *Opgøret om Den Kolde Krig. En samling af nogle af de bedste indlæg fra de seneste års debat i Berlingske Tidende om Den Kolde Krig* (Peter la Cours Forlag, 2003)
- Borgersrud, Lars, *Wollweber-organisasjonen i Norge* (Oslo, 1994)

Bowker, Mike, "Brezhnev and Superpower Relations", i: Edwin Bacon and Mark Sandle, eds., *Brezhnev Reconsidered* (London, 2002)

C

Chase, William, "Stalin as producer: the Moscow show trials and the construction of mortal threats", i: Sarah Davies and James Harris, eds., *Stalin. A New History* (Cambridge, 2005)

Christensen, Mikael, "Agitprop – til masserne eller de frelste? En undersøgelse af DKP's politiske propaganda 1949-1953", i: Klaus Petersen og Nils Arne Sørensen, red., *Den kolde krig på hjemmefronten* (Syddansk Universitetsforlag, 2004)

Christmas-Møller, Wilhelm, *Obersten og kommandøren. Efterretningstjeneste, sikkerhedspolitik og socialdemokrati 1945-55* (Gyldendal, 1995)

Claudin, Fernando, *Krisen i den kommunistiske verdensbevægelse. Fra Komintern til Kominform* (Modtryk, 1979)

Conquest, Robert, *The Great Terror. Stalin's Purge of the Thirties* (Harmondsworth (1968), 1971)

Courtois, Stéphane m.fl., *Kommunismens sorte bog. Forbrydelser, terror, undertrykkelse* (Høst & Søn, 2002)

D

Dallek, Robert, *Nixon and Kissinger. Partners in Power* (New York, 2007)

Danmarks Kommunistiske Parti, *Det danske folks vej*. Programudtalelse fra Danmarks Kommunistiske Parti. Vedtaget på 17. partikongres, 22.-25. maj 1952.

Danmarks Kommunistiske Parti, *Folkets vej fremad* (1949)

Danmarks Kommunistiske Parti, *Folkets Vilje Landets Lov* (København, 1944)

Danmarks Kommunistiske Parti, *Nye veje for Danmark i: Programsamling 1952-74* (1975)

Danmarks Kommunistiske Parti, *Oprustningsvanviddet* (1949)

Danmarks Kommunistiske Parti, *Udkast til program* (1945)

Danmarks Kommunistiske Parti, *Veje for venstrekræfterne til demokrati og socialisme*. Idépolitisk udtalelse vedtaget på Danmarks kommunistiske Partis 23. kongres 1969, i: *Programsamling 1952-74* (1975)

Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS), *Danmark under Den kolde Krig. Den sikkerhedspolitiske situation 1945-1991* (DIIS, 2005) Bind 1-4

Davies, Sarah and James Harris, "Joseph Stalin: power and ideas", i: Sarah Davies and James Harris, eds., *Stalin. A New History* (Cambridge, 2005)

- Davies, Sarah and James Harris, eds., *Stalin. A New History* (Cambridge, 2005)
- de Coninck-Smith, Ning, Mogens Rüdiger og Morten Thing (red.), *Historiens Kultur. Fortælling, kritik, metode* (København, 1997)
- Deakin, F. W. and G. R. Storry, *The Case of Richard Sorge* (London, 1966)
- Dethlefsen, Henrik og Henrik Lundbak (red.), *Fra Mellemløstid til efterkrigstid. Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65-årsdagen oktober 1998* (Museum Tusulanums Forlag, 1998)
- ”Det teoretiske grundlag for Sovjetunionens Fredspolitik”, *Tiden*, 9. årgang, 1948
- Dimitrov, Georgi, *Diario. Gli Anni Di Mosca (1934-1945)* (Einaudi, Torino, 2002)
- Dokumenter. Kommuniké om nogle kommunistiske Partiers Informationskonference”, *Tiden*, 8. årgang, 1946-47

F

- Fog, Mogens, *Kommunisterne – og de andre* (København, 1947)
- Foged-Christiansen, H. B., *Muldvarpekrigen. Østtysk spionage i Danmark* (Forlaget ZAC, 1980)
- Friis, Thomas Wegener og Andreas Linderøth, red., *DDR og Norden. Østtysk-nordiske relationer 1949-1989* (Syddansk Universitetsforlag, 2005)
- Friis, Thomas Wegener, ”H.C. Andersen gør et drømmende, forsovet indtryk”, *Arbejderhistorie*, nr. 1, maj 2005
- Friis, Thomas Wegener, *Den nye nabo. DDRs forhold til Danmark 1949-1960* (SFAH's skriftserie nr. 43, Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie, 2001)
- Friis, Thomas Wegener, *Den usynlige front. DDR's militære spionage i Danmark under den kolde krig* (Lindhardt og Ringhof, 2005)
- Fursenko, Aleksandr and Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War. The Inside Story of an American Adversary* (New York & London, 2006)

G

- Gaddis, John Lewis, ”Intelligence, Espionage, and Cold War Origins”, *Diplomatic History*, vol. 13, no. 2, Spring 1989
- Gaddis, John Lewis, *The Cold War* (London (2005), 2006)
- Gaddis, John Lewis, *We Now Know. Rethinking Cold War History* (Oxford & New York (1997), 1998)
- Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-1945* (Gads Forlag, 2002)

- Gardner, Richard N., *Mission: Italy. Gli anni di piombo raccontati dall'ambasciatore americano a Roma 1977-1981* (Milano, 2004)
- Ginsborg, Poul, *A History of Contemporary Italy. Society and Politics 1943-1988* (London, 1990)
- Gorlizki, Yoram & Oleg Khlevniuk, *Cold Peace. Stalin and the Soviet Ruling Circle, 1945-1953* (Oxford & New York, 2004)
- Grose, Peter, *Operation Rollback. America's Secret War Behind the Iron Curtain* (Boston & New York, 2000)
- Grossmann, Werner, *Den sidste spionchef* (Forlaget Friis, 2004)

H

- Haarder, Bertel, red., *Hvem holdt de med? En debatbog om hvorfor politisk aktive på den yderste venstrefløj var i PET's søgelys under Den Kolde Krig* (Peter la Cours Forlag, 1999)
- Hansen, Peer Henrik og Jakob Sørensen, *Påskekrisen 1948. Dansk Dobbeltspil på randen af den kolde krig* (Høst & Søn, 2000)
- Hansen, Peer Henrik, *Firmaets største bedrift. Den hemmelige krig mod de danske kommunister* (Høst & Søn, 2005)
- Harrison, Mark, "Economic Growth and Slowdown", i: Edwin Bacon and Mark Sandle, eds., *Brezhnev Reconsidered*. (London, 2002)
- Hasselbalch, Ole, *Den stille krig. Sovjetiske påvirkningsoperationer mod Danmark under den kolde krig – forudsætninger, teknik og resultater* (Holkenfeldt 3, 2001)
- Haynes, John Earl & Harvey Klehr, *Venona. Decoding Soviet Espionage in America* (New Haven & London, 1999)
- Haynes, John Earl and Harvey Klehr, *Early Cold War Spies. The Espionage Trials That Shaped American Politics* (New York, 2006)
- Herborg, Mette og Per Michaelsen, *Stasi og Danmark* (Holkenfeldt 3, 1996)
- Herborg, Mette og Per Michaelsen, *Ugræs. Danske Stasi-kontakter* (Holkenfeldt 3, 1999)
- Heurlin, Bertel og Christian Thune, red., *Danmark og det internationale system. Festskrift til Ole Karup Pedersen* (Politiske Studier, 1989)
- Hoffmann, David L., "Introduction: Interpretations of Stalinism", i: David L. Hoffmann, ed., *Stalinism. The Essential Readings* (Malden & Oxford, 2003)
- Hoffmann, David L., "The Objectives of the Great Terror, 1937-1938", i: David L. Hoffmann, ed., *Stalinism. The Essential Readings* (Malden & Oxford, 2003)

- Hoffmann, David L., "Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization", i: David L. Hoffmann, ed., *Stalinism. The Essential Readings* (Malden & Oxford, 2003)
- Hoffmann, David L., ed., *Stalinism. The Essential Readings* (Malden & Oxford, 2003)
- Holdum, Rie, "Hver en sten vil blive vendt". *En bog om Politiets Efterretnings-tjeneste* (Tiderne Skifter, 1999)
- Holm, Adam og Peter Scharff Smith, red., *Idealisme eller fanatisme? Opgøret om venstrefløjen under den kolde krig* (Forum, u.å.)
- Horstmeier, Carel, "Særlige forbindelser? Danmark og DDR 1949-1973", i: Thomas Wegener Friis og Andreas Linderoth, red., *DDR og Norden. Østtysk-nordiske relationer 1949-1989* (Syddansk Universitetsforlag, 2005)
- Houmann, Børge, "Skærp vagtsomheden!" *Tiden*, 11. årgang, nr. 1, januar 1950
- Huber, Peter, "Structure of the Moscow apparatus of the Comintern and decision-making", i: Tim Rees and Andrew Thorpe, eds., *International Communism and the Communist International, 1919-43* (Manchester & New York, 1998)
- Højlt, Ingeborg, "Fredens tilhængere", *Tiden*, 11. årgang, nr. 6, august 1950
- Hørup, Ellen, *Kapitalisme, kommunisme og krig* (København, 1949)

J

- Jacobsen, Kurt, *Aksel Larsen – en politisk biografi* (Vindrose (1993), 1996)
- Jacobsen, Kurt, *Mellem København og Moskva* (Forlaget Tiden, 1989)
- Jano, Torben, "På sporet af kommunisterne. Politiets overvågning af DKP 1932-1941," *Arbejderhistorie*, nr. 1, marts 1996
- Jansen, Trine S., "Komintern og dannelsen af de skandinaviske kommunist-partier", *Arbejderhistorie*, nr. 3, 2003
- Jarvad, Ib Martin, "Besættelsestiden og kommunistinterneringen," *Arbejderhistorie*, nr. 3, september 1995
- Jensen, Alfred, *Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen 60 år* (Landsforeningen, 1984)
- Jensen, Bent, "Magten og æren. DKP's forestillinger om en folkedemokratisk magtovertagelse efter 1945," i: Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.), *Fra Mellemløstid til efterkrigstid. Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65-årsdagen oktober 1998* (Museum Tusulanums Forlag, 1998)
- Jensen, Bent, *Bjørnen og haren. Sovjetunionen og Danmark 1945-1965* (Odense Universitetsforlag, 1999)

- Jensen, Bent, *Gulag og glemsel. Ruslands tragedie og Vestens hukommelsestab i det 20. århundrede* (Gyldendal, 2002)
- Jensen, Bent, *Stalin. En biografi* (Gyldendal, 2005)
- Jensen, Erik og Petter Sommerfelt, *Under dække. Efterretninger om samspillet mellem NATO-politikere, efterretningstjenester og højre-ekstremistiske grupper* (Demos, 1978)
- Jensen, Erik, *De hemmelige tjenester. PET og FE gennem 40 år* (Demos Dokumentationsgruppe, 1998)
- Jepsen, Lars og Thomas Bindsbøll Larsen, ”Det vil komme til en national befrielseskamp”, *Arbejderhistorie*, nr. 3, oktober 2002
- Jæger, Nils, *En ussel fortid. Den Kolde Krig og diktaturets danske medspillere* (Peter la Cours Forlag, 2007)
- Jørgensen, Jesper, ”Mellem nationalt ansvar og internationale forpligtigelser. DKP 1958-1976”, *Arbejderhistorie*, nr. 4, december 2004
- Jørgensen, Jesper, ”DKP’s politik i forhold til EF frem til folkeafstemningen i 1972”, *Arbejderhistorie*, nr. 3, september 2001

K

- Kalnins, Bruno, *Er Sovjet en socialistisk stat?* (Fremad, 1949)
- Keep, John, ”Old controversies, new approaches”, i: Alter Litvin and John Keep, eds., *Stalinism. Russian and Western views at the turn of the millenium* (London & New York, 2005)
- Khlevniuk, Oleg, *The History of the Gulag. From Collectivization to the Great Terror* (New Haven & London, 2004)
- Khlevniuk, Oleg, ”The Objectives of the Great Terror, 1937-1938”, i: David L. Hoffmann, ed., *Stalinism. The Essential Readings* (Malden & Oxford, 2003)
- Kirchhoff, Hans og Michael Kjeldsen, ”Danmarks Kommunistiske Parti”, i: Hans Kirchhoff, John T. Lauridsen og Aage Trommer, *Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-45* (Gads Forlag, 2002)
- Kirchhoff, Hans og Aage Trommer, red., ”Vor kamp vil vokse og styrkes”. *Dokumenter til belysning af Danmarks kommunistiske Partis og Frit Danmarks virksomhed 1939-1943/44* (Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 2001)
- Kirchhoff, Hans, John T. Lauridsen og Aage Trommer, red., *Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-45* (Gads Forlag, 2002)
- Kirk, Hans, ”Hjemmeværnet – et borgerkrigskorps”, *Tiden*, 14. årgang, marts 1953, nr. 3

Kjeldsen, Michael, ”Folkets vilje – landets lov? Om DKP’s overgangsprogram og demokratiet,” i: Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak, red., *Fra Mellemkrigstid til efterkrigstid. Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65-årsdagen oktober 1998* (Museum Tusulanums Forlag, 1998)

Kjeldsen, Michael, ”Kampen er endnu ikke slut. Mogens Fogs dagbog april 1945”, *Historie*, 1999, nr. 2

Klehr, Harvey, John Earl Haynes & Fridrikh Igorevich Firsov, *The Secret World of American Communism* (New Haven & London, 1995)

Knight, Amy, *Berija. Stalins bøddel* (Schønberg, 2005)

Koch, Henning, *Demokrati – slå til! Statslig nødret, ordenspoliti og frihedsret-tigheder 1932-1945* (Gyldendal, 1994)

Koch, Stephen, *Double Lives. Stalin, Willi Münzenberg and the Seduction of the Intellectuals* (London (1995), 1996)

Kofsky, Frank, *Harry S. Truman and the War Scare of 1948. A Successful Campaign to Deceive the Nation* (New York (1993), 1995)

Kommunisternes program vedtaget på Danmarks kommunistiske Partis 25. kongres 23.-26. september 1976 (Forlaget Tiden, 1976)

Kotkin, Stephen, ”Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization”, i: David L. Hoffmann, ed., *Stalinism. The Essential Readings* (Malden & Oxford, 2003)

Kulavig, Erik, *Det røde tyranni. Stalin, magten og folket 1979-1953* (Aschehoug, 2005)

Kulavig, Erik, *KGB. De russiske sikkerhedstjenester fra Ivan den Grusomme til Vladimir Putin* (Aschehoug, 2007).

Kaarsted, Tage, *De danske ministerier 1929-1953* (Pensionsforsikringsanstalten, 1967)

L

Larsen, Chris Holmsted, ”Tiden arbejder for os. DKP og Vietnam-krigen 1963-1975”, *Arbejderhistorie*, nr. 4, december 2006

Larsen, Steen Bille, *Kommunisterne og arbejderklassen 1945-1975. Danmarks kommunistiske Partis rolle i dansk arbejderbevægelse - en politisk biografi.* (Tiderne Skifter, 1977)

Lassen, Mikkel Thrane, ”Kommunismens religiøse kerne”, *Arbejderhistorie*, nr. 4, december 2004

Laustsen, Jørgen Grønvald, *Medløbere og modløbere. DKP, besættelsen og illegaliteten* (Lindhardt og Ringhof, 2007)

Laustsen, Jørgen, *Mellem hammer, segl og hagekors. DKP og myten om den lånte tid* (Syddansk Universitetsforlag, 2003)

- Litvin, Alter and John Keep, eds., *Stalinism. Russian and Western views at the turn of the millenium* (London & New York, 2005)
- Litvin, Alter, "Foreign Policy", i: Alter Litvin and John Keep, eds., *Stalinism. Russian and Western views at the turn of the millenium* (London & New York, 2005)
- Lukes, Igor, "The Birth of a Police State: The Czechoslovak Ministry of the Interior," *Intelligence and National Security*, vol. 11, no. 1, January 1996
- Lukes, Igor, "The Czechoslovak Intelligence Service and Western Reactions to the Communist *Coup d'Etat* of February 1948," *Intelligence and National Security*, vol. 8, no. 4, October 1993
- Lunak, Petr, "War plans from Stalin to Brezhnev. The Czecholovak pivot", i: Mastny, Vojtech, Sven G. Holtsmark and Andreas Wenger, eds., *War Plans and Alliances in the Cold War. Threat perceptions in the East and West* (London & New York, 2006)
- Lund, Gelius, "For varig fred, for folkets demokrati", *Tiden*, 10. årgang, 1949
- Lund, Gelius, "Det kommunistiske Informationsbureaus blad", *Tiden*, 10. årgang, 1949
- Lund, Joachim, red., *Partier under pres – demokratiet under besættelsen* (Gyldendal, 2003)
- Lundgreen-Nielsen, Kay, *Tro eller blændværk? Danmark og Den Spanske Borgerkrig 1936-1939. En undersøgelse af den danske presses og den danske regerings holdning* (Odense Universitetsforlag, 2001)
- Lundtofte, Henrik, *Gestapo! Tysk politi og terror i Danmark 1940-45* (Gads Forlag, 2003)

M

- Madsen, Carl, *DKP's programudkast – en kommentar. Demos debat 4* (Demos, 1975)
- Madsen, Freddy, *Vilje til forandring. Mit liv som kommunist* (Husets Forlag, 2002)
- Mastny, Vojtech, "Imagining war in Europe. Soviet strategic planning", i: Vojtech Mastny, Sven G. Holtsmark and Andreas Wenger, eds., *War Plans and Alliances in the Cold War. Threat perceptions in the East and West* (London & New York, 2006)
- Mastny, Vojtech, Sven G. Holtsmark and Andreas Wenger, eds., *War Plans and Alliances in the Cold War. Threat perceptions in the East and West* (London & New York, 2006)

- Mastny, Vojtech, *The Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years* (New York & Oxford (1996), 1998)
- Mazower, Mark, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century* (London (1998), 1999)
- Medvedev, Roy, *Let History Judge. The Origins and Consequences of Stalinism* (New York, 1973)
- Meidell, Bjørn, *DKP og storstrejkerne i 1956* (Politisk Revy, 1976)
- Molin, Karl, Magnus Hjort, Alf W. Johansson och Lars Olof Lampers, *Övervakningen av "SKP-komplexet". Forskarrapport till Säkerhetstjänstkommissionen* (Stockholm, 2002)
- Munch-Petersen, Arne, *Danmarks Kommunistiske Parti. En Kort Fremstilling af Partiet, dets Organisation og Fremtidsplaner* (Steen Hasselbalchs Forlag, 1934)
- Møller, Lars, *Operation Hurricane. Efterretningsvirksomhed før og nu* (Høst & Søn, 2000)

N

- Nielsen, Knud Holt, *Giv mig de rene og ranke ... Danmarks Kommunistiske Ungdom 1960-1990* (ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, 2007)
- Nielsen, Mogens, *Socialdemokratiet og enheden i arbejderbevægelsen 1943-1945* (Akademisk Forlag, 1978)
- Nielsen, Svend, "Kommunisterne og kampen for freden", *Tiden*, 11. årgang, nr. 4, maj 1950
- Nielsen-Man, Søren, "Var befrielsesårenes danske kommunister antidemokrater? – Udviklingen i DKP's demokratisyn indtil 1948", *Historie*, 2006, bd. 2
- Nilsson, Lars Bro, "Danmarks Kommunistiske Parti under den anden kolde krig", *Arbejderhistorie*, nr. 2-3, september 2006
- Nordby, Ib, *Det glemte mytteri. Soldatermytterne i 1953* (Syddansk Universitetsforlag, 2004)
- Norgaard, Ib S., *Spionjæger i Danmark. En dansk spionjægers liv og oplevelser i PET* (Borgen, 2003)
- Nye veje for Danmark i: Programsamling 1952-74* (1975)
- Nørgaard, Erik, *Drømmen om verdensrevolutionen. Komintern og de revolutionære søfolk. Fra den russiske revolution til Hitlers magtovertagelse* (Bogan, 1985)
- Nørgaard, Erik, *Krig og slutspil. Gestapo og dansk politi mod Kominterns "bombefolk". Fra besættelsen af Danmark til idag* (Bogan, 1985)

- Nørgaard, Erik, *Krigen før krigen. Wollweber-organisationen og skibssabotagerne. Fra den spanske borgerkrig til besættelsen af Danmark* (Bogan, 1985)
- Nørgaard, Erik, *Revolutionen der udeblev* (Bogan, 1975)
- Nørgaard, Erik, *Richard Jensen – myten om en mand* (Holkenfeldt 3, 1992)
- Nørgaard, Erik, *Truslen om krig. Komintern, folkefront og 5. kolonne. Fra Hitlers magtovertagelse til den spanske borgerkrig* (Bogan, 1985)
- Nørlund, Ib, ”Den nye etape i kampen for freden”, *Tiden*, 11. årgang, nr. 8, november 1950
- Nørlund, Ib, ”Kommunisterne og Sovjetunionen”, *Tiden*, 11. årgang, nr. 7, september 1950
- Nørlund, Ib, ”Krigens tilhængere i dansk presse”, *Tiden*, 11. årgang, nr. 6, august 1950
- Nørlund, Ib, *Det kommunistiske synspunkt* (Stig Vendelkærs Forlag, 1968)

O

- Olesen, Thorsten Borring, ”Dokumentation. Forsvarsministeriet: Indberetninger om DKP 1948-49”, *Arbejderhistorie*, nr. 4, 2002
- Olsen, Mette, ”Da forsvaret snød modstandsfolkene”, *Arbejderhistorie*, nr. 1, marts 1998
- Opdragelse til fred i DDRs skoler* (København, u.å.)
- Orr, Charles, *Stalins slavejere. En anklage* (Fremad, 1952)

P

- PET, *Redegørelse vedrørende dele af PET's virksomhed* (marts 1998)
- Petersen, Klaus og Nils Arne Sørensen, red., *Den kolde krig på hjemmefronten* (Syddansk Universitetsforlag, 2004)
- Petersen, Nikolaj, ”Påskekrisen 1948,” i: Bertel Heurlin og Christian Thune, red., *Danmark og det internationale system. Festskrift til Ole Karup Pedersen* (Politiske Studier, 1989)
- Pipes, Richard, *Communism. A History* (New York (2001), 2003)
- Pipes, Richard, red., *The Unknown Lenin. From the Secret Archive* (New Haven & London, 1998)
- Polmar, Norman and Thomas B. Allen, *The Encyclopedia of Espionage* (New York, 1997)
- Pons, Silvio, ”Introduzione”, i: Georgi Dimitrov, *Diario. Gli Anni Di Mosca (1934-1945)* (Torino, 2002)
- Poulsen, Niels Bo, *Den Store Fædrelandskrig. Statsmagt og mennesker i Sovjetunionen 1939-55* (Høst & Søn, 2007)

R

Radosh, Ronald & Joyce Milton, *The Rosenberg File. A Search for the Truth* (London, 1983)

Ramsing, Bob, *Den hemmelige tjeneste* (Gyldendal, 1980)

Rees, Tim and Andrew Thorpe, "Introduction", i: Tim Rees and Andrew Thorpe, eds., *International Communism and the Communist International, 1919-43* (Manchester & New York, 1998)

Rees, Tim and Andrew Thorpe, eds., *International Communism and the Communist International, 1919-43* (Manchester & New York, 1998)

Rieber, Alfred J., "Stalin as foreign policy-maker: avoiding war, 1927-1953", i: Sarah Davies and James Harris, eds., *Stalin. A New History* (Cambridge, 2005)

Rhodes, Richard, *Arsenals of Folly. The Making of the Nuclear Arms Race* (London, 2007)

Rosenfeldt, Niels Erik, *Stalin. Diktaturets anatomi* (Høst & Søn, 2006)

Rosenfeldt, Niels Erik, *Lenin. En revolutionær fundamentalist* (Høst & Søn, 2008)

Ross, Alf, *Kommunismen og demokratiet* (Fremad, 1946)

Rudfalk, Ragnar, *Jeg var arbejder i Sovjet* (Fremad, 1951)

Russisk spionage i Canada. "Den blaa rapport". Uddrag af rapport fra den kongelige canadiske undersøgelseskommission (J.H. Schultz Forlag, 1947)

Rybner, Svend, "Cirklens kvadratur. DKP under besættelsen", i: Joachim Lund, red., *Partier under pres – demokratiet under besættelsen* (Gyldendal, 2003)

S

"Stockholm-appellen viser vejen til fred", *Tiden*, 11. årgang, nr. 5, juni 1950

Schmidt, Erik Ib, *30 års kommunistisk politik. En gennemgang og kritik* (Munksgaard, 1948)

Scholz, Michael F., "De tidligere Skandinavien-emigranter og de østtysk-skandinaviske relationer 1945-54", i: Thomas Wegener Friis og Andreas Linderorth, red., *DDR og Norden. Østtysk-nordiske relationer 1949-1989* (Syddansk Universitetsforlag, 2005)

Sedlak, Mirko, *Det kommunistiske kup i Tjecoslovakiet* (Fremad, 1949)

Service, Robert, *Comrades. A World History of Communism* (London, 2007)

Socialdemokratisk Forbund, *Udkast til samlingsprogram til Danmarks kommunistiske Partis Forhandlingsudvalg* fra Socialdemokratisk Forbund 9. august 1945

- Sohn, Ole, *Fra Folketinget til celle 290. Arne Munch-Petersens skæbne* (Vindrose (1992), 1996)
- Steincke, K. K., *Kommunisterne og – vi andre* (Frit Forum, n.d. [c. 1946])
- Stevnsborg, Henrik, *Politiet 1938-47. Bekæmpelse af spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed* (Gads Forlag, 1992)
- Styrk, Mads Nissen, *De hemmelige kartoteker. Pest over Danmark* (Forlaget Aros, 1964)
- Sudoplatov, Pavel and Anatoli Sudoplatov with Jerrold L. and Leona P. Schechter, *Special Tasks. The Memoirs of an Unwanted Witness – A Soviet Spymaster* (Boston, 1994)
- Svensson, Bjørn, *Sådan er kommunisterne* (Fremad, 1949)
- Sørensen, Flemming, *I demokratiets grænseland. En bog om de danske efterretningstjenester* (SP Forlag, 1987)

T

- Tanenhous, Sam, *Whittaker Chambers. A Biography* (New York, 1997)
- Thing, Morten (red.), *Guldet fra Moskva. Finansieringen af de nordiske kommunistpartier 1917-1990* (Forum, 2001)
- Thing, Morten, "Da politiet var lige ved at få et efterretningsvæsen", i: Ning de Coninck-Smith, Mogens Rüdiger og Morten Thing, red., *Historiens Kultur. Fortælling, kritik, metode* (Museum Tusulanums Forlag, 1997)
- Thing, Morten, "Kommunisternes kapital", i: Morten Thing, red., *Guldet fra Moskva. Finansieringen af de nordiske kommunistpartier 1917-1990* (Forum, 2001)
- Thing, Morten, *Kommunismens kultur. DKP og de intellektuelle 1918-1960* (Tiderne Skifter, 1993)
- Thing, Morten, *Portrætter af 10 kommunister* (Tiderne Skifter, 1996)
- Thurston, Robert W., *Life and Terror in Stalin's Russia 1934-1941* (New Haven & London, 1996)

V

”Verdensfredskomiteéns appel”, *Tiden*, 11. årgang, nr. 4, maj 1950

W

Webber, Mark, “Out of Area’ Operations: The Third World”, i: Edwin Bacon and Mark Sandle, eds., *Brezhnev Reconsidered* (London, 2002)

Weinstein, Allen & Alexander Vassiliev, *The Haunted Wood. Soviet Espionage in America – The Stalin Era* (New York, 1999)

Weinstein, Allen, *Perjury. The Hiss-Chambers Case* (New York (1978), 1979)

West, Nigel & Oleg Tsarev, *The Crown Jewels* (London, 1999)

West, Nigel, *Venona. The Greatest Secret of the Cold War* (London, 1999)

Wilhelm, Preben, *Demokratiets vogtere. 50 års bestræbelser på kontrol med efterretningstjenesten* (Centrum, 1999)

Wolf, Markus, *Manden uden ansigt. En mesterspions selvbiografi* (Munksgaard-Rosinante, 1997)

Womack, Helen, *Undercover Lives. Soviet Spies in the Cities of the World* (London, 1998)

Wright, Peter, *Spycatcher* (Richmond, Australia, 1987)

Y

Young, John W., *America, Russia and the Cold War 1941-1998*, 2nd ed. (London & New York, 1999)

Z

Zubok, Vladislav and Constantine Pleshakov, *Inside the Kremlin’s Cold War. From Stalin to Khrushchev* (Cambridge, Mass. & London, 1996)

SPØRGSMÅL TIL JUSTITSMINISTEREN

Som ministeren har undladt at besvare under henvisning til PET-kommissionens arbejde, og som er besvaret helt eller delvist i nærværende bind

Spørgsmål nr. 75

Er ministeren bekendt med, at KGB under den kolde krig blandt andet havde til opgave at destabilisere den politiske situation i vesten, og at KGB forsøgte at hverve personer ansat i de danske ministerier?

Spørgsmål nr. 288

Hvilke forbrydelser – mod staten eller mod enkeltpersoner – er i de sidste 30 år blevet opklaret eller afværget på grund af PET's virksomhed?

Spørgsmål nr. 340

Havde PET i 1980'erne agenter eller meddelere placeret i DKP, eller overvågede PET DKP?

BERETNING AFGIVET AF PET-KOMMISSIONEN:

Leif Aamand (formand), landsdommer,
Østre Landsret.

Johnny Laursen, lektor, ph.d.,
Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet.

Regin Schmidt, adjunkt, ph.d.,
Afdeling for Historie, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet.

Ditlev Tamm, professor, dr.jur. et phil., dr.h.c.,
Det Juridiske Fakultet, Københavns Universitet.

Jens Vedsted-Hansen, professor, dr.jur.,
Juridisk Institut, Aarhus Universitet.

Forsideillustration:

Danmarks Kommunistiske Partis 16. partikongres i maj 1949 blev afholdt under parolen "Vi kræver fred". Bag talerstolen hænger billeder af kommunismens fire store lederskikkelser (fra venstre): Engels, Stalin, Lenin og Marx. På talerstolen aflægger Børge Houmann beretning om pressen. Kongressen blev afholdt kort tid efter, at Danmark havde tilsluttet sig Atlantpagten, og kommunisterne forsøgte med sin fredskampagne at skabe modstand mod den vestlige forsvarspagt. Billedet blev bragt i partiavisen Land og Folk den 8. maj 1949. (Fotograf: Willy Hansen, Land og Folk/Arbejdermuseet og ABA).

Resumé:

Under den kolde krig indtog Danmarks Kommunistiske Parti (DKP) en særlig stilling i PET's trusselsbillede. Det skyldtes partiets mål – at erstatte det liberale demokrati med proletarietets diktatur – og dets tætte kontakt til "socialismens fædreland", Sovjetunionen. Politiet havde lige siden bolsjevikernes magtovertagelse i 1917 holdt øje med de danske kommunister, og erfaringerne herfra bidrog til at forme det trusselsbillede, som politiet havde ved starten af den kolde krig.

I de første efterkrigsår var spørgsmålet om "de hemmelige kartoteker" for myndighederne et ømtåleligt emne på grund af interneringen af kommunisterne under besættelsen, og Rigspolitechefens Efterretningsafdeling (REA) havde forbud mod at overvåge DKP. Oplysninger fra andre kilder tydede imidlertid på, at danske kommunister udførte opgaver for fjendtlige efterretningstjenester. I 1948 fik frygten for et sovjetisk angreb Justitsministeriet til at bemyndige REA til at overvåge og registrere alle kommunister. De følgende år var præget af efterforskningen af formodet kommunistisk femtekolonnevirksomhed. Efter Stalins død i 1953 fulgte en generel optøning i forholdet mellem Øst og Vest, og PET's overvågning blev mere rutinepræget. Trods fremsættelsen af regeringserklæringen i 1968 var det muligt for PET at opretholde registreringer af kommunister, og i den sidste del af perioden var det især partiets kontakt til DDR, og dets rolle i fredsbevægelserne og venskabsforeningerne, der tiltrak sig efterretningstjenestens interesse. Foruden beskrivelsen af PET's overvågning af DKP under den kolde krig indeholder dette bind nye oplysninger om danske kommunister og sympatisørers kontakter til østlige efterretningstjenester.